

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН
ЖАРЧЫСЫ**

**ВЕСТНИК
КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН
ЖАРЧЫСЫ**

**1 (15)/2025
ISSN 1694 – 8572**

**Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысы
№ 1 (15) / 2025 (мамлекеттик жана расмий тилдерде).**

**Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун
Жарчысынын тематикасы:**

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдагы актылары, маанилүү иш-чаралар боюнча маалыматтары, макалалар жана чыгып сүйлөгөн сөздөр.

Негиздөөчү: Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Редакциялык кеңеш:

Төрагасы: Бобукеева Меергул Рыскулбековна – Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьясы;

Мүчөлөрү: Айдарбекова Чинара Аскарбековна – Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьясы;

Айтмырзаев Медербек Эркиналыевич – Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун аппаратынын укуктук жана аналитикалык камсыздоо башкармалыгынын консультанты;

Атабекова Нургуль Каримовна – Кыргыз Республикасынын Эл аралык университетинин илим жана инновациялар боюнча проректору, юридика илимдеринин кандидаты;

Аширматова Жайнагуль Кубанычбековна – Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун аппаратынын жетекчисинин орун басары – укуктук жана аналитикалык камсыздоо башкармалыгынын начальниги;

Джураев Эмилбек Таирович – көз карандысыз саясат таануучу;

Маралбаева Алия Шамсудиновна – Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин мамлекеттин жана укуктун теориясы жана тарыхы кафедрасынын доценти, юридика илимдеринин кандидаты;

Масалбеков Каныбек Толубаевич – Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун аппаратынын жетекчиси;

Мусабекова Чинара Абдыбакасовна – Кыргыз Республикасынын Жогорку сотуна караштуу Сот адилеттигинин жогорку мектебинин окутуучусу, юридика илимдеринин кандидаты;

Мырзалимов Руслан Муратбекович – Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагасынын кеңешчиси, профессор, юридика илимдеринин доктору;

Туратбекова Чинара Акылбековна – Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин “Жарандык укук жана процесс” кафедрасынын профессору, юридика илимдеринин доктору;

Шаршеналиев Жамил Асанбекович – Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьясы, юридика илимдеринин кандидаты;

Эсенбекова Асия Таштанбековна – Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Юридикалык институтунун “Конституциялык жана муниципалдык укук” кафедрасынын башчысы, юридика илимдеринин доктору.

Редакциянын дареги:

Кыргыз Республикасы
Бишкек ш., Эркиндик бульвары, 39
почталык индекси 720040
тел.: +996 312 621 517, +996 312 662 152
факс: +996 312 622040
e-mail: mail@constsot.kg
расмий сайты: www.constsot.kg

МАЗМУНУ

1.КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН АКТЫЛАРЫ (ЧЕЧИМДЕРИ, КОРУТУНДУСУ)

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 29-январындагы № 01-Р Самат Аскарлович Матцаковдун жана Курманбек Эргешович Осмоновдун кайрылууларына байланыштуу “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 44-беренесинин 3-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

8

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 11-апрелиндеги № 02-Р К.С. Бакиевдин кызыкчылыгын көздөгөн Икрамидин Назирович Айткуловдун кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 243, 251, 253-беренелеринин, “Тергөөчү процесстин катышуучуларын кылмыш ишинин материалдары менен тааныштыргандан жана алардын өтүнүчтөрү чечилгенден кийин айыптоо актысын түзөт” деген сөздөр менен берилген 256-беренесинин 1-бөлүгүнүн биринчи абзанын ченемдик жобосунун, 296-беренесинин 6-бөлүгүнүн, 403-беренесинин 2-бөлүгүнүн, 412-беренесинин 3-бөлүгүнүн жана 421-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

23

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 4-июнундагы № 03-Р Айжан Базаркуловна Сакимбаеванын кызыкчылыгын көздөгөн Икрамидин Назирович Айткуловдун кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 397-беренесинин 1,2-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

44

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 2-июлундагы № 04-Р Виталий Владимирович Тепляковдун кайрылуусуна байланыштуу 2021-жылдын 10-мартындагы № 29 “Кылмыш-жаза мыйзамдары чөйрөсүндөгү айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 3-беренесинин 5-пунктунун “в” пунктчасынын конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

58

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 17-сентябрындагы № 05-Р М.М. Жорокуловдун, Т.У. Музулмановдун, С.А. Матцаковдун жана Н.Ж. Жаныбековдун кайрылууларына байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 120-беренесинин жана 267-беренесинин 5-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

72

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 8-октябрындагы № 06-Р Самат Аскарлович Матцаковдун жана Нурсултан Жаныбекович Жаныбековдун кайрылууларына байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 307-беренесинин 2-бөлүгүнүн, 417-беренесинин конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

86

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 5-ноябрындагы № 07-Р Максатбек Мергенбаевич Жорокуловдун, Ниязбек Улукбекович Кочкоровдун жана Таалайбек Узенович Музулмановдун кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 376-беренесинин конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

101

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 3-декабрындагы № 08-Р Максатбек Мергенбаевич Жорокуловдун кайрылуусуна байланыштуу “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 19-беренесинин 1-бөлүгүнүн 2-абзацынын “анын 3 жылы биринчи инстанцияда жана 2 жылы экинчи инстанцияда” деген сөздөр менен баяндалган ченемдик жобосунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

113

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 10-декабрындагы № 01-3 “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбооруна корутундусу.

127

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 17-декабрындагы № 09-Р Максатбек Гыязидинович Анарбаевдин кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 95-беренесинин 1-жана 3-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иш боюнча чечими.

142

2. «КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН АКТЫЛАРЫ (ТОКТОМДОРУ)

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 14-январындагы № 01-П Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору Максат Кубатович Асаналиевдин кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 14-июнундагы Чечимин түшүндүрүү жөнүндөгү токтому.

155

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 4-февралындагы № 02-П “2024-жылы Кыргыз Республикасындагы конституциялык мыйзамдуулуктун абалы жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун маалыматын кароо жана бекитүү тууралуу” токтому.

162

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 13-февралындагы № 03-П Назгүл Асанбековна Илиязованын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 30-декабрындагы аныктамасына даттануусу боюнча токтому.

212

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 19-февралындагы № 04-П Аида Маратовна Курманбаеванын жана Наталья Дмитриевна Сергееванын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 17-декабрындагы аныктамасына даттануусу боюнча токтому.

218

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 19-февралындагы № 05-П Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Кутман Бактыбекович Кубатбековдун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 10-декабрындагы аныктамасына даттануусу боюнча токтому.

224

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 12-майындагы № 06-П “Азия Финанс Логистик” жоопкерчилиги чектелген коомунун кызыкчылыгын көздөгөн Елена Георгиевна Землянскаянын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын аныктамасына даттануусу боюнча токтому.

230

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 12-мартындагы № 07-П Орозобек Капарбекович Мадиновдун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 26-декабрындагы аныктамасына даттануусу боюнча токтому.	237
--	-----

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 11-июнундагы № 08-П Артыгүл Шакирбаевна Жолдошованын кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 3-майындагы чечимин түшүндүрүү жөнүндө токтому.	242
---	-----

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 19-сентябрындагы №09-П “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 28-ноябрындагы №16-П токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун аппараты жөнүндөгү жобого өзгөртүү киргизүү тууралуу” токтому.	254
--	-----

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 16-декабрындагы №10-П “Бир Дүйнө – Кыргызстан” коомдук бирикмесинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 19-сентябрындагы аныктамасына даттануусу боюнча токтому.	255
---	-----

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 16-декабрындагы №11-П Константин Владимирович Гушленконун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 17-октябрындагы аныктамасына даттануусу боюнча токтому.	268
--	-----

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 5-декабрындагы №12-П «Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2022-жылдын 18-февралындагы № 2-П токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Регламентине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» токтому.	272
--	-----

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 29-декабрындагы № 13-П Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Валерий Евгеньевич Гусевдин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 20-октябрындагы аныктамасына даттануусун кароо жөнүндө токтому.	274
---	-----

**1.КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН АКТЫЛАРЫ
(ЧЕЧИМДЕРИ, КОРУТУНДУСУ)**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН**

**Самат Аскарлович Матцаковдун жана Курманбек Эргешович
Осмоновдун кайрылууларына байланыштуу**

**“Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз
алдынча башкаруу органдары жөнүндө”**

**Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 44-беренесинин 3-бөлүгүнүн
конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча**

Ч Е Ч И М И

№ 01-Р

2025-жылдын 29-январы
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу – Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев курамында, катчы А.Т. Таалайбековдун,

кайрылуучу тараптар – Курманбек Эргешович Осмоновдун, Самат Аскарлович Матцаковдун ишеним кат боюнча өкүлү Айжан Аалыевна Кадырованын,

жоопкер тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Саматбек Кыштообекович Ысырановдун,

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдыевич Молдобаевдин, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү Эркин Бакбурович Искаковдун, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин ишеним кат боюнча өкүлү Нурмира Сабыржановна Токтогулованын, Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлү Айнура Курманбековна Иманалиеванын, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Жер ресурстары, кадастр, геодезия жана картография боюнча мамлекеттик агенттиктин ишеним кат боюнча өкүлү Жылдыз Кенджетаевна Кулешованын, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Архитектура, курулуш жана турак жай-коммуналдык чарба мамлекеттик агенттигинин ишеним кат боюнча өкүлү Рахмидин Тойгонович Халиловдун, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине

караштуу Мамлекеттик кызмат жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери боюнча мамлекеттик агенттиктин ишеним кат боюнча өкүлдөрү Бактыгул Сыртбаевна Усеналиеванын, Маданбек кызы Тохтохандын, Бишкек шаарынын мэриясынын ишеним кат боюнча өкүлү Назгул Уланбековна Уланбекованын, А.А. Кадырованын өтүнүчү боюнча Турак-жай менчик ээлеринин шериктештигинин (ТЖМЭШ) төрагасы Севара Кимсанбаевна Закированын катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 4, 17, 40, 45-беренелерин жетекчиликке алып, “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 44-беренесинин 3-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө ишти ачык сот отурумунда карап чыкты. Бул ишти кароого С.А.Матцаковдун, К.Э. Осмоновдун өтүнүчтөрү жана бул талашылып жаткан ченем Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келеби деген маселеде пайда болгон аныксыздык себеп жана негиз болду.

Ишти соттук отурумга кароого даярдаган судья-баяндамачы К.А. Дуйшеевдин маалыматын угуп, иштин материалдарын изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2024-жылдын 25-майында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна С.А.Матцаковдун “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 44-беренесинин 3-бөлүгүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 15-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Кайрылуудан жана ага тиркелген материалдардан белгилүү болгондой, Бишкек шаарынын мэриясынын 2024-жылдын 12-апрелиндеги “Мустафа Кемал Ататүрк атындагы сейил бак жөнүндө» токтомунун (мындан ары – Ататүрк паркы) 2-пунктуна ылайык, Бишкек шаарынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун аткаруу органдарынын, Бишкек шаарынын мэриясынын жана Октябрь административдик району боюнча муниципалдык администрациясынын парктын чегинде жайгашкан жер участкаларын жеке жана юридикалык жактарга менчикке же пайдаланууга бөлүп берүү менен байланышкан мурда кабыл алынган бардык токтомдору жокко чыгарылган.

С.А.Матцаков “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын 44-беренесинин 3-бөлүгү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына мурда кабыл алынган актыларды так критерийлерсиз жана шарттарсыз жокко чыгарууга мүмкүндүк берип, иш жүзүндө аларга биринчи кезекте муниципалдык менчиктин кызыкчылыктарын коргоого, ал эми жеке менчик ээлеринин укуктарын этибарга албоого мүмкүнчүлүк берет деп ырастайт.

Анын пикири боюнча мындай жөнгө салуу Конституциянын 15-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрү менен белгиленген жеке, мамлекеттик жана муниципалдык менчикти бирдей коргоонун, ошондой эле алардын кол тийбестигинин конституциялык кепилдиктерин бузат деп эсептейт.

Кайрылуунун субъектиси талашылып жаткан ченем, ошондой эле соттун чечимсиз эле менчиктен ажыратат жана Конституцияда кепилденген өз укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо үчүн сотко кайрылуу укугун бузат деп эсептейт.

Баяндалгандарды эске алуу менен С.А.Матцаков талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп таанууну өтүнөт.

Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 21-июнундагы аныктамасы менен өтүнүч өндүрүшкө кабыл алынган.

Конституциялык сотко 2024-жылдын 21-июнунда К.Э. Осмоновдон “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын 44-беренесинин 3-бөлүгүнүн Конституциянын 15-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 45-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө ушундай эле кайрылуу келип түшкөн.

2005-жылдын 12-сентябрында Бишкек шаардык жерге жайгаштыруу жана кыймылсыз мүлккө укуктарды каттоо башкармалыгы тарабынан К.Э. Осмоновго жер участогуна жеке менчик укугу жөнүндө мамлекеттик акты берилген. Бирок, Бишкек шаарынын мэриясынын “Мустафа Кемал Ататүрк атындагы сейил бак жөнүндө» токтому менен жеке жана юридикалык жактарга жер тилкелерин берүү боюнча мурда чыгарылган актылар, анын ичинде К.Э. Осмоновго берүүгө тиешелүү актылар жокко чыгарылган. Кайрылуунун субъектиси Бишкек шаарынын мэриясынын токтомун чыгарууга “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын талашылып жаткан ченеми негиз болгондугун көрсөткөн, ага ылайык мэриянын чыгарылган актылары өзгөртүлүшү, толукталышы, жокко чыгарылышы же күчүн жоготту деп табылышы мүмкүн.

К.Э. Осмоновдун пикири боюнча талашылып жаткан ченем Конституциянын 15-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүнө карама-каршы келет, аларга ылайык Кыргыз Республикасында менчиктин жеке, мамлекеттик, муниципалдык жана башка түрлөрү бирдей деңгээлде таанылат жана корголот. Менчик кол тийгис, эч ким өз менчигинен өзүм билемдик менен ажыратылышы мүмкүн эмес. Менчик ээсинин эркинен тышкары мүлктү алып коюуга мыйзамда белгиленген тартипте соттун чечими менен гана жол берилет. Мыйзам менен аныкталган, коомдук жана мамлекеттик муктаждыктар үчүн мүлктү алып коюу соттун чечими боюнча бул мүлктүн наркынын жана мүлктү ажыратуунун натыйжасында келтирилген зыяндын ордун толтурууну адилеттүү жана алдын ала камсыздоо жолу менен жүргүзүлөт.

Ошол эле учурда, арыз ээси белгилегендей, талашылып жаткан ченем соттун чечимсиз эле мүлктөн өзүм билемдик менен ажыратуу мүмкүнчүлүгүн берет, бул өз кезегинде Конституциянын 45-беренесинин 2- бөлүгүндө каралган мындай жол менен турак жайдан ажыратууга тыюу салуунун кепилдигин бузууга алып келет.

Баяндалганды эске алуу менен К.Э. Осмонов талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп таанууну суранат.

Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 24-июнундагы аныктамасы менен өтүнүч өндүрүшкө кабыл алынган.

Жогорудагы кайрылууларда көрсөтүлгөн талаптардын бир түрдүүлүгүнө байланыштуу, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 32-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-пунктунун талаптарына ылайык, судья-баяндамачынын 2024-жылдын 1-июлундагы аныктамасы менен алар боюнча иштер бир конституциялык сот өндүрүшүнө бириктирилген.

Соттук отурумдун жүрүшүндө К.Э. Осмонов жана С.А.Матцаковдун ишеним кат боюнча өкүлү А.А. Кадырова өз талаптарын колдоп, аларды канааттандырууну өтүнүштү.

Жоопкер-тараптын атынан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К.Ысыранов арыз ээлеринин жүйөлөрү менен макул эмес экендигин билдирди.

Алсак, С.К. Ысыранов кайрылуунун предмети болуп Бишкек шаарынын мэриясынын 2024-жылдын 12-апрелиндеги № 60 “Мустафа Кемал Ататүрк атындагы сейил бак жөнүндө” токтомуна байланыштуу келип чыккан укуктук аныксыздык экенин белгилейт. Бул токтомдун биринчи пунктуна ылайык, аянты 107,0 га болгон Мустафа Кемал Ататүрк атындагы сейил бактын чек аралары Бишкек шаардык мамлекеттик администрациясынын 1992-жылдын 25-июнундагы № 225 “СССРдин 50 жылдыгы” сейил багынын аймактарын “сейил бактын жана эс алуу зоналарынын шаардык бирикмесине утурумдук күтүү жана көрктөндүрүү үчүн пайдаланууга бекитип берүү жөнүндө” токтому менен белгиленген чек араларга дал келет. Ал эми экинчи пункту менен “Ататүрк” паркынын чегинде жеке жана юридикалык жактарга жер участкторун менчикке же пайдаланууга берүүгө байланыштуу Бишкек шаарынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун аткаруу органдарынын (анын ичинде шаардын мэриясынын жана Октябрь районунун муниципалдык администрациясынын) мурда кабыл алынган бардык чечимдерин жокко чыгаруу каралган. Бул жоболор республикалык маанидеги тарыхый жана маданий эстеликти сактоо жана Бишкек шаарынын экологиялык абалын жакшыртуу максатында кабыл алынган. Жогорку Кеңештин туруктуу өкүлү белгилегендей, Конституциялык сот 2024-жылдын 5-июлунда кайрылууларды өз өндүрүшүнө кабыл алгандан кийин Бишкек шаарынын мэриясы 2024-жылдын 12-апрелиндеги № 60 токтомуна өзгөртүүлөрдү киргизген. Жаңыланган редакцияда мурда кабыл алынган актыларды жокко чыгаруу сот тартибинде жүргүзүлүшү керектиги такталган, муну менен мындай актыларды өз алдынча жокко чыгаруу мүмкүнчүлүгү четтетилген.

Буга байланыштуу мэриянын ведомстволук бөлүмдөрү жергиликтүү бийликтин Ататүрк паркынын чектеринен жер тилкелерин бөлүп берүүгө тиешелүү чечимдерин жараксыз деп табуу жөнүндө административдик сотко доо арыз беришкен.

С.К. Ысыранов Конституциянын 93-беренесине шилтеме жасайт, ага ылайык жергиликтүү мамлекеттик администрация өз компетенциясынын

чегинде аткаруу бийлигин жүзөгө ашырат, Конституциянын жана мыйзамдардын негизинде иш алып барат, бул анын чечимдеринин тиешелүү аймакта аткарылышы үчүн милдеттүү кылат. “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамда алардын ыйгарым укуктары, анын ичинде актыларды кабыл алуу жана жокко чыгаруу тартиби аныкталган. Тактап айтканда, 44-беренедө шаардын мэринө өзгөртүү киргизиле турган же жокко чыгарыла турган токтомдорду же буйруктарды чыгарууга укук берилген. Бирок, анын позициясында белгиленгендей, 24-беренеге ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары Конституцияга жана мыйзамдарга каршы келген актыларды кабыл алууга укугу жок. Бул алардын ыйгарым укуктары мыйзамдык алкактар менен чектелгендигин жана кандай гана чечимдер болбосун мыйзам ченемдерине ылайык келиши жана жарандардын конституциялык укуктарын бузбашы керектигин тастыктайт.

Жоопкер “Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө” Мыйзам мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жарандар жана уюмдар менен болгон мамилелериндеги ишинин принциптерин жана тартибин белгилейт деп эсептейт. Мындан улам шаардын мэриясынын административдик актыларын жокко чыгаруу маселелери ушул Мыйзамдын жоболору менен жөнгө салынат. Ал эми юридикалык жана жеке жактардын бузулган укуктарын калыбына келтирүү боюнча талаш-тартыштар келип чыккан учурда, алар сот тартибинде келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө маселени коюуга укуктуу.

Мындан тышкары, жер участкана болгон укукту берүүгө, алып коюуга жана токтотууга байланышкан жер талаштары боюнча маселелер да Жер кодексинин 119-беренесинде белгиленгендей, сот тарабынан гана чечилет.

С.К. Ысыранов менчиктин кол тийбестигинин жана соттук коргоонун конституциялык кепилдиктери Адам укуктарынын жалпы декларациясы, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт сыяктуу эл аралык стандарттарга шайкеш келерин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын жарандардын укуктарын бузбастан, мыйзам чегинде иш алып барууга милдеттендирерин баса белгиледи.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, жоопкер тарап талашылып жаткан ченем конституциялык жоболорду бузбай тургандыгын айтып, арыз ээлеринин өтүнүчтөрүн канааттандыруудан баш тартууну өтүнөт.

Президенттин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү А.Т. Молдобаев да арыз ээсинин жүйөлөрүн негизсиз деп эсептейт.

Талашылып жаткан ченемде бекитилген мэриянын ыйгарым укуктары административдик башкаруунун бөлүгү болуп саналат жана жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүгө багытталган. Мында мэрия өзүнүн чечимдерин конституциялык кепилдиктерди бузбаган алкакта гана жокко чыгарууга же өзгөртүүгө укуктуу.

Жоопкер тараптын позициясы менен макул болууда А.Т. Молдобаев талашылып жаткан Мыйзамдын 24-беренесин көрсөткөн, анда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары үчүн чектөөлөр жана аларды бузгандыгы үчүн жоопкерчилик белгиленген. Тактап айтканда, бул берене Конституцияга, мыйзамдарга жана башка ченемдик укуктук актыларга карама-каршы

келген, ошондой эле конституциялык түзүлүшкө, улуттук коопсуздукка же мамлекеттин аймактык бүтүндүгүнө коркунуч келтирген актыларды чыгарууга же аракеттерди жасоого тыюу салат.

Ал Ататүрк паркын республикалык маанидеги тарыхый-маданий эстелик катары сактап калуу жана Бишкек шаарынын экологиялык абалын жакшыртуу максатында мэриянын токтому менен парктын чегинен жер бөлүп берүү боюнча бардык чечимдер жокко чыгарылганын, ошондой эле мыйзамсыз тургузулган объектилерди бузуу каралганын баса белгиледи.

А.Т.Молдобаевдин пикири боюнча мурда мыйзамсыз түрдө жеке менчикке өткөн жер тилкелерин кайтарып алуу боюнча жүргүзүлүп жаткан иштердин алкагында көйгөйлүү кырдаалдарды болтурбоо үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чечимдерин жокко чыгаруу сот тартибинде гана мүмкүн экендигин белгилөө менен мэрия тарабынан өзгөртүүлөр киргизилген. Буга байланыштуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын аракеттеринин же аракетсиздигинин натыйжасында келип чыккан юридикалык жана жеке жактардын бузулган укуктарын калыбына келтирүү, ошондой эле келтирилген зыяндын ордун толтуруу боюнча талаш-тартыштар сот тартибинде чечилерин белгиледи.

Президенттин жана Министрлер Кабинетинин туруктуу өкүлү Жер кодексинин 22-беренесине ылайык жер участогуна укук ал ушул Кодексте белгиленген тартипте берилген учурларда, жарандык-укуктук бүтүмдөр боюнча өткөндө, универсалдуу укук улантуучу боюнча өткөндө жана мыйзамда каралган башка негиздер боюнча келип чыгат деп белгиледи. Мында жер участогуна укук ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан кабыл алынган укук белгилөөчү документтин негизинде келип чыгат. Ал эми жер участогуна болгон укукту берүүгө, алып коюуга жана токтотууга байланыштуу талаштар сот тартибинде гана каралууга жатат (Жер кодексинин 119-беренесинин 2-бөлүгү).

А.Т. Молдобаев ошондой эле “Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 57-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, эгерде административдик актынын жокко чыгарылышы менчик ээсинин эркинен тышкары мүлкүн алып коюуга алып келиши мүмкүн болсо, административдик акт ушул административдик актыны кабыл алган же анын жогору турган органы тарабынан жокко чыгарылбай тургандыгын белгилейт. Бул учурда мындай акт сот тартибинде анык эмес деп таанылат.

Бул жогоруда көрсөтүлгөн мыйзамдар менен мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын бардык иш- аракеттери жөнгө салынган дегенди билдирет.

Мындан тышкары, бул иш Конституциялык сотто каралып жаткандыгын, Ататүрк сейил багынын талаштуу маселелери боюнча административдик соттордо териштирүүлөр башталганын эске алып, А.Т. Молдобаев ар бир адамдын соттук коргоого укугу толук ишке ашырылды деп эсептейт.

Каралып жаткан маселе боюнча Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун өкүлү Э.Б.Исмаков да талашылып жаткан ченем Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Ал, “Жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын 4-главасы жергиликтүү

өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын ишмердүүлүгүн жөнгө салат деп белгиледи. Ушул Мыйзамдын 44-беренесине ылайык, мэр оперативдик, уюштуруучулук жана кадр маселелери боюнча мэриянын атынан токтомдор жана буйруктар түрүндөгү актыларды чыгарат. Бул актыларга өзгөртүүлөр, толуктоолор киргизилиши, жокко чыгарылышы же күчүн жоготту деп табылышы мүмкүн.

Ошол эле учурда, Э.Б. Исаков ошондой эле административдик органдардын ишинин принциптерин жана эрежелерин, анын ичинде административдик актыларды жокко чыгаруунун негиздерин, мөөнөттөрүн жана тартибин белгилеген “Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө” Мыйзамга да шилтеме жасайт. Ушул Мыйзамга ылайык административдик актыны жокко чыгаруу үчүн негиздер административдик органдын өзү тарабынан белгиленет же административдик актынын күчүн жоготкондугуна жана мыйзамсыздыгына байланыштуу жогору турган орган тарабынан жүзөгө ашырылат. Ал, ошондой эле, бул колдонуудагы мыйзамдарга карама-каршы келсе же жарандардын укуктарын жана алардын кызыкчылыктарын бузса жана укуктук карама-каршылыктарды жоюу үчүн зарыл болсо, мурда кабыл алынган чечимдерди кайра кароонун тартибин жөнгө салат.

Ошентип, “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын талашылып жаткан ченеминде каралган шаардын мэриясынын административдик актысын жокко чыгаруу “Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө” Мыйзамдын жоболору менен жөнгө салынат, анын ичинде соттук коргоого болгон укукту жана мүлктүн кол тийбестигин кепилдейт.

Баяндалганды эске алуу менен, Мыйзамдын талашылып жаткан 44-беренесинин 3-бөлүгүн туура колдонуу үчүн анын күчү жайылтылган актылардын укуктук табиятын, ошондой эле чыгарылган актынын мыйзамдардын принциптерине жана талаптарына ылайык келүүсүн эске алуу зарыл.

Башкы прокуратуранын өкүлү А.К. Иманалиева, Юстиция министрлигинин өкүлү Н.С. Токтогулова жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Архитектура, курулуш жана турак жай- коммуналдык чарба мамлекеттик агенттигинин өкүлү Р.Т. Халилов да С.К. Ысыранов менен А.Т.Молдобаев билдирген позицияларды карманышат.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Жер ресурстары, кадастр, геодезия жана картография боюнча мамлекеттик агенттиктин өкүлү Ж.К. Кулешова төмөнкүлөрдү билдирди.

Кыймылсыз мүлккө болгон укуктардын бирдиктүү мамлекеттик реестрине ылайык, С.А.Матцаковго менчикке укук катталган эмес. К.Э. Осмонов мурда Бишкек шаарынын мэриясынын токтомдорунун жана тиешелүү укук белгилөөчү документтердин негизинде катталган менчикке ээ болгон, бирок анын мөөнөтү 2022-жылдын 14-июлунда аяктаган.

“Кыймылсыз мүлккө жана аны менен болгон бүтүмдөргө укуктарды мамлекеттик каттоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 4-беренесине ылайык милдеттүү түрдө катталууга тийиш болгон укуктар же аларды чектөө жөнүндө, кандай гана болбосун укук белгилөөчү же башка документ, ушул Мыйзамдын 7-беренесине ылайык жогоруда көрсөтүлгөн документ түзүлгөн учурдан тартып отуз күндөн кечиктирилбей каттоо органына берилет.

Кыймылсыз мүлккө укуктарды мамлекеттик каттоонун жоктугу аталган Мыйзамда, Граждандык кодексте жана башка ченемдик укуктук актыларда каралган жоопкерчиликке алып келет. Мамлекеттик каттоо укуктун бар экендигинин, анын жүктөлүшүнүн же чектөөнүн, ошондой эле кыймылсыз мүлк менен бүтүмдөрдүн жетиштүү далили болуп саналат. Укугу катталбаган бүтүм жараксыз деп эсептелет. Ошол эле Мыйзамдын 30-беренесине ылайык, кыймылсыз мүлккө укук жана аны менен алака жасоо тиешелүү укукту белгилөөчү жана укукту күбөлөндүрүүчү документтер мамлекеттик каттоодон өткөрүлгөндөн кийин юридикалык күчкө ээ. Катталган учурдан тартып мамлекет мындай укуктарды тааныйт жана коргоону камсыз кылат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарынын ченемдик жөнгө салуу, менчиктин кол тийбестигинин кепилдиктери жана жер участогуна укуктарды берүүгө, алып коюуга жана токтотууга байланышкан жер талаштарын чечүү маселелери боюнча Ж.К. Кулешова жогоруда билдирилген мамлекеттик органдардын позициясын карманат, ага ылайык мындай талаш-тартыштар сот тартибинде гана каралууга тийиш. Жүйөлөрдү тастыктоодо Ж.К. Кулешова “Кыймылсыз мүлккө болгон укуктарды каттоо менен байланышкан талаштарды чечүүдө мыйзамдарды колдонуунун кээ бир маселелери жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Пленумунун 2021-жылдын 24-ноябрындагы № 14 токтомунун 3-пунктуна таянат, ага ылайык жер участогуна укук белгилөөчү документтерди жокко чыгарууга байланыштуу маселелер сот тартибинде чечилүүгө тийиш.

Мунун негизинде административдик актылар, анын ичинде Бишкек шаарынын мэриясынын токтомдору аларды кабыл алган орган тарабынан жокко чыгарылбайт, алар сот тартибинде гана даттанылышы мүмкүн.

Буга байланыштуу “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын 44- беренесинин 3-бөлүгү Конституциянын жоболоруна карама-каршы келет.

Бишкек шаарынын мэриясынын өкүлү Н.У. Уланбекова Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К.Ысырановдун позициясына окшош позицияны карманат.

Ошону менен бирге Бишкек шаарынын мэриясынын өкүлү Бишкек шаарынын мэриясынын 1992-жылдын 25-июнундагы № 225 токтому менен жалпы аянты 107,0 га болгон “СССРдин 50 жылдыгы” (азыркы Ататүрк сейил багы) паркынын аймагын күтүү жана көрктөндүрүү үчүн шаардык парктар жана эс алуу зоналары бирикмесине бекитилип берилгендигин көрсөтөт.

Кийинчерээк Өкмөттүн 1995-жылдын 30-октябрындагы № 460 “Бишкек шаарынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун карамагына өткөн объектилердин тизмеси жөнүндө” токтому менен “Ататүрк” паркы Бишкек шаарынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунун коммуналдык менчигине өткөрүлүп, ал эми 2002-жылдын 20-августунда тарых жана жаратылыш эстелиги катары республикалык маанидеги Кыргыз Республикасынын тарыхый жана маданий эстеликтеринин мамлекеттик тизмесине киргизилген (Өкмөттүн № 568 токтому).

Кийинки жылдары парктын аймагындагы жеке жер участкатору Бишкек шаарынын мэриясынын жана Октябрь райондук муниципалдык

администрациясынын чечимдери менен жеке жана юридикалык жактардын менчигине жана/же пайдаланууга мыйзамсыз өткөрүлүп берилген. Натыйжада, “Бишкекбашкыархитектура” муниципалдык ишканасынын маалыматы боюнча, парктын аянты болжол менен 43 гектарга кыскарган, бул, Н.У. Уланбекова баса белгилегендей мыйзамдын талаптарына карама- каршы келет.

Мэриянын өкүлү белгилегендей, Жер кодексине жана “Тарыхый-маданий мурастарды коргоо жана пайдалануу жөнүндө” Мыйзамга ылайык, парк республикалык маанидеги тарыхый-маданий мурас объектисинин статусуна ээ, ошондой эле өзгөчө корголуучу жаратылыш аймагы болуп саналат. Ушуга байланыштуу ал ченемдик укуктук жоболорго ылайык, жеке менчикке өтүүгө жатпай турган мамлекеттик жалпы пайдалануудагы жерлерге кирет. Мындай аймактар үчүн белгиленген өзгөчө укуктук режим тарых жана маданият эстеликтерин милдеттүү түрдө коргоону, аларды жок кылууга же өзгөртүүгө тыюу салууну, ошондой эле пайдалануунун катуу жөнгө салынышын карайт (Жер кодексинин 78-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрү, 84-беренеси, “Тарыхый-маданий мурастарды коргоо жана пайдалануу жөнүндө” Мыйзамдын 6-беренеси).

Муну менен катар Н.У. Уланбекова Жер кодексинин 16-беренесине шилтеме жасайт, ага ылайык жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына, анын ичинде Бишкек жана Ош шаарларынын мэрияларына жерге жайгаштыруу схемаларын бекитүү, шаар куруу кадастрын жүргүзүү жана жерлердин пайдаланылышын контролдоо боюнча ыйгарым укуктар берилген. Ушундай эле жоболор “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын 45-беренесинин 5 жана 10-пункттарында камтылган, аларда шаардын мэриясына тарых, архитектура жана маданият эстеликтерин коргоо боюнча иш-чараларды жүргүзүүгө, ошондой эле шаар куруунун башкы планын иштеп чыгууга жана аткарылышын көзөмөлдөөгө милдеттендирилген.

Дал ошондуктан, Бишкек шаарынын мэриясы өзүнүн түздөн-түз милдеттерин аткарууда 2024-жылдын 12-апрелинде “Мустафа Кемал Ататүрк атындагы сейил багы жөнүндө” токтомду кабыл алып, анда Бишкек шаардык мамлекеттик администрациясынын 1992-жылдын 25-июнундагы № 225 токтому менен аныкталган чектерде сейил бактын чек аралары бекитилген. Муну менен бир эле маалда сейил бактын чектеринде жер участкакторун жеке жана юридикалык жактарга менчикке же пайдаланууга бөлүп берүү жөнүндө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мурда кабыл алган бардык чечимдерин жокко чыгарган.

Бул токтомду ишке ашыруу максатында Муниципалдык мүлктү башкаруу боюнча департаментине, Жер пайдаланууну контролдоо боюнча башкармалыгына жана Октябрь административдик районунун муниципалдык администрациясына Бишкек шаарынын мамлекеттик администрациясынын 1992-жылдын 25-июнундагы № 255 токтому менен бекитилген чек аранын чегинде Сейил бактын жер тилкелерин кайтарып берүү боюнча чараларды белгиленген тартипте көрүү, Ататүрк сейил багынын аймагына курулган кыймылсыз мүлк объектилерин бузуп, келтирилген зыянды күнөөлүү жактардын эсебинен калыбына келтирүү иштерин жүргүзүү тапшырылган.

Бирок, Н.У. Уланбекова жер участкакторун кайтаруу боюнча жүргүзүлүп жаткан иштин жүрүшүндө келип чыккан көйгөйлөрдөн улам, ошондой эле

түзүлгөн кырдаалда мындан ары татаалдашууларды болтурбоо максатында, 2024-жылдын 5-июлунда аталган токтомго сейил бактардын чек араларынын чегинде жер тилкелерин берүү боюнча мурда кабыл алынган чечимдерди сот тартибинде жокко чыгарууну караган өзгөртүүлөр киргизилгендигин баса белгилейт. Буга байланыштуу бул ишти Конституциялык сотто кароонун зарылчылыгы жок.

Конституциялык сот тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын пикирин угуп, иштин материалдарын изилдеп чыгып, төмөнкүдөй тыянакка келди.

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, бул иш боюнча Конституциялык соттун кароосунун предмети болуп “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын төмөнкүдөй мазмундагы 44-беренесинин 3- бөлүгү саналат:

44-берене. Шаардын мэриясынын чечимдери

3. Чыгарылган актылар өзгөртүлүшү, толукталышы, жокко чыгарылышы же күчүн жоготту деп таанылышы мүмкүн.

2021-жылдын 20-октябрындагы № 123 “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы мыйзамдарда белгиленген тартипте кабыл алынган, “Эркин-тоо” гезитинин 2021-жылдын 22-октябрындагы № 109 санына жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Кыргыз Республикасында мамлекеттик түзүлүш маанилүү демократиялык принциптердин бирине – мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарынын жана функцияларынын ажыратылышына негизделет (Конституциянын 4-беренеси). Бул принципти ишке ашыруунун негизги механизми катары Конституция жергиликтүү жамааттын калкынын өздөрүнүн күнүмдүк турмушуна түздөн-түз тиешеси бар маселелерди өздөрү шайлаган органдар аркылуу өз алдынча чечүү укугун жарыялаган (төртүнчү бөлүм).

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу мамлекеттик башкарууну децентралдаштыруунун негизги куралы болуп саналат. Автономиянын аркасында анын органдары белгилүү бир аймактын конкреттүү чакырыктарына жана көйгөйлөрүнө тез чара көрө алат. Мындай мамиле ресурстарды так бөлүштүрүүнү жана башкаруу чечимдерин бул же тигил региондун реалдуу керектөөлөрүнө адаптацияланышын камсыздайт, бул жалпысынан мамлекеттик башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатат жана муниципалдык түзүлүштөрдүн туруктуу өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Бийликтин деңгээлдеринин ортосунда ыйгарым укуктардын ажыратылышы мамлекеттик органдар тарабынан жүрүм-турумдун негизги эрежелерин жана алкактарын белгилөөсүнө, ал эми жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары аларды жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү жана калктын

керектөөлөрүн эске алуу менен ишке ашыруусуна негизделет.

3. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары Конституциянын төртүнчү бөлүмүндө белгиленген анын конституциялык-укуктук статусуна ылайык жамааттык-аймактык башкаруунун милдеттүү формасы болуп саналат. Демек, жергиликтүү өз алдынча башкарууну ишке ашыруу боюнча күнүмдүк иш-аракеттер анын органдарына жүктөлгөн милдеттерди аткаруу үчүн зарыл болгон ыйгарым укуктарды жүктөмөйүнчө мүмкүн эмес.

“Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзам жергиликтүү мамлекеттик администрациянын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин укуктук, аймактык, уюштуруучулук жана социалдык-экономикалык негиздерин белгилейт. Ал алардын өз ара аракеттенүүсүнүн тартибин, ошондой эле алардын ишинин мамлекеттик кепилдиктерин аныктайт. Ушул жалпы принциптердин алкагында Мыйзам муниципалдык түзүлүштөрдүн жана алардын аткаруучу түзүмдөрүнүн жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү, анын ичинде алардын тизмесин, мазмунун жана муниципалдык түзүлүштүн тибине жараша дифференциациясын аныктоо боюнча компетенцияларынын чектерин бекитет.

Бул ыйгарым укуктардын маанилүү түзүүчү бөлүгү болуп жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына ченем жаратуу функцияларды берүү саналат. Ченемдик укуктук актылар болуп саналган, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын токтомдору жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү максатында өздөрүнүн компетенциясынын чегинде кабыл алынат. Бул актылар тиешелүү аймакта милдеттүү юридикалык күчкө ээ жана мыйзамда белгиленген талаптарга ылайык келүүгө тийиш.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өздөрүнүн ченем чыгаруу ишин жүзөгө ашырууда муниципалдык башкаруунун негизги багыттарын жөнгө салуучу актыларды кабыл алышат. Аларга аймактын экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылуу, муниципалдык менчикти башкаруу, жергиликтүү бюджетти түзүү жана аткаруу, шаар куруу ишин жана жерди пайдаланууну жөнгө салуу, турак жай-коммуналдык чарбаны уюштуруу жана иштөөсү, социалдык чөйрөнү, маданиятты жана спортту өнүктүрүү, коомдук тартипти жана жергиликтүү жамааттын турмушунун башка тармактарын өнүктүрүүгө байланышкан маселелер кирет.

Мындан тышкары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына конкреттүү учурлардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аларды так жана өз убагында чечүү үчүн даректүү деп аталган чечимдерди кабыл алууга ыйгарым укуктар берилген. Мындай чечимдер жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына алардын юрисдикциясындагы конкреттүү суроо-талаптарга жана кырдаалдарга ыкчам жооп берүүгө мүмкүндүк берүү менен конкреттүү адамдарга же кырдаалдарга багытталган жеке укуктук актыларда камтылат. Мындай актыларды чыгаруу мүмкүнчүлүгү келип чыккан кырдаалдарга тез жооп кайтарууну камсыздайт, бул жергиликтүү деңгээлде динамикалуу өзгөрүп жаткан шарттарда өзгөчө маанилүү. Жогоруда аталган актыларды кабыл алуу укугу менен бирге жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары талашылып жаткан ченемдин күчүнөн улам аларды өзгөртүүгө, толуктоого, жокко чыгарууга же күчүн жоготту деп табууга ыйгарым укуктарга ээ. Бул укук мыйзамга ылайык келбеген, актуалдуулугун жоготкон же жергиликтүү жамааттын кызыкчылыктарына

жооп бербеген актыларды тез арада оңдоо же жоюу мүмкүнчүлүгүн берет.

Тактап айтканда, эгерде муниципалдык акт мыйзамдардын талаптарына ылайык келбесе, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы мурда чыгарылган актыны өз алдынча контролдоо тартибинде жокко чыгарууга милдеттүү.

Ал эми жергиликтүү жамааттын социалдык-экономикалык шарттары, приоритеттери жана керектөөлөрү убакыттын өтүшү менен өзгөрүшү мүмкүн болгондуктан, эскирген, натыйжасыз актыларды кайра карап чыгуу же жокко чыгаруу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына бул өзгөрүүлөргө чара көрүүгө жана кыйла негизделген, актуалдуу чечимдерди кабыл алууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ченемдик укуктук актыларды да, өзүнчө укуктук актыларды да кабыл алуу, өзгөртүү, толуктоо, жокко чыгаруу жана күчүн жоготту деп таануу боюнча ыйгарым укуктарын бекитүү алардын өз алдынчалыгынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Бул укуктук жөнгө салуунун ийкемдүүлүгүн жана жергиликтүү деңгээлдеги өзгөрүүлөргө адаптациялануу мүмкүнчүлүгүн гана камсыз кылбастан, ошондой эле кабыл алынган чечимдердин мыйзамдуулук, актуалдуулук жана натыйжалуулук режимин талаптагыдай сактоого мүмкүндүк берет. Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, укуктук жөнгө салуу тутумунда каралып жаткан ыйгарым укуктар өзүнчө алганда конституциялык жоболорду, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин бузуучу катары каралышы мүмкүн эмес.

4. Конституцияда менчиктин жеке, мамлекеттик, муниципалдык жана башка түрлөрүнүн бирдей корголушу укуктук тартиптин негиздеринин бири катары бекитилген, алардын кол тийбестигин негизги баалуулук катары баса белгилейт.

Бул принцип, жарандардын жеке менчиги, бийлик органдарынын карамагында турган мамлекеттик менчик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагындагы муниципалдык менчик бирдей укуктук статуска ээ экендигин билдирет. Менчиктин эч бир түрү башкасына караганда артыкчылыкка ээ эмес, аларды коргоо жана укуктук жөнгө салуу бирдей шарттарда ишке ашырылууга тийиш.

Ошону менен бирге менчикти коргоонун бирдей кепилдиктерин белгилөө, мүлктүк мамилелерди мамлекеттик жана муниципалдык жөнгө салуу Конституциянын жана мыйзамдардын негизинде гана жүргүзүлүшүн жана өзүм билемдик болбошун талап кылат. Мүлк маселелерине ар кандай катышуу менчик ээлеринин ашыкча түйшүгүнө жол бербөө менен коомдук жана жеке кызыкчылыктардын ортосундагы тең салмактуулукту эске алууга тийиш. Башкача айтканда, мамлекеттик жөнгө салуу жарандардын мүлктүк укуктарынын түпкү маңызына кол салууга укугу жок, алардын баасызданышына же реалдуу мазмунун жоготууга алып келбеши керек.

Ошол эле учурда мамлекеттик жана муниципалдык менчик маанилүү социалдык ролду аткарат, анткени ал инфраструктураны өнүктүрүүдө, социалдык маанилүү объекттерди түзүүдө жана колдоодо коомдук муктаждыктарды канааттандырууга багытталган. Аларды натыйжалуу башкаруу аймактарды туруктуу өнүктүрүүгө жана калктын бакубаттуулугун жогорулатуу үчүн шарттарды түзүүгө жардам берет. Ошондуктан, менчиктин формаларынын укуктук теңдигин камсыз кылуудан тышкары,

мыйзамдык жөнгө салуу алардын жалпысынан коомдун кызыкчылыгындагы функционалдык арналышын эске алышы керек.

Ошентип, менчикти бирдей коргоонун конституциялык принциби мүлктүк мамилелердин туруктуулугун кепилдейт, менчик ээлеринин укуктарына негизсиз кийлигишүүнү болтурбайт жана жамааттык бакубаттыкты камсыз кылуунун инструменти катары мамлекеттик жана муниципалдык менчиктин коомдук маанисин баса белгилөө менен коомдун экономикалык жана социалдык туруктуулугун чыңдоого өбөлгө түзөт.

5. Менчиктин бардык түрлөрүн белгиленген коргоо жана алардын кол тийбестигинин кепилдиги менен катар эле Конституцияда эч ким өз менчигинен өзүм билемдик менен ажыратылышы мүмкүн эместиги да каралган. Менчик ээсинин эркинен тышкары мүлктү камакка алууга мыйзамда белгиленген тартипте соттун чечими боюнча гана жол берилет (15-берененин 2-бөлүгү).

Ошону менен бирге Баш мыйзамда турак-жайга өзгөчө укуктук статус берилген. Бул турак жай бир гана мүлктүк баалуулукка ээ болбостон, үй- бүлөлүк бакубаттуулукка жана жеке коопсуздукка болгон укуктун пайдубалы болуу менен ар бир адамдын татыктуу жашоо шарттарын камсыз кылууда чечүүчү ролду аткара тургандыгы менен шартталган. Дал ошондуктан Конституцияда турак-жайдан өзүм билемдик менен ажыратып коюу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарып, аны коргоонун кошумча кепилдиктерин карайт (45-берененин 2-бөлүгү).

Бул конституциялык жобо мурда конституциялык көзөмөл органы тарабынан 2013-жылдын 23-декабрындагы өзүнүн Чечиминде ачып көрсөтүлгөн, ага ылайык турак жайдан өзүм билемдик менен ажыратууга тыюу салуу татыктуу жашоого укуктун элементи катары жашаган жерин укуктук камсыздоонун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Бул өз кезегинде мыйзам чыгаруучуга менчик ээсинин коопсуздугун, турак жайдын кол тийбестигин, өзүм билемдик менен ажыратуудан коргоону, ошондой эле турак жайга ээ болуу жана пайдалануу укуктарын тоскоолдуксуз ишке ашырууну кепилдеген укуктук шарттарды түзүү милдетин жүктөйт.

Турак жайынан өзүм билемдик менен ажыратууга жол бербөө принциби эч ким өзүнүн турак жайын же бул турак жайга укугун жогото албастыгын, буга Конституцияда жана мыйзамдарда белгиленген тартипте соттун чечими боюнча гана болоорун билдирет.

Ошентип, мүлктү сот тартибинде алып коюу менчикке укугун токтотуунун бирден-бир жолу болуп саналат.

6. Укуктук мамлекеттин конституциялык принциптерине, мыйзамдын үстөмдүгүнө жана адамдын укуктары менен эркиндиктерин жогорку баалуулук катары таанууга негизделген укуктук жөнгө салуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын автономиясы абсолюттук болуп саналбайт деп болжолдойт. Алар Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана мыйзамдарынын чегинде аракеттенүүгө милдеттүү, ал эми алардын чечимдери жарандардын укуктары менен эркиндиктеринин белгиленген конституциялык кепилдиктерине ылайык келүүгө тийиш.

Бул жагынан алганда, бардык коомдук бийликтин конституциялык негизи алардын компетенцияларын ишке ашыруу тартибин деталдуу регламенттөө ыкмасы менен түзүлгөндүгүн белгилей кетүү керек. Бул чиновниктердин жана бийлик органдарынын чечимдеринин укуктук аныктыгын, болжолдуулугун жана мыйзамдуулугун сактоо максатында алардын өзүм билемдик аракеттерин болтурбоо зарылдыгы менен шартталган.

Мындай тартипти жөнгө салуу, эреже катары, тармактык мыйзамдарда бекитилген. Атап айтканда, жарандардын мүлктүк укуктарына байланышкан маселелерди чечүүдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тиешелүү мыйзамдардын жазма буйруктарын так жетекчиликке алууга тийиш.

Жеке жана юридикалык жактар менен болгон өз ара мамилелерде мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин бирдиктүү принциптерин, эрежелерин жана жол-жоболорун аныктоодо “Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө” Мыйзамда, эгерде административдик актынын жокко чыгарылышы менчик ээсинин эркинен тышкары мүлкүн алып коюуга алып келиши мүмкүн болсо, административдик акт ушул административдик актыны кабыл алган же анын жогору турган органы тарабынан жокко чыгарылбайт деп түздөн-түз көрсөтүлгөн. Мындай учурда административдик акт сот тартибинде гана анык эмес деп табылышы мүмкүн (57-берененин 3-бөлүгү).

Ушул сыяктуу, административдик жол-жоболордогудай эле, жер-укуктук мамилелер Жер кодексинде бекитилген соттун милдеттүү катышуусу принциби менен жөнгө салынат. Анда жер участкана болгон укукту берүүгө, алып коюуга жана токтотууга байланышкан жер талаштарын чечүү сот тарабынан гана чечиле тургандыгы белгиленген (119-берене).

Мыйзамдарда мындай жөнгө салуу кокусунан эмес экенин белгилеп кетүү маанилүү. Бул, оболу жарандардын мүлктүк укуктарынын маселелерине Конституциянын кабылдагычтыгын жана өзгөчө басымын көрсөтөт.

Мындай иштерди чечүүнүн бир гана соттук тартибин белгилөө менен мыйзам чыгаруучу конституциялык жоболордун көз карашынан алардын жогорку таасирин жана мамлекеттик машинанын кубаттуулугунун алдында жеке адамдардын укуктарынын чабалдыгын дагы бир жолу баса белгилейт, бул, албетте, аларды кароого тыкыр, кылдат жана максималдуу объективдүү мамилени талап кылат.

Өзүнүн конституциялык-укуктук статусуна, көз карандысыздыгына жана уникалдуу ыйгарым укуктарына ылайык, сот гана иштин бардык жагдайларын калыс эске алып, анын жыйынтыгы боюнча мыйзамдуу жана адилет чечим кабыл алат. Андыктан, сот жарандардын менчикке болгон укугун ар кандай түрдө козгогон иштерди караган учурда менчиктин кол тийбестиги, мүлктү, турак-жайды жана башка мүлктү өзүм билемдик менен ажыратууга тыюу салуу, жеке менчикти коргоо сыяктуу конституциялык жоболорду, ошондой эле мүлктү коомдук жана мамлекеттик муктаждыктар үчүн алып коюу учурларында зыяндын ордун толтурууну, анын ичинде мүлктүн наркын компенсациялоону жана анын ээликтен ажыратууда келтирилген зыяндын

ордун толтурууну так сактоого милдеттүү. (Конституциянын 15-беренесинин 2-бөлүгү, 45-беренесинин 2-бөлүгү, 61- беренесинин 1-бөлүгү).

Жогоруда баяндалгандарды жыйынтыктоодо, Конституциялык сот жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, негизинде жарандардын мүлккө менчик укуктарынын пайда болушу жаткан өз актыларын жокко чыгарууга, өзгөртүүгө, толуктоого же күчүн жоготту деп табууга укугу жок деген тыянакка келди.

Ошол эле учурда, бул Чечимдин 3-пунктунда баяндалган укуктук позициялардан улам шаардын мэринин ыйгарым укуктарынын жыйындысы анын укуктук статусунун ажырагыс элементи катары толук көлөмдө сакталууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4 жана 5-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 44-беренесинин 3-бөлүгү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 15-беренесинин 1,2-бөлүктөрүнө, 45-беренесинин 2- бөлүгүнө, 61-беренесинин 1,2-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдары ушул Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүндө билдирилген укуктук позицияларга ылайык, “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 44-беренесинин 3-бөлүгүндө каралган, алар чыгарган актыларды жокко чыгаруу тууралуу ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууга ыйгарым укуктуу.

3. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

4. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

5. Бул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

К.С. Бакиевдин кызыкчылыгын көздөгөн Икрамидин Назирович Айткуловдун кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 243, 251, 253-беренелеринин, “Тергөөчү процесстин катышуучуларын кылмыш ишинин материалдары менен тааныштыргандан жана алардын өтүнүктөрү чечилгенден кийин айыптоо актысын түзөт” деген сөздөр менен берилген 256-беренесинин 1-бөлүгүнүн биринчи абзацынын ченемдик жобосунун, 296-беренесинин 6-бөлүгүнүн, 403-беренесинин 2-бөлүгүнүн, 412-беренесинин 3-бөлүгүнүн жана 421-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча

ЧЕЧИМИ

№ 02-Р

2025-жылдын 11-апрели
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы К. Маамыталы кызынын,

кайрылуучу тарап – Курманбек Салиевич Бакиевдин кызыкчылыгын көздөгөн Икрамидин Назирович Айткуловдун,

жоопкер тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Самат Кыштообекович Ысырановдун;

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдиевич Молдобаевдин, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү Маргарита Насаркановна Сапиянованын, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин ишеним кат боюнча өкүлү Аязбек Доолосбекович Джаркынбаевдин, Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлдөрү Кумарбек Кыдырбекович Токтакуновдун, Тимур Эднанович Карабаевдин, Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин ишеним кат боюнча өкүлдөрү Кубанычбек Сабырович Сабыровдун, Бексултан Курвангалиевич Курвангалиевдин, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин ишеним кат боюнча өкүлдөрү Арген Турумбекович Абдыралиевдин, Актан Патрисович Ногойбаевдин катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын

4,17,40,45-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 243, 251, 253-беренелеринин, “Тергөөчү процесстин катышуучуларын кылмыш ишинин материалдары менен тааныштыргандан жана алардын өтүнүктөрү чечилгенден кийин айыптоо актысын түзөт” деген сөздөр менен берилген 256-беренесинин 1-бөлүгүнүн биринчи абзанын ченемдик жобосунун, 296-беренесинин 6-бөлүгүнүн, 403-беренесинин 2-бөлүгүнүн, 412-беренесинин 3-бөлүгүнүн жана 421-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө ишти ачык сот отурумунда карап чыкты.

Бул ишти кароого К.С. Бакиевдин кызыкчылыгын көздөгөн И. Н. Айткуловдун кайрылуусу себеп болду жана талашылып жаткан ченемдер Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келеби деген маселеде пайда болгон аныксыздык негиз болду.

Ишти соттук отурумга кароого даярдаган судья-баяндамачы К.Дж. Кыдырбаевдин маалыматын угуп, ошондой эле иштин материалдарын изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2024-жылдын 11-ноябрында жана 2024-жылдын 17-декабрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна К.С. Бакиевдин кызыкчылыгын көздөгөн И.Н. Айткуловдун кайрылуусу, ошондой эле ага кошумча Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 243, 251, 253 - беренелеринин, “Тергөөчү процесстин катышуучуларын кылмыш ишинин материалдары менен тааныштыргандан жана алардын өтүнүктөрү чечилгенден кийин айыптоо актысын түзөт” деген сөздөр менен берилген 256-беренесинин 1-бөлүгүнүн биринчи абзанын ченемдик жобосунун, 296-беренесинин 6-бөлүгүнүн, 412-беренесинин 3-бөлүгүнүн жана 421-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктунун Кыргыз Республикасынын Конституциясынын преамбуласына, 1-беренесинин 1-бөлүгүнө, 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 59-беренесинин 3-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүнө, 100-беренесинин 2 жана 3-бөлүктөрүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө өтүнүктөрү келип түшкөн.

Өтүнүктөрдөн жана аларга кошумчалардан көрүнүп тургандай, Кыргыз Республикасынын мурдагы президенти К.С. Бакиевге карата бир нече кылмыш иштери козголуп, алар сырттан кароо тартибинде караган соттордун өкүмдөрү менен аяктаган.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (мындан ары – КЖПК) талашылып жаткан ченемдери айып коюунун, жактоочу тараптын жазык ишинин материалдары менен таанышуусунун, тергөөнү аяктоонун жана айыптоо актысын түзүүнүн тартибин белгилейт. Арыз ээсинин пикири боюнча, бул ченемдер сырттан өндүрүш үчүн көрсөтүлгөн жол-жоболорду атайын жөнгө салууну камтыбайт.

Атап айтканда, КЖПКнын 243-беренеси сырттан айып коюуга жол бербейт, ал эми КЖПКнын 251, 253-беренелеринин жана 256-беренесинин 1-бөлүгүнүн ченемдик жобосунун талаптары тергөө стадиясында процесстик аракеттерди аткарууда айыпталуучунун милдеттүү катышуусун болжолдойт. Бул ченемдер КЖПКнын 263-беренесинин 1-бөлүгүнө шайкеш келет, ага ылайык прокурор айыпталуучуга айыптоо актысынын көчүрмөсүн кол койдуруу

менен тапшырууга милдеттүү, ал иштин материалдарына тиркелет. Эгерде акт бузуулар менен түзүлгөн болсо, сот териштирүү башталганга чейин ишти прокурорго кайтарып берет (КЖПКнын 277, 278-беренелери).

Буга карабастан, арыз ээси ырастагандай, бүткүл сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары турган К.С. Бакиевге карата кылмыш иштери тергөө органдары тарабынан прокурорго жана андан ары сотко жөнөтүлүп, анда сырттан өкүм чыгаруу менен маңызы боюнча каралган.

И.Н. Айткуловдун пикири боюнча, талашылып жаткан ченемдерди колдонуу сотко чейинки өндүрүшкө катышкан, бирок кийин сот адилеттигинен качкан жана соттон жашырынып жүргөн адамдарга карата сырттан соттоо колдонулган учурларда гана Конституцияга ылайык келет деп эсептелиши мүмкүн.

Арыз ээси өзүнүн жүйөлөрүн негиздөөдө 2010-жылдын апрелинде болуп өткөн окуяларга катышкан жаран Т.К. Аметовдун түшүндүрмөсүнө таянып, жазык куугунтугунун предмети болгон иш жүзүндөгү жагдайлар тергөөнүн жүрүшүндө бурмаланган деп белгилейт. Т.К. Аметовдун түшүндүрмөсүндө тергөө айыптоо мүнөзүндө болуп, процессуалдык мыйзам бузуулар менен коштолгонун жана саясий жүйөөлүү болгондугу, ал эми К. С. Бакиевдин жеке коопсуздугуна коркунуч болгондуктан ага катышууга мүмкүн болбогондугун белгилеген.

И. Н. Айткулов КЖПКда айыпталуучунун кылмыш-жаза процессине жеке катышуусуна тоскоол болгон объективдүү жагдайларды, анын ичинде анын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунучту эске алууга мүмкүндүк берген ченемдердин системасы жок деп жыйынтыктайт.

Өтүнүчкө кошумча катары, кайрылуунун субъектиси КЖПКнын 33-главасында айыпталуучу катыша албаган учурда, атап айтканда анын турган жери аныкталбаган же укуктук иммунитетке же эл аралык берүү зарылдыгына байланыштуу анын ишке катышуусуна мүмкүнчүлүк болбогондо тергөөнү токтото туруу механизмин карайт деп белгилейт (246-берененин 1-бөлүгүнүн 1 жана 4-пункттары). Мындай жоболор тергөөнүн натыйжалуулугу менен айыпталуучунун укуктарын коргоонун ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылып, тоскоолдуктар жоюлганга чейин тергөөнү токтото турууга мүмкүндүк берет. Бирок, укуктук кол тийбестиги бар жана өлкөнүн чегинен тышкары жүргөн К.С. Бакиев менен болгон учурда тергөө токтотулган эмес, тескерисинче, айып сыртынан коюлуп, иш сотко жөнөтүлүп, анын катышуусуз каралган.

Кайрылуунун авторунда төмөнкүдөй суроо жаралган: эмне үчүн КЖПКнын 246-беренесинде каралган негиздер болгон учурда, айрым учурларда айыпталуучуну компетенттүү органдарга алып келгенге чейин тергөө токтотула турат, ал эми башка учурларда – айыпты сырттан коюу жана сырттан соттоо жол-жоболору колдонулат?

Арыз ээсинин пикири боюнча мындай түрдүү мамиле укуктун үстөмдүгү, укуктук мамлекет, адилеттүүлүк жана тең укуктуулук принциптерине карама-каршы келет (Конституциянын преамбуласы, 1-беренесинин 1-бөлүгү, 24-беренесинин 2-бөлүгү), анткени КЖПКда тергөө кайсы учурларда токтотула тургандыгын, ал эми кайсы учурларда айыпталуучунун катышуусуз, ишти сотко жиберүү менен аякташын аныктаган так критерийлер жок.

Мындан тышкары, И.Н. Айткулов КЖПКнын 296-беренесинин 6-бөлүгүнө шилтеме кылат, анда айыпталуучу Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары болсо жана сотко келүүдөн качса жана далилдерди соттук иликтөөлөр аяктагандан кийин соттук отурумга калбесе жана келбей калуусунун себеби жөнүндө кабарлабаса (296-берененин 2-бөлүгү), ушул жагдайлар четтетилген учурда соттолгондун же анын адвокатынын өтүнүчү боюнча сырттан чыгарылган соттун өкүмү же соттун аныктамасы апелляциялык тартипте жокко чыгарылаары белгиленген. Мындай учурда соттук териштирүү жалпы тартипте жүргүзүлөт.

Арыз ээсинин пикири боюнча, бул, эгерде соттолгон адам анын мурда жок болгон себептерине карабастан келсе, ал сотко чейинки өндүрүштөн баштап өзүнүн кызыкчылыктарын толук коргоого жана өз позициясын билдирүүгө укуктуу болушу керек, башкача айтканда, бардык процесстик аракеттерге катышуу, далилдерди берүү, өтүнүч билдирүү жана тергөөчүнүн, прокурордун жана соттун аракеттерине даттануу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек дегенди билдирет.

Ошол эле учурда И.Н. Айткулов КЖПК сырттан чыгарылган өкүмдү апелляциялык, ошондой эле кассациялык инстанцияларда кайра кароого жол берерин көрсөткөн. Алсак, КЖПКнын 412-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык ишти апелляциялык тартипте айыпталуучу жокто кароого КЖПКнын 296-беренесинин 2-бөлүгүндө каралган учурларда жол берилет. КЖПКнын 441-беренесине ылайык кассациялык инстанциядагы сот жазык иши боюнча өндүрүштү материалдык жана процессуалдык укуктун ченемдерин олуттуу бузуу предметине текшерүүгө укуктуу. КЖПКнын 421-беренесинде каралган мындай предметтердин бири КЖПКнын 296-беренесинин 2-бөлүгүндө көрсөтүлгөн учурларды кошпогондо, ишти айыпталуучу жокто кароо болуп саналат. Мында айыпталуучунун жоктугу сот актысын жокко чыгаруу үчүн негиз катары каралбайт.

Ошентип, арыз ээси, эгерде айыпталуучу жогорку инстанцияларга даттануунун бардык жол-жоболору анын катышуусуз жүргүзүлгөндөн кийин келсе, ал сырттан чыгарылган өкүмгө же соттун аныктамасына талашууга укугу жок деп жыйынтык чыгарат, анткени ал эки инстанцияда тең сырттан кароо тартибинде ишке ашырылган деп эсептелет. Мында биринчи инстанциядагы сот айыпталуучунун катышуусуз өкүм чыгаргандан кийин да, анын адилеттүү соттук териштирүүгө болгон укугу сот системасынын кыйла жогорку деңгээлдеринде дагы чектелиши мүмкүн. Бул укук колдонуу практикасынын соттук коргоонун, укуктарды жана эркиндиктерди коргоонун, бузулган укуктарды бардык жеткиликтүү ыкмалар менен калыбына келтирүүнү камсыз кылуунун конституциялык принциптерине ылайык келбөө, ошондой эле тараптардын тең укуктуулугу жана атаандаштыгы проблемасын тереңдетет (Конституциянын 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрү, 100-беренесинин 3-бөлүгү). Натыйжада, сот адилеттиги системасына болгон ишеним төмөндөп, айыпталуучулар процесстин бардык стадияларында натыйжалуу коргонуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылышы мүмкүн болгон прецеденттер түзүлөт.

Баяндалганды эске алуу менен И. Н. Айткулов талашылып жаткан ченемдерди, анын ичинде соттолгон адамдын жеке катышуусу болгон учурда сотко чейинки сырттан кароо тартибин жана сот өндүрүшүн карабаган ченемдерди Конституцияга карама-каршы келет деп таанууну суранат.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар

коллегиясынын 2024-жылдын 9 жана 19-декабрындагы аныктамалары менен К.С. Бакиевдин кызыкчылыгын көздөгөн И. Н. Айткуловдун өтүнүчү, ошондой эле ага толуктоолор өндүрүшкө кабыл алынды.

2025-жылдын 9-апрелинде сот отурумунун жүрүшүндө кайрылуучу тарап өз талаптарын колдоду жана КЖПКнын 403-беренесинин 2-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүүгө байланыштуу мурда берилген өтүнүчтөрдүн көлөмүн сырттан чыгарылган өкүмдөрдүн контекстинде кеңейтүү жөнүндө кошумча арыз киргизген.

Алсак, КЖПКнын 296-беренесинин 6-бөлүгүнө ылайык, айыпталуучунун катышуусуна тоскоолдук кылган жагдайлар четтетилген учурда (мисалы, анын өлкөнүн чегинен тышкары болушу) сырттан чыгарылган өкүм апелляциялык тартипте жокко чыгарылышы мүмкүн. Бирок КЖПКнын 403-беренесинин 2-бөлүгү соттолгон адамга талаптагыдай эмес билдирүү, анын процесске катыша албагандыгы, ошондой эле өмүрүнө же ден соолугуна коркунуч келтирүү, куугунтуктоо, бир жактуулук же өзүм билемдик менен айыптоо, коомдук кысым менен коштолгон өзгөчө кырдаалдарды эске албастан, сырттан чыгарылган өкүмгө апелляциялык даттануунун мөөнөтүн калыбына келтирүү жөнүндө өтүнүчтү берүүнү үч айлык мөөнөт менен чектейт.

Муну менен КЖПКнын талашылып жаткан жобосу сырттан соттолгон жана соттук териштирүүгө катышпаган адамды көрсөтүлгөн мөөнөт аяктагандан кийин ал Кыргыз Республикасына кайтып келгенде ишти жалпы тартипте кайра кароону демилгелөө мүмкүнчүлүгүнөн иш жүзүндө ажыратат, бул Конституцияга карама-каршы келет, тараптардын тең укуктуулук жана атаандаштык принцибин бузат, соттук коргонуу укугун чектейт жана соттук териштирүүгө катышуу укугун ишке ашырууга тоскоолдук жаратат.

Конституциялык сот 2025-жылдын 9-апрелиндеги өзүнүн аныктамасы менен И. Н. Айткуловдун мурда берилген өтүнүчүндө баяндалган талаптардын көлөмүн көбөйтүү жөнүндө арызын кароого кабыл алды жана КЖПКнын 403-беренесинин 2-бөлүгүн конституциялык текшерүүнүн предметине киргизди.

Жоопкер-тараптын атынан иш алып барган Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысыранов арыз ээсинин жүйөлөрү менен макул эместигин билдирди жана талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

С.К. Ысыранов белгилегендей, 2010-жылдын 7-апрелиндеги окуялардан кийин К.С. Бакиев Президенттин постунан отставкага берген жана 2010-жылдын 15-апрелинде өлкөдөн чыгып кеткен.

Башкы прокуратуранын маалыматы боюнча К.С. Бакиевге карата үч кылмыш иши тергелип, алар айыптоо корутундусу менен аяктаган. Жыйынтыгында ал өзүнө тагылган кылмыштарды жасагандыгына сырттан күнөөлүү деп табылып, ар кандай мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга сырттан соттолгон.

Жоопкер-тараптын өкүлү Конституциянын 100-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык сотто иштерди сырттан териштирүүгө мыйзамда каралган учурларда жол берилерин көрсөтөт. Бул жол-жобо өзгөчө чара катары, соттолуучу сот адилеттигинен качканда же өлкөдөн тышкары жерде болуп, сотко жеткирүү мүмкүн болбой калганда колдонулат. Мында ал

ишти айыпталуучу жокто процессуалдык ченемдерди катуу сактоо менен кароого мүмкүндүк берген кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн маанилүү инструменти катары кызмат кылат.

С.К. Ысыранов кылмыш-жаза иштерин сырттан териштирүү кылмыш жасаган ар бир адамды жоопкерчиликке тартууну жана анын жазадан качуусуна жол бербөөнү талап кылган кылмыш-жаза жоопкерчилигинин болбой койбостугунун принцибин ишке ашыруунун инструменти болуп кызмат кылат деп эсептейт. Дал ушул максатта териштирүүнү сырттан жүргүзүү формасы айыпталуучунун жеке катышуусу анын ыктыярдуу качуусунан улам объективдүү мүмкүн болбогон шарттарда колдонулат.

Өз кезегинде, мыйзам чыгаруучу тергөөчүнүн чакыруусу боюнча айыпталуучунун келбей калышынын жүйөлүү себептеринин тизмегин белгилөө менен ага айыпталуучуну белгиленген мөөнөттө келүүгө мүмкүнчүлүк бербеген башка жагдайларды (КЖПКнын 242-беренесинин 5-бөлүгүнүн 5-пункту) киргизген, бул айыпталуучунун ар кандай себептер боюнча тергөөдөн жашырынышы мүмкүн болгон жагдайларынын болушун болжолдойт.

Бирок, жоопкер тараптын өкүлү келбей коюунун жүйөлүү себептери алгачкы этапта гана маанилүү болушу мүмкүн экендигин баса белгилейт жана узак мөөнөттүү келечекте процесске катышуудан качуу айыпталуучунун берилген укуктардан аң сезим менен баш тарткандыгы жөнүндө айгинелейт.

Ушуга байланыштуу, ал мыйзам чыгаруучу тергөөдөн жашырынып жүргөн адам жасаган кылмышы үчүн келип чыккан кесепеттерди аңдап-түшүнүп, жазык жоопкерчилигинен качуу менен тергөө аракеттерине катышуудан аң-сезимдүү баш тартып, Конституция жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдар менен берилген укуктарды, анын ичинде өзүн мыйзамда белгиленген ыкмалар менен коргоо укугун ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнөн ыктыярдуу түрдө ажыратат деп белгилейт. Айыпталуучунун мындай жүрүм-туруму тергөөнү жана соттук териштирүүнү создуктурууга алып келет, алардын сапатын начарлатат, жабырлануучулардын укуктарын бузат жана алардын сот адилеттигине жетүүсүн чектейт.

Жоопкер тараптын өкүлү, айыпталуучу өзү жок болгон учурда процессуалдык укуктарын адвокат аркылуу ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн сактайт, анын ыйгарым укуктары “Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө”, “Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында, ошондой эле КЖПКнын 49-53-беренелеринин талаптарында бекитилген деп эсептейт.

С.К. Ысыранов ушундай эле аргументтер боюнча арыз ээсинин соттолгон адам келген учурда, анын келбей калышынын себептерине жана убактысына карабастан, сырттан сот актысын апелляциялык жана кассациялык тартипте кайра кароо зарылдыгы жөнүндө жүйөлөрүн кудуретсиз деп эсептейт, анткени мыйзамдар бузулган укуктарды калыбына келтирүүнү кошо алганда, адилеттүү соттук териштирүү үчүн бардык зарыл кепилдиктерди берет. Андыктан соттолгон адам кийин келген учурда сот өндүрүшүн жөнгө салуу бөлүгүндө талашылып жаткан жоболор Конституциянын ченемдерин бузуучу катары каралышы мүмкүн эмес.

Мында, эгерде соттолгон адам сырттан сот өндүрүшүн жүргүзүүдө анын конституциялык укуктары бузулду деп эсептесе жана негиздүү жүйөлөрдү келтирсе, мыйзам чыгаруучу ал үчүн мыйзамдуу күчүнө кирген соттук чечим

боюнча жаңы же кайрадан ачылган жагдайлар боюнча ишти жандандыруу укугун караштырган, анын тартиби КЖПКнын 451-456-беренелеринде каралган.

КЖПКнын 403-беренесинин 2-бөлүгү боюнча С.К. Ысыранов процессуалдык мөөнөттөр институту процессуалдык иш-аракеттерди жасоону негизсиз создуктурууга жол бербөөгө багытталганын жана кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн натыйжалуу иштеши үчүн гана эмес, баарынан мурда ишке катышкан тараптардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын тийиштүү түрдө коргоону камсыз кылуу үчүн маанилүү экендигин белгиледи.

Ошентип, С.К. Ысырановдун тастыктоосу боюнча КЖПКнын жогоруда көрсөтүлгөн бардык ченемдери кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун камсыз кылууга, жабырлануучулардын укуктарын коргоого, ошондой эле адилеттүүлүк жана укуктук мамлекеттин принциптерин ишке ашырууга багытталган. Талашылып жаткан жоболор айыпталуучунун укуктарын бузбайт, басмырлоонун белгилерин камтыбайт, соттук коргонуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбайт, ал эми мамлекет тарабынан соттолгондордун коргонуу жана адилеттүү соттук териштирүү укуктарын ишке ашыруусу үчүн бардык зарыл шарттар камсыз кылынат.

Президенттин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү А.Т. Молдобаев талашылып жаткан ченемдерди Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт жана жоопкер тараптын өкүлүнүкүнө окшош жүйөлөрдү келтирди.

Ошону менен бирге, ал белгилегендей, укуктук системанын ийгиликтүү иштеши үчүн маанилүү факторлордун бири болуп кылмыш иштерин кароонун ыкчамдыгы саналат. Андыктан, кылмыш жасалгандыгынын талашсыз далилдери аныкталганда тергөөчү сыртынан айып коюуга жана жазык ишин маңызы боюнча кароо үчүн сотко жиберүүгө укуктуу.

Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун жана Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын өкүлдөрү С. К. Ысырановдун позициясында баяндалгандарга окшош пикирлерин билдиришти.

Муну менен бирге КЖПКнын 403-беренесинин 2-бөлүгүнө карата М.Н.Сапиянова мөөнөттү калыбына келтирүү жөнүндө өтүнүч берүү үчүн бөгөт коюу мөөнөтүн белгилөө процесстин катышуучуларынын өкүмгө же башка соттук актыга өз убагында чара көрүүсүнө өбөлгө түзөт деп белгиледи. Мындай жөнгө салуу процессти негизсиз создуктуруу жолу менен даттануу укугун кыянаттык менен пайдаланууга тоскоолдук кылуу менен апелляциялык даттанууларды даярдоодо өзгөчө көңүл буруусун талап кылган адвокаттардын ишин тартипке салуу менен, бардык катышуучулар үчүн даттануу жол-жобосунун тактыгын жана түшүнүктүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө түзөт.

М. Н. Сапиянова сот актысына, анын ичинде соттун өкүмүнө даттануу мөөнөтүн өткөрүп жиберген процесстин катышуучусуна жогорку инстанциядагы сотторго – апелляциялык жана кассациялык сотторго соттук актыга даттануу жолу менен аны калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгү берилет деп эсептейт.

Ички иштер министрлигинин өкүлү А.Т. Абдыралиев сотко чейинки өндүрүш стадиясында айыпталуучу жокто, айрыкча айыпталуучу Кыргыз

Республикасынын чегинен тышкары жүргөн жана тергөө органдарына келүүдөн качкан учурларда, жасалуучу процессуалдык аракеттер так укуктук жөнгө салууну талап кылат деген пикирин билдирди.

Юстиция министрлигинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү А.Д. Джаркынбаев сырттан өндүрүштүн укуктук табияты айыпталуучунун жеке катышуусуз кылмыш-жаза териштирүүсүн жүргүзүү мүмкүнчүлүгүндө экендигин белгилейт.

Анын пикири боюнча, бул процессуалдык форма конституциялык принциптерди ишке ашыруу менен түздөн-түз байланыштуу: укуктун үстөмдүгү – жазыктык куугунтуктоо айыпталуучунун жүрүм-турумуна көз каранды болушу мүмкүн эмес; жоопкерчиликтин болбой койбостугу – коомдук коопсуздукту камсыз кылуу өндүрүштү аяктоону талап кылат; тараптардын тендиги – ак ниеттүү тарап (мамлекет) ак ниетсиз (качкан айыпталуучуга) көз каранды болбошу керек; өлчөмдөштүк – укуктарды чектөөгө жол берилет, эгерде ал минималдуу болсо, актаса, коргоо жана кайра карап чыгуу мүмкүнчүлүгү менен коштолсо, жол берилет.

Ошентип, сырттан өндүрүш айыпталуучунун өзүнүн жүрүм-турумунан келип чыккан өзгөчөлүк катары каралат, эл аралык стандарттарга ылайык келген сот адилеттигин камсыз кылуунун инструменти, жеке укуктар менен коомдун кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулук механизми катары аныкталат.

Ал ошондой эле айыпталуучу жокто өндүрүш айыпталуучунун ак ниеттүү эмес жүрүм-турумунун шарттарында кылмыш-жаза процессинин укуктук натыйжалуулугун камсыз кылуучу компенсатордук механизм катары чечмеленет деп белгилейт. Айыпталуучунун процесске катышуудан качуусу соттук териштирүүгө катышуудан конклюденттик (унчукпай) баш тартуу катары каралышы мүмкүн. Бул ыкма көптөгөн улуттук соттордун практикасын чагылдырат жана жазык процессиндеги ак ниеттүүлүк доктринасынын принциптеринин, ошондой эле конституциялык укуктук тартипти коргоого багытталган укуктарды өлчөмдөш чектөө теориясынын көз карашынан алганда, жол берилет деп таанылат.

Укуктук белгисиздик жана сырттан тергөө жөнүндө айрым ченемдердин жоктугу боюнча Юстиция министрлигинин өкүлү, арыздануучунун бул өңүттөгү аргументи тастыкталбайт деп эсептейт, анткени КЖПКда сырттан айып коюуга түздөн-түз тыюу салуу камтылган эмес, кабарлоодон тартып жактоочунун катышуусуна чейинки бардык зарыл жол-жоболорду белгилейт, сырттан өндүрүшкө жол берүүнү айыпталуучунун качуусу жана аны издөөгө жарыялоо менен байланыштырат.

Ушуга байланыштуу “сырттан тергөө” деген атайын терминдин жоктугу боштукту түзбөйт жана укуктук аныксыздыкты жаратпайт. Мыйзам айыпталуучуга өзүнүн жүрүм-турумунун кесепеттерин алдын ала билүүгө мүмкүндүк берет, бул укуктук мамлекеттин принцибине ылайык келет.

Мындан тышкары, А.Д. Джаркынбаев КЖПКнын 403-беренесинин 2-бөлүгүндө каралган апелляциялык мөөнөттү калыбына келтирүү жөнүндө өтүнүч берүү үчүн үч айлык мөөнөттү белгилөө тараптардын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугуна жетишүүгө багытталгандыгын белгилейт. Бул чектөө процесстин катышуучусун даттануу укугунан ажыратпайт, болгону аны акылга сыярлык убакыттык чектерде ишке ашырууну

жөнгө салат, бул Конституциянын жоболоруна да, эл аралык стандарттарга да туура келет.

Өзүнүн позициясын жыйынтыктоо менен, ал сырттан өндүрүштү колдонуу процесстин бардык катышуучуларынын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун камсыз кылууга багытталган жана мыйзамдуулукту, ошондой эле кылмыш-жаза процессинин бардык катышуучуларынын процессуалдык кепилдиктерин сактоо шартында акыйкат сот адилеттигинин конституциялык принцибин бузбаган кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн жол берилген формасы болуп саналат деп белгиледи.

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин өкүлү К.С.Сабыров талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт, анткени сотко чейинки өндүрүш стадиясында адамдарды жазык жоопкерчилигине тартуу жана айыпталуучуларга карата бөгөт коюу чарасын колдонуу алар жокто жүзөгө ашырылышы мүмкүн.

Алсак, КЖПКнын 106-беренесинин 6-бөлүгүнө жана 266-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө соттук чечим айыпталуучу жокто, бирок адвокаттын милдеттүү катышуусунда жана анын келишин камсыз кылуу боюнча бардык толук чаралар көрүлгөндөн кийин гана кабыл алынышы мүмкүн. Мында, эгерде камакка алуу түрүндөгү бөгөт коюу чарасы сырттан колдонулса, айыпталуучу кармалгандан кийин ал 48 сааттын ичинде сотко жеткирилиши керек. Сот өз кезегинде камакта кармоонун мөөнөтүн белгилөө же бөгөт коюу чарасын өзгөртүү жөнүндө маселени кароого милдеттүү (КЖПКнын 114-беренесинин 3-бөлүгү).

К.С. Сабыровдун пикири боюнча, эгерде кылмыш-жаза процессуалдык мыйзам айыпталуучу жокто бөгөт коюу чарасын колдонуу мүмкүнчүлүгүн берсе, мында ушундай чаралар айыпталуучу статусу берилген адамга гана колдонулса, анда адамды айыпталуучу катары сырттан тартуу тергөөчүнүн аргасыз процессуалдык чечими катары каралышы керек. Укук колдонуу практикасында мындай процессуалдык аракеттер жактоочу аркылуу айыпталуучунун укуктарын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн берүү менен жүргүзүлөт.

КЖПКнын 284-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык сот өндүрүшүнүн стадиясында алдын ала угууну айыпталуучусуз анын же анын мыйзамдуу өкүлүнүн, адвокатынын өтүнүчү боюнча же болбосо айыпталуучу Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары турган шартта өткөрүлүшү мүмкүн.

Сот ошондой эле, эгерде айыпталуучу качса же өлкөдөн тышкары жүрсө, айыпталуучу жокто соттук териштирүүнү жүргүзүү жөнүндө токтом же аныктама чыгара алат (КЖПКнын 301-беренесинин 9-бөлүгү).

Ошону менен бирге, ишти апелляциялык тартипте айыпталуучу жокто кароого жогоруда аталган учурларда жол берилет (КЖПКнын 412-беренесинин 3-бөлүгү).

Ошентип, К.С. Сабыров адамды айыпталуучу катары тартуу, бөгөт коюу чарасын колдонуу, тергөөнү аяктоо жана айыпталуучуну жазык ишинин материалдары менен тааныштыруу, ошондой эле жазык ишин прокурорго айыптоо актысын бекитүү үчүн жиберүү айыпталуучунун күнөөсүнүн төгүндөлгүс далилдери бар иштер боюнча гана жана жазык процессинин принциптерин сактоо менен кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн

милдеттерин аткаруу максатында гана жүргүзүлөт деп эсептейт.

КЖПКнын ченемдеринде каралган жол-жоболор аяктагандан кийин гана жазык иши сот тарабынан каралууга жана айыпталуучу жокто ал боюнча тиешелүү өкүм (айыптоочу же актоочу) чыгарылууга тийиш. Мында жабырлануучулардын бузулган укуктары калыбына келтирилет, материалдык зыяндын жана моралдык зыяндын ордун толтуруу камсыз кылынат, ошону менен коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктары корголот.

Талашылып жаткан ченемдер, тескерисинче, Конституциянын 100-беренесинин 2-бөлүгүндө белгиленгендей, мыйзамда белгиленген сырттан сот өндүрүшүнүн өзгөчө учурларын ишке ашырууну билдирет.

КЖПКнын 403-беренесинин 2-бөлүгү боюнча К.С. Сабыров, талашылып жаткан ченем сырттан чыгарылган өкүмгө апелляциялык даттануунун өтүп кеткен мөөнөтүн калыбына келтирүү жөнүндө өтүнүч берүү үчүн процессуалдык мөөнөттү белгилөө менен сырттан өндүрүштүн жол берилишин да, мазмунун да жөнгө салбайт, даттануу укугунун маңызын козгобойт, демек, Конституцияга карама-каршы келбейт деп көрсөтөт.

Конституциялык сот тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүн угуп жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, төмөнкүдөй тыянакка келди.

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, Конституциялык соттун бул иш боюнча кароосунун предмети болуп төмөнкүдөй редакцияда берилген Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 243, 251, 253-беренелеринин, “Тергөөчү процесстин катышуучуларын кылмыш ишинин материалдары менен тааныштыргандан жана алардын өтүнүчтөрү чечилгенден кийин айыптоо актысын түзөт” деген сөздөр менен берилген 256-беренесинин 1-бөлүгүнүн биринчи абзацынын ченемдик жобосунун, 296-беренесинин 6-бөлүгүнүн, 403-беренесинин 2-бөлүгүнүн, 412-беренесинин 3-бөлүгүнүн жана 421-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту болуп саналат:

“243-берене. Айып коюу

1. Адамды айыпталуучу катарында тартуу жөнүндө токтом чыгарылган учурдан тартып 48 сааттан кечиктирилбестен айып коюу адвокаттын катышуусу менен жүргүзүлөт. Айыпталуучу же анын адвокаты келбей калган учурда, айып 48 саат өткөндөн кийин да коюлушу мүмкүн.

2. Алынып келинген айыпталуучуга айып коюу ал алынып келген күнү жүргүзүлөт.

3. Тергөөчү айыпталуучунун ким экендигине ынангандан кийин айыпталуучуга жана анын адвокатына айыпталуучу катарында тартуу жөнүндө токтомду жарыялайт.

4. Тергөөчү айыпталуучуга коюлган айыптын маңызын түшүндүрүүгө милдеттүү.

5. Ушул берененин 3 жана 4-бөлүктөрүндө көрсөтүлгөн аракеттерди аткаруу айып коюлган датаны жана саатты көрсөтүү менен тергөөчүнүн

айыпталуучу катары тартуу жөнүндө токтомуна айыпталуучунун, адвокаттын жана тергөөчүнүн колдорун койдуруу менен күбөлөндүрүлөт.

6. Айыпталуучу кол коюудан баш тартканда, тергөөчү жана адвокат айыпталуучу катары тартуу жөнүндө токтомдо ага токтомдун текстин жарыялагандыгы тууралуу ырасташат.

7. Айыпталуучуга аны айыпталуучу катары тартуу жөнүндө токтомдун көчүрмөсү тапшырылат.

8. Тергөөчү айыпталуучу катарында тартуу токтомун бир эле мезгилде тапшыруу менен ушул Кодекстин 46-беренесинде каралган анын укуктарын, ошондой эле мамлекет тарабынан кепилденген юридикалык жардамга укуктарын түшүндүрөт.

9. Токтомдун көчүрмөсү прокурорго жөнөтүлөт.

251-берене. Тергөөнү аяктоо жөнүндө жарыялоо

1. Кылмыш иши боюнча бардык тергөө аракеттери жүргүзүлдү, ал эми чогултулган далилдер сотко чейинки өндүрүштү аяктоо үчүн жетиштүү деп тааныган тергөөчү бул жөнүндө айыпталуучуга кабарлайт жана ушул Кодекстин 253-беренесинде каралган ага жеке өзү, ошондой эле адвокатынын, мыйзамдуу өкүлүнүн жардамы менен кылмыш ишинин бардык материалдары менен таанышуу укугун түшүндүрөт. Айыпталуучуга тергөөнүн аяктагандыгы жана ага укуктарды түшүндүргөндүгүн кабарлоо тууралуу ушул Кодекстин 254-беренесинин талаптарын сактоо менен протокол түзүлөт.

2. Эгерде айыпталуучунун адвокаты же жабырлануучунун өкүлү жүйөлүү себептер боюнча дайындалган убакытта иштин материалдары менен таанышуу үчүн келе албай калса, тергөөчү тааныштырууну 5 суткадан ашпаган мөөнөткө жылдырат. Адвокат же өкүл ал мөөнөттүн ичинде келбей калган учурда, тергөөчү айыпталуучуга башка адвокатты, ал эми жабырлануучуга бөлөк өкүлдү чакырууну сунуштайт.

3. Айыпталуучу, анын адвокаты, жабырлануучу иштин материалдары менен таанышкандан кийин тергөөчү айыптоо актысын түзөт, анда тергөө аракеттеринин бардыгы аткарылгандыгын, ишти сотко жөнөтүү үчүн жетиштүү далилдердин чогултулгандыгын көрсөтөт.

253-берене. Айыпталуучуну жана анын адвокатын кылмыш ишинин материалдары менен тааныштыруу

1. Ушул Кодекстин 251, 252-беренелеринин талаптары аткарылгандан кийин тергөөчү айыпталуучуга жана анын адвокатына кылмыш ишинин материалдарын тигилген, номерленген түрдө жана тизими менен бирге көрсөтөт. Таанышуу үчүн ошондой эле буюм далилдер берилет жана айыпталуучунун жана анын адвокатынын өтүнүчү боюнча тергөө аракеттеринин протоколундагы сүрөттөр, аудио жана (же) видео жазып алуулар жана башка тиркемелер да берилет. Айыпталуучунун жана анын адвокатынын өтүнүчү боюнча тергөөчү аларга кылмыш ишинин материалдары менен чогуу же өз-өзүнчө таанышуу мүмкүнчүлүгүн берет. Эгерде кылмыш иши боюнча өндүрүшкө бир нече айыпталуучу катышса, аларга жана алардын адвокаттарына кылмыш ишинин материалдарын берүүнүн ырааттуулугу тергөөчү тарабынан белгиленет.

2. Айыпталуучу жана анын адвокаты иштин материалдары менен таанышуу процессинде маалыматтарды жазып алууга, документтердин көчүрмөсүн алууга укуктуу. Мамлекеттик, коммерциялык же мыйзам

менен корголуучу башка сырды түзгөн маалыматтар камтылган иштен документтердин көчүрмөлөрү иште сакталат жана коопсуздугун камсыз кылуу зарыл болгон адамдар жөнүндө маалыматтарды кошпогондо, айыпталуучуга жана анын адвокатына соттук териштирүүнүн убагында тапшырылат.

3. Айыпталуучуну жана анын адвокатын иштин материалдары менен тааныштыруу аяктагандан кийин тергөөчү алардан сот арачыларынын катышуусу менен кылмыш ишин сот тарабынан кароо жөнүндө өтүнүчтөр, башка өтүнүчтөр бериле тургандыгы жана эмне жөнүндө же кайсы башка арыздарды берүүнү каалай тургандыгын тактоого милдеттүү.

Мында тергөөчү сот арачыларынын катышуусу менен соттун кылмыш ишин кароосунун өзгөчөлүгүн, соттук отурум дайындалганга чейин соттун алдында андай өтүнүчтү билдирүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө түшүндүрөт, ошондой эле айыпталуучудан жана анын адвокатынан суракка алынган күбөлөрдүн жана ишке катышкан эксперттердин жана адистердин ичинен кимисин суракка алуу үчүн соттук отурумга чакырууну жана адвокаттардын позициясын тастыктоону каалай тургандыгын ачыктайт.

4. Айыпталуучунун жана анын адвокатынын иштин бардык материалдары менен таанышуусу үчүн зарыл болгон убакыттын чектелиши мүмкүн эмес. Эгерде айыпталуучу же анын адвокаты иштин материалдары менен таанышууну атайылап создуктурса, тергөөчү иштин материалдары менен таанышуу үчүн жетиштүү болгон аныкталган мөөнөттү өзүнүн токтому менен белгилөөгө укуктуу. Айыпталуучуну же анын адвокатын иштин материалдары менен тааныштыруу убактысы ушул Кодекстин 115, 162-беренелеринде каралган учурларда сотко чейинки өндүрүштүн, айыпталуучуну камакта кармоо мөөнөттөрүнө эсептелет.

256-берене. Айыптоо актысы

1. Тергөөчү процесстин катышуучуларын кылмыш ишинин материалдары менен тааныштыргандан жана алардын өтүнүчтөрү чечилгенден кийин айыптоо актысын түзөт,

296-берене. Айыпталуучунун соттук териштирүүгө катышуусу

6. Ушул берененин 2-бөлүгүндө көрсөтүлгөн жагдайлар четтетилген учурда, соттолгондун же анын адвокатынын өтүнүчү боюнча сырттан чыгарылган соттун өкүмү же соттун аныктамасы апелляциялык тартипте жокко чыгарылат. Мындай учурда соттук териштирүү жалпы тартипте жүргүзүлөт.

403-берене. Даттануу же сунуш берүүнүн мөөнөтүн калыбына келтирүү тартиби

2. Өкүмгө апелляциялык даттануу же сунуш берүү мөөнөтүн калыбына келтирүү жөнүндө өтүнүч сот тарабынан чечим чыгарылган күндөн тартып 3 айдан кеч эмес мөөнөттө берилиши керек, башка соттук чечимдерге, тергөө судьясынын токтомуна чечим чыгарылган күндөн баштап 1 айдан кеч эмес мөөнөттө берилиши керек.

412-берене. Апелляциялык инстанциядагы өндүрүштүн тартиби

3. Ишти апелляциялык тартипте айыпталуучу жок кароого ушул Кодекстин 296-беренесинин 2-бөлүгүндө каралган учурларда жол берилет.

421-берене. Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамды олуттуу бузуу

2. Соттук актыны жокко чыгаруунун негиздери төмөнкүлөр болуп эсептелет:

3) ушул Кодекстин 296-беренесинин 2-бөлүгүндө каралган учурларды кошпогондо, айыпталуучу жокто ишти кароо;”.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси мыйзамдарда белгиленген тартипке ылайык кабыл алынган, “Эркин-Тоо” гезитинин 2021-жылдын 16-ноябрындагы №122-133 санына жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Кыргыз Республикасы укуктук мамлекет катары укук тартибин жана коомдук коопсуздукту камсыз кылуу мамлекеттин конституциялык маанилүү милдеттеринин бири болуп саналат деген негизге таянат.

Ар кандай демократиялык коомдо мындай тартипти калыптандыруу жана чыңдоо аны сөзсүз сактоого жана кандай болбосун укук бузуу үчүн ал ким тарабынан жасалбагандыгына карабастан жазанын болбой койбостугу принцибин ишке ашырууга негизделген.

Күнөөлүүлөрдү өз убагында жана сөзсүз жазалоо гана жарандарда учурдагы укук тартибинин бузулбастыгы жөнүндө түшүнүктү жаратат, адилеттүүлүккө жана мамлекеттик бийликтин кубаттуулугуна ишенимди бекемдейт, алардын өмүрү, саламаттыгы, мүлкү, укуктары жана кызыкчылыктары ишенимдүү корголот деген ишеничти бекемдейт.

Аталган принциптерди турмушка ашыруу мамлекеттик-укуктук механизмдер аркылуу, анын ичинде жазыктык сот өндүрүшүн жүргүзүү аркылуу камсыз кылынат, анын алкагында системалуу негизде кылмыштын ар бир учуру табылып, күнөөлүү адамдар аныкталып, алар жасаган жосунунун оордугуна жараша жазага тартылат.

Ар бир кылмышты мүнөзүнө жана коомдук кооптуулук даражасына карабастан иликтөө жалпы коомдук тартипти сактоодо негизги ролду ойнойт. Мында укуктук системанын натыйжалуулугу жазалардын катаалдыгы менен эмес, тескерисинче, жоопкерчиликтин сөзсүздүгү принцибин камсыз кылуу боюнча мамлекеттин укук коргоо ишинин натыйжалуулугу менен шартталат. Мында жасалган кылмыштар үчүн жазанын сөзсүз болоору жөнүндө туруктуу аң-сезимдин күнөөлүүлөрдө гана эмес, ошондой эле коомдун ар бир мүчөсүндө калыптануусу абдан маанилүү аспект болуп саналат. Мыйзамды бузуу менен андан кийинки жоопкерчиликтин ортосундагы байланыштын ажыралгыстыгы тууралуу дал ушул ишеним потенциалдуу кылмышкерлерди укукка жат иш-аракеттерди жасоодон сактай турган таасирдүү психологиялык жана социалдык бөгөт болуп саналат.

Ошентип, кылмыштуулукка каршы күрөшүүнүн мамлекеттик-укуктук механизми мыйзамдуулук, адилеттүүлүк жана укуктук аныктык сыяктуу укуктук мамлекеттин базалык принциптерине негизделиши керек. Бул жоопкерчиликке тартуу мыйзам тарабынан белгиленген жол – жобого ылайык гана ишке ашырылууга тийиш, ал эми жаза – жасалган жосундун оордугуна өлчөмдөш болушу керек, жарандардын укуктук аң-сезими – кылмыштардын кесепеттеринин келип чыгышын түшүнүүнүн негизинде калыптанышы керек, укуктук чаранын болушу жана айкындыгы укуктардын корголушуна жана жазалардын сөзсүз болооруна ишенимди пайда кылышы керек дегенди билдирет. Ушул принциптерди комплекстүү ишке ашыруу гана жыйынтыгында кылмыштуулуктун деңгээлин төмөндөтүүгө, туруктуу укуктук тартипти чыңдоого, коомдук коопсуздукту, коомдун алдында мамлекеттик бийликке

болгон ишенимди камсыз кылууга өбөлгө түзөт.

3. Сотко чейинки өндүрүш кылмыштын ар бир учурун аныктоого арналган негизги жазык-укуктук механизм болуп саналат. Ал окуяны расмий каттоодон башталат, андан кийин тергөөгө чейинки текшерүү жана тергөө, андан кийин кылмыш ишин сотто андан ары кароо үчүн процессуалдык негизди түзүү менен аяктайт.

Дал ушул этапта кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын укуктук статусу алардын ролуна жараша аныкталат: жабырлануучу, шектүү, адвокат, күбө жана тергөө учурунда кызыкчылыгы козголгон башка адамдар. Алардын ар бирине процессуалдык укуктардын жана милдеттердин тиешелүү көлөмү берилет. Мында мыйзам чыгаруучу чындыкты издөөдө жана алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоодо бардыгы үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн тендигин кепилдөө менен катышуучулардын бирин экинчисинен жогору койбойт.

Шектүүнүн статусу айып коюлган учурдан тартып айыпталуучуга трансформацияланат, бул анын укуктарынын жана милдеттеринин көлөмүнүн өзгөрүшүнө алып келет. Бул этап айыпталуучунун укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын, анын ичинде адвокатка жеткиликтүүлүктү жана башка процессуалдык кепилдиктерди коргоо механизмдерин гана козгобостон, чакыруу боюнча келүү, зарыл тергөө аракеттерине катышуу, ошондой эле тергөөчүнүн, прокурордун жана судьянын тескөөлөрүнө баш ийүү сыяктуу жаңы милдеттерди жаратат. Аларды кыйшаюусуз сактоо иштин жагдайларын ар тараптан, толук жана объективдүү изилдөөгө, ошондой эле айыпталуучуну айыптоочу жана актоочу фактыларды табууга өбөлгө түзөт.

Тергөө органдарына бийликтик ыйгарым укуктарын берүү менен катар КЖПКда айыпталуучунун укуктарын жана кызыкчылыктарын сактоо менен тергөөнү толук аяктоого багытталган бир катар милдеттүү процессуалдык иш-аракеттердин аткарылышы каралган.

Бул аракеттер тиешелүү токтоом чыгаруу, милдеттүү түрдө келүү жөнүндө чакыруу кагазын тапшыруу, айып коюу, айыпталуучуну суракка алуу, бөгөт коюу чарасын тандоо, тергөөнүн аяктагандыгы жөнүндө жарыялоо, айыпталуучуну, анын адвокатын жазык ишинин материалдары менен тааныштыруу жана келип түшкөн өтүнүчтөрдү чечүү жолу менен айыпталуучу катары тартууну камтыйт. Тергөө ишти прокурорго жиберүү менен айыптоо актысын түзүү, медициналык мүнөздөгү мажбурлоо чараларын колдонуу жөнүндө токтоом чыгаруу же иш боюнча өндүрүштү токтотуу менен аяктайт.

Айыптоо актысы бекитилгенден кийин прокурор айыпталуучуга анын көчүрмөсүнүн тапшырылышын камсыз кылат жана ишти сотко жөнөтөт (КЖПКнын 32, 34, 36-главалары).

4. Айыпталуучу тергөөчүнүн чакыруусу боюнча келбей калган учурда айып 48 саат өткөндөн кийин жана ал жокто коюлушу мүмкүн (КЖПКнын 243-беренеси). Бул КЖПКда каралган жүйөлүү себептер менен шартталбаган, айыпталуучунун жеке жоктугу тергөөнүн нормалдуу жүрүшүнө тоскоолдук кылбоого, айыпталуучунун жазадан качуу ниетине өбөлгө болбошу керек жана тергөө органдарынын аракетсиздиги үчүн негиз катары каралышы мүмкүн эмес дегенди билдирет. Тескерисинче, мыйзам чыгаруучу тергөө органдарына мыйзамда каралган бардык процессуалдык каражаттарды колдонуу менен кылмыштык куугунтуктоону улантуу милдетин түздөн-түз жүктөйт.

Алсак, эгерде айыпталуучунун турган жери аныкталбаса, ыйгарым укуктуу органдар бөгөт коюунун кыйла катуу чараларын колдонуу менен издөө иш-чараларын кошкондо, айыпталуучуну издөө боюнча тергөө жана изин суутпай издөө иш-чараларынын комплексин жүргүзүүгө киришүүгө милдеттүү. Улуттук деңгээлде издөө натыйжа бербесе, укуктук жардам же экстрадициялоо боюнча эл аралык укуктук механизмдер колдонулушу мүмкүн. Издөө иш-чаралары айыпталуучунун жүргөн жери аныкталганга чейин улантылууга тийиш. Мындай учурда иш боюнча өндүрүш жазык куугунтугун улантуу үчүн тергөө органдарына жеткирилгенге чейин токтотулушу мүмкүн (КЖПКнын 33-главасы).

Сотко чейинки өндүрүш стадиясында кылмыш-жаза ишин токтото туруу так негизделген мамилени талап кылат жана өзүм билемдик менен же формалдуу колдонулушу мүмкүн эместигин белгилей кетүү керек, анткени процесстин катышуучуларынын конституциялык жактан корголуучу укуктарын козгойт. Ага айыпталуучуну табуу боюнча бардык каражаттар, анын ичинде эл аралык-укуктук каражаттар түгөнгөн шартта, тергөөнү улантууга объективдүү мүмкүн болбогон учурда гана жол берилет.

Ошону менен бирге, эгерде айыпталуучунун турган жери белгилүү болсо, бирок аны экстрадициялоодон расмий баш тартуу менен ырасталган, ал аймагында турган башка мамлекет тарабынан берилген укуктук иммунитетке ээ болсо, сотко чейинки өндүрүштү токтотууга жол берилбейт. Мындай учурда, салттуу жол-жоболордун алкагында жазык куугунтугун жүзөгө ашыруу мүмкүн эместигинен улам, сырттан өндүрүштү демилгелөө негиздүү жана укук ченемдүү чечим гана болбостон, ошондой эле жазык сот өндүрүшүнүн милдеттерин ишке ашырууга багытталган зарыл жана бирден-бир мүмкүн болгон укуктук чара катары чыгат.

Бул кадам, оболу, коомдук кызыкчылыкты коргоонун артыкчылыгын ырастайт, анткени ал укук тартибин камсыз кылууга, жазык жоопкерчилигинин сөзсүздүгү принцибин ишке ашырууга жана сот адилеттигинин натыйжалуулугун колдоого багытталган. Экстрадиция сыяктуу эл аралык кызматташтыктын салттуу каражаттары натыйжасыз же мүмкүн болбогон шартта, сырттан өндүрүш кылмыштык куугунтуктоону улантуу жана жетишилүүчү чектерде адилеттүүлүктү орнотуу үчүн бирден-бир реалдуу укуктук каражат болуп калат. Бул пайда болгон артыкчылыктарды кыянаттык менен пайдаланууга жана айыпталуучунун алган статусунун же абалынын аркасында жасаган жосуну үчүн жоопкерчиликтен кутулуу ишеничине бөгөт коюуга мүмкүндүк берет.

Ушуга байланыштуу КЖПК айыпталуучу жокто сотко чейинки өндүрүштү аяктоо, жазык ишин сотко жөнөтүү, анын маңызы боюнча кароо жана жыйынтыктоочу соттук актыны чыгаруу мүмкүнчүлүгүн карайт.

5. Кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн алкагында сырттан жол-жобо боюнча ишти кароо дал ушул биринчи инстанциядагы сотто өзгөчө мааниге ээ болот. Ушул этапта айыпталуучу жокто соттук териштирүүнү жүргүзүү бүткүл процесстин логикалык жактан аякташын камсыз кылат.

Конституциялык контролдоо органы 2014-жылдын 21-февралындагы өзүнүн Чечиминде айыпталуучу жокто кылмыш-жаза ишин соттук териштирүү жүргүзүү анын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин чектөө катары каралышы мүмкүн эместигин ырастаган. Сот адилеттигинен

аң-сезимдүү баш тартуу менен билдирилген анын талаптагыдай эмес жүрүм-туруму жабырлануучулардын укуктарын ишке ашыруу жана кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн максаттарына жетүү үчүн тоскоолдук болбошу керек. Буга байланыштуу сырттан соттук териштирүү институту Конституцияга карама-каршы келбейт деп таанылган.

Муну менен бирге, биринчи инстанциядагы сот ишти маңызы боюнча кароо башталганга чейин сырттан териштирүүнү жүргүзүү үчүн зарыл болгон бардык шарттардын бар экендигине ынанууга милдеттүү. Атап айтканда, эгерде айыпталуучу аймагында жүргөн башка мамлекет тарабынан ага укуктук иммунитет берилгендиги экстрадициялоодон расмий баш тартуу менен тастыкталса, айыпталуучуну алып келүү мүмкүн эместиги жөнүндө маалыматтардын бар-жогун, ошондой эле анын кызыкчылыгында аракеттенген адвокаттын катышуусу кепилденгенби жана сотко чейинки өндүрүштө айыпталуучу жокто камсыз кылууга мүмкүн болгон башка процессуалдык кепилдиктер сакталгандыгына же сакталбагандыгына сот ынанууга тийиш. Бул шарттар аткарылганда гана сырттан өндүрүш жол берилген жана укук ченемдүү деп таанылышы мүмкүн, бул өз кезегинде биринчи инстанциядагы сотто ишти маңызы боюнча кароо үчүн укуктук негизди түзөт.

Айыпталуучу жокто мындай териштирүү анын жосундарын талаптагыдай квалификациялоо үчүн гана эмес, ошондой эле ишти комплекстүү, ырааттуу жана өз убагында каралышын камсыз кылуу үчүн зарыл. Бул ошондой эле бардык далилдерди жана күбөлөрдү консолидациялоого мүмкүндүк берет, алардын убакыттын өтүшү менен жоголуп кетишине жол бербейт жана соттук териштирүүнүн объективдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн өзгөчө маанилүү. Иштин бардык материалдарын, анын ичинде айыпталуучунун процесске катышуудан качуу фактысын ырастоону жана бардык процессуалдык кепилдиктердин сакталышын кылдат баалоонун негизинде сот сырттан өкүм чыгарат. Бул өкүм, соттук териштирүүнүн жыйынтыктоочу актысы катары, сырттан өндүрүштү аягына чыгарат. Муну менен укуктук аныктыктын абалына жетишилет, жабыр тарткандар үчүн адилеттүүлүк калыбына келтирилет жана укуктук тартиптин туруктуулугу күтүлөт.

Мындан тышкары, ал маанилүү алдын алуучулук функциясын да аткарат, ар бир адам, анын ичинде сот адилеттигинен качкан адам жазанын болбой койбостугун түшүнөт. Ошондой эле сот өкүмүнүн болушу айыпталуучуну кармоо үчүн эл аралык институттарды тартуу мүмкүнчүлүгүн олуттуу жогорулатат.

Конституциялык сот сырттан соттук териштирүү институтуна жол берүү улуттук укуктук система менен гана чектелбестен, жазык сот адилеттиги жаатындагы эл аралык стандарттарга ылайык келерин өзгөчө белгилейт. Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пактыда айыпталуучу аң-сезимдүү сот адилеттигинен качкан шарттарда колдонулушу мүмкүн экендигин тастыктаган сырттан соттук териштирүү жүргүзүү мүмкүнчүлүгү каралган.

Андыктан, сот адилеттигин камсыз кылуу боюнча мамлекеттин милдеттерин жүзөгө ашыруу формасы катары *in absentia* (“жок учурда”) өндүрүшү кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын кызыкчылыктарын тең салмактоого багытталган эл аралык стандарттардын талаптарына шайкеш келет. Башкача айтканда, каралып жаткан учурда сотко чейинки өндүрүштү жөнгө салуучу КЖПКнын ченемдери тергөөнү аяктоого жана ишти сотко жөнөтүүгө тоскоол болбошу керек.

Тиешелүү түрдө, КЖПКнын талашылып жаткан ченемдери: 243-беренедө (айып коюу); 251-беренедө (тергөөнү аяктоо жөнүндө жарыялоо); 253-беренедө (айыпталуучуну жана анын адвокатын жазык ишинин материалдары менен тааныштыруу); ошондой эле айыпталуучу жокто аталган процессуалдык аракеттердин жүргүзүлүшүн регламенттеген 256-берененин 1-бөлүгүнүн (айыптоо актысы) ченемдик жоболору Конституцияга карама-каршы келет деп таануу үчүн негиз катары каралышы мүмкүн эмес. Бул, талашылып жаткан ченемдер айыпталуучу жокто ишке ашырылуучу деңгээлде аткарылышы керек дегенди билдирет.

Муну менен бирге, эки жактуу укук колдонууну болтурбоо, укуктук жөнгө салуунун айкындыгын жана аныктыгын камсыз кылуу үчүн мыйзам чыгаруучуга кылмыш-жаза мыйзамдарына тиешелүү түзөтүүлөрдү киргизүү керек. Сотко чейинки стадияда да, соттук териштирүүнүн алкагында да сырттан өндүрүштү институтташтыруу мамлекеттин жазык саясатынын максаттарын кыйла таасирдүү ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

6. Тараптардын тең укуктуулугунун жана атаандаштыгынын негизинде сот өндүрүшүн жүзөгө ашыруу жөнүндө конституциялык жобо айыпталуучу тарабын да, коргоо тарабын да бирдей процесстик мүмкүнчүлүктөр жана каражаттар менен камсыз кылуу зарылдыгын болжолдойт, алардын жардамы менен айыпталуучу өзүнүн позициясын коргой алат жана айыптоонун жүйөлөрүн төгүндөй алат. Ушундан алганда айыпталуучуга квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү үчүн ага адвокатты тандоо укугу берилет. Белгилүү бир учурларда адвокат мамлекет тарабынан дайындалышы мүмкүн.

Адвокаттын иши айыпталуучунун укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын кесипкөй коргоону камсыз кылуу максатын көздөйт, чындыкты аныктоого жана иштин жагдайларын объективдүү изилдөөгө, ошондой эле сотко чейинки өндүрүштө да, ишти сотто кароодо да айыпталуучуну актаган же анын жоопкерчилигин жеңилдеткен далилдерди табууга жана берүүгө өбөлгө болот.

Баяндалганды эске алуу менен, адвокаттын катышуусу, айрыкча сырттан өндүрүштө катышуусу маанилүү, ошондой эле бүткүл жазык процессинин мыйзамдуулугун жана калыстыгын камсыз кылуу үчүн принципалдуу зарыл. Айыпталуучу коргоого болгон өз укугун жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүнөн иш жүзүндө ажыратылган учурларда (КЖПКнын 51, 296-беренелери) мыйзам чыгаруучунун адвокаттын катышуусунун милдеттүүлүгүн түздөнтүз карагандыгы бекеринен эмес. Мындай шарттарда айыпталуучунун конституциялык жана процесстик укуктарын коргоого жөндөмдүү бирден-бир субъект адвокат болуп эсептелет.

Ошону менен бирге, Конституциялык сот бул Чечимде белгиленгендей сырттан өндүрүштү дайындоонун талашсыз маанилүүлүгүнө карабастан, айыпталуучунун жоктугу, ага бардык процесстик кепилдиктер берилген жана адвокаттын жардамы менен коргоо камсыз кылынган шартта да жоктугу, анын жеке катышуусун толук өлчөмдө компенсациялай албайт деп эсептейт.

Айыпталуучунун жеке катышуусу жасаган жосуну үчүн адилеттүү соттоо укугунун негизги элементтеринин бири болуп саналат. Ал ага өзүн

коргоого болгон укугун түздөн-түз ишке ашырууга, түшүндүрмөлөрдү берүүгө, өтүнүчтөрдү билдирүүгө, далилдерди изилдөөгө катышууга жана адвокат менен бирдикте коргоо стратегиясын түзүүгө мүмкүндүк берет.

Адвокат өзүнүн квалификациясына жана аткарган ишинин көлөмүнө карабастан, айыпталуучунун кылмыш окуясын субъективдүү кабылдоосун, анын жеке позициясын, жүйөсүн жана ички мамилесин алмаштыра албайт, алар иштин жагдайларын калыс жана сын көз караш менен баалоо үчүн маанилүү болушу мүмкүн. Мындан тышкары, бир катар процессуалдык укуктар жеке мүнөзгө ээ (мисалы, күнөөнү моюнга алуу, макулдашуу түзүүгө макулдук берүү, айрым процессуалдык кепилдиктерден баш тартуу) жана аларды ишке ашыруу айыпталуучунун өзүнүн катышуусуз мүмкүн эмес.

Ошентип, адвокаттын сырттан өндүрүшкө катышуусу айыпталуучунун жеке катышуусун толук эквиваленттүү алмаштыруу катары каралышы мүмкүн эмес, анткени анын түздөн-түз катышуусу укуктук статуска гана эмес, ошондой эле жеке кабылдоосуна жана жүйөсүнө таянуу менен коргоону түзүү жөндөмүнө да негизделет, анын позициясына жекече жана процессуалдык жактан маанилүү өзгөчөлүктү берет.

Бул ошондой эле эл аралык укуктун ченемдерине, атап айтканда, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 14-беренесине шайкеш келет, анда ар бир адамдын өзүнүн катышуусунда соттоо жана жеке өзүн коргоо укугу бекитилген.

Андыктан, мыйзам чыгаруучу, айыпталуучунун Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары болгондугуна жана сотко келүүдөн качкандыгына байланыштуу ал жокто соттук териштирүүнүн мүмкүндүгүн аныктоо менен, бул жагдай четтетилген учурда соттолгон адамдын же анын адвокатынын өтүнүчү боюнча сырттан чыгарылган соттун өкүмү апелляциялык тартипте жокко чыгарыларын негизсиз белгилеген эмес. Мындай учурда соттук териштирүү жалпы тартипте жүргүзүлөт (КЖПКнын 296-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пункту, 6-бөлүгү).

Муну менен мыйзам чыгаруучу, ушундай кырдаалдарды чечүүдө, соттолгон адам Кыргыз Республикасына келген учурда, анын ишин биринчи инстанциядагы сотто кайра кароо мүмкүнчүлүгүн берүү максатында, бирок анын катышуусунда, апелляциялык тартипте сырттан чыгарылган өкүмдү шартсыз жокко чыгаруу тартибин караган.

Бул укуктук механизм апелляциялык инстанцияга ага мүнөздүү болбогон өзгөчө функцияны берет, мында биринчи инстанциянын сот актысы салттуу түшүнүктө ишти апелляциялык териштирүүнүн натыйжасында эмес, соттолгондун жаңы сот процессине катышуусунун реалдуулугу аныкталганда гана жокко чыгарылат.

Башкача айтканда, КЖПКнын 296-беренесинин 6-бөлүгүнүн мааниси боюнча мыйзам чыгаруучу сырттан чыгарылган өкүмгө айыпталуучунун түздөн-түз катышуусу менен чыгарылган өкүмдөн айырмаланган, башка укуктук мүнөз берет жана тиешелүү түрдө аны апелляциялык кароонун демейки тартибинин колдонуу чөйрөсүнөн чыгарат.

Демек, мындай өкүмдү апелляциялык сот жалпы эрежелер боюнча карай албайт, анткени ал кайра карап чыгуу механизмин гана трансформациялайт. Анын ордуна, соттолгон адамдын соттук териштирүүгө катышуусуна тоскоол болгон жагдайлар жоюлган шартта жана анын же анын адвокатынын тиешелүү өтүнүчү болгон учурда жазык ишин биринчи инстанциядагы сотто жаңы кароону дайындоо боюнча атайын тартип колдонулат.

Мындан тышкары, бул тартиптин өзгөчөлүгү даттануунун процессуалдык мөөнөттөрүн, анын ичинде бөгөт коюучу мөөнөттөрдү колдонуунун ылайыксыздыгы жөнүндө айкын айгинелейт, анткени сырттан чыгарылган өкүмдү жалпы тартипте кайра кароо механизмин ишке киргизүү бирден-бир фактор – соттолгондун келиши менен шартталган, анын келип чыгуу учурун болжолдоого мүмкүн эмес. Демек, бул учурда кандайдыр бир мөөнөттөрдү колдонуу процессуалдык-укуктук негиздүүлүгүн жоготот.

7. Бирок мыйзам чыгаруучунун жогоруда белгиленген оюн ишке ашыруу мүмкүн болбой калат, анткени мыйзамдар апелляциялык жана кассациялык инстанцияларда соттун сырттан чыгарылган өкүмүн сырттан кароого жол берүү менен сырттан соттоого биротоло мүнөз берүүгө мүмкүндүк берет.

Алсак, КЖПКнын 412-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, жоболорду эске алуу менен, анын ичинде КЖПКнын 296-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пунктунун жоболоруна ылайык, ишти айыпталуучу жокто апелляциялык тартипте кароого жол берилет. Мындай териштирүүнүн жыйынтыктары боюнча апелляциялык инстанциядагы сот апелляциялык өкүм же аныктама чыгара алат, алар кассациялык тартипте даттанылышы мүмкүн. Өз кезегинде, кассациялык инстанция кылмыш-жаза иши боюнча өндүрүштү материалдык жана процессуалдык укуктардын ченемдерин олуттуу бузуулар бөлүгүндө текшерүүгө укуктуу (КЖПКнын 441-беренеси).

Апелляциялык өндүрүш жөн гана формалдуу кайра кароо эмес, өкүмдүн мыйзамдуулугун, негиздүүлүгүн жана адилеттүүлүгүн текшерүүдөн тышкары, иштин материалдарын кайра талдоо, боштуктарды жана кемчиликтерди жоюу жана далилдерди критикалык кайра баалоо аркылуу соттук каталарды аныктоого багытталган толук укуктук жол-жобо болуп саналат. Айыпталуучунун жеке позициясы, анын айыптоонун конкреттүү далилдерине жана деталдарына болгон мамилеси жок болгон шартта, мындай кайра кароону жүргүзүү бардык процессуалдык маани-маңызын жоготот.

Ал эми кассациялык инстанциядагы сот алсак, колдонуудагы укуктук жөнгө салууга ылайык, эгерде биринчи инстанциядагы соттун мыйзамдуу күчүнө кирген соттук чечимдери апелляциялык тартипте даттанылбаса, алар кассациялык тартипте кайра каралбайт. Муну менен кассациялык даттанууга жетүү апелляциялык баскычтан алдын ала өтүүгө жараша коюлган, бул анын милдеттүү мүнөзүн белгилейт жана кассацияга тикелей өтүүнүн мүмкүн эместигин шарттайт. Бул, кассациянын материалдык жана процессуалдык укуктун ченемдерин колдонууда кетирилген олуттуу бузууларды четтетүүгө багытталгандыгы менен түшүндүрүлөт жана төмөн турган инстанциялардын соттук актыларынын мыйзамдуулугунун акыркы кепилдигинин ролун аткарат.

Ошентип, айыпталуучу/соттолуучу адам жок болгон шартта,

апелляциялык жана кассациялык инстанция өзүнүн маңыздык функциясын жана процессуалдык зарылдыгын жоготот. Сырттан даттануу мүмкүнчүлүгү соттук инстанциялардын түзүмүн формалдуу түрдө гана кайталайт, бирок иш жүзүндө мындай өкүмдүн натыйжалуу контролдоношун камсыз кылбайт. Бул Чечимде белгиленгендей, жактоочунун катышуусу да процессте айыпталуучунун жоктугун компенсациялай албайт, анткени анын жеке катышуусуз тараптардын тең укуктуулугу жана атаандаштыгы, коргонуу укугун түздөн-түз жана активдүү жүзөгө ашыруу сыяктуу фундаменталдык принциптерди толук ишке ашыруу мүмкүн эмес.

Иштин мындай абалында КЖПКнын 296-беренесинин 6-бөлүгүндө белгиленген тартипте соттолгон адамдын жеке катышуусун камсыз кылуу менен биринчи инстанциядагы соттогу жаңы өндүрүш адилеттүү сотко болгон укукту толук өлчөмдө калыбына келтирүүгө жөндөмдүү бирден-бир укуктук механизм болуп саналат.

Мында сот актыларын кайра кароонун жаңы же кайрадан ачылган жагдайлар боюнча иштерди кайра жандандыруу сыяктуу формалары сырттан соттолгон учурда атайын тартипти алмаштыра албастыгын баса белгилөө керек. Бул институттарды сырттан териштирүүнүн алкагында соттолгондун укуктарын компенсациялоонун универсалдуу каражаты катары пайдалануу максаттардын алмашылышына жана алардын маңызынын бурмаланышына алып келет.

Ошентип, Конституциялык сот ишти апелляциялык жана кассациялык инстанцияларда сырттан кароо тартибинде кароого жол берген укуктук жөнгө салуу соттолгон адамдын келүүсүн камсыз кылган учурда сырттан чыгарылган өкүмдү кайра кароонун мүмкүн эместигине алып келет, муну менен соттолгондун өзүнүн укуктарын жана эркиндиктерин жеке өзү коргоо жана мыйзамда каралган бардык ыкмалар менен бузулган укуктарын калыбына келтирүүгө жетишүү мүмкүнчүлүгүн кошо алганда, анын соттук коргоого болгон акыркы укугунан ажыратат деген тыянакка келди. Бул өз кезегинде укуктук мамлекеттин негиз түзүүчү принциптеринин, тараптардын тең укуктуулугунун жана атаандаштыгынын, адилеттүү сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгүнүн бузулушуна алып келет.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4 жана 5-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 243, 251, 253-беренелери, “Тергөөчү процесстин катышуучуларын кылмыш ишинин материалдары менен тааныштыргандан жана алардын өтүнүчтөрү чечилгенден кийин айыптоо актысын түзөт” деген сөздөр менен баяндалган

256-беренесинин 1-бөлүгүнүн биринчи абзацынын ченемдик жобосу, 296-беренесинин 6-бөлүгү, 421-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту Кыргыз Республикасынын Конституциясынын преамбуласына, 1-беренесинин 1-бөлүгүнө, 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 59-беренесинин 3-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 100-беренесинин 2, 3-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 403-беренесинин 2-бөлүгү, анын күчү Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 296-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пунктуна ылайык чыгарылган биринчи инстанциядагы соттун өкүмдөрүнө жайылтылбаган өлчөмдө Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинин 1-бөлүгүнө, 100-беренесинин 3-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

3. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 412-беренесинин 3-бөлүгү Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 296-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пунктуна шилтеме берилген ченемдик жобону өзүнө камтыган өлчөмдө Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 1-беренесинин 1-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 100-беренесинин 2, 3-бөлүктөрүнө карама-каршы келет деп таанылсын.

4. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети колдонуудагы укуктук жөнгө салууга ушул Чечимден келип чыгуучу тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизсин.

5. Чечим акыркы жана даттанылууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

6. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

7. Бул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Айжан Базаркуловна Сакимбаеванын кызыкчылыгын көздөгөн
Икрамидин Назирович Айткуловдун кайрылуусуна байланыштуу
Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин
397-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү
жөнүндө иш боюнча**

Ч Е Ч И М И

№ 03-Р

2025-жылдын 4-июну
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу –
Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев,
Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы
К. Маамыталы кызынын;

кайрылуучу тарап – Айжан Базаркуловна Сакимбаеванын
кызыкчылыгын көздөгөн Икрамидин Назирович Айткуловдун;

жоопкер тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин
Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү
Саматбек Кыштообекович Ысырановдун;

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана
Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык
сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдиевич Молдобаевдин,
Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү
Маргарита Насаркановна Сапиянованын, Кыргыз Республикасынын Башкы
прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлдөрү Кумарбек Курманбекович
Байдылдаевдин, Калыгул уулу Бакыттын, Кыргыз Республикасынын Улуттук
коопсуздук мамлекеттик комитетинин ишеним кат боюнча өкүлү Бексултан
Курвангалиевич Курвангалиевдин, Кыргыз Республикасынын Юстиция
министрлигинин Конституциялык соттогу туруктуу өкүлү Аяз Доолосбекович
Джаркынбаевдин, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин
ишеним кат боюнча өкүлү Арген Турумбекович Абдыралиевдин катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин
1, 2-бөлүктөрүн «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө»
конституциялык Мыйзамдын 4, 17, 40, 45-беренелерин жетекчиликке алып,
Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин
397-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө
ишти ачык соттук отурумда карап чыкты.

Бул ишти кароого А.Б. Сакимбаеванын кызыкчылыгын көздөгөн
И.Н. Айткуловдун кайрылуусу себеп болду жана Кыргыз Республикасынын
Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 397-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнүн

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келүүсү маселесинде пайда болгон аныксыздык негиз болду.

Ишти соттук отурумга кароого даярдаган судья-баяндамачы М.Р. Бобукееванын маалыматын угуп жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2024-жылдын 2-декабрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна А.Б. Сакимбаеванын кызыкчылыгын көздөгөн И. Н. Айткуловдун Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (мындан ары – КЖПК) 397-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 100-беренесинин 3, 5-бөлүктөрүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Кайрылуудан белгилүү болгондой, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин (мындан ары – Кылмыш-жаза кодекси) 343-беренесинин 1-бөлүгүндө көрсөтүлгөн белгилер боюнча козголгон кылмыш ишинин алкагында, Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин кызматкерлери тарабынан Мамлекеттик салык кызматынын башкармалыгынын текшерүү бөлүмүнүн ага инспектору П.А. Убеков опузалоого шектелип, А.Б. Сакимбаева аркылуу ишкер Д. Абдыкариевадан пара алып жатканда кармалган. Колдо болгон маалыматтардын негизинде А.Б. Сакимбаева ошондой эле пара алууда ортомчу болгон деген шек менен кармалган.

П.А. Убеков Чүй облусунун Москва райондук сотунун 2023-жылдын 12-майындагы өкүмү менен күнөөлүү деп табылып, эки жылдык мөөнөткө салык кызматынын органдарында кызмат орундарын ээлөө укугунан ажыратуу менен 5000 эсептик көрсөткүчтүн өлчөмүндө айып салууга өкүм кылынган. Ага карата күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуу түзүлгөнүнө байланыштуу өкүм жөнөкөйлөштүрүлгөн тартипте чыгарылган.

Ошол эле учурда, алгач ошол эле кылмыш иши боюнча аракеттери камтылган А.Б.Сакимбаевага карата өндүрүш кийин өзүнчө өндүрүшкө бөлүнүп, жалпы тартипте каралган, ушуга байланыштуу ага П.А. Убековго карата колдонулган тартип жайылтылган эмес. Мында И.Н. Айткулов тастыктагандай, А.Б. Сакимбаева бул процессуалдык чечим жөнүндө кабардар болгон эмес жана бул тууралуу П.А. Убековго карата өкүм чыгарылгандан кийин гана ага белгилүү болгон, бул анын пикири боюнча тергөөчүнүн аракеттерине даттануу укугун өз убагында ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраткан.

Мындан тышкары, арыз ээсинин пикири боюнча, П.А. Убековго карата өкүм иш жүзүндө пара алуу боюнча ортомчулукка айыпталган А.Б. Сакимбаеванын күнөөлүүлүгү жөнүндө тыянактын алдын ала чыгуусун шарттаган, бул анын процессуалдык абалынын начарлашына алып келген. Ал, ошондой эле А.Б. Сакимбаеванын жоопкерчилигин П.А. Убековдун ишинен обочолонтуу менен ар тараптуу, толук жана объективдүү кароо максатка ылайыктуу эмес деп эсептейт, анткени эки кылмыш ишинин тең тергөө предмети ошол эле 50 миң сом өлчөмүндөгү параны берүүгө жана алууга

байланышкан бир эле аракеттер болуп саналат.

Жогорудагыларды эске алуу менен И.Н. Айткулов өкүмгө апелляциялык даттануу берген, бирок ал сот тарабынан КЖПКнын 397-беренесине шилтеме жасоо менен А.Б. Сакимбаеванын процесстин катышуучусу катары статусу жок болгондугуна байланыштуу кайтарылган.

Ошол эле учурда, арыз ээси кылмыш-жаза процессинин катышуучулары болуп саналбаган, башка кызыкдар адамдарга кассациялык инстанцияга кайрылуу укугун мыйзам чыгаруучу түздөн-түз бергендигин баса белгилейт, бул КЖПКнын 440-беренесинин 1-бөлүгүндө бекемделген. Бирок, КЖПКнын 439-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, апелляциялык тартипте даттанылбаган соттун чечимдери кассациялык тартипте кайра каралууга тийиш эмес. Жыйынтыгында П.А. Убековго карата өкүм А.Б. Сакимбаева үчүн да анын тикелей кызыкдарлыгына карабастан кассациялык даттануунун предмети боло албайт.

Ошентип, арыз ээси КЖПКнын 397-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүн колдонууда укуктук аныксыздыктын бар экендигин баса белгилейт, анткени аларда укуктары козголгон, бирок формалдуу түрдө жазык процессинин катышуучулары катары таанылбаган адамдар тарабынан соттун чечимдерине даттануу механизми каралбайт.

Арыз ээсинин пикири боюнча, бул сот адилеттигине жетүүгө укуктук кызыкчылыктын жоктугунан эмес, бузулган укукту коргоо мүмкүнчүлүгүн чектеген, формалдуу түзүлгөн процессуалдык конструкциянын натыйжасында тоскоолдук жаратат. Бул, анын пикири боюнча Конституциянын преамбуласында, 6-берененин 1, 2-бөлүктөрүндө, 23-беренедө, 61-берененин 1, 2-бөлүктөрүндө, 100-берененин 3, 5-бөлүктөрүндө бекемделген укуктун үстөмдүгүнүн, укуктардын жана эркиндиктердин ажыратылбастыгынын, тараптардын тең укуктуулугунун жана соттук коргоонун кепилдиктеринин конституциялык принциптерине карама-каршы келет.

Жогоруда баяндалгандарга негизденип, арыз ээси талашылып жаткан ченемдерди Конституцияга карама-каршы келет деп таанууну өтүнөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 27-декабрындагы аныктамасы менен бул кайрылуу өндүрүшкө кабыл алынган.

Соттук отурумдун жүрүшүндө кайрылуучу тарап өзүнүн талаптарын колдоп, аларды канааттандырууну өтүндү.

Жоопкер тараптын атынан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысыранов арыз ээсинин жүйөлөрү менен макул эместигин билдирди жана талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

С.К. Ысыранов белгилегендей, соттук каталарды оңдоонун эффективдүү механизмдерисиз конституциялык жоболорду камсыз кылуу мүмкүн эмес. Бул контекстте соттун чечимдерин кайра кароонун жана түзөтүүнүн эң маанилүү инструменттери болуп саналган апелляциялык жана кассациялык өндүрүш институттары өзгөчө мааниге ээ.

Колдонуудагы жазык-процессуалдык мыйзамдардын алкагында бул механизмдер сот актыларына даттануу мүмкүнчүлүгү аркылуу ишке ашырылат. Мындай актылардын бири катары, мыйзамдуу күчүнө кире элек өкүм иш

боюнча тараптар тарабынан апелляциялык тартипте даттанылышы мүмкүн. Булар айыпталуучу, акталган адам, медициналык мүнөздөгү мажбурлоо чараларын колдонуу жөнүндө ага карата сот өндүрүшү жүргүзүлгөн же жүргүзүлүп жаткан адам, алардын адвокаттары жана мыйзамдуу өкүлдөрү, мамлекеттик айыптоочу же жогору турган прокурор, жабырлануучу жана анын өкүлү, ошондой эле мүлкү камакка алынган адамдар болуп саналат (КЖПКнын 397-беренеси).

С.К. Ысыранов апелляциялык даттанууга укукка ээ адамдардын чөйрөсүн мындай чектөө адамдын иштин жыйынтыгына тикелей мыйзамдуу кызыкчылык болгон зарылчылык менен шартталат деп белгилейт. Кылмыш-жаза процессинин катышуучулары болуп саналбаган жактардын мындай кызыкчылыгы жок жана аларды ишти апелляциялык тартипте кароого киргизүү сот адилеттигин ишке ашырууга кийлигишүү жана процессуалдык каражаттарды кыянаттык менен пайдалануу тобокелдиктерин жаратмак.

Жоопкер тараптын өкүлү, ошондой эле апелляциялык даттануу субъектилерин мыйзамдык чектөө инсандын укуктарын тез жана натыйжалуу коргоону, ошондой эле сот өндүрүшүнүн акылга сыярлык мөөнөттөрүн сактоону камсыз кылууга багытталгандыгын, бул процессуалдык үнөмдүүлүктү камсыз кылуу зарылдыгы менен шартталганын баса белгилейт. Процессуалдык үнөмдүүлүк принциби соттук териштирүүнүн создукурулушуна жол бербөө жана апелляциялык инстанциядагы сотторго ашыкча жүктү болтурбоо үчүн апелляциялык даттануу берүүгө укугу бар адамдардын чөйрөсүн чектөөнү билдирет.

Субъекттердин тизмегин кеңейтүү кылмыш-жаза процессин дестабилдештирүүгө алып келмек.

Мындан тышкары, С.К. Ысыранов даттанууга укугу бар адамдардын чөйрөсүн аныктоо маселеси сот актысынын өзүнүн маңызынан келип чыгат деп эсептейт. Алсак, бир айыпталуучуга карата чыгарылган өкүм башка адамдын укуктук тагдырын алдын ала аныктай албайт, ал конкреттүү адамдын күнөөсү же күнөөсүздүгү жөнүндө тыянакты камтыган жеке процессуалдык акт болуп саналат. Бул иш боюнча кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылбаган башка адамдарга укуктук кесепеттерди жайылтпайт жана алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын козгобойт.

Ошону менен бирге, ал иш боюнча тарап болуп саналбаган адамдардын укуктары прокурордук чара көрүү механизми аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн деп эсептейт. Алсак, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 397-беренесинин 3-бөлүгүнө жана «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 41-беренесине ылайык, прокурор жарандардын укуктарын жана мыйзам менен корголуучу таламдарын коргоо үчүн ар кандай стадияда мыйзамсыз сот актыларына даттанууга жана ишке киришүүгө укуктуу. Муну менен прокуратура укуктук коргоо механизми жана мыйзамдуулуктун институционалдык кепилдиги катары иш алып барат, бул каралып жаткан категориядагы адамдардын апелляциялык даттанууга өз алдынча укуктарынын жоктугун компенсациялайт.

Президенттин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү А.Т.Молдобаев да арыз ээсинин жүйөлөрүн негизсиз, ал эми талашылып жаткан жоболор Конституцияга

карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Ал А.Б. Сакимбаевага карата козголгон кылмыш ишин бөлүү мыйзамда белгиленген тартипте ишке ашырылган жана анын укуктарынын бузулушуна алып келген эмес деп эсептейт. КЖПКнын 142-беренесинин 2 жана 6-пункттарына ылайык мындай процессуалдык чечим тергөөчүнүн токтому менен таризделет жана Кылмыштардын бирдиктүү реестрине киргизилет. Бул иште бөлүү үчүн күнөөсүн моюнга алуу жөнүндө П.А. Убеков менен макулдашууну түзүү негиз болгон, буга байланыштуу анын иши КЖПКнын 44-главасында каралгандай өзгөчө тартипте каралууга тийиш болгон.

Мындай тартипте чыгарылган өкүм далилдерди баалоону камтыбайт жана жагдайлар иликтенбегендик негиздер боюнча даттанылышы мүмкүн эмес. Ал ошондой эле башка адамдарга карата преюдициялык мааниге ээ эмес, анткени алардын иш-аракеттери боюнча тыянактар камтылбайт жана иш боюнча бардык далилдердин базасын талдоого негизделбейт.

Ошентип, арыз ээсинин П.А. Убековго карата далилдер изилденген жок деген жүйөлөрү А.Б. Сакимбаеванын ишин кыскартуу же кайра кароо үчүн негиз боло албайт.

Өз кезегинде А.Б. Сакимбаева бөлүнгөн иш боюнча айыпталуучу катары КЖПКнын 46-беренесинде каралган процессуалдык укуктардын толук көлөмүнө, анын ичинде процесске катышууга, далилдерди келтирүүгө, негизги ишти талап кылуу жана күбөлөрдү, анын ичинде П.А. Убековду суракка алууну талап кылууга, ошондой эле соттун процессуалдык чечимине даттануу өтүнүчтөрүн берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон.

Мында А.Т. Молдобаев КЖПКнын 23-беренесине ылайык, сот болгон далилдердин жыйындысына негизделген өзүнүн ички ишенимине таянып, мыйзамды жетекчиликке алуу менен далилдерди баалайт. Сотко чейинки өндүрүш стадиясында чогултулган далилдер, анын ичинде тергөөчүнүн же прокурордун берген баасы судья үчүн милдеттүү мааниге ээ эмес. Демек, далилдерди талдабастан чыгарылган өкүм толук соттук териштирүү өткөрбөй туруп жана ага тиешелүү далилдерге баа бербестен башка адамдын күнөөсүн таануу үчүн негиз боло албайт.

Жогорку соттун, Башкы прокуратуранын, Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин, Юстиция министрлигинин, Ички иштер министрлигинин өкүлдөрү С.К. Ысырановдун жана А.Т. Молдобаевдин позициясына окшош пикирлерин билдиришти.

Ошону менен бирге, көрсөтүлгөн позицияга кошумча катары, Жогорку соттун өкүлү жазык-процессуалдык мыйзамдар апелляциялык жана кассациялык инстанциядагы соттордун ыйгарым укуктарынын чектерин чектей турганын белгиледи.

Алсак, апелляциялык даттануу ишти кайра кароонун алкагында жүзөгө ашырылуучу соттук көзөмөлдүн бир түрү, мында апелляциялык инстанциядагы сотко кассациялык инстанциядагы сотко салыштырмалуу кеңири ыйгарым укуктар берилген. Тактап айтканда, апелляциялык инстанциядагы сот ишти биринчи инстанциядагы соттун эрежелери боюнча кароого, далилдерди изилдөөгө, жагдайларды кайра баалоого жана толук көлөмүндө да, ошондой эле даттануучу бөлүгүндө да жаңы чечим чыгарууга укуктуу.

Мындан айырмаланып, кассациялык инстанция ишти кайрадан карабастан, материалдык жана процессуалдык укуктун ченемдеринин

сакталышын текшерүү менен чектелет, иш жүзүндөгү жагдайларга эмес, соттун мурда чыгарылган чечиминин юридикалык жактан туура коюлушуна баа берет.

Апелляциялык жана кассациялык инстанциялардын ыйгарым укуктарынын көлөмүндөгү жана мүнөзүндөгү мындай айырмачылык алардын ар бирине кайрылуу укугу берилген субъекттердин чөйрөсүн чектөөнү объективдүү негиздейт.

Конституциялык сот тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүн угуп, иштин материалдарын изилдеп чыгып, төмөнкүдөй тыянакка келди.

1. «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, бул иш боюнча Конституциялык соттун кароо предмети болуп төмөнкүдөй редакцияда баяндалган Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 397-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнүн ченемдик жоболору саналат:

«397-берене. Апелляциялык даттануу укугу

1. Ушул главанын талаптарына ылайык соттун мыйзамдуу күчүнө кире элек өкүмдөрү, ошондой эле биринчи инстанциядагы соттун башка соттук актылары тараптар тарабынан апелляциялык тартипте даттанылышы мүмкүн.

2. Сот чечимине даттануу укугу айыпталуучуга, акталганга, медициналык мүнөздөгү мажбурлоо чараларын колдонуу жөнүндө өндүрүш жүргүзүлгөн же жүргүзүлүп жаткан адамга, алардын адвокаттарына жана мыйзамдуу өкүлдөрүнө, мамлекеттик айыптоочуга же жогору турган прокурорго, жабырлануучуга жана анын өкүлүнө, ошондой эле мүлкү камакка алынган адамдарга таандык.

Материалдык зыяндын жана (же) моралдык залалдын ордун толтурууга жооптуу адам соттун чечиминин материалдык зыяндын жана (же) моралдык залалдын ордун толтуруу бөлүгүн даттанууга укуктук. ».

2021-жылдын 28-октябрындагы №129 Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси мыйзамда белгиленген тартипте кабыл алынып, «Эркин-Тоо» гезитинин 2021-жылдын 16-ноябрындагы №122-133 санына жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Укуктук жана демократиялык мамлекет катары Кыргыз Республикасында кылмыш-жаза процесси укуктун үстөмдүгүн, адилеттүүлүктү, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоону жана урматтоону камсыз кылган фундаменталдуу конституциялык башаттарды кынтыксыз сактоого негизделет. Бул башаттар инсанды коргоонун да, коомду жана мамлекетти кылмыштуу кол салуулардан коргоонун да кепилдиги болуу менен кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн бүткүл системасынын мазмунун жана багытын аныктайт.

Дал ушул конституциялык мааниге ээ багыттардан алганда, мыйзам

чыгаруучу кылмыш-жаза процессинин бардык катышуучуларына инсанды мыйзамсыз жана негизсиз айыптоодон, соттоодон, укуктарын жана эркиндиктерин чектөөдөн коргоо, ошондой эле кылмыштарды тез жана толук тергөө, адилеттүү соттук териштирүү жана кылмыш-жаза мыйзамынын туура колдонулушун камсыз кылуу талаптарына ылайык аракеттенүү милдетин түздөн-түз жүктөгөн (КЖПКнын 6-беренеси). Бул жазылгандар жөн гана декларация эмес, кылмыш-жаза процессинин бардык стадияларында аткаруу үчүн милдеттүү болгон императивдик көрсөтмөлөрдү билдирет.

Ошентип, Конституцияда жазылган жана КЖПКнын 6-беренесинде конкреттештирилген кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн баалуулук негиздери кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн практикалык мазмунун түзгөн негизги уюштуруучулук-процессуалдык принциптер аркылуу ишке ашырылат. Алардын ичинен күнөөсүздүк презумпциясы, соттук териштирүүнүн объективдүүлүгү жана калыстыгы, ошондой эле жоопкерчиликти жана жазаны жекелештирүү өзгөчө мааниге ээ. Алардын ар бири өз алдынча функцияны аткарат, бирок чогуу жазык процессинин ички ырааттуулугун жана адилеттүүлүгүн камсыз кылат.

Ушуга байланыштуу, кылмыш-жаза сот өндүрүшүн жүргүзүү процессинде бул принциптер ыйгарым укуктуу органдардан ар бир ишти күнөөсүздүк презумпциясын так сактоо менен кароону талап кылат, мында акыркы айыптоо өкүмү менен аяктаган соттук териштирүүнүн алкактарынан тыш адамды күнөөлүү деп табуу мүмкүнчүлүгү жокко чыгарылат. Мындай айыптоо өкүмү чыгарылганга чейин айыпталуучу, чындыкты аныктоо жана фактыларга укуктук баа берүү максатында ага жазык куугунтугу жүргүзүлүп жаткан субъект катары гана каралууга тийиш.

Мында процессуалдык иш-аракет айыптоо позициясынын басымдуулук кылышын болтурбаган жана тараптардын тең укуктуулугу жана атаандаштыгы камсыз кылынган, бейтараптуулук, иштин жагдайларын аныктоонун толуктук жана ар тараптуулук принциптерине негизделүүгө тийиш.

Жоопкерчиликти жана жазаны жекелештирүү өз кезегинде ар бир конкреттүү иштин өзгөчөлүгүн, инсандын мүнөздөмөсүн, жасалган жосундагы анын ролун, ошондой эле бардык юридикалык жактан маанилүү жагдайларды, анын ичинде жазаны дайындоо үчүн маанилүү болгон процессуалдык позицияны жана фактыларды эске алууну талап кылат.

Ушул өз ара байланышкан принциптерди сактоо гана формалдуулукту жокко чыгарат, укуктук чара көрүүнүн өлчөмдөштүгүн камсыздайт жана иш боюнча адилеттүү, жүйөлүү жана юридикалык жактан негизделген акыркы чечимге жетишүүгө көмөктөшөт.

3. Жазык иштерин тергөөнүн жана соттук териштирүүнүн жүрүшүндө эпизоддордун көптүгү, бир өндүрүшкө бир нече айыпталуучунун катышуусу, ошондой эле жазык куугунтугунун башка татаал конфигурацияларына байланыштуу процесстик кырдаалдар келип чыккан учурлар аз эмес. Мындай жагдайлар процесстин катышуучуларынын укуктарын толук ишке ашырууну жана коргоону объективдүү түрдө кыйындатат, ишти өз убагында жана натыйжалуу чечилишине кооптуулук жаратат жана адилет сот өндүрүшүнүн принциптерин бузуу тобокелдиги келип чыгат.

Ушуга байланыштуу жазык-процесстик мыйзамдар жазык ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүү мүмкүнчүлүгүн карайт, бул жазык куугунтугун

уюштуруучулук жагынан бөлүүнүн процессуалдык формасы болуп саналат. Айрым окуяларга, айыпталуучуларга же башка жагдайларга карата жеке процессуалдык чечим талап кылынган учурларда бөлүүгө жол берилет.

Кылмыш-жаза ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүү институтун ишке ашыруу жазык сот өндүрүшүнүн негизги уюштуруучулук-процессуалдык принциптерин: күнөөсүздүк презумпциясын, соттук териштирүүнүн объективдүүлүгүн жана калыстыгын, ошондой эле жоопкерчиликти жана жазаны жекелештирүүнү камсыз кылуу менен түздөн-түз байланыштуу. Дал ушул принциптер айыптоо корутундусун процесстин айрым катышуучуларынан башкаларга өткөрүп берүү тобокелдигин болтурбоо, башка эпизоддорго же жактарга байланышкан материалдарды эсепке албастан, ар бир конкреттүү айыпталуучу боюнча далилдерге көз карандысыз баа берүү, ошондой эле күнөөнүн даражасына, жасалган жосундагы ойго, ролуна жана башка юридикалык маанилүү жагдайларга укуктук баа берүү үчүн шарттарды түзүүнү талап кылган кырдаалдарда иштерди процессуалдык бөлүүнүн зарылдыгын көрсөтүп турат.

Мындай мамиле Конституциялык соттун 2022-жылдын 28-декабрындагы Чечиминде белгиленген укуктук позицияга туура келет, анда аракеттерди бир кылмыш катары же кылмыштардын жыйындысы катары квалификациялоо күнөөлүнүн ниетин жана иштин конкреттүү фактылык жагдайларын эске алуу менен жүргүзүлүүгө тийиш. Мында ар бир укук бузуу үчүн ой-ниет өзүнчө келип чыгат жана толук ишке ашырылат, бул ар бир айыпталуучунун ролуна жана күнөөлүүлүгүнө көз карандысыз баа берүүнү, ошондой эле аларга жасады деп коюлган жосундарды жасоодогу конкреттүү ниетин өзүнчө аныктоону талап кылат. Кылмыш ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүү, ошентип, бул талаптарды иш жүзүндө аткарууга мүмкүндүк берүүчү процессуалдык инструмент катары кызмат кылат.

Бул институттун укуктук негизи КЖПКнын 142-беренесинде бекитилген, ал тергөөчүгө, судьяга жана сотко кылмыш ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүү укугун берет. Аталган ченем бир эле маалда бул процесстик инструментти колдонуунун чегин белгилейт, ал жазык сот өндүрүшүнүн толуктугун, ар тараптуулугун жана объективдүүлүгүн бузууга алып келбеген шартта гана бөлүүгө жол берилээрин түздөн-түз белгилейт.

Мындай ар бир процессуалдык чечим иштин материалдарында белгиленген фактылык маалыматтардын жана укуктук ченемдердин негизинде так негизделүүгө тийиш. Тергөө органдары жана сот аларга берилген ыйгарым укуктардын чегинде гана иш алып барбастан, ошондой эле өзүм билемдик мамилени болтурбай, өз чечимдерин деталдуу негиздеп берүүгө милдеттүү. Бир дагы иш жүзүндөгү маанилүү жагдай негизги да, өзүнчө бөлүнгөн өндүрүштө процессуалдык чечимсиз калуусу мүмкүн эмес.

Айрыкча белгилей кетүүчү нерсе, кылмыш ишин бөлүү өзүнчө алганда айыпталуучунун күнөөсү жөнүндө маселени алдын ала чечүүнү билдирбейт. Айыптоо алдын ала тергөө стадиясында түзүлгөнүнө карабастан, жасаган жосунга биротоло юридикалык баа берүү, фактыларды аныктоо жана жазаны белгилөө соттун гана компетенциясына кирет. Бул Конституциялык соттун 2022-жылдын 15-июнундагы Чечиминде белгиленген укуктук позицияга шайкеш келет, анда сот өзүнө берилген ыйгарым укугунан улам сот адилеттигин жүргүзүү боюнча өзгөчө бийликке ээ орган болуп саналат, мындай ыйгарым

укук башка бир да мамлекеттик бийлик органында жок.

Андыктан жазык ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүү күнөөнү аныктоону жөнөкөйлөштүрүү каражаты катары эмес, жекелештирилген жана калыс соттук териштирүүнү камсыз кылуучу процессуалдык механизм катары каралууга тийиш.

Ошентип, КЖПКнын 142-беренесинде укуктук мүмкүнчүлүк гана белгиленбестен, ошондой эле кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн милдеттерине жана максаттарына баш ийдирилген, анын жол берилишинин чектерин да белгилейт. Муну менен аны пайдалануу процесстин катышуучуларынын укуктарын чектөөгө эмес, тескерисинче – аларды коргоого, алардын кызыкчылыктарына өзүм билемдик менен кийлигишүүнү болтурбоого жана акылга сыярлык мөөнөттөрдө адилет соттук териштирүүнү камсыз кылууга багытталган.

4. КЖПКнын 142-беренеси жазык ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүүнү гана эмес, ошондой эле жазык ишинин материалдарын бөлүү мүмкүнчүлүгүн да жөнгө сала тургандыгын өзүнчө белгилеп кетүү керек. Формулировканын тышкы окшоштугуна карабастан, бул процессуалдык аракеттер өзүнүн укуктук табияты жана укуктук кесепеттери боюнча айырмаланат.

Жогоруда белгиленгендей, жазык ишин бөлүү өзүнчө жазык өндүрүшүнүн түзүлүшүн билдирет, анын алкагында процессуалдык чечимдер негизги ишке көз карандысыз, конкреттүү айыпталуучунун, эпизоддун же жагдайдын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен кабыл алынат. Материалдарды жазык ишинен бөлүү – жазык-процессуалдык форманын алкагында өзүнчө чара көрүүнү талап кылган жагдайлар боюнча жаңы жазык куугунтутун козгоо, ага байланышкан укуктук маселелерди чечүү же жагдайлар боюнча кошумча тергөө жүргүзүү максатында аларды автономдуу пайдаланууга багытталган процессуалдык аракетти билдирет. Көрсөтүлгөн материалдар тергөөгө чейинки өзүнчө текшерүү жүргүзүү үчүн негиз болуп саналат, анын жүрүшүндө аныкталган фактыларды жана потенциалдуу тиешеси бар адамдардын аракеттерин укуктук квалификациялоо жүргүзүлөт. Мындай текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча компетенттүү орган тарабынан жазык ишин козгоо же аны козгоодон баш тартуу жөнүндө жүйөлүү процессуалдык чечим чыгарылат.

Муну менен бирге КЖПКнын 142-беренесинин колдонуудагы редакциясы бул жол-жоболорду өзүнчө ченемдик жөнгө салууну камтыбайт. Жазык ишинин материалдарын бөлүүнүн тартибин, шарттарын жана кесепеттерин так ажыратуунун жоктугу иш жүзүндө бир түрдүү эмес колдонуу тобокелдигин жаратат.

Бул институттардын ар түрдүү укуктук табиятын эске алуу менен, аларды колдонуу механизмдерин мыйзамдык жактан бөлүү максатка ылайыктуудай. Укуктук аныктыкты жогорулатуу жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдын ченемдерин бир түрдүү колдонууну камсыз кылуу үчүн жазык ишинин материалдарын КЖПКнын өзүнчө беренесине бөлүүнү, процесстин катышуучулары үчүн тартибин, негиздерин жана процессуалдык кепилдиктерин конкреттештирүү менен жөнгө салууну бөлүп көрсөтүү зарыл.

5. Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзам КЖПКнын 57-главасында каралгандай, кылмыш-жаза-укуктук чыр-чатакты күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашууну түзүү жолу менен чечүү мүмкүнчүлүгүнө жол берет. Бул институт процессуалдык жөнгө салуунун өзгөчө формасы болуп саналат, мында айыпталуучунун коюлган айыпка ыктыярдуу жана аң сезимдүү макулдугу анын жазык жоопкерчилиги жөнүндө маселени жөнөкөйлөштүрүлгөн жана тездетилген тартипте чечүүгө мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда айыптоонун маңызы өзгөрүүсүз бойдон кала берет: жосундун укуктук классификациясы да, мыйзамда каралган жоопкерчиликтин чеги да сакталат.

Ошол эле учурда, күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуу анын диспозитивдүү мүнөзүнө карабастан, айыптоо менен жактоонун ортосундагы жөнөкөй макулдашуу катары каралбайт. Мыйзам чыгаруучу анын деталдуу жөнгө салынган жол-жобосун белгилеген жана процессуалдык кыянаттыктарды болтурбоого жана моюнга алуунун чыныгы ыктыярдуулугуна кепилдик берүүгө багытталган көп баскычтуу контролдоо механизм (КЖПКнын 501-503-беренелери) киргизген. Айрыкча, бул моюнга алуу айыпталуучуга мамлекет тарабынан белгилүү бир жеңилдиктерди берүү, мисалы, жеңилдетүүчү жагдайларды эске алуу жана жазаны жеңилдетүүнү караган жазык мыйзамдарынын ченемдерин колдонуу менен коштолгон учурларда өзгөчө маанилүү. Мындай жагдайлар айыпталуучунун моюнга алуусу ички ишенимден эмес, тагылган айыптын фактылык жагы же квалификациялоосу менен мүмкүн болгон келишпестиктерге карабастан, стратегиялык эсептөөдөн келип чыгышы мүмкүн деген тобокелдикти объективдүү түрдө алып жүрөт.

Макулдашууну түзүү жол-жобосу жазык куугунтугунун негизги субъекттеринин катышуусу менен бир нече милдеттүү стадияларды камтыйт. Прокурор сотко чейинки стадияда айыпталуучунун өтүнүчүн карайт, аны канааттандыруу же четке кагуу жөнүндө токтом чыгарат, ал эми чечим оң болсо, анда бардык олуттуу шарттарды, анын ичинде жосундун сыпаттоосун, жазанын квалификациясын, түрүн жана өлчөмүн жазуу менен өз алдынча макулдашуунун текстин түзөт.

Андан кийин тергөө судьясы КЖПКнын 502-беренесинде белгиленген тартипте тараптардын катышуусунда келип түшкөн макулдашууну карайт. Анын милдети формалдуу эмес, толук укуктук текшерүү: күнөөнү моюнга алуунун ыктыярдуулугун, басымдын жоктугун, айыпталуучунун ага коюлган айыптын маңызын түшүнүүсүн жана толук соттук териштирүүдөн баш тартууну аң-сезимдүүлүк менен түшүнүүсүн аныктоо болуп саналат. Мыйзамда каралган бардык шарттар сакталганда гана макулдашуу бекитилиши мүмкүн.

Ошентип, күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуу институту эки баскычтуу процессуалдык көзөмөл принцибине негизделет, бул макулдашууну тийиштүү текшерүүсүз формалдуу бекитүү тобокелдигин болтурбайт.

6. Күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашууга негизделген жазык ишин соттук териштирүү КЖПКнын 503-504-беренелери менен жөнгө салынган өзгөчө тартипте жүргүзүлөт. Бул тартиптин олуттуу өзгөчөлүгү болуп салттуу соттук териштирүүнү жүргүзүүдөн баш тартуу саналат: сот

далилдерди изилдебестен жана баа бербестен, айыпталуучунун күнөөсүн моюнга алганына, түзүлгөн макулдашуунун мыйзамдуулугуна, мыйзамда белгиленген бардык талаптардын сакталышына таянып өкүм чыгарат.

Кылмыш-жаза куугунтугун аяктоонун бул укуктук модели күнөөнү моюнга алуу айыпталуучунун белгиленген тартипте ырасталган ойлонуштурулган жана ыктыярдуу эрк билдирүүнүн натыйжасы деген презумпцияга негизделген. Дал ошондуктан мыйзам чыгаруучу далилдердин изилденбегендигине байланыштуу негиздер боюнча мындай өкүмгө даттануу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган (КЖПКнын 504-беренесинин 7-бөлүгү), бул анын процессуалдык өзгөчөлүгүн тастыктайт.

Башкача иш кылуу айыпталуучунун ага берилген процессуалдык укуктардан ыктыярдуу баш тартуусун этибарга албоо дегенди билдирмек, бул сот адилеттиги системасынын туруктуулугуна жана натыйжалуулугуна шек келтирмек, жазык процессинин диспозитивдүүлүк принцибинин бузулушуна алып келмек, ошондой эле айыпталуучунун укуктарын сактоо менен ыкчам чара көрүүгө негизделген кылмыштарды тез жана толук тергөө максаттарын алмаштырмак.

Жогоруда айтылгандарга байланыштуу Конституциялык сот күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуу институтун конституциялык укук тартибинин алкагында жол берилет деп тааныйт. Бул тыянак көрсөтүлгөн укуктук конструкция өзүм билемдикти жокко чыгарып, укуктук аныктыкты камсыз кылгандыгы менен шартталган жана адилет сот өндүрүшүнүн, анын ичинде моюнга алуунун ыктыярдуулугун жана мажбурлоого жол берилбестикти сактоонун кепилдиги катары чыгат. Муну менен жазык куугунтугунун натыйжалуулугу менен айыпталуучунун укуктарын коргоонун ортосунда зарыл болгон тең салмактуулукка жетишилет, ошондой эле укуктук кепилдиктерге зыян келтирбестен процессуалдык үнөмдүүлүк принциби ишке ашырылат.

7. Көп кырдуу жазык куугунтугунун учурларында айыпталуучулардын биринин күнөөсүн моюнга алуу жөнүндө макулдашууну түзүүсү да жазык ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүүнү талап кылат. Бул салттуу соттук териштирүүдөн башкача, кароонун жөнөкөйлөштүрүлгөн тартиби сыяктуу колдонулуучу жол-жоболордогу айырмачылык менен гана эмес, ошондой эле жазык жоопкерчилигин жана жазаны жекелештирүү, соттук териштирүүнүн объективдүүлүгү жана калыстыгы, күнөөсүздүк презумпциясы, башка айыпталуучулардын процессуалдык укуктарын камсыз кылуу принциптерин сактоо зарылчылыгы менен шартталган. Өзүнчө бөлүү жазага тартылууга даярдыгын билдирген айыпталуучунун ишин өндүрүштүн башка катышуучуларына зыян келтирбестен же анын жыйынтыгына таасир этпестен, обочолонтуп кароого мүмкүндүк берет, алар боюнча далилдерди ар тараптуу изилдөө жана маңызы боюнча толук соттук териштирүү укугу сакталат.

Мында күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде бөлүп алынган өндүрүштүн алкагында чыгарылган өкүм негизги иш боюнча башка айыпталуучуларга карата преюдициялык күчкө ээ эмес экендигин баса белгилей

кетүү зарыл. Ал далилдерди изилдебестен кабыл алынат жана макулдашуу түзгөн адамдын укуктук статусунун чегинде гана жарактуу болот. Демек, ал иштин башка катышуучуларынын күнөөлүүлүгүнүн далили катары каралышы мүмкүн эмес, ага тете алар менен байланышкан иш жүзүндө аныкталган жагдайларды таануу үчүн негиз боло албайт.

Ушуга байланыштуу бөлүп алынган ишке катышпаган адамдардын аталган өкүмгө даттануусу кылмыш-жаза укуктук доктринанын көз карашынан алганда кабыл алынгыс болуп саналат. Даттанууну кароодон мындай баш тартуу алардын укуктарынын бузулушун билдирбейт, анткени өкүм үчүнчү жактарга карата укуктук кесепеттерди жаратпайт, алардын укуктук позициясына таасир этпейт жана негизги териштирүүнүн жыйынтыгын алдын ала аныктабайт.

Өз кезегинде негизги иштин катышуучуларында негиздүү жана адилеттүү өкүм чыгаруу менен процессуалдык кепилдиктердин бүткүл комплекси, атап айтканда, соттук коргонуу укугу: далилдерди изилдөөгө мүмкүнчүлүк, каршы пикирлерди билдирүү, бөлүнгөн өндүрүштүн материалдарын талап кылуу укуктары сакталат. Ошондой эле жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароо сыяктуу сот актыларын кайра кароонун мындай институттарын пайдалануу укугу сакталат.

Ошентип, Конституциялык сот талашылып жаткан учурда, күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде бөлүп алынган өндүрүштүн алкагында чыгарылган өкүм, арыз ээсинин конституциялык укуктарын козгогон катары каралышы мүмкүн эмес деп белгилейт.

8. КЖПКга ылайык жазык иштерине апелляциялык даттануу укугу процесстин так аныкталган тараптарына – айыпталуучуга, анын жактоочусуна, прокурорго, жабырлануучуга жана алардын өкүлдөрүнө, башкача айтканда укуктары жана кызыкчылыктары соттун чечими менен түздөн-түз козголгон адамдарга берилет. Мындай чектөө соттук коргонуу укугунун, тараптардын атаандаштыгынын жана тең укуктуулугунун конституциялык принциптеринен келип чыгат (Конституциянын 61-беренесинин 1-бөлүгү, 100-беренесинин 3 жана 5-бөлүктөрү), аларга ылайык соттук чечимди кайра кароо укугу анын жыйынтыгына тикелей жана мыйзамдуу кызыкчылыгы бар, процесстик коргонуу каражаттарына ээ болгон жана териштирүүнүн мазмунуна жана жүрүшүнө таасир этүүгө жөндөмдүү процесстин катышуучулары тарабынан гана натыйжалуу ишке ашырылышы мүмкүн.

Мындай мамиле процессти негизсиз создукурууну жокко чыгаруу жана тараптарды өзүм билемдик менен башкалардын даттануусунан жана укуктук жактан күтүүсүздүктөрдөн коргоо менен сот системасынын туруктуулугун колдоо зарылдыгынын жана сот адилеттигине жетүүнүн ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылат. Ал сот актыларын кайра кароо механизмдерин колдонууну чындыгында олуттуу жана юридикалык жактан маанилүү негиздерге багыттайт, муну менен сот бийлигине ишенимди бекемдейт жана адилеттүү соттук териштирүүнү камсыз кылат.

Муну менен катар, Конституциянын 100-беренесинин 5-бөлүгүндө

бекемделген, соттук чечимдерде укуктары жана мыйзамдуу кызыкчылыктары козголгон адамдардын аларга даттануу укугун караган конституциялык жобону ишке ашыруу максатында, кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдар мүлкүнө камак салынган же материалдык зыяндын же моралдык зыяндын ордун толтуруу боюнча милдет жүктөлгөн башка адамдар тарабынан да даттануу берүүнүн мындай мүмкүнчүлүгүнө жол берет (КЖПКнын 397-беренесинин 2-бөлүгү жана 440-беренесинин 1-бөлүгү). Муну менен мыйзам чыгаруучу кылмыш куугунтугунун кесепеттери анын түздөн-түз катышуучуларынын укуктук статусунун чегинен чыгып кетиши мүмкүн экенин тааныйт.

Бирок, колдонулуп жаткан жөнгө салуу чектөө мүнөзүнө ээ жана менчик укугун чектөө же ажыратуу, мүлктү жок кылуу же мыйзамда түздөн-түз аталбаган, бирок салыштырмалуу укуктук мааниге ээ болгон башка кесепеттер сыяктуу мүлктүк укуктарга кийлигишүүнүн башка формаларын камтыбастан, мүлктү камакка алуунун учурларын көрсөтүү менен чектелет.

Ушуга байланыштуу Конституциялык сот өкүмдөргө апелляциялык даттануу мүмкүнчүлүгүнө тиешелүү колдонуудагы укуктук жөнгө салуу, кимдир бирөөнүн мүлктүк укуктарын козгоонун бардык формаларын эсепке алууну камсыз кылуучу, кошумча ченемдик конкреттештирүүнү талап кылат деп белгилейт.

Мүлктүк укуктардын козголгондугунун фактысын таануу адамдын жазык процессине формалдуу катышуусунан гана көз каранды болбойт. Жазыктык куугунтуктоонун кесепеттери адамдын мүлкүнө объективдүү таасир эткен учурларда, ал жабырлануучу же иш боюнча тарап катары таанылбаса да, ага укуктук мамлекеттин принциптерине ылайык келген жана териштирүүнүн адилеттүүлүгүн камсыз кылуучу соттук коргоонун натыйжалуу каражаты камсыз кылынууга тийиш.

Ошондой эле соттук актыларды кассациялык инстанцияда даттануу укугу апелляциялык тартипке караганда, кыйла кеңири формулировка жасалгандыгын эске алуу керек.

Баяндалгандарды эске алып, мыйзам чыгаруучу, ошондой эле апелляциялык да, кассациялык да инстанцияларда соттук актыларга даттануу тартибин жөнгө салуучу бөлүгүндө, кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды шайкеш келтирүүсү зарыл.

Ошол эле учурда, даттануу субъектеринин чөйрөсүн өзүм билемдик менен кеңейтүүнү болтурбоо жана сот адилеттигинин максаттарын ыдыратууга жол бербөө максатында, Конституциялык сот мүлктүк укуктарды козгоонун критерийлерин деталдаштырууну Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Пленуму укук колдонуу практикасынын бир түрдүүлүгүн жана алдын ала болжолдуулугун камсыз кылган түшүндүрмөлөр аркылуу жүзөгө ашыруусу максатка ылайыктуу деп эсептейт.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде Конституциялык сот соттук чечимдерге даттануу укугуна ээ жактардын тизмесин белгилеген укуктук жөнгө салуу, арыз ээси шилтеме кылган укуктук кырдаалды камтыбайт

деген тыянакка келди. Тиешелүү түрдө, көрсөтүлгөн ченемдик мамиле анын конституциялык укуктарын, анын ичинде соттук коргоонун кепилдиктерин, укуктун үстөмдүгүнүн принциптерин, укуктар менен эркиндиктердин ажыратылгыс экендиги жөнүндө жоболорду, ошондой эле сот өндүрүшүндө тараптардын теңдигинин жана атаандаштыгынын талаптарын бузбайт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4 жана 5-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 397-беренесинин 1, 2-бөлүктөрү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 100-беренесинин 3, 5-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети колдонуудагы укуктук жөнгө салууга ушул Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүнөн келип чыгуучу тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизсин.

3. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

4. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

5. Ушул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Виталий Владимирович Тепляковдун кайрылуусуна байланыштуу
2021-жылдын 10-мартындагы № 29 “Кылмыш-жаза мыйзамдары
чөйрөсүндөгү айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү
жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 3-беренесинин
5-пунктунун “в” пунктчасынын конституциялуулугун текшерүү
тууралуу иш боюнча**

ЧЕЧИМИ

№ 04-Р

2025-жылдын 2-июлу
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу –
Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев,
Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев
курамында, катчы К. Маамыталы кызынын;

кайрылуучу тарап – Виталий Владимирович Тепляковдун, ишеним кат
боюнча өкүлдөрү Ахмед Сапарбекович Абдужалиловдун, Самат Аскарлович
Матцаковдун;

жоопкер тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз
Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Саматбек
Кыштообекович Ысырановдун;

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана
Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык
сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдиевич Молдобаевдин,
Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү
Маргарита Насаркановна Сапиянованын, Кыргыз Республикасынын Башкы
прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлү Калыгул уулу Бакыттын,
Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин
ишеним кат боюнча өкүлдөрү Кубанычбек Сабырович Сабыровдун, Бексултан
Курвангалиевич Курвангалиевдин, Кыргыз Республикасынын Ички иштер
министрлигинин ишеним кат боюнча өкүлү Актан Патрисович Ногойбаевдин,
Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин Конституциялык
соттогу туруктуу өкүлү Аяз Доолосбекович Джаркынбаевдин, Кыргыз
Республикасынын Акыйкатчысынын ишеним кат боюнча өкүлдөрү Урмат
Сагыналиевич Аралбаевдин, Акбар Бактыбекович Амановдун катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1,
2-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө”
конституциялык Мыйзамдын 4, 17, 40, 45-беренелерин жетекчиликке алып,
2021-жылдын 10-мартындагы № 29 “Кылмыш-жаза мыйзамдары чөйрөсүндөгү
айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз
Республикасынын Мыйзамынын 3-беренесинин 5-пунктунун “в”
пунктчасынын конституциялуулугун текшерүү тууралуу ишти ачык соттук
отурумда карап чыкты.

Бул ишти кароого В.В. Тепляковдун өтүнүчү себеп болду жана талашылып жаткан ченем Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келеби деген маселеде пайда болгон аныксыздык негиз болду.

Ишти соттук отурумга кароого даярдаган судья-баяндамачы М.Ш. Касымалиевдин маалыматын угуп жана иштин берилген материалдарын изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Т А П Т Ы:

2024-жылдын 13-декабрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна В.В. Тепляковдун 2021-жылдын 10-мартындагы № 29 “Кылмыш-жаза мыйзамдары чөйрөсүндөгү айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын келтирилген материалдык залалдын орду толтурулбаса, эскирүү мөөнөтүнүн аякташы менен кылмыш-жаза ишинин токтотулушуна тыюу салууну караган ченеми алып салынган 3-беренесинин 5-пунктунун “в” пунктчасынын шайкештигин текшерүү жөнүндө өтүнүчү келип түшкөн.

Арыз ээсинин пикири боюнча бул ченемди алып салуу анын конституциялык укуктарын бузууга алып келген, анткени ал мурда мыйзамда каралган кылмыш-жаза процессинде жабырлануучунун мүлктүк кызыкчылыктарын коргоо кепилдиктерин жокко чыгарган.

Алсак, иштин материалдарынан белгилүү болгондой, 2014-жылы жаран Г.Ю. Разваляев тигүү өндүрүшү чөйрөсүндө биргелешкен ишкердик ишмердүүлүккө катышууну В.В. Тепляковго сунуш кылган. Ушул шылтоо менен ал андан акча каражатын алган, бул берилген тилкат менен тастыкталат. Бирок, кийинчерээк Г.Ю. Разваляев өзүнө алган милдеттенмелерин аткарбай, көрсөтүлгөн каражаттарга ээлик кылып, В.В.Тепляковго материалдык зыян келтирген.

Жогорудагы жагдайлар Г.Ю.Разваляевге карата Кыргыз Республикасынын 1997-жылдын 1-октябрындагы редакциядагы Кылмыш-жаза кодексинин 166-беренесинин 3-бөлүгүндө каралган кылмыштын белгилери боюнча (алдамчылык) кылмыш ишин козгоо үчүн негиз болгон. Алдын ала тергөө аяктагандан кийин кылмыш иши бекитилген айыптоо корутундусу менен Бишкек шаарынын Свердлов райондук сотуна жөнөтүлгөн.

Бирок, аталган соттун 2017-жылдын 11-майындагы токтому менен айыпталуучу өзүнө тагылган жосунду жасоодо күнөөсүн моюнга албагандыгына карабастан, жазыктык куугунтуктоонун эскирүү мөөнөтү өтүп кеткендигине байланыштуу кылмыш иши токтотулган. Бул токтом Бишкек шаардык сотунун 2017-жылдын 23-июнундагы аныктамасы менен өзгөртүүсүз калтырылып, кийин Жогорку сот бул сот актыларын жокко чыгарып, жол берилген процессуалдык укуктун ченемдерин бузууларды жоюу үчүн кылмыш иши кайрадан кароого жөнөткөн. Тактап айтканда, Жогорку сот кылмыш ишин токтотуу жөнүндө өтүнүчтү канааттандырууда биринчи инстанциядагы сот айыпталуучунун күнөөнү моюнга албагандыгынын фактысын көңүлгө алган эместигин, бул биринчи инстанциядагы соттук отурумдун протоколу менен тастыкталгандыгын белгилеген.

Кассациялык инстанциядагы соттун көрсөтмөсүнө карабастан, ишти

биринчи инстанциядагы соттун кийинки кароолорунда да айыпталуучуга карата жазык куугунтугу кайрадан ошол эле негиздер боюнча токтотулган, ошондой эле айыпталуучунун позициясына тийиштүү укуктук баа берилген эмес. Муну эске алуу менен арыз ээси биринчи жана апелляциялык инстанциядагы соттор иш жүзүндө Жогорку соттун көрсөтмөлөрүн этибарга албастан, мурда жол берилген кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамды бузууларды четтетпестен, калтырган деп эсептейт. Муну менен мындай жагдай келтирилген зыяндын ордун толтуруу маселесинин талаптагыдай эмес каралышына алып келген.

Мындан тышкары, кайрылуу субъектиси белгилегендей, түзүлгөн соттук практика мыйзамсыз жана басмырлоочу мүнөзгө ээ, бул жабырлануучунун укуктары бөлүгүндө укуктук аныксыздык абалын жараткан. Бул соттор тарабынан кылмыш иштерин кароодо кылмыш-жаза процессинде катышуучу тараптардын тең укуктуулук принцибин бузуу менен, иш жүзүндө айыпталуучунун гана кызыкчылыгына артыкчылык бергендигинен көрүнүп турат. Тактап айтканда, айыпталуучунун адвокаттары доонун эскирүү мөөнөтү өтүп кеткендигине байланыштуу ишти кыскартуу боюнча өтүнүчтөрдү системалуу түрдө беришкен, муну менен айыпталуучу формалдуу түрдө макул, бирок күнөөсүн моюнга албайт. Күнөөнү моюнга алуу фактысы кылмыш ишин реабилитациялоочу эмес негиздер боюнча токтотуу үчүн олуттуу процессуалдык талап болуп саналса да, соттор бул жагдайга көңүл бурбастан, мындай өтүнүчтөрдү канааттандырып, ишти кыскартуу жөнүндө токтом чыгарышат.

Буга байланыштуу В.В. Тепляков жазыктык куугунтуктоонун эскирүү мөөнөтү өтүп кеткендигине байланыштуу кылмыш-жаза иштери кыскартылган мезгилде келтирилген зыяндын ордун толтуруу маселеси тийиштүү процессуалдык кароо алкагынан тышкары калган деп эсептейт. Мында күнөөнү моюнга алуунун жоктугу, бирок айыпталуучунун мындай токтотууга каршы эместиги соттун ишти кыскартуу жөнүндө токтомдорду чыгаруусуна тоскоол болгон эмес. Бул, кайрылуунун субъекти белгилегендей, соттук коргоого конституциялык укукту ишке ашырууга карата бузуу жана тоскоолдук болуп саналат.

В.В. Тепляков, ошондой эле материалдык зыяндын ордун толтурбастан, доонун эскирүү мөөнөтүнүн өтүшү менен кылмыш иштерин токтотууга тыюу салууну караган Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза-процессуалдык кодексинин (мындан ары – КЖПК) 26-беренесинин 3-1-бөлүгүн (2019-2021-жылдары колдонууда болгон) белгиледи, ал жабырлануучуга келтирилген зыяндын ордун толтуруу боюнча бузулган укуктарын калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылгандыгын белгилейт. 2021-жылдын 10-мартындагы “Кылмыш-жаза мыйзамдары чөйрөсүндөгү айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен аныкүчүн жоготту деп таануу, ошондой эле кийин 2024-жылдын 16-февралына чейин бул маселени жөнгө салуучу укуктук механизмдин жоктугу (ушундай ченем КЖПКнын 27-беренесинин 4-1-бөлүгүнө киргизүү жолу менен калыбына келтирилген) мыйзамдын жоболорун анын убакыттын өтүшүнө карата колдонулушун өзүм билемдик менен чечмелөөгө өбөлгө болгон, бул жабырлануучу үчүн жагымсыз кесепеттерге алып келген, ошол эле учурда айыпталуучуга укуктук артыкчылыктарды берген.

Жогоруда аталган тыюу салуу жөнүндө кылмыш-жаза процессуалдык

ченем калыбына келтирилгенден кийин, биринчи инстанциядагы сот 2024-жылдын 22-июлундагы токтому менен ошол эле негиздер боюнча (эскирүү мөөнөтү өтүп кеткендигине байланыштуу) жазык ишин кайрадан кыскарткан, бирок бул жолу процесстин катышуучуларына жаңы милдеттерди жүктөгөн, тикелей же кыйыр түрдө укуктарын жокко чыгарган же аларды азайткан, аларды пайдаланууну кошумча шарттар менен чектеген кылмыш-жаза процессуалдык мыйзам өткөн мезгилге карата колдонулбайт деп белгилеген КЖПКнын 3-беренесинин 2-бөлүгүн колдонгон. Апелляциялык инстанциядагы соттун 2024-жылдын 5-ноябрындагы аныктамасы менен жогоруда аталган токтом өзгөрүүсүз калтырылган.

Арыз ээси биринчи жана апелляциялык инстанциядагы соттор кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдын убакыт боюнча колдонулушун айыпталуучунун кызыкчылыгына гана чечмелеп бергендигин, анын пикири боюнча, бул бардыгынын мыйзам жана сот алдында бирдейлик конституциялык кепилдиктеринин, ошондой эле адилет жана калыс соттук териштирүү укугунун бузулушуна алып келгендигин белгилейт.

В.В. Тепляков, ошондой эле анын маселесин чечүү процесси 2017-жылдан ушуга мезгилге чейин чечилбей, узакка созулуп, циклдүү мүнөздө болуп, биротоло чечилбей келгендигин белгилейт. Жогорку сот бир нече жолу сот чечимдерин жокко чыгарып, кылмыш ишин кайрадан кароого жөнөтсө, биринчи инстанциядагы соттор иш боюнча өндүрүштү кайрадан кыскартып, ар бир жолу процессуалдык мүнөздөгү бузуулар оңдолгон эмес. Арыз ээсинин пикири боюнча соттук процессти мындай создуктуруу анын бузулган укуктарын өз убагында калыбына келтирүүгө Конституция менен кепилденген укугунан, анын ичинде келтирилген материалдык зыяндын ордун толтуруу укугунан пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн иш жүзүндө ажыраткан.

Ошентип, келтирилген зыяндын ордун толтуруу маселесин чечпестен, реабилитациялоочу эмес негиздер боюнча жазык иштерин токтотууга тыюу салууну камтыган КЖПКнын 26-беренесинин 3-1-бөлүгү күчүн жоготту деп таанылганына байланыштуу, арыз ээси адам укуктары менен эркиндиктерин жокко чыгаруучу же кемсинтүүчү мыйзамдарды кабыл алууга конституциялык тыюуларды сактоо позициясынан алганда анын жокко чыгарылышы күмөндүү экендигин билдирет.

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, арыз ээси талашылып жаткан ченемдин Конституциянын 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 56-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүнө, ошондой эле 61-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүнө ылайык келүүсүн текшерүүнү өтүнөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 13-январындагы аныктамасы менен В.В. Тепляковдун өтүнүчү өндүрүшкө кабыл алынган.

Жоопкер тараптын атынан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысыранов арыз ээсинин жүйөлөрү менен макул эмес жана талашылып жаткан жобо Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Анын пикири боюнча келтирилген зыяндын орду толтурулбаганда жазык куугунтугун токтотууга тыюу салууну убактылуу четтетүүгө алып келген КЖПКнын 26-беренесинин 3-1-бөлүгүн алып салуу башка соттук механизмдер аркылуу коргонуу укугун ишке ашырууга тоскоолдуктарды жаратпайт жана

конституциялык укуктардын бузулгандыгын көрсөтпөйт. Башкача айтканда, көрсөтүлгөн мезгилде колдонулуп жаткан укуктук жөнгө салуу айыпталуучуну келтирилген материалдык зыяндын ордун толтуруу милдетинен бошоткон эмес. Тиешелүү түрдө, жабырлануучу жарандык сот өндүрүшү тартибинде сотко кайрылуу аркылуу өзүнүн мүлктүк кызыкчылыктарын коргоо мүмкүнчүлүгүн сактап калган.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде жоопкер тарап мамлекеттин процесстин ар бир катышуучусуна соттук коргоого, сот адилеттигине жетүүсүнө жана ишке ашыруу ыкмасын тандап алуу укугун тоскоолдуксуз ишке ашыруунун кепилдиги болуу менен ага берилген дискрециялык ыйгарым укуктардын негизинде мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүгө укуктуу экендигин көрсөтөт. Ушуга байланыштуу, С.К. Ысыранов талашылып жаткан ченемди конституциялык эмес деп табуу мүмкүн эмес деп эсептейт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү А.Т. Молдобаев жоопкер тараптыкына окшош позициясын билдирди.

Ошол эле учурда, ал 2024-жылдын 16-февралындагы № 50 “Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Мыйзам менен келтирилген материалдык зыяндын ордун толтурбастан кылмыш ишин токтотууга тыюу салган ченем калыбына келтирилгенине көңүл бурат. Бул, анын пикири боюнча мыйзам чыгаруучунун жабырлануучулардын мүлктүк укуктарын кыйла натыйжалуу коргоону камсыз кылууга умтулуусу жөнүндө айгинелейт.

Ал, ошондой эле КЖПКнын 40-беренесинин 4-бөлүгүнүн 22-пунктуна ылайык, жабырлануучу кылмыш менен келтирилген материалдык да, моралдык да зыяндын ордун толтурууну жарандык сот өндүрүшү тартибинде талап кылууга укуктуу экендигине көрсөтөт. Бирок материалдык зыяндын ордун толтурбастан кылмыш ишин токтотууга жол берген ченем күчүндө болгон мезгилде, анын пикири боюнча, түзүлгөн укук колдонуу практикасы бул укуктарды ишке ашырууну чектеп коюшу мүмкүн эле.

Ошол эле учурда А.Т. Молдобаев кылмыш ишин кыскартуу же жазыктык куугунтуктоонун эскирүү мөөнөтүнүн өтүшү менен жазык жоопкерчилигинен адамды бошотуу фактысына карабастан, айыпталуучунун материалдык зыяндын ордун толтуруу боюнча милдети сакталаарын баса белгилейт.

Жогорку соттун өкүлү М.Н. Сапиянова мыйзам чыгаруучунун кылмыш-жаза процессуалдык жөнгө салуу чөйрөсүндө, анын ичинде эскирүү мөөнөтүн жана жазык иштерин токтотуунун шарттарын белгилөөдө кеңири дискрециялык ыйгарым укуктарга ээ экендигин белгилейт. Анын пикири боюнча, бул укуктук тактыкты жана туруктуулукту камсыз кылууга, жазык сот өндүрүшүн оптималдаштырууга, процессуалдык үнөмдүүлүккө, сот адилеттиги системасынын ресурстарын натыйжалуу кайра бөлүштүрүүгө көмөктөшүүгө багытталган, бул өз кезегинде жарандардын соттук коргоого жеткиликтүүлүгүн кеңейтет.

КЖПКнын материалдык зыяндын орду толтурулбаган учурда кылмыш ишин токтотуу мүмкүнчүлүгүн чектеген 26-беренесинин 3-1-бөлүгүн жокко чыгарылышына комментарий берүүдө М.Н. Сапиянова бул ченемди алып салуу өзүнчө алганда жабырлануучунун конституциялык укуктарын бузбай тургандыгын баса белгилейт. Мыйзамда алардын укуктарын коргоонун

альтернативдүү, натыйжалуу механизмдери, анын ичинде материалдык зыяндын ордун толтуруу үчүн жарандык доо коюу мүмкүнчүлүгү каралган.

Мындан тышкары, Жогорку соттун өкүлү баса белгилегендей, Салыктык эмес кирешелер жөнүндө Кыргыз Республикасынын кодексинин 141-беренеси кылмыш аркылуу келтирилген материалдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор боюнча доогерлерди мамлекеттик алым төлөөдөн бошотот. Бул, анын пикири боюнча кылмыш ишинин жыйынтыгы кандай болооруна карабастан, жабырлануучулардын укуктарын натыйжалуу коргоо мүмкүнчүлүгүн тастыктайт.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен М.Н. Сапиянова арыз ээсинин жүйөлөрүн негизсиз деп эсептейт.

Башкы прокуратуранын өкүлү Калыгул уулу Бакыт жалпысынан жоопкер-тараптын позициясына окшош пикирин билдирди.

Муну менен бирге, ал тергөө стадиясында, анын ичинде соттук отурумда доонун эскирүү мөөнөтүнүн өтүшү менен жазык ишин токтотууга айыпталуучунун макулдук билдирүүсү ага берилген кепилдиктерден ыктыярдуу жана аң-сезимдүү баш тартуу катары каралууга тийиш деп эсептейт. Мындай макулдук күнөөнүн моюнга алгандыгын далилдейт жана толук көлөмдө орду толтурулууга тийиш болгон материалдык зыяндын бар экендигин тастыктайт. Болбосо кылмыш иши жалпы тартипте тиешелүү өкүм чыгаруу менен каралууга тийиш.

Ушуга байланыштуу Калыгул уулу Б., кылмыш иши боюнча мүлктүк талаш-тартыш болгондо, анын ичинде мамлекеттик алым төлөбөстөн же доонун эскирүү мөөнөтүн эске албастан мындай иштерге преюдициалдуулук берүүнү кошо алганда, материалдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндө жарандык доолорду маңызы боюнча кароого жол берилет деп эсептейт.

Акыйкатчынын (Омбудсмендин) өкүлдөрү КЖПКнын 26-беренесинин 3-1-бөлүгүн жокко чыгаруунун кесепеттери боюнча макулдашылган позициясын билдиришти.

У.С.Аралбаев белгилегендей, мыйзамдагы мындай өзгөртүү айыпталуучуларга келтирилген зыяндын ордун толтуруудан иш жүзүндө качуу үчүн шарттарды түздү, бул жабырлануучулардын бузулган укуктарын калыбына келтирүүгө тоскоол болуп, калыс сот адилеттигинин принциптерине доо кетирет. Өз кезегинде А.Б. Аманов, кылмыш-жаза ишин токтотуунун шарты катары келтирилген зыяндын ордун алдын ала толтурууга милдеттендирген процессуалдык механизмди алып салуу Конституциянын 56-беренесинин 2-бөлүгүнө карама-каршы келерин баса белгиледи.

Жогоруда айтылгандарды эске алып, Акыйкатчынын өкүлдөрү талашылып жаткан ченем бузулган укуктарды калыбына келтирүү, анын ичинде келтирилген зыяндын ордун толтуруу укугунун кыскарышына алып келди деп эсептешет.

Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин өкүлү К.С. Сабыров, Ички иштер министрлигинин өкүлү А.Т. Абдыралиев, ошондой эле Юстиция министрлигинин Конституциялык соттогу туруктуу өкүлү А.Д.Джаркынбаев талашып жаткан ченемдин конституциялуулугу жөнүндө позицияны билдиришип, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысырановдун жүйөлөрүнө окшош жүйөлөрдү келтиришти.

Конституциялык сот тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын пикирлерин угуп, иштин материалдарын карап чыгып, төмөнкүдөй тыянакка келди.

1. Конституциялык соттун бул иш боюнча кароосунун предмети төмөнкүлөр болуп саналат:

2021-жылдын 10-мартындагы № 29 “Кылмыш-жаза мыйзамдары чөйрөсүндөгү айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын төмөнкүдөй редакциядагы 3-беренесинин 5-пунктунун “в” пунктчасы:

“3-берене.

5) 26-беренеде:

в) 3-1-бөлүк күчүн жоготту деп таанылсын.”.

“Кылмыш-жаза мыйзамдары чөйрөсүндөгү айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасы Мыйзамы мыйзамдарда белгиленген тартипте кабыл алынган, “Эркин-Тоо” гезитинин 2021-жылдын 19-мартындагы № 21-22 санына жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

“Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ушуга байланыштуу, түшүндүрмө иретинде Конституциялык сот талашылып жаткан ченем өзүнүн укуктук табияты боюнча мурда колдонууда болгон укуктук жобону расмий түрдө күчүн жоготту деп таануу менен туюнтулган мыйзамдык техникалык жол-жобо болуп санала тургандыгын белгилөө зарыл деп эсептейт. Бирок мындай ченем формалдуу-техникалык мүнөзүнүн мотиви боюнча гана конституциялык контролдун предметинен алып салынышы мүмкүн эмес.

Күчүн жоготту деп табуу техникалык жол-жобосу менен билдирилген укуктук жөнгө салуудан ченемди алып салуу конституциялык укуктардын кепилдиктеринин системасынын иштешине кесепеттерди алып келүүгө жөндөмдүү юридикалык мааниге ээ аракет болуп саналат.

Ошентип, ченемди алып салуу жөнүндө мыйзам чыгаруучунун эрк билдирүү ыкмасына эмес, конституциялык кепилденген укуктардын жана эркиндиктердин көлөмүнө, мазмунуна жана иш жүзүндө ишке ашырылышына алардын тийгизген таасиринин позициясынан алганда, аны жокко чыгаруунун натыйжасында келип чыгышы мүмкүн болгон же келип чыккан укуктук кесепеттерге баа берүү керек.

2. Конституцияда бекемделген адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин эң жогорку баалуулук катары таануу мамлекеттик бийлик системасы үчүн да, жалпысынан укук тартиби үчүн да фундаменталдуу багыт катары кызмат кылат. Бул декларативдүү билдирүү эмес, мамлекетке

ар бир адамдын укуктарын жана эркиндиктерин толук ишке ашырууну жана коргоону камсыз кылуунун натыйжалуу укуктук механизмдерин түзүү милдетин жүктөөчү негизги конституциялык-укуктук талап болуп саналат.

Бул контексттен алганда Конституциянын 56-беренеси системалык мааниге ээ, анын биринчи бөлүгү мамлекетти Конституцияда жана мыйзамдарда белгиленген тартипте адамдын укуктары менен эркиндиктерин ишке ашырууну камсыз кылууга милдеттендирет. Бул ал укуктарды жеткиликтүүлүк, эффективдүүлүк жана укуктук аныктык принциптерине ылайык иштеген укуктук система аркылуу институционалдаштырууну болжолдойт.

Өз кезегинде ушул эле берененин 2-бөлүгүндө укуктарды жана эркиндиктерди жокко чыгаруучу же азайтуучу мыйзамдарды кабыл алууга директивалуу тыюу салуу камтылган.

Бул жобо мыйзам чыгаруучунун кароосунун чектерин конституциялык укук тартибинин табиятынан келип чыгуучу императивдик чектөө катары белгиленет, ал мурда таанылган жана институционалдык жактан бекитилген укуктук кепилдиктерге өзүм билемдик менен же регрессивдүү өзгөртүүлөргө жол бербейт.

Ошондой эле, мыйзам чыгаруучунун дискрециялык ыйгарым укуктары дискрециянын чектерин белгилеген, адилеттиктин мазмунунан бөлүүгө болбой турган өлчөмдөштүк принциби менен да ажырагыс байланышта. Бул бир тараптын, атап айтканда, укук бузуу жасаган адамдын укуктук абалын кандайдыр бир жеңилдетүү экинчи тараптын – жабырлануучунун укуктарын ашыкча жана негизсиз чектөөгө алып келбеши керек дегенди билдирет, ошондой эле коомдук кызыкчылыктарга доо кетирбөөгө же кабыл алынуучу чечимдердин укуктук негиздүүлүгүнө жана мыйзамдуулугуна болгон ишенимди алсыратпоого тийиш.

3. Кылмыш-жаза сот адилеттиги системасы адамдын укуктары менен эркиндиктерин коргоо боюнча мамлекеттин конституциялык милдетин ишке ашырууда негизги орунду ээлейт. Анын милдети адамдарды жасаган кылмыштары үчүн жазык жоопкерчилигине тартуу гана эмес, ошондой эле мыйзамдуулукту жана укук тартибин чыңдоо, кылмыштар менен келтирилген зыяндын ордун толтурууну камсыздоо, кылмыш-жаза процессинин бардык катышуучуларынын укуктарын коргоо болуп саналат.

Бул милдеттерди натыйжалуу чечүү кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн инсандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылуучу коомдук-укуктук институт катары иштешин талап кылат. Бул контексттен алганда мыйзамдын үстөмдүгүн, тараптардын тең укуктуулугун камсыз кылууга, социалдык адилеттүүлүккө жетишүүгө багытталган процессуалдык кепилдиктер өзгөчө мааниге ээ.

Бул белгиленген системанын алкагында кылмыш-жаза ишин кыскартуу институту кылмыш-жаза процессин оптималдаштырууга жана кылмыш-жаза репрессиясынын деңгээлин төмөндөтүүгө багытталган өз алдынча укуктук инструмент болуп саналат.

Анын укуктук табияты жазык куугунтугун өкүм чыгарбастан аяктоо мүмкүнчүлүгүндө турат, бул негиздерге жараша адамдын реабилитацияланууга укугун таанууга да, ошондой эле күнөөлүүлүгү төгүндөлбөстөн, бирок иш андан ары каралбай турган себептер боюнча жазык куугунтугун токтотууга да алып келиши мүмкүн. Муну менен бул институт мыйзам чыгаруучунун дифференцияланган мамилесин чагылдырат, мында жазык куугунтугун токтотуу мүмкүнчүлүгү иш боюнча андан аркы өндүрүштү жокко чыгаруучу жагдайларды аныктоодон да, ошондой эле реабилитацияланууга умтулуу менен, кыскартууга каршы пикирин билдирүүгө укугу бар айыпталуучунун эркинен да көз каранды.

Алсак, КЖПКнын 27-беренесинде кылмыш-жаза ишин, анын ичинде жазык куугунтугун эскирүү мөөнөтү өтүп кеткендигине байланыштуу кыскартуу үчүн негиздер каралган. Аны сотко чейинки да, ошондой эле соттук стадияларда да колдонууга жол берилет, бул гуманизм принцибине негизделген жана мамлекеттин кечирим берүү актысын билдирген процессуалдык чечимдердин зарыл вариативдүүлүгүн камсыз кылат.

Укук колдонуудагы ийкемдүүлүк жагынан укуктук чара көрүүнүн мындай формасы, айыпталуучу иштин кыскартылышына каршы болсо жана маңызы боюнча сотто кароого жетишүү ниетин билдирген учурларда колдонулбай тургандыгын баса белгилей кетүү керек. Дал ошондуктан кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдар толук соттук териштирүүнүн алкагында өзүнүн күнөөсүздүгүн тастыктоого кызыкдар болгон айыпталуучунун эркин эске алган императивдүү көрсөтмөнү камтыйт (КЖПКнын 27-беренесинин 4-бөлүгү).

Мындай мамиленин укук жагынан милдеттүүлүгү Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын 2014-жылдын 19-мартындагы Чечиминде да тастыктоо тапкан, ага ылайык, эгерде айыпталуучу өзүн күнөөсүз деп эсептеп, эскирүү мөөнөтү өтүп кеткен деген негиз боюнча кылмыш-жаза ишин кыскартууга каршы болсо, жазык өндүрүшү улантыла берет жана актоо өкүмүн же тийиштүү негиздер болсо жазаны өтөөдөн бошотуу менен айыптоо өкүмүн чыгаруу менен аяктайт. Бул коргоо формасын тандоодо айыпталуучунун эркине артыкчылык берилишин камсыздайт жана сот тартибинде акталууну каалагандыгына карабастан жазык куугунтугун токтотуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат.

Эгерде айыпталуучу кылмыш-жаза куугунтугун токтотууга каршы болбосо, бирок күнөөсүн моюнга албаса, ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар үчүн мындай иштердин баарын маңызы боюнча соттук кароого жөнөтүү зарылчылыгы келип чыгат. Бул күнөөлүү экендигин аныктоонун бирден бир жол берилген конституциялык формасы болуп саналат (57-берененин 1-бөлүгү).

Арыз ээсинин каралып жаткан кайрылуусунун контекстинде КЖПКнын 27-беренесинин 4-бөлүгүнүн колдонуудагы редакциясы эскирүү мөөнөтүнүн өтүп кеткендигине байланыштуу жазык ишин кыскартууга карата ушундай бир түркөй эмес жана макулдашылбаган укук

колдонуу практикасын жаратты. Бул ченемге ылайык, эгерде айыпталуучу каршы болсо, ишти кыскартууга жол берилбейт. Иш жүзүндө бул ченем формалдуулук негизде чечмеленип, айыпталуучунун процессуалдык позициясын анын жазык куугунтугун токтотууга макулдугу же макул эместиги фактысына баа берүү менен чектелет. Мында айыпталуучунун өз күнөөсүн моюнга албоо сыяктуу юридикалык маанилүү жагдайлар талаптагыдай укуктук эсепке алынбаган бойдон калууда.

Бирок белгиленген укуктук жобо сот адилеттигин ишке ашыруудан качуунун куралы катары каралышы мүмкүн эмес жана каралбашы керек. Өзгөчө тартипте жол берилген, мыйзамдык жактан белгиленген ийкемдүүлүк жазык сот өндүрүшүнүн негиз түзүүчү принциптерине доо кетирүүгө жөндөмдүү процессуалдык манипуляциялоо же берилген ыйгарым укуктардан кыянаттык менен пайдалануунун каражатына айланышы мүмкүн эмес. Күнөөнү моюнга алуусу жок болсо, реабилитациялоочу эмес негиздер боюнча кылмыш-жаза ишин кыскартуу актоо же айыптоо өкүмүн токтомо кылуу менен аяктаган процесстин алкагында соттук териштирүүсүз жана далилдерди талаптагыдай баалоосуз өндүрүштү бүтүрүүнүн формалдуу методу катары колдонулбашы керек. Ага тете, мындай жол-жобону өзүнүн жасаган жосунуна укуктук квалификациялоо берилишинен атайылап качкан жана жасалган жосунга соттук баа берүүгө тоскоолдук кылган айыпталуучу үчүн куралга айландыруу да жол берилгис.

Ошентип, Конституциялык сот кылмыш-жаза куугунтугун реабилитациялоочу эмес негиздер боюнча кыскартуу мүмкүнбү же жокпу деген маселени айыпталуучунун күнөөнү моюнга алуу боюнча процессуалдык позициясынан бөлүп кароого болбойт деп баса белгилейт. Кылмыш-жаза ишин кыскартууга формалдуу макулдук, айыпталуучу өз күнөөсүн моюнга алганда жана анын жасаган жосунунун классификациясы, ошондой эле мындай моюнга алуунун бардык укуктук кесепеттери менен макул болгондо гана, юридикалык мааниге ээ болушу мүмкүн.

Күнөөсүн моюнга алуу болбогон учурда, реабилитациялоочу эмес негиздер боюнча кылмыш-жаза куугунтугун кыскартууга жол берилбейт, анткени ал сот адилеттигинин маңызын процессуалдык формалдуулук менен алмаштырууга алып келет, жазык процессин чыныгы максатынан ажыратат.

Мындай практика сот адилеттигинин конституциялык кепилдиктерин, анын ичинде соттук коргоого, мыйзамда каралган бардык ыкмалар менен бузулган укуктарды калыбына келтирүүгө укуктарды бурмалап, натыйжасында кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн негизги максатына — чындыкты аныктоого, адилеттүүлүктү камсыз кылууга, бардык катышуучулардын укуктарын натыйжалуу коргоого жетишүүгө тоскоолдук кылат.

Ушуга байланыштуу, бир түркөй эмес чечмелөөнү болтурбоо үчүн айыпталуучунун өз күнөөсүн моюнга албоосунун өзү жазык сот өндүрүшүн милдеттүү түрдө улантууга алып келерин жана аларды чечүү тагылган айыптын маңызы боюнча сот тартибинде гана мүмкүн экендигин белгилеген ченемдик тактоо талап кылынат.

Ошол эле учурда, айыпталуучу өз күнөөсүн моюнга алган учурда гана кылмыш ишин реабилитациялоочу эмес негиздер боюнча кыскартууга жол берилээри жөнүндө жогоруда келтирилген түшүндүрмөлөргө карабастан, укук колдонуучуларга Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечиминде жана 2025-жылдын 11-июнундагы аны Түшүндүрүү жөнүндө токтомунда берилген башка конституциялык-укуктук жобону да эске алуулары зарыл. Бул позицияга ылайык кылмыш-жаза ишин реабилитациялоочу эмес негиздер, анын ичинде эскирүү мөөнөтү боюнча кыскартууга, эгерде мындай иштин жыйынтыгы башка сот өндүрүшүндөгү маселелерди чечүү үчүн преюдициалдык мааниге ээ болсо, жол берилбейт. Бул учурларда иш маңызы боюнча милдеттүү түрдө соттук кароого жатат.

Жогоруда белгиленгендей, укуктук жөнгө салуу өзгөргөндө адамдын фундаменталдуу укуктарын жана эркиндиктерин кыйшаюусуз сактоо приоритетине таянып, аларды азайтуунун же жоюунун ар кандай формаларын болтурбоо зарыл. (Конституциянын 56-беренесинин 2-бөлүгү).

4. Конституциялык сот өзүнүн укуктук позицияларында укуктарды жана эркиндиктерди жокко чыгаруу адамдын конституциялык-укуктук статусунан конституциялык жактан бекемделген же жалпы таанылган укукту же эркиндикти алып салуу дегенди билдирет, ал эми аларды кемитүү укуктардын жана эркиндиктердин материалдык мазмунун азайтуу, алардын Конституцияда бекитилгенден алганда чектерин тарылтуу, ошондой эле укуктардын бир тобунун экинчисине (башка укуктарга) мамлекеттин артыкчылык берүүсүнүн натыйжасында укуктары менен эркиндиктеринин кепилденишин минималдаштыруу катары каралат деп түшүндүргөн. Айырмачылыгы, жокко чыгаруу – укуктун мүмкүнчүлүгүнүн өзүн четке кагууну, укуктан расмий түрдө баш тартууну, ал эми кемитүү – мында укук жокко чыгарылбайт, бирок ченемдик жөнгө салуунун натыйжасында укуктун кепилденген көлөмү азайгандан тартып толугу менен жоюлганга чейинки көрүнүштү билдирет.

Адамдын укуктарын жана эркиндиктерин азайтуунун же жокко чыгаруунун жол берилбестигине карата жазылган көрсөтмөнүн логикалык өнүгүүсү КЖПКнын 3-беренесинин 2-бөлүгүндө бекемдөө тапкан, ага ылайык кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарынын көлөмүнө же мазмунуна таасир этүүчү процессуалдык тартип өзгөргөндө, алардын укуктук абалын начарлатуучу ченемдердин өткөн мезгилге карата колдонулушуна тыюу салуу принциби кынтыксыз сакталууга тийиш.

Башка бардык укуктук кырдаалдарда, эгерде Кодекстин өзүндө башкача каралбаса, процессуалдык иш-аракетти аткаруу же процессуалдык чечимди кабыл алуу учурунда колдонуудагы кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамга ылайык жүзөгө ашырылат (КЖПКнын 3-беренесинин 1-бөлүгү).

Ошону менен бирге, арыз ээсинин каралып жаткан маселесинин контекстинде кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын убакыт боюнча колдонуу принцибине, атап айтканда, тийиштүү жөнгө салуу киргизилгенге чейин башталган, аяктай элек кылмыш-жаза өндүрүшүндө келтирилген материалдык зыяндын ордун толтурбоодо эскирүү мөөнөтү боюнча жазык

ишин кыскартууга жаңыдан киргизилген тыюуну колдонулушунун укуктук жол берилишине байланыштуу талаштуу укук колдонуу келип чыккан. Анткени көрсөтүлгөн жагдай компетенттүү органдар тарабынан айыпталуучунун гана укуктук абалын кемитүү жана оордотуу катары колдонулган.

Конституциялык сот кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн адилеттүүлүк критерийлери процессуалдык жол-жоболорду сактоо менен эле чектелбестен, ошондой эле кылмыш-жаза процессинин бардык катышуучуларынын бузулган укуктарын иш жүзүндө калыбына келтирүүнү жана коргоону камтыйт деп белгилейт. Башкача айтканда, чыныгы адилеттүүлүк мыйзамдуулукту гана эмес, ошондой эле айыпталуучунун да, жабырлануучунун да кызыкчылыктарынын эске алынышын жана тең салмактуулугун камсыз кылуучу укуктук коргоонун толуктугун болжолдойт.

5. Мындай тең салмактуулуктун негизги элементтеринин бири болуп кылмыш менен келтирилген материалдык зыяндын ордун толтуруу кепилдиги саналат. Бул айтылгандын конституциялык негизи Баш Мыйзамдын 29-беренесинин 5-бөлүгүндө бар, анда ар бир адамга укуксуз иш-аракеттер менен келтирилген материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуртуп алуу укугу бекитилген.

Келтирилген материалдык зыяндын ордун мындай толтуртуу кылмыш-жаза куугунтугунун факультативдик кесепети эмес, тескерисинче, анын системалуу шартталган жана милдеттүү максаты болуп саналат, ал жогоруда аталган конституциялык жоболордон да, КЖПКнын 6-беренесинде белгиленген милдеттерден да келип чыгат. Зыян келтирүү фактысын аныктоо, жабырлануучуну таануу жана анын зыяндын ордун толтурууга укугун ишке ашыруу – кылмыш-жаза юстициясынын туунду же экинчи даражадагы аспектилери эмес, укуктук коргоонун структуралык жактан маанилүү компоненттери болуп саналат.

Бул көз караштан алганда, кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамга келтирилген зыяндын ордун толтурбоодо эскирүү мөөнөтү боюнча жазык ишин кыскартуунун жол берилбестиги жөнүндө жобону киргизүү ретроактивдүү жөнгө салуунун (артка карай колдонуу) көрүнүшү катары каралбашы керек. Мында, ал бузулган укуктарды калыбына келтирүүнү камсыз кылуу боюнча мамлекетке берилген коомдук милдетинин туюнтулушу катары кызмат кылат.

Доонун эскириши институтун, өз кезегинде, процесстин катышуучуларынын корголбогон укугу катары эмес, тескерисинче, мамлекеттик кечиримдүүлүк чарасы, белгилүү бир шарттар сакталганда гана мамлекет тарабынан жол берилүүчү боорукерлик актысы катары кабылдоо керек. Тиешелүү түрдө, ал айыпталуучуга милдеттүү процессуалдык артыкчылык бербейт, анткени аны колдонуунун чеги мамлекет тарабынан гана аныкталат.

Дал ошондуктан, эскирүү мөөнөтү боюнча кылмыш-жаза жоопкерчилигинен бошотуу институтун колдонуунун тартибин өзгөртүү айыпталуучунун негизги укуктарынын мазмунуна таасир этпейт, анткени бул анын конституциялык же мыйзам менен кепилденген укуктарына эч

кандай шек келтирбейт жана бузбайт. Тагыраак айтканда, алардын коргонуу укугун жокко чыгарбайт, жазаны күчөтпөйт, жаңы жоопкерчилик киргизбейт, кошумча жазага алып келбейт, классификацияны өзгөртпөйт, жаңы милдетти белгилебейт.

Ошентип, Конституциялык сот, КЖПКда келтирилген зыяндын ордун толтурбоодо эскирүү мөөнөтүнүн өтүшү боюнча кылмыш-жазык ишин токтотууга жол берилбестиги жөнүндө шарттарды белгилөө айыпталуучунун укуктук абалын начарлатуучу же төмөндөтүүчү ченем катары квалификацияланышы мүмкүн эмес деген тыянакка келди. Доонун эскириши институтунун укуктук табияты анын диспозитивдүү мүнөзүн жана мыйзам чыгаруу эркиндигинин алкагында түзүлгөндүгүн көрсөтөт, тагыраак айтканда, гумандаштыруунун мамлекеттик жазык саясатынын ажырагыс бөлүгү, бирок процесстин катышуучусунун бекитилбеген субъективдүү укугун билдирет. Демек, аны колдонуу шарттарын түзөтүү менен мыйзам чыгаруучу Конституцияда кепилденген укуктардын мазмунун козгобогон, дискрециялык артыкчылыкты ишке ашырган. Мындан тышкары, келтирилген зыяндын ордун толтуруу талабы айыпталуучуга каршы жаңы новелла эмес, тескерисинче, ар бир адамдын мыйзамсыз аракеттер менен ага келтирилген материалдык зыяндын ордун толтуртуу укугунан келип чыккан мамлекеттин конституциялык милдеттенмесин ишке ашыруунун жолдорунун бири экендигин баса белгилей кетүү керек.

Ушуга байланыштуу, КЖПКнын 3-беренесинин 2-бөлүгү менен кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын укуктарын азайткан же чектеген ченемдердин артка карай колдонулушуна тыюу салууну белгилеген ченем зыяндын ордун толтурууда эскирүү мөөнөтүнүн өтүп кеткендиги боюнча кыскартуу предметине каралуучу аяктай элек кылмыш-жаза иштерине карата колдонууга жатпайт.

Андыктан, айыпталуучунун процессуалдык укуктарынын белгиленген көлөмүн иш жүзүндө бузуунун жоктугун эске алуу менен, КЖПКнын 3-беренесинин 1-бөлүгүндө бекитилген жалпы эреже колдонулат, ага ылайык кылмыш-жаза процессуалдык ченемдер, жосундун жасалган убактысына карабастан, алар күчүнө киргенден кийин аткарылуучу процессуалдык аракеттерге жана чечимдерге карата колдонулат.

Мындан тышкары, Конституциялык сот келтирилген зыяндын ордун толтурбоодо эскирүү мөөнөтү өткөндүгү боюнча кылмыш ишин кыскартууга тыюу салуу жок болгон мезгилде процессуалдык чечимдерди кабыл алуу ошол учурда колдонулуп жаткан укуктук жөнгө салууга ылайык келгендигин, демек, алардын мыйзамдуулугу көз карашынан алганда күмөн саноого мүмкүн эместигин түшүндүрөт. Мындай жөнгө салуу мыйзамдын күчүндө болгон мезгил ичинде укук ченемдүү болгон, андыктан ретроспективдүү баа берүүгө жатпайт. Бул ченемдин кийин укук системасында калыбына келтирилиши мурда кабыл алынган процессуалдык чечимдердин мыйзамдуулугун жокко чыгарбайт.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Кыргыз Республикасынын

Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4 жана 5-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. 2021-жылдын 10-мартындагы “Кылмыш-жаза мыйзамдары чөйрөсүндөгү айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 3-беренесинин 5-пунктунун “в” пунктчасы Конституциялык соттун ушул Чечиминин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүндө билдирилген конституциялык-укуктук мааниде 2017-жылдагы редакциядагы Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 26-беренесинин 3-бөлүгүн, ошондой эле 2021-жылдагы редакциядагы Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 27-беренесинин 4-бөлүгүн укук колдонуу шартында Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 56-беренесинин 1-2-бөлүктөрүнө, ошондой эле 61-беренесинин 1,2- бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети колдонуудагы укуктук жөнгө салууга ушул Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүнөн келип чыгуучу тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизсин.

3. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

4. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

5. Бул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**М.М. Жорокуловдун, Т.У. Музулмановдун, С.А. Матцаковдун жана
Н.Ж. Жаныбековдун кайрылууларына байланыштуу Кыргыз
Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин
120-беренесинин жана 267-беренесинин 5-бөлүгүнүн
конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча**

Ч Е Ч И М И

№ 05-Р

2025-жылдын 17-сентябры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу –
Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев,
Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев
курамында, катчы К. Маамыталы кызынын;

кайрылуучу тарап – Максатбек Мергенбаевич Жорокуловдун жана
Нурсултан Жаныбекович Жаныбековдун;

жоопкер-тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин
Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Самат
Кыштообекович Ысырановдун;

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана
Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык
сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдыевич Молдобаевдин,
Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү
Маргарита Насаркановна Сапиянованын, Кыргыз Республиканын Башкы
прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлдөрү Кумарбек Курманбекович
Байдылдаевдин, Калыгул уулу Бакыттын, Кыргыз Республикасынын
Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин ишеним кат боюнча өкүлү
Нурсултан Русланович Руслановдун, Кыргыз Республикасынын Юстиция
министрлигинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы
туруктуу өкүлү Аязбек Доолосбекович Джаркынбаевдин, Кыргыз
Республикасынын Ички иштер министрлигинин ишеним кат боюнча өкүлдөрү
Илгиз Камилжанович Аскаровдун, Таалайбек Рахматиллаевич Бурановдун,
Самидин Шарафудинович Боромбаевдин, Кыргыз Республикасынын Эмгек,
социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин ишеним кат боюнча
өкүлү Бермет Бактыбековна Карабаеванын катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1 жана
2-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө”
конституциялык Мыйзамдын 4, 17, 40, 45-беренелерин жетекчиликке алып,
Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин
120-беренесинин жана 267-беренесинин 5-бөлүгүнүн конституциялуулугун
текшерүү жөнүндө ишти ачык соттук отурумунда карап чыкты.

Бул ишти кароого М.М. Жорокуловдун, Т.У. Музулмановдун,
С.А. Матцаковдун жана Н.Ж. Жаныбековдун өтүнүктөрү жана талашылып

жаткан ченемдердин Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келүүсү жөнүндө маселесинде пайда болгон аныксыздык себеп жана негиз болду.

Ишти соттук отурумда кароого даярдаган судья-баяндамачы Л.Ч. Жолдошеванын маалыматын угуп жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2024-жылдын 4-сентябрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна М.М. Жорокуловдун жана Т.У. Музулмановдун Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (мындан ары – КЖПК) 267-беренесинин 5-бөлүгүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын (мындан ары – Конституция) 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө жана 100-беренесинин 3-бөлүгүнө карама-каршы келет деп таануу жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Кайрылуудан жана ага тиркелген материалдардан белгилүү болгондой, Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Тергөө башкармалыгы тарабынан Ш.М. Пайзиевге карата кылмыш иши козголгон, анын алкагында Ош шаардык сотунун 2024-жылдын 8-июнундагы токтому менен ал Ош шаарынын мэриясынын Капиталдык курулуш башкармалыгынын начальниги кызматынан убактылуу четтетилген. 2024-жылдын 30-июлунда бул кылмыш иши кыскартылган.

Муну эске алып, Ш.М. Пайзиев, прокурор же тергөөчү талашылып жаткан ченемдин жоболорун жетекчиликке алып, аталган токтомду жокко чыгаруу жөнүндө сотко өтүнүч менен кайрылаарын болжолдогон. Бирок тиешелүү өтүнүч сотко жөнөтүлгөн эмес. Ушуга байланыштуу, ал 2024-жылдын 13-августунда кызматтан убактылуу четтетүү жөнүндө токтомду жокко чыгаруу тууралуу өтүнүч менен Ош шаардык сотуна өз алдынча кайрылган. Ошол эле жылдын 16-августундагы соттун аныктамасы менен КЖПКнын 267-беренесинин 5-бөлүгүнө шилтеме жасалып, өтүнүчтү канааттандыруудан баш тартылган, ага ылайык, мындай өтүнүчтү берүү укугу прокурорго же тергөөчүгө гана таандык.

Арыз ээлери сотко кайрылуу укугун прокурор жана тергөөчү үчүн гана берүү менен чектөө Конституцияга карама-каршы келет деп эсептешет. Алардын пикири боюнча, Конституциянын 100-беренесинин 3-бөлүгү тараптардын атаандаштыгы жана тең укуктуулугу принциптерин бекитет, аларды ишке ашыруу КЖПКнын 5 жана 6-главаларынын жоболору менен камсыз кылынат, алар кылмыш-жаза процессинин тараптары айыптоо жана коргоо экенин түз аныктайт. Бирок колдонуудагы жөнгө салуу айыпталуучуну жана анын жактоочусун тергөө судьясынын токтомун жокко чыгаруу жөнүндө өз алдынча өтүнүч келтирүү мүмкүнчүлүгүнөн иш жүзүндө ажыратат, натыйжада тараптардын ортосундагы процессуалдык тең салмактуулук бузулат. Мындан тышкары, мындай жобо иш жүзүндө адамдын негизги укуктарынын бири – Конституциянын 61-беренесинин 1-бөлүгү менен кепилдеген сот аркылуу коргонууга болгон укукту ишке ашырууну мүмкүн эмес кылат. Ал эми бул өз маңызы боюнча анын конституциялык маанилүү көлөмдө жоготулушунан кабар берет.

Өз көз карашын ырастоо үчүн арыз ээлери Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын 2014-жылдын 12-февралындагы жана 31-октябрындагы чечимдерине шилтеме жасашат, анда ар бир адамдын сот аркылуу коргонууга болгон укугу, тараптардын укуктарын жана милдеттерин аныктоого байланыштуу бардык олуттуу маселелерди натыйжалуу жана адилеттүү кароону камсыз кыла ала турган шарттарды түзүү боюнча мамлекеттин милдетин болжойт деп белгиленген. Ошол эле учурда, бул укукту ар кандай чектөөлөр пропорционалдуу жана конституциялык баалуулуктарды коргоо зарылчылыгы менен шартталышы керек.

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен М.М. Жорокулов жана Т.У. Музулманов талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп таанууну суранышат.

Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 26-сентябрындагы аныктамасы менен өтүнүч өндүрүшкө кабыл алынган.

2025-жылдын 5-мартында Конституциялык сотко С.А. Матцаков менен Н.Ж. Жаныбековдун КЖПКнын 120-беренесинин айыпталуучунун жана анын жактоочусунун, ошондой эле процесстин башка катышуучуларынын кызматтан убактылуу четтетүү жөнүндө токтомду жокко чыгаруу тууралуу сотко кайрылуу жана тиешелүү соттук токтомдорго даттануу укугун караштырбаган бөлүгүндө конституциялуулугун текшерүү жөнүндө өтүнүч келип түшкөн.

Арыз ээлеринин пикири боюнча, талашылып жаткан ченем Конституциянын бир катар жоболоруна карама-каршы келет. Атап айтканда, күнөөсүздүк презумпциясын бекиткен 57-беренеге, анткени иш жүзүндө убактылуу четтетүү өкүм чыгарылганга чейин мөөнөтүнөн мурда санкция катары кабыл алынат. Ар бир адамдын эмгекке, кесипти жана иштин түрүн эркин тандоого, ошондой эле эмгектин адилеттүү шарттарына жана сый акыга укугу кепилденген 42-беренеге карама-каршы келет. Кызматтан убактылуу четтетүү чарасын колдонуу эмгек ишмердүүлүгүн улантууну, эмгек акы алууну жана өзүнө жана үй-бүлөсүнө татыктуу жашоо деңгээлин камсыз кылууну иш жүзүндө мүмкүн эмес кылат, бул эмгек укуктары чөйрөсүнө жол берилген кийлигишүүнүн чегинен чыгып, жаза мүнөзүн алат. Ар бир адамга сот аркылуу коргонуу укугун камсыз кылган 61-беренеге карама-каршы келет, анткени даттануу укугунун жоктугу айыпталуучуну сот чечимдерин кайра кароонун натыйжалуу механизмдерине жетүү мүмкүнчүлүгүн чектейт. Тараптардын тең укуктуулугун жана атаандаштыгын бекиткен 100-беренеге карама-каршы келет, анткени коргоо тарабы тең эмес процессуалдык шарттарда турат.

Өз дооматтарын ырастоо үчүн арыз ээлери Т. Рыскул уулунун ишине шилтеме жасашат, ал Бишкек шаарынын Биринчи май райондук сотунун тергөө судьясынын 2024-жылдын 27-ноябрындагы токтому менен ага карата козголгон кылмыш ишине байланыштуу Бишкек шаардык ички иштер башкы башкармалыгынын патрулдук милиция кызматы башкармалыгынын укук колдонуу практикасы бөлүмүнүн улук инспектору кызматынан убактылуу четтетилген. Ошол эле учурда, аны ээлеген кызмат ордунан төмөндөтүү менен бошотуу жөнүндө буйрук болгонуна карабастан, чара күчүндө кала берген, ал эми соттун токтомуна даттануу мүмкүн эмес болгон.

Жогоруда баяндалгандардан улам, арыз ээлери КЖПКнын 120-беренесин айыпталуучунун жана анын жактоочусунун сот аркылуу коргонуу жана кызматтан убактылуу четтетүү жөнүндө чечимдерди кайра кароого болгон

укугун жокко чыгарган бөлүгүндө конституциялык эмес деп таанууну суранышат.

Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 18-мартындагы аныктамасы менен өтүнүч өндүрүшкө кабыл алынган.

Жогоруда көрсөтүлгөн кайрылуулардагы талаптардын бирдейлигине байланыштуу, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 32-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-пунктунун талаптарына ылайык, судья-баяндамачынын 2025-жылдын 18-мартындагы аныктамасы менен алар боюнча иштер бир конституциялык сот өндүрүшүнө бириктирилген.

Кийинчерээк Н.Ж. Жаныбеков өтүнүчкө толуктоо киргизип, анда кызматтан убактылуу четтетүү түрүндөгү чараны колдонуунун эмгектик жана социалдык кесепеттерине көңүл бурган. Анын пикири боюнча, мындай чара олуттуу материалдык жоготууларга алып келет, үй-бүлөнүн социалдык абалына терс таасирин тийгизет жана кийинчерээк кесиптик ишмердүүлүккө кайтууга жана ишкердик репутацияны калыбына келтирүүгө чыныгы тоскоолдуктарды жаратат.

Ал ошондой эле бул чаранын колдонулушуна каршы чыгууга мүмкүндүк берген натыйжалуу укуктук механизмдердин жоктугу аталган терс кесепеттерди күчөтөөрүн белгилеген, анткени ал адамга бузулган эмгек жана социалдык укуктарын соттук коргоонун натыйжалуу каражаттары камсыз кылынбайт. Буга байланыштуу арыз ээси соттук коргоого жана сот чечимдерин кайра кароого болгон укуктун эл аралык-укуктук кепилдиктерине шилтеме жасап, аларды ишке ашырбоо соттук каталардын кайтарылгыс болуу коркунучун жогорулатып, сот системасына болгон ишенимди төмөндөтөөрүн баса белгилеген.

Берилген жүйөлөрдү негиздеп, ал бир катар мамлекеттердин, анын ичинде Россия Федерациясынын, Казакстан Республикасынын жана Өзбекстан Республикасынын мыйзамдарында кызматтан убактылуу четтетилген адамдардын эмгектик жана процессуалдык укуктарын коргоонун укуктук механизмдери каралгандыгын белгилеген. Аларга, атап айтканда, эмгек акынын бир бөлүгүн сактоо жана тиешелүү сот актыларына даттануу укугу кирет.

Арыз ээсинин пикири боюнча, Кыргыз Республикасынын улуттук мыйзамдарына ушул сыяктуу кепилдиктерди киргизүү адилеттүүлүк принцибин камсыз кылууга жана жарандардын социалдык-экономикалык укуктарын тийиштүү түрдө коргоого өбөлгө түзөт. Сот отурумунун жүрүшүндө кайрылуучу тараптар келтирилген жүйөлөрдү колдошуп, билдирилген талаптарды ырасташты жана аларды толук көлөмдө канааттандырууну суранышты.

Жоопкер-тараптын атынан иш алып барган Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысыранов арыз ээлеринин жүйөлөрү менен макул эместигин билдирди жана талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Өз позициясын негиздөөдө өкүл, КЖПКда бекитилген кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн жалпы принциптерине ылайык, адам, анын укуктары жана эркиндиктери эң жогорку баалуулук катары тааныларын, ал эми кылмыш куугунтугун жүзөгө ашыруучу органдар жана кызмат адамдары

Конституциянын жана мыйзамдардын жоболорун так сактоого милдеттүү экендигин белгиледи.

Бул позицияны андан ары өнүктүрүү менен, С.К. Ысыранов КЖПКнын 117-беренесинин 1-бөлүгүнө шилтеме жасаган, ага ылайык кылмыш-жаза сот өндүрүшүн жүргүзгөн органдар Кодексте каралган тартипти сактоого жана өкүмдүн тийиштүү түрдө аткарылышын камсыздоого багытталган чараларды колдонууга укуктуу.

Мындай чаралардын бири КЖПКнын 120-беренеси менен жөнгө салынуучу айыпталуучуну кызматынан убактылуу четтетүү болуп саналат. Бул чара тергөөчү, прокурор же сот тарабынан айыпталуучу ээлеген кызмат ордунда калуу менен ишти объективдүү тергөөгө тоскоолдук кылышы же кылмыш ишин улантышы мүмкүн деп эсептөөгө жетиштүү негиздер болгондо колдонулат.

Өкүл убактылуу четтетүү жаза эмес, убактылуу жана камсыз кылуучу мүнөзгө ээ жана сот адилеттигинин кызыкчылыктарын коргоого, анын ичинде процесстин катышуучуларына басым жасоону болтурбоого гана багытталган деп баса белгилеген.

Ошондуктан, С.К. Ысырановдун пикири боюнча, айыпталуучуга тергөө судьясынын кызматтан убактылуу четтетүү жөнүндө токтомуна өз алдынча даттануу укугун берүү анын натыйжалуулугун төмөндөтүүгө жана кийинчерээк сотко чейинки өндүрүштүн мөөнөттөрүн созууга алып келиши мүмкүн. Ал кошумча түрдө алдын ала тергөөнүн купуялуулугун сактоо зарылчылыгын көрсөткөн, бул да аталган чараны колдонууну демилгелөөгө же жокко чыгарууга ыйгарым укуктуу субъекттердин чектелген чөйрөсүн белгилөөнү актайт.

Жоопкер-тарап кызматтан убактылуу четтетүү чарасын колдонуу зарылчылыгы жоюлган учурларда, ал прокурордун же тергөөчүнүн өтүнүчү боюнча тергөө судьясынын, ал эми соттук териштирүүдө судьянын же соттун токтому менен жокко чыгарылат, бул анын убактылуу мүнөзүн ырастайт деп белгилеген (КЖПКнын 267-беренесинин 5-бөлүгү).

Мындан тышкары, С.К. Ысыранов КЖПКнын 13-беренесин көрсөткөн, ал кылмыш-жаза процессинин бардык стадияларында соттук коргоону камсыз кылуу принцибин бекемдейт, бул принцип КЖПКнын V бөлүмүндө такталганын белгилеген, ал процессуалдык өтүнүчтөр менен кайрылуу тартибин, ошондой эле алгачкы текшерүү органдарынын, тергөөчүнүн, прокурордун жана кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын укуктарына жана кызыкчылыктарына таасир эткен башка кызмат адамдарынын аракеттерине жана чечимдерине даттанууну жөнгө салат.

Жыйынтыктап жатып, С.К. Ысыранов, эгер актоо өкүмү чыгарылса, кызматынан убактылуу четтетилген адам реабилитацияга, анын ичинде кызмат ордуна кайра орноштурууну жана аргасыз иштебей калган убактысы үчүн компенсация алууну кошо алганда укуктуу экендигин баса белгиледи.

Ошентип, жоопкер-тараптын пикири боюнча, колдонуудагы мыйзамдар айыпталуучунун укуктарын коргоонун бардык зарыл жана жетиштүү кепилдиктерин камтыйт жана Конституцияга ылайык келет.

Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Конституциялык соттогу туруктуу өкүлү А.Т. Молдобаев жоопкер-тараптын позициясы менен макулдугун билдирип, талашылып

жаткан ченемдер Баш мыйзамга карама-каршы келбейт деп белгилеген. Анын пикири боюнча, Конституциянын 23-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык, укуктар жана эркиндиктер улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти жана башка адамдардын укуктарын коргоо максатында мыйзам менен чектелиши мүмкүн, бирок бул учурда пропорционалдуулук принциби сакталууга тийиш.

Бул конституциялык жободон улам, ал кызматтан убактылуу четтетүү кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн максаттарын камсыз кылууга багытталган мыйзамда каралган чара болуп саналат жана кийлигишүүнүн пропорционалдуулук принцибин сактоо менен колдонулат деп түшүндүргөн. Аны колдонуу зарылчылыгы иштин жагдайларына жана айыпталуучунун инсандыгына жараша индивидуалдуу түрдө аныкталат, ал эми сот, тергөөчүнүн жүйөлөрүнүн негиздүүлүгүн текшерүүгө милдеттүү, бул аталган чаранын өзүм билемдик менен колдонулушун жокко чыгарат. Ал, убактылуу четтетүү жазалоочу мүнөзгө ээ эмес, күнөөнү моюнга алууну билдирбейт жана негиздер жоюлганда жокко чыгарылууга тийиш, ошондуктан арыз ээлеринин күнөөсүздүк презумпциясынын бузулушу жөнүндө жүйөлөрү негизсиз деп баса белгилеген.

А.Т. Молдобаев ошондой эле убактылуу четтетүү эмгек укугун да чектебей турганын белгиледи, анткени ал башка тармакта иштөө мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбай, конкреттүү кызматты ээлөөгө гана тоскоолдук кылат деп белгиледи. Адам акталган же анын кылмыш иши реабилитациялоочу негиздер боюнча кыскартылган учурда, убактылуу иштен четтетилген мезгил аралыгы үчүн компенсация алуу менен кайрадан кызматына калыбына келтирилет.

Айыпталуучунун жана анын жактоочусунун четтетүү чечимине өз алдынча даттануу укугунун жоктугуна токтоло жатып, өкүл бул маселени Конституциялык соттун кароосуна калтырган, ошону менен бирге, бул чара мамлекеттин демилгеси менен колдонулганын эске алуу менен, аны колдонуу учурунда компенсация төлөө тартибин мыйзам деңгээлинде жөнгө салуу зарылдыгын белгилеген.

Жогорку соттун өкүлү М.Н. Сапиянова да талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы келбейт деп көрсөткөн. Анын пикири боюнча, убактылуу четтетүүнү жокко чыгаруу жөнүндө өтүнүчтөрдү кароонун белгиленген тартиби кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн концепциясына ылайык келет жана жеке укуктар менен сот адилеттигинин кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылат. Чара тергөөгө кийлигишүүнү, күбөлөргө жана жабырлануучуларга басым жасоону, ошондой эле кызматтык абалды мыйзамга каршы колдонууга жол бербөөнү көздөйт. М.Н. Сапиянова сот актыларын кайра кароонун конституциялык кепилдиктери абсолюттук эмес жана мыйзамда белгиленген чектерде ишке ашырылат, бул сот чечимдеринин туруктуулугун жана сот адилеттигинин акыркы принцибин сактоону камсыз кылат деп баса белгилеген.

Башкы прокуратуранын өкүлү К.К. Байдылдаев жоопкер-тараптын көз карашын колдоп, талашылып жаткан ченемдер Конституцияга ылайык келет деп белгилеген. Ал статистикалык маалыматтарды келтирди, ага ылайык 2023-жылы соттор тарабынан КЖПКнын 120-беренеси боюнча 89 материал каралган, 2024-жылы — 187, ал эми 2025-жылдын алты айында — 77. Ошол эле учурда, ал белгилегендей, аларды кароодо тараптардын укуктарынын бузулушу аныкталган эмес.

К.К. Байдылдаев биринчи өтүнүч боюнча Ш.М. Пайзиевдин ишине комментарий берип жатып, ага карата Кылмыш-жаза кодексинин 210-беренесинин 4-бөлүгүндө каралган – ишенип берилген мүлктү өзгөчө ири өлчөмдө ыйгарып алуу же коротуу кылмышынын белгилери боюнча өндүрүш жүргүзүлгөнүн түшүндүрдү. Бул берененин эскертүүсүн колдонуу менен ал келтирилген зыяндын ордун толтургандыгына байланыштуу кылмыш-жаза жоопкерчилигинен бошотулган, тактап айтканда реабилитациялоочу негиздер боюнча эмес.

Ал убактылуу четтетүүнү жокко чыгаруу маселеси КЖПКнын 251–260-беренелеринде атайын ченемде түз каралбагандыгын белгилеген. Ошол эле учурда, иш кыскартылгандан кийин тергөөчү материалдарды прокурорго жөнөтөт, ал белгиленген мөөнөттө тиешелүү чечимди, анын ичинде кызматтан убактылуу четтетүүнү жокко чыгаруу жөнүндө чечимди кабыл алат. Демек, убактылуу четтетүү процессуалдык камсыз кылуу чарасы болуп саналат, ал эми аны жокко чыгаруу тартиби КЖПКнын жалпы жоболорунан келип чыгып, өзүнчө жөнгө салууну талап кылбайт.

Т. Рыскул уулунун ишине байланыштуу экинчи өтүнүч боюнча К.К. Байдылдаев, ал кызматтан бошотулбаганын, болгону кызматтык иликтөөнүн негизинде кызмат орду төмөндөтүлгөнүн, бул кылмыш-жаза процессине эмес, тартиптик чөйрөгө тиешелүү экенин тактады. Ошондуктан, анын пикири боюнча, бул процедураларды байланыштыруу туура эмес. Ал колдонулган бардык чаралар кызматтык этиканын нормаларына жана колдонуудагы мыйзамдарга ылайык келгенин баса белгиледи.

Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин өкүлү Н.Р. Русланов көрсөтүлгөн мамлекеттик органдардын позициясына окшош жүйөлөрдү билдирди.

Юстиция министрлигинин туруктуу өкүлү А.Д. Джаркынбаев да талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Ал КЖПКнын жоболору айыпталуучунун жана коргоочунун четтетүү жөнүндө өтүнүчтү кароого катышуусун, каршы пикирлерди жана арыздарды берүү мүмкүнчүлүгүн караштырат, бул сот адилеттигине жетүүнү кепилдейт деп баса белгилеген. Ошол эле учурда, анын пикири боюнча, өз алдынча даттануу укугунун жоктугу соттук коргоону жокко чыгарбайт, тескерисинче, бул укукту ишке ашыруунун процессуалдык алкагын гана аныктайт.

Ошол эле учурда, А.Д. Джаркынбаев КЖПКнын 267-беренесинин 6-бөлүгүнүн тергөө судьясынын аныктамасына даттануу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган ченеми пропорционалдуулук принциби жана натыйжалуу соттук коргоону камсыз кылуу жагынан кошумча баалоону талап кылат деп белгилеген. Ал кылмыш иши кыскартылганда тергөөчүнү убактылуу четтетүүнү жокко чыгаруу маселесин бир эле учурда чечүүгө милдеттендирген мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүү маселесин кароону сунуштаган.

Ички иштер министрлигинин өкүлдөрү И.К. Аскарлов, Т.Р. Буранов жана С.Ш. Боромбаев Башкы прокуратуранын позициясын колдоп, колдонуудагы жөнгө салуу мамлекеттин жана инсандын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун камсыз кылат деп белгилешкен. Кызматтан четтетилген кызматкерлерди социалдык коргоо үчүн төлөмдөр каралган: алгачкы эки ай үчүн — кызматтык маянанын 50%, кошумча төлөмдөр сакталат, үчүнчү жана

төртүнчү айлар үчүн — наамы жана иштеген жылдары үчүн кошумча төлөмдөр. Бул, алардын пикири боюнча укуктук жана социалдык кепилдиктердин бар экендигин тастыктайт жана ченемдерди кайра кароо ашыкча деп эсептешет.

Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин өкүлү Б.Б. Карабаева эмгек мыйзамдары кызмат ордунан эмес, жумуштан четтетүүнү гана жөнгө салат жана КЖПКнын процессуалдык ченемдерин кайталабайт деп түшүндүрдү. Ал колдонуудагы Эмгек кодексинде соттук териштирүү мезгилинде эмгек акы төлөө мүмкүнчүлүгү кошумча бекитилгендигин, бул кызматкерлерди социалдык коргоого багытталгандыгын белгиледи.

Конституциялык сот тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүн угуп жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, төмөнкүдөй тыянакка келди.

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, Конституциялык соттун бул иш боюнча кароосунун предмети болуп төмөнкүдөй редакцияда берилген Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 120 жана 267-беренесинин 5-бөлүгү болуп саналат:

“120-берене. Кызматтан убактылуу четтетүү

1. Тергөөнүн жүрүшүндө тергөө судьясы, ал эми сот өндүрүшүндө - сот тергөөчүнүн, прокурордун же жабырлануучунун өтүнүчү боюнча бул кызматта калуу менен ишти сотто калыс кароого же териштирүүгө тоскоолдук кылат же кылмыштуу ишти жасоону улантат деп болжолдоого жетиштүү негиздер болгондо, шектүүнү, айыпталуучуну кызматынан убактылуу бошотууга укуктуу. Өтүнүчтүн негиздүүлүгүн ырастоочу документтерди тиркөө менен кызматтан убактылуу четтетүү жөнүндө өтүнүчтү козгоо жөнүндө токтомдун көчүрмөсү тергөөчү, прокурор тарабынан айыпталуучуга, анын адвокатына аны тергөө судьясына, сотко бергенге чейин 3 сааттан кечиктирбестен тапшырылат.

2. Айыпталуучуну кызматынан убактылуу четтетүү жөнүндө тергөө судьясынын, судьянын токтому, соттун аныктамасы алар иштеген жер боюнча уюмдун жетекчисине жиберилип, жетекчи аларды алгандан кийин 3 күндүк мөөнөттө аткарууга жана бул жөнүндө тергөөчүгө, прокурорго же сотко кабарлоого милдеттүү.

3. Айыпталуучуну кызматынан убактылуу четтетүү бул чараны колдонуунун зарылдыгы жок болгондо, судьянын токтому, соттун аныктамасы менен жокко чыгарылат.”.

“267-берене. Кызмат ордунан убактылуу четтетүү жөнүндө өтүнүчтү кароо тартиби

4. Айыпталуучуну кызмат ордунан убактылуу четтетүү, мындай чараны көрүү зарылдыгы болбой калганда, прокурордун, тергөөчүнүн өтүнүчү боюнча тергөө судьясынын, ал эми соттук териштирүүдө судьянын, соттун токтому менен жокко чыгарылат.”.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси

мыйзамдарда белгиленген тартипке ылайык кабыл алынган, “Эркин-Тоо” гезитинин 2021-жылдын 16-ноябрындагы №122-133 санына жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Конституциянын 1-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык Кыргыз Республикасы укуктук мамлекет болуп саналат.

Укуктук мамлекеттин конституциялык принциби жана укук тартиби категориясы диалектикалык өз ара байланышта. Укуктук мамлекет принциби бүткүл укуктук системаны өнүктүрүүнүн ченемдик-баалуулук багыттарын аныктайт, ал эми укук тартиби алардын конкреттүү институционалдык жана практикалык ишке ашырылышы болуп саналат. Башкача айтканда, укук тартиби коомдук турмушта укуктук мамлекет идеясын материалдаштыруунун формасы болуп саналат, анткени туруктуу жана кепилденген укук тартиби аркылуу укуктун үстөмдүгү, инсандын укуктарын жана эркиндиктерин реалдуу таануу жана коргоо, ошондой эле мамлекеттик бийликтин бүткүл системасынын иштешинин алдын ала болжолдонушу жана туруктуулугу камсыз кылынат. Өз кезегинде, укуктук мамлекетсиз конституциялык стандарттарга ылайыктуу укук тартибин түзүү мүмкүн эмес, бул алардын өз ара көз каранды жана өз ара шартталган мүнөзүн баса белгилейт.

Укук тартиби анын динамикалык түшүнүгүндө — бул жөн гана мыйзамдуулуктун абалы эмес, мамлекеттик механизмдин анын бузулушуна акылга сыяр жана мыйзамдуу жооп кайтаруу жөндөмдүүлүгү. Кылмыш — бул укук тартибине эң орой чакырык, социалдык мамилелерди туруксуздаштыруучу жана адилеттүүлүккө болгон коомдук ишенимди бузуучу акт. Сотко чейинки өндүрүш мамлекеттин бул чакырыкка карата алгачкы расмий реакциясын билдирет. Ачыктык жана атаандаштык шарттарында өкүм чыгаруучу соттон айырмаланып, тергөө “талаа шарттарында” иш жүргүзөт, мында маалымат башаламан, далилдер жашырылган, ал эми жагдайлар реконструкциялоону талап кылат. Дал ушул стадияда кылмыштын башаламан окуясы тартипке салынган, таризделген юридикалык фактыга айланат, ал процессуалдык формага ээ болот. Бул этапсыз кийинки сот адилеттиги мүмкүн эмес болмок.

3. Сотко чейинки өндүрүш мамлекеттин укук тартибине болгон чакырыкка институционалдык реакциясы катары стихиялуу же өзүм билемдик аракет эмес. Ал Конституция жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзам менен курулган, так аныкталган процессуалдык талаанын алкагында жүзөгө ашырылат.

Бул функцияны ишке ашыруу кылмыш куугунтугун жүзөгө ашыруучу атайын ыйгарым укуктуу мамлекеттик институттарга жүктөлөт. Алардын катарына алгачкы тергөө, тергөө, прокуратура органдары жана тергөө судьялары кирет. Алардын ишмердүүлүгү, биринчи кезекте, процессуалдык чындыкты аныктоого, тагыраак айтканда, жасалган кылмыштын жагдайларын аныктоого, күнөөлүү адамды табууга жана сот тарабынан акыркы баалоого тийиш болгон далилдерди процессуалдык бекитүүгө багытталган.

Бул милдеттерди аткаруу үчүн кылмыш-жаза процессуалдык мыйзам процессуалдык каражаттардын кеңири комплексин караштырат. Алардын

арасында кылмыш-жаза сот өндүрүшүн камсыз кылуу чараларынын системасы (КЖПКнын IV бөлүмү) өзгөчө мааниге ээ. Ошентип, аларга, атап айтканда, кармоо, бөгөт коюу чаралары (камакка алуу, үй камагы, күрөө, башка жакка чыкпоо жөнүндө кол коюу жана башкалар) жана кылмыш-жаза сот өндүрүшүн камсыз кылуунун башка чаралары (кызматтан убактылуу четтетүү, айдатып келүү, мүлккө камак салуу, акчалай жаза салуу) кирет.

Бир жагынан, аларды колдонуу аркылуу сотко чейинки өндүрүштүн максаттарына жетет, ал эми экинчи жагынан, алар инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин чектөө менен эң жогорку деңгээлде байланышкандыгын баса белгилөө маанилүү.

Буга байланыштуу кылмыш-жаза сот өндүрүшүн камсыз кылуу чаралары тергөөнүн натыйжалуулугунун зарыл куралдары гана эмес, ошондой эле укук тартибинин абалынын индикатору катары да чыгат. Аларды колдонуунун мүнөзүнөн коомдук кызыкчылыктар менен жеке кепилдиктердин ортосундагы тең салмактуулук, коомдун укуктун үстөмдүгү принцибине болгон ишеними жана кылмышка мамлекеттик реакциянын легитимдүүлүгү көз каранды. Ошондуктан, так укуктук регламент болгондо, пропорционалдуулук жана зарылчылык принциптери сакталганда, ошондой эле ыйгарым укуктуу органдар тарабынан белгиленген процедуралардын чегинде өз убагында жооп кайтарылганда гана аларды колдонууга жол берилет. Бул жеке эркиндик чөйрөсүнө өзүм билемдик менен кийлигишүүнү жокко чыгарат.

4. Жогоруда белгиленгендей, кылмыш-жаза сот өндүрүшүн камсыз кылуу чараларынын бири болуп кызматтан убактылуу четтетүү саналат. Бул чараны колдонуу жана жокко чыгаруу тартиби КЖПКнын 120 жана 267-беренелеринде бекитилген. Бул ченемдер кылмыш-жаза өндүрүшүнүн жүрүшүндө тергөөчүнүн, прокурордун же жабырлануучунун өтүнүчү боюнча, айыпталуучу кызмат ордунда калуу менен иштин объективдүү тергелишине жана сотто каралышына тоскоолдук кылышы же кылмыштуу ишмердүүлүгүн улантышы мүмкүн деп эсептөөгө жетиштүү негиздер болгондо, сот аны кызматтан убактылуу четтетүүгө укуктуу деп караштырат.

Көрсөтүлгөн чараны колдонуунун максаттары процессуалдык мажбурлоо чараларын тандоонун жалпы негиздеринен келип чыгат жана айыпталуучу өзүнүн кызматтык абалын колдонуп, иш боюнча чындыкты аныктоого тоскоолдук кылууга жөндөмдүү болгон кырдаалдарды болтурбоого багытталгандыгын белгилей кетүү керек. Убактылуу четтетүү кылмыштуу ишмердүүлүктү улантуу, процесстин катышуучуларына белгилүү бир аракеттерге же чечимдерге ыктоо үчүн басым жасоо, далилдерди жок кылуу же жасалмалоо, ошондой эле кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн жүрүшүнө башкача кийлигишүү реалдуу коркунучу болгондо колдонулат. Өзүнүн укуктук табияты боюнча бул чара өзгөчө алдын алуучу жана камсыз кылуучу мүнөзгө ээ. Ал адамды жазалоого багытталган эмес, тескерисинче, кылмыш-жаза процессинин натыйжалуулугуна, калыстыгына жана мыйзамдуулугуна объективдүү коркунуч туудурган жагдайларды жоюу каражаты катары кызмат кылат.

Ошол эле учурда, кызматтан убактылуу четтетүү мөөнөтсүз мүнөзгө

ээ эмес жана аны колдонууга негиз болгон жагдайлар жоюлса, жокко чыгарылууга тийиш. Мындай жөнгө салуу бул чаранын так убактылуу мүнөзүн камсыз кылууга багытталган жана анын бар болушун кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн объективдүүлүгүнө коркунучтарды жоюу зарылчылыгы менен гана байланыштырат. Демек, убактылуу четтетүүнү колдонуунун узактыгы коюлган милдеттерге пропорционалдуу болушу жана негиздердин бар болуу мөөнөтү менен гана чектетилиши керек, ошону менен анын аракеттеринин негизсиз сакталышын жана айыпталуучунун эмгектик жана башка укуктарын өзүм билемдик менен чектөөнү алдын алат.

5. Кызматтан убактылуу четтетүү кылмыш-жаза сот өндүрүшүн камсыз кылуу чарасы катары эмгекке болгон конституциялык укуктун эмгек ишмердүүлүгүн улантуу жана ага байланыштуу кепилдиктерди пайдалануу мүмкүнчүлүгү менен байланышкан бөлүгүнө түздөн-түз таасир этет. Бул чараны колдонуу айыпталуучунун кызматтык милдеттерин аткаруу жана ага байланыштуу эмгектик жеңилдиктерди алуу укугунан убактылуу ажыратылышын билдирет. Мындай кийлигишүү, өз маңызы боюнча, кесипти тандоонун абстракттуу эркиндигин эмес, адамдын өз кызмат ордун сактоо жана эмгек аркылуу жашоо шарттарын камсыз кылуу укугун чектейт.

Конституциялык сот өз чечимдеринде эмгекке болгон укук кесипти эркин тандоону гана эмес, эмгек шарттарын жана кепилдиктерин сактоо менен аны иш жүзүндө ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн да камтыйт деп белгилеген. Буга байланыштуу эмгек эркиндиги жана эмгекке болгон укук эмгекке жөндөмдүү жарандардын жашоосунун жана ишмердүүлүгүнүн пайдубал укуктук негиздерин аныктаган, бири-бирин толуктоочу категориялар катары каралышы керек. Бирок Конституция эмгек чөйрөсүндө чектөөлөрдү киргизүү мүмкүнчүлүгүнө жол берет, эгерде алар коомдун коопсуздугу көз каранды болгон конституциялык маанилүү максаттарды көздөсө. Мындай чектөөлөр мыйзам менен гана жол берилет жана пропорционалдуулук талаптарына ылайык келиши керек (2014-жылдын 4-июлундагы, 2015-жылдын 15-апрелиндеги, 2018-жылдын 19-сентябрындагы жана 2019-жылдын 6-мартындагы чечимдер).

Ушундан улам, кызматтан убактылуу четтетүү сот адилеттигинин, коомдук тартиптин кызыкчылыктарын жана башка адамдардын укуктарын коргоо үчүн зарыл болгон учурда гана эмгекке болгон укукту жол берилүүчү чектөө катары каралышы мүмкүн. Четтетүү жөнүндө чечимди сот гана кабыл алаарын белгилеп, мыйзам чыгаруучу инсандын конституциялык укуктарын коргоонун кошумча кепилдигин камсыз кылган жана эмгек укуктары чөйрөсүнө өзүм билемдик менен кийлигишүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган. Ошол эле учурда, кызматтан убактылуу четтетүү мезгилинде эмгек акыны сактоого жана башка төлөмдөрдү берүүгө тиешелүү маселелер колдонуудагы эмгек жана атайын мыйзамдар менен жөнгө салынган. Башкача айтканда, кызматтан убактылуу четтетүүдө эмгек акы төлөө маселелери эмгек жана башка тармактык мыйзамдардын предметине кирет жана кылмыш-жаза процессуалдык жөнгө салуунун бөлүгү болуп саналбайт.

Кызматтан убактылуу четтетүү жөнүндө чечимди сот гана кабыл алаарын белгилей кетүү зарыл. Соттук тартип кылмыштык куугунтуктоо

органдарынын негизсиз кийлигишүүсүн жокко чыгарат жана эмгек укуктарын чектөө маселеси тараптардын тең укуктуулугу жана атаандаштык принциптеринин негизинде чечилишине кепилдик берет. Айыпталуучу жана анын жактоочусу өз жүйөлөрүн жана каршы пикирлерин билдирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ, бул маселени объективдүү чечүүгө камсыз кылат.

Конституциянын 61-беренесине (1-бөлүгү), 94-беренесине (1-бөлүгү), 95-беренесине (1-бөлүгү) жана 100-беренесине ылайык, сот гана, адилеттүүлүк органы катары, инсандын укуктарын чектөөгө байланыштуу маселелерди чечүүдө адилеттүү жол-жобону жана алардын талаптагыдай сакталышын камсыз кылууга милдеттүү. Ушуга байланыштуу КЖПК убактылуу четтетүүнүн колдонулушун өндүрүштүн ар кандай стадияларында колдонууну жөнгө салат: бул маселе сотко чейинки өндүрүш стадиясында алгачкы текшерүү жана тергөө органдарынын аракеттерине көзөмөл жүргүзгөн тергөө судьясы тарабынан каралат, ал эми соттук териштирүүдө — кылмыш ишин маңызы боюнча караган түздөн-түз сот тарабынан. Мындай механизм иштин жагдайларын көз карандысыз баалоону жана мыйзамдуулук менен адилеттүүлүк принциптерине шайкештикти камсыз кылат. Кызматтан убактылуу четтетүүнү колдонуунун соттук тартибин бекитүү менен, мыйзам чыгаруучу конституциялык маанилүү укуктар жөнүндө сөз болуп жаткандыгынан улам, аларды коргоонун зарыл шарты катары соттук көзөмөлдү караштырган.

6. Ошол эле учурда, талашылып жаткан чаранын убактылуу мүнөзү кылмыш иши кыскартылган учурларда анын милдеттүү түрдө жокко чыгарылышынын зарылдыгын шарттайт, анткени анын колдонулушуна укуктук негиз жоголот. Демек, кылмыш ишинин кыскартылышы кылмыштык куугунтуктоонун аякташынын бир түрү болуп эсептелип, анын тергөө жүрүшүндө келип чыккан бардык укуктук кесепеттердин жоголушуна алып келет.

Сотко чейинки өндүрүш стадиясында иш кыскартылгандан кийинки кесепеттерди жоюу тергөөчүгө жүктөлөт. Кылмыш ишин кыскартуу тууралуу чечим кабыл алганда, ал өзү тарабынан колдонулган процессуалдык мажбурлоо чараларын жокко чыгарууга гана эмес, ошондой эле кызматтан убактылуу четтетүү чарасын жокко чыгаруу тууралуу өтүнүч менен тергөө судьясына дароо кайрылууга милдеттүү. Мындай милдет кылмыш ишин кыскартуу бул чаранын мындан аркы колдонулушунун укуктук негизин жоготуусу менен шартталат, бирок аны кыскартуу сот тартибинде гана жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Демек, сот тартибинде жокко чыгарууну демилгелөө иштин толук процессуалдык чечилишинин зарыл элементи жана адамдын конституциялык укуктарын коргоонун шарты болуп саналат.

Ошол эле учурда, КЖПКнын 267-беренесинин 5-бөлүгү тергөөчүгө жана прокурорго кызматтан убактылуу четтетүүнү жокко чыгаруу жөнүндө өтүнүч менен кайрылуу укугун гана берет, бирок негиздер жоюлган учурда токтоосуз аракеттенүү боюнча милдетин түздөн-түз белгилебейт. Жөнгө салуунун мындай толук эместиги иш жүзүндө чаранын колдонулушун өзүм билемдик менен узартуу жана адамдын укуктарын негизсиз чектөө коркунучун жаратат, бул мыйзамдуулуктун, адилеттүүлүктүн жана соттук коргоонун

конституциялык принциптерине ылайык келбейт.

Ушуга байланыштуу, боштукту жоюу жана процессуалдык аракеттердин толуктугун камсыз кылуу үчүн, сотко чейинки стадияда кылмыш ишин кыскартуу тартибин жөнгө салуучу КЖПКнын 258-беренесинде тергөөчүнүн жана прокурордун бөгөт коюу чараларын, материалдык зыяндын жана (же) моралдык залалдын ордун толтурууну камсыз кылуу чараларын, ошондой эле мүлктү конфискациялоо чараларын жокко чыгаруу менен катар, кызматтан убактылуу четтетүүнү жокко чыгаруу маселесин чечүү милдети түздөн-түз каралышы зарыл.

Ушундай эле ыкма кылмыш-жаза процессинин соттук стадияларында да ишке ашырылышы керек. Сот КЖПКнын жоболорун жетекчиликке алып, кызматтан убактылуу четтетүүнү жокко чыгаруу маселесин кылмыш ишин кыскартканда да, өкүм чыгарганда да, ал айыптоочу же актоочу болгонуна карабастан, кароого милдеттүү.

Мындай аракеттердин тергөөчүнүн, прокурордун жана соттун процессуалдык чечимдеринде чагылдырылышы кылмыш-жаза процессуалдык чечүүнүн толуктугун жана аякталышын камсыз кылат, укуктук негизин жоготкон чектөөлөрдүн сакталышын жокко чыгарат.

Бул учурда соттук коргоо укугун ишке ашыруу даттануунун процессуалдык механизмдери аркылуу камсыздалат. Эгер тергөөчү же прокурор убактылуу четтетүүнү жокко чыгарууну демилгелөө боюнча милдетин аткарбаса, алардын аракетсиздигине кызыкдар жактар КЖПКнын 125-беренесинде белгиленген тартипте даттана алышат. Ошентип, даттануу укугу соттук коргоого болгон конституциялык укукту ишке ашыруунун процессуалдык каражаты катары чыгып, мыйзамсыз чектөөлөрдү жоюуну жана инсандын бузулган укуктарын калыбына келтирүүнү камсыз кылат.

7. Кайрылуучу тараптын КЖПКнын 120-беренесинин кызматтан убактылуу четтетүү жөнүндө тергөө судьясынын токтомуна даттануу механизмин карабаган өлчөмдө Конституциянын ченемдерине карама-каршы келет деген жүйөсүнө байланыштуу, Конституциялык сот төмөнкүлөрдү белгилейт.

КЖПКнын 120-беренеси өзүнүн мазмуну боюнча башка жөнгө салуучу таасирге ээ болуп, ал процессуалдык мажбурлоо чарасын колдонуунун негиздерин, шарттарын жана жокко чыгаруу тартибин аныктайт, бирок анын даттануу маселелерин жөнгө салбайт. Тергөө судьясынын убактылуу четтетүү жөнүндө токтомдоруна даттануунун жол берилүүсү жана чектери КЖПКнын 267-беренесинин 6-бөлүгүндө жөнгө салынган, анда аларга даттанууга тыюу салуу түздөн-түз белгиленет. Бирок көрсөтүлгөн ченем кайрылуунун предмети болуп саналбайт, демек, ушул конституциялык өндүрүштүн алкагында текшерүүгө жатпайт. Ошондуктан, КЖПКнын 120-беренесин тергөө судьясынын токтомуна даттануу укугун чектөөчү ченем катары кароого болбойт жана анын конституциялуулугу көрсөтүлгөн аспекттен баалоого жатпайт.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4 жана

5-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 120-беренеси Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 42-беренесинин 1-бөлүгүнө, 57-беренесинин 1-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүнө, 100-беренесинин 4-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 267-беренесинин 5-бөлүгү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө, 100-беренесинин 3-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

3. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети колдонуудагы укуктук жөнгө салууга ушул Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүнөн келип чыгуучу тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизсин.

4. Мыйзам чыгаруучу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине тийиштүү өзгөртүүлөрдү киргизгенге чейин, эгерде бул чараны колдонуу зарылдыгы прокурордун же тергөөчүнүн өтүнүчү боюнча тергөө судьясынын токтому менен, ал эми соттук териштирүү этабында судьянын же соттун токтому менен жокко чыгарылган учурда, айыпталуучуну кызматынан убактылуу четтетүүнү жокко чыгаруу, кылмыш ишин кыскартууда прокурор, тергөөчү, тергөө судьясы, судья жана сот тарабынан аткарылууга тийиш болгон милдеттүү аракет катары каралышы керек.

5. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

6. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

7. Ушул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Самат Аскарлович Матцаковдун, Нурсултан Жаныбекович
Жаныбековдун кайрылууларына байланыштуу Кыргыз
Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин
307-беренесинин 2-бөлүгүнүн, 417-беренесинин конституциялуулугун
текшерүү жөнүндө иш боюнча**

Ч Е Ч И М И

№ 06-Р

2025-жылдын 8-октябры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу – Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиевдин курамында, катчы К.Маамыталы кызынын;

кайрылуучу тарап – Самат Аскарлович Матцаковдун, Нурсултан Жаныбекович Жаныбековдун;

жоопкер тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Самат Кыштообекович Ысырановдун;

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдыевич Молдобаевдин, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү Маргарита Насаркановна Сапиянованын, Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлү Кумарбек Кыдырбекович Токтакуновдун, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин ишеним кат боюнча өкүлү Рустам Каримович Мадалиевдин, Кыргыз Республикасынын Адвокатурасынын ишеним кат боюнча өкүлү Айжан Аалыевна Кадырованын катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1, 2- бөлүктөрүн, «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 4, 17, 40, 45-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 307-беренесинин 2-бөлүгүнүн, 417-беренесинин конституциялуулугун текшерүү жөнүндө ишти ачык соттук отурумунда карап чыкты.

Бул ишти кароого С.А. Матцаковдун, Н.Ж. Жаныбековдун кайрылуулары жана талашылып жаткан ченемдердин Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келүүсү жөнүндө маселесинде пайда болгон аныксыздык себеп жана негиз болду.

Ишти соттук отурумга кароого даярдаган судья-баяндамачы

Ч.А. Айдарбекованын маалыматын угуп жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2025-жылдын 10-январында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна С.А. Матцаковдун, Н.Ж. Жаныбековдун Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (мындан ары – КЖПК) соттук отурумунда тартипти бузгандыгы үчүн айыптоочуга жана жактоочуга карата соттун жеке аныктама чыгаруусун караган 307- беренесинин 2-бөлүгүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 55- беренесине, 56-беренесинин 2-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 64-беренесине, 100-беренесинин 4, 5-бөлүктөрүнө карама-каршы келет деп таануу жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Кайрылуудан жана ага тиркелген материалдардан белгилүү болгондой, Бишкек шаарынын Октябрь райондук соту адвокат Н.Ж. Жаныбековго карата соттук отурумунда тартипти бузгандыгы үчүн жеке аныктама чыгарып, Кыргыз Республикасынын Адвокатурасына (мындан ары – Адвокатура) жана Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине анын адвокаттык иш жүргүзүү укугуна лицензиядан ажыратуу жөнүндө маселени карап чыгууну тапшырган. Соттун бул жеке аныктамасы апелляциялык тартипте даттанылган, бирок даттануу боюнча өндүрүш кыскартылган. Апелляциялык инстанциядагы сот өзүнүн чечимин жеке аныктама тиешелүү кызмат адамдарынын көңүлүн тиешелүү чараларды көрүүнү талап кылган мыйзам бузуунун аныкталган фактыларына бурууга багытталгандыгы, андыктан даттанууга жатпагандыгы менен негиздеген, анткени кылмыш - жаза процессуалдык мыйзамда мындай мүмкүнчүлүк каралган эмес.

Кайрылуунун авторлору судьянын кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн алкагында соттук отурумунда адвокаттын аракеттерине жана жүрүм-турумуна карата жеке аныктама чыгарууга ыйгарым укугу КЖПКнын жаңы редакциясынын кабыл алынышы менен киргизилгендигин белгилешет. Буга чейин соттун мамлекеттик айыптоочуну жана жактоочуну кошпогондо, соттук териштирүүнүн бардык катышуучуларына таасир көрсөтүү чараларын колдонууга укугу болгон.

Арыз ээлеринин пикири боюнча адвокаттарга карата көрсөтүлгөн ыйгарым укукту сотко берүү тараптар үчүн белгиленген процессуалдык кепилдиктердин тең салмактуулугун өзгөрткөн. Ушуга байланыштуу кайрылуучу тарап адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин кепилдиктерин, анын ичинде мыйзам чыгаруучунун жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоодо маанилүү ролду аткарган адвокаттардын укуктары менен милдеттерин аныктоо ыйгарым укугун, ошондой эле мамлекетке адам укуктары менен эркиндиктерин жокко чыгаруучу же жеңилдетүүчү мыйзамдарды кабыл алууга тыюу салуу принцибин караган Конституциянын 55, 64-беренелеринин жана 56-беренесинин 2-бөлүгүнүн жоболоруна шилтеме жасашат.

Ушуга таянып, арыз ээleri талашылып жаткан ченем адвокаттардын укуктук абалын начарлатып, жогоруда айтылган конституциялык жоболорго карама-каршы келет жана адвокаттарга кесиптик ишмердүүлүгүн жүргүзүү

процессинде басым кылуу үчүн өбөлгөлөрдү түзөт деп эсептешет.

Ошондой эле арыз ээлери процессуалдык кепилдиктердин тең салмактуулугун бузуу кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарда соттун жеке аныктамаларына даттануу механизминин жоктугунан улам күчөп жатканын белгилешет.

Андыктан, өтүнүчтө белгиленгендей, мындай укуктук жобо Конституциянын 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүндө бекитилген конституциялык кепилдиктерге карама-каршы келет жана мыйзамда каралган укуктук коргоо каражаттарын колдонууну чектейт.

Мындан тышкары, кайрылуучу тараптын пикири боюнча мындай соттук актыларды жогору турган инстанциядагы сотто кароонун процессуалдык механизминин жоктугу мыйзам чыгаруучуга укуктары жана мыйзамдуу кызыкчылыктары козголгон адамдар үчүн соттун чечимдерине даттануу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу милдетин белгилеген Конституциянын 100-беренесинин 4 жана 5-бөлүктөрүнүн талаптарынын бузулгандыгы жөнүндө айгинелейт.

Жалпысынан алганда, арыз ээлери талашылып жаткан укуктук жөнгө салууда соттун адвокатка карата жеке аныктама чыгаруу ыйгарым укугу бөлүгүндө да, ага даттануунун мыйзам менен белгиленген жол-жобосу жок болгон бөлүгүндө да укуктук аныксыздыкты белгилешет. Бул алардын пикири боюнча чечим чыгарылган адам үчүн терс кесепеттерди, анын ичинде абройлук жана кесиптик тобокелдиктерди жаратат.

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, арыз ээлери талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама - каршы келет деп табууну суранышат.

Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 10-февралындагы аныктамасы менен С.А. Матцаковдун, Н.Ж. Жаныбековдун өтүнүчү өндүрүшкө кабыл алынган.

2025-жылдын 15-январында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна С.А. Матцаковдун, Н.Ж. Жаныбековдун ошол эле талашылып жаткан ченемди Конституциянын 55-беренесине, 56-беренесинин 2-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө жана 64-беренесине ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө дагы бир өтүнүчү келип түшкөн.

Аталган өтүнүчтө кайрылуунун предмети жана укуктук жүйөлөрү бирдей, мазмуну боюнча алардын мурунку өтүнүчүндө келтирилген жүйөлөргө көп жагынан окшош.

Мурда айтылган позицияларга кошумчалай арыз ээлери соттун актысы катары жеке аныктаманын мазмунун жана дайындалышын белгилеген талаш-тартыштуу ченем иш жүзүндө соттук отурумунда тартипти бузгандыгы үчүн тартиптик чара колдонуу мүмкүнчүлүгүн караштырганына, муну менен жеке аныктамага анын укуктук мүнөзүндө каралбаган тартиптик мүнөз берилгендигине көңүл бурушат.

Өз кезегинде, сотко мындай ыйгарым укуктарды берүү, кайрылуучу тараптын пикири боюнча, анын процессуалдык компетенциясынын чегинен чыгып, сот бийлигинин адвокаттык ишти жөнгө салуу чөйрөсүнө кийлигишүүсүнө алып келет, бул Конституциянын 64-беренесине ылайык, көз карандысыз кесиптик коомчулуктун компетенциясына кирет жана атайын мыйзам – «Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен жөнгө салынат

(8, 8-1-беренелер).

Андыктан, арыз ээлери соттун тескөөсүнө баш ийбегендиги үчүн таасир көрсөтүү чарасы катары адвокатка карата жеке аныктама чыгаруу укугун сотко берүү Конституцияга карама-каршы келет жана адвокатуранын өз алдынчалуулук жана көз карандысыздык принцибин бузат деп эсептешет.

Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 14-февралындагы аныктамасы менен кайрылуу өндүрүшкө кабыл алынган жана жогоруда көрсөтүлгөн кайрылуулардагы талаптардын окшоштугун эске алуу менен иштер бир конституциялык сот өндүрүшүнө бириктирилген.

Сот отурумунда кайрылуучу тарап биринчи инстанциядагы соттордун жеке аныктамаларына даттанууларды (сунуштамаларды) кароо боюнча апелляциялык соттун ыйгарым укуктары жөнгө салынбагандыгынын контекстинде КЖПКнын 417-беренесинин да конституциялуулугун текшерүү зарылдыгын көрсөтүп, талаптардын көлөмүн көбөйтүү жөнүндө өтүнүч келтирген.

Конституциялык сот 2025-жылдын 8-октябрындагы өзүнүн аныктамасы менен КЖПКнын 417-беренесин конституциялык текшерүүнүн предметине киргизген.

Жоопкер-тараптын атынан иш алып барган Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысыранов арыз ээлеринин жүйөлөрү менен макул эместигин билдирди жана талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт. Ал өз позициясын негиздөөдө төмөнкү жүйөлөрдү келтирди.

Сот өндүрүшү процессуалдык мыйзамдын жоболоруна ылайык так жүргүзүлүшү керек, мында сот отурумундагы тартипти камсыздоо жана процесстин бардык катышуучулары тарабынан процессуалдык милдеттердин талаптагыдай аткарылышы үчүн жоопкерчилик сотко жүктөлөт.

Ушуга байланыштуу, процессуалдык тартипти камсыз кылууда негизги роль төрагалык кылуучу судьяга таандык. КЖПКнын жоболоруна ылайык, судья сот отурумунда төрагалык кылат, тараптардын тең укуктуулугун жана атаандаштыгын камсыздайт, тартиптин сакталышын көзөмөлдөйт. Судьянын тартипти сактоого жана териштирүүнү уюштурууга багытталган тескөөлөрү катышуучулардын бардыгы үчүн милдеттүү болуп саналат жана судьянын мыйзамдуулукту жана тартипти сактоодогу жоопкерчилигин баса белгилейт (КЖПКнын 292, 305 жана 307-беренелери).

Төрагалык кылуучу судьянын жогоруда көрсөтүлгөн ыйгарым укуктарынын контекстинде процессуалдык тартипти жана соттун тескөөлөрүн сактоо милдети жактоочу тараптын өкүлү катары адвокатка да жүктөлөт. Адвокат сот процессинин катышуучусу болуп саналып, сотко жана башка катышуучуларга сый-урмат көрсөтүүгө, процессуалдык мыйзамдардын жана кесиптик этиканын ченемдерин сактоого, ошондой эле жүйөлөрдү талаптагыдай келтирүү жана далилдерди изилдөөгө катышуу аркылуу иштин жагдайларын мыйзамдуу жана адилеттүү аныктоого көмөктөшүүгө тийиш (КЖПКнын 53-беренесинин 5-бөлүгүнүн 3-пункту, 49-беренесинин 1-бөлүгү, 292-беренесинин 2, 3-бөлүктөрү, 317-беренесинин 1-бөлүгү; Кыргыз Республикасынын Адвокаттарынын кесиптик этика кодексинин 5.1-пункту).

Бул милдеттенмелерди бузуу мыйзамда каралган чараларды

колдонууга алып келет: судьянын тескөөлөрүнө баш ийбесе, иш кийинкиге жылдырылышы мүмкүн, ал эми сот жеке аныктама чыгарууга, аны компетенттүү кесиптик органга жөнөтүгө укуктуу (КЖПКнын 307-беренесинин 2-бөлүгү). Аталган жеке аныктама Адвокатурага даректелет, анткени адвокаттарды тартиптик жоопкерчиликке тартуу адвокаттардын кесиптик жамаатынын компетенциясына кирет (Конституциянын 64- беренеси, «Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө» Мыйзамынын 8 жана 8-1-беренелери).

С.К.Ысырановдун пикири боюнча жеке аныктама институтунун маңызы – соттун кылмыш-жаза сот өндүрүшүн жүргүзүүнүн белгиленген тартибин бузган аракетке же аракетсиздикке билдирилген жооп кайтаруусу. Мындай «соттун жооп кайтаруусу» өз алдынча даттануунун предмети боло албайт, анткени өзүнүн мазмуну боюнча жеке аныктама чечим чыгарылган адам үчүн эч кандай тикелей укуктук кесепеттерге же милдеттенмелерге алып келбейт, демек жазалоо чарасы, кысым көрсөтүү каражаты же адвокатты коркутуу катары каралышы мүмкүн эмес.

Мында өзүнө карата жеке аныктама чыгарылган адам Этика комиссиясынын жыйналышына катышууга, өзүнүн жүйөлөрүн келтирүүгө жана кабыл алынган чечимге макул болбогон учурда сотко даттанууга укуктуу. Ошентип, жыйналышка катышуу жана андан кийин Комиссиянын актысына даттануу мүмкүнчүлүгү адамдын өз кызыкчылыктарын коргоо укугунун ишке ашырылышын камсыздайт жана соттун өзүм билемдик менен таасир этишине жол бербейт. Ушуга байланыштуу С.К. Ысырановдун пикири боюнча алардын соттук коргоого болгон укугунун бузулушу жөнүндө арыз ээлеринин жүйөлөрү негизсиз.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, С.К. Ысыранов С.А. Матцаковдун, Н.Ж. Жаныбековдун өтүнүчтөрүн канааттандыруусуз калтырууну суранат.

Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдыевич Молдобаев даарыз ээлеринин кайрылууда келтирилген жүйөлөрү менен макул эместигин билдирип, өзүнүн укуктук позициясында жоопкер тараптыкына окшош аргументерди келтирди. Ошону менен бирге, ал «Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө» жана «Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө» конституциялык мыйзамдардын жоболоруна көңүлдү бурат, алар сот бийлигинин көз карандысыздыгы, тараптардын тендиги жана соттук актыларынын милдеттүүлүгү принциптерин бекемдейт, бул процессуалдык көзөмөлдөө жана укуктук тартиптин элементи катары жеке аныктама институтунун мыйзамдуулугун жана укук ченемдүүлүгүн тастыктайт. Андыктан, сот тарабынан жеке аныктама чыгаруу адвокат үчүн эч кандай келип чыгуучу укуктук милдеттенмелерди же кесепеттерди жаратпайт жана кысым көрсөтүүнүн формасы катары каралышы мүмкүн эмес.

Териштирүүгө катышкан жактар төрагалык кылуучу судьянын аракеттерине макул болбосо, алар каршы пикирлерин билдире алат, алар сот отурумунун протоколунда милдеттүү түрдө чагылдырылышы керек (КЖПКнын 292-беренесинин 4-бөлүгү). Мындан тышкары, адвокатты тартиптик жоопкерчиликке тартуу маселесин сот эмес, көз карандысыз орган — Этика боюнча комиссия кабыл алат. Комиссия соттун жеке аныктамада баяндалган тыянактарын кабыл алууга же тартиптик өндүрүштү козгоодон баш

тартууга укуктуу. Ал эми адвокат Этика боюнча комиссиянын жыйналышына катышууга, өз жүйөлөрүн келтирүүгө жана кабыл алынган чечимге сот тартибинде даттанууга укуктуу.

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, А.Т. Молдобаев талашылып жаткан ченем Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун, Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин өкүлдөрү каралып жаткан маселе боюнча жоопкер тараптын жана Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлүнүн аргументтерине окшош позицияларын билдиришти.

Адвокатуранын өкүлү А.А. Кадырова КЖПКнын 307-беренесинин 2-бөлүгү укуктук аныксыздыкты жаратып, процессуалдык жана тартиптик жоопкерчилик механизмдеринин чаташуусуна алып келерин белгиледи. Анын пикири боюнча бул ченем иш жүзүндө сотко адвокатты тартип жоопкерчилигине тартууну демилгелөөгө укук берет, бул соттун процессуалдык компетенциясынын чектеринен чыгып, Конституцияда бекитилген адвокатуранын өз алдынчалыгынын, көз карандысыздыгынын, ошондой эле коргоону жүргүзүүдө анын эркиндигинин кепилдиктерин бузат.

А.А. Кадырова адвокаттарды тартип жоопкерчилигине тартуу маселеси адвокаттардын өз алдынча башкаруу органдарынын гана компетенциясына таандык экендигин баса белгиледи. “Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө” Мыйзамынын 8-1-беренесинин 3-бөлүгүнүн 3-пунктуна ылайык, Этика боюнча комиссиянын кароосунун предмети болуп адвокат өкүлү (коргоочу) болгон ишти карап жаткан соттун (судьянын) Комиссиянын дарегине кайрылуусу саналат. Мындай учурларда, мыйзам чыгаруучу сотко адвокаттын кесиптик этиканын ченемдерин бузгандыгы жөнүндө маалыматты камтыган жана анын тартиптик жоопкерчилиги жөнүндө маселени кароо өтүнүчү менен Адвокатуранын дарегине кат (кайрылуу) жөнөтүүгө ыйгарым укук берген. А.А. Кадырованын пикири боюнча соттун жеке аныктамасы мыйзамда каралган кайрылуулардын түрлөрүнө кирбейт, демек Этика боюнча комиссиянын кароосунун предмети болушу мүмкүн эмес.

Ошентип, Адвокатуранын позициясында көрсөтүлгөндөй, сотко процесстин тарабынын жана бир эле учурда тартиптик чара көрүүнүн демилгечисинин функцияларын жүктөө Конституциянын 55-беренесине, 56-беренесинин 2-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 64-беренесине жана адвокаттык иштин көз карандысыздыгынын эл аралык стандарттарына карама-каршы келет.

Мындан тышкары, жеке аныктамага даттануу укугун чектөө боюнча Адвокатуранын өкүлү КЖПКнын 408, 416 жана 417-беренелерине ылайык, апелляциялык инстанция өкүмдөрдүн жана башка соттук актылардын мыйзамдуулугун, негиздүүлүгүн жана адилеттүүлүгүн текшере тургандыгын, бирок соттун жеке аныктамасын кайра кароого ыйгарым укугу жок экендигин белгиледи. Ошол эле учурда, КЖПКнын 401-беренесинин 2-бөлүгүндө соттун айрым процессуалдык чечимдерине, анын ичинде сот отурумдары залында тартипти камсыз кылуу боюнча чаралар жөнүндөгү чечимдерге иш боюнча жыйынтыктоочу соттун актысы менен бир эле убакта даттануу мүмкүнчүлүгү каралган. Бирок, адвокатка карата чыгарылган жеке аныктаманы иш жүзүндө

натыйжалуу кайра кароо механизми жок.

Натыйжада, учурдагы түзүлгөн укуктук конструкция адвокаттардын укуктарын жана кесиптик кадыр-баркын козгогон кырдаалды жаратат, бирок соттук коргоонун реалдуу чарасы жок. Адвокатуранын өкүлүнүн пикири боюнча бул “укуктук тузак” деп аталган нерсени жаратат жана Баш Мыйзам менен кепилденген соттук актыларга даттануу укугун чектейт.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, Адвокатуранын өкүлү кайрылуучу тараптын жүйөлөрүн толугу менен колдоп, талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы келет деп эсептейт.

Конституциялык сот тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүн угуп жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, төмөнкүдөй тыянакка келди.

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, Конституциялык соттун бул иш боюнча кароосунун предмети болуп төмөнкү редакцияларда берилген Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 307-беренесинин 2-бөлүгү, 417- беренеси болуп саналат:

“307-берене. Соттук отурумда тартип бузгандыгы үчүн таасир кылуу чаралары

1. Айыптоочу же адвокат төрагалык кылуучунун тескөөсүнө баш ийбей койгондо, эгерде иш үчүн зыян келтирбестен бул адамды башка адам менен алмаштыруу мүмкүн эмес болсо, ишти угуу судьянын токтому, соттун аныктамасы менен кийинкиге жылдырылышы мүмкүн. Сот бир эле учурда жеке аныктама чыгарат жана жогору турган прокурорго же тиешелүү органга жана (же) адвокатурага жөнөтөт. ».

“417-берене. Апелляциялык инстанциядагы сот тарабынан кабыл алынуучу чечимдердин түрлөрү

1) Апелляциялык инстанциядагы сот кылмыш ишин кароонун жыйынтыгы боюнча төмөндөгү чечимдердин бирин токтом кылат:

2) биринчи инстанциядагы соттун өкүмүн өзгөртүүсүз, ал эми апелляциялык даттанууну же сунушту канааттандыруусуз калтыруу жөнүндө өкүм;

3) биринчи инстанциядагы соттун айыптоо өкүмүн жокко чыгаруу жана актоо өкүмүн чыгаруу жөнүндө аныктама же ишти кыскартуу жөнүндө аныктама;

4) биринчи инстанциядагы соттун өкүмүн өзгөртүү жөнүндө өкүм;

5) биринчи инстанциядагы соттун актоо өкүмүн жокко чыгаруу жана айыптоо өкүмүн чыгаруу жөнүндө аныктама;

6) ишти кыскартуу жөнүндө токтомду жокко чыгаруу жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамды олуттуу түрдө бузган учурларда ишти жаңы кароо үчүн биринчи инстанциядагы сотко жиберүү жөнүндө аныктама;

7) биринчи инстанциядагы соттун токтомун же тергөө судьясынын

токтомун өзгөртүүсүз калтырып, ал эми апелляциялык даттанууларды же сунуштарды канааттандыруусуз калтыруу жөнүндө аныктама;

8) биринчи инстанциядагы соттун токтомун жана тергөө судьясынын токтомун өзгөртүү жөнүндө аныктама;

9) биринчи инстанциядагы соттун токтомун же тергөө судьясынын токтомун жокко чыгаруу жөнүндө аныктама жана жаңы аныктаманы чыгаруу;

10) айыптоо өкүмдү жокко чыгаруу жана ишти жаңы кароо үчүн биринчи инстанциядагы сотко жөнөтүү жөнүндө аныктама; апелляциялык өндүрүштү кыскартуу жөнүндө аныктама.”.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси мыйзамдарда белгиленген тартипке ылайык кабыл алынган, “Эркин-Тоо” гезитинин 2021-жылдын 16-ноябрындагы № 122-123 санына жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Ар бир адамдын соттук коргоого болгон укугун мамлекет тарабынан таануусу – бул укуктук мамлекеттин негиз түзүүчүсү жана адилеттүү коомду куруудагы негизги шарттардын бири болуп саналат. Бул укукту Конституцияда бекитүү (61-берене) жөн гана декларацияны эмес, бул укукту толук ишке ашырууга жана бузулган укуктарды сот адилеттиги аркылуу калыбына келтирүүнү камсыз кылууга мүмкүндүк берүүчү натыйжалуу кепилдиктердин жана таасирлүү механизмдердин болушун аныктайт.

Адилеттүү коом – бул чыр-чатактан эркин мейкиндик эмес, тескерисинче, ар кандай чырлар, цивилизациялуу жана институционалдык түрдө – сотто, өзүм билемдик менен башкарууга жана «күчтүүнүн укугуна» жалгыз мыйзамдуу альтернатива катары, чечилүүчү жер. Иштеп жаткан сот системасы мамлекеттин институттарына жана жалпысынан мыйзамга болгон ишенимди калыптандырат, адилеттүүлүк жөнүндө риториканы мазмундуу практикага айлантат.

Конституциялык контролдоо органы өзүнүн чечимдеринде соттук коргоо укугунун негизги жана практикалык мааниси ал адамдын жана жарандын башка бардык укуктары менен эркиндиктерин калыбына келтирүүнүн жана коргоонун универсалдуу каражаты катары чыгаарын бир нече жолу баса белгилеген. Бул укук соттук териштирүүнү демилгелөөнүн формалдуу мүмкүнчүлүгүн гана камтыбастан, ошондой эле сот адилеттигинин натыйжалуулугунун жана калыстыгынын процессуалдык кепилдиктерин да камтыйт (2014-жылдын 21-февралындагы, 2015-жылдын 9-декабрындагы, 2018-жылдын 1-ноябрындагы, 2018-жылдын 24-январындагы, 2019-жылдын 16-январындагы, 2020-жылдын 16-сентябрындагы жана 2022-жылдын 21-сентябрындагы чечимдери).

Бул ыкмалар эл аралык укуктун универсалдуу стандарттарына – Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 8 жана 10-беренелерине жана Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 2 жана 14-беренелерине – үндөш, алар мамлекеттерди укуктук коргоонун натыйжалуу чараларын камсыз кылууга жана иштерди көз карандысыз, калыс сот тарабынан адилеттүүлүктүн бардык талаптарын сактоо менен кароого милдеттендирет.

Ошентип, сот адилеттигин мамлекет тарабынан көрсөтүлүүчү бир жолку «кызмат» катары эмес, укук колдонуу практикасынын алдын ала айтууга мүмкүндүгүн камсыз кылган туруктуу укуктук режим катары түшүнүү керек.

Анын сапаты сот актысынын мазмуну менен гана эмес, ошондой эле соттордун чечимдеринин адилеттүүлүгүн, мыйзамдуулугун жана легитимдүүлүгүн камсыз кылуучу процессуалдык эрежелерди так жана туура сактоо даражасы менен да аныкталат.

Ошондуктан белгиленген соттук жол-жоболорду сактоо принципалдуу мааниге ээ, анткени алар соттун жана сот бийлигинин кебелбес аброюн бекемдейт.

Соттук жол-жоболор формалдуулук же «техникалык коштоо» менен эле бүтпөйт. Алар соттордун бийик статусун колдоочу жана сот адилеттиги жеке кызыкчылыктардын кагылышуусу үчүн арена катары эмес, социалдык чыр-чатактарды маданияттуу чечүү институту катары иштешин камсыз кылуучу бирдиктүү ченемдик архитектураны түзөт.

Соттук териштирүүнүн жүрүшүндөгү укук тартиби гана соттордун өзүнүн жогорку миссиясын татыктуу аткарышын, адилеттүүлүктүн майтарылбастыгын жана мыйзамдын жеңишин камсыздайт.

3. Кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө талаптагыдай укук тартибин сактоо өзгөчө маанилүү, анткени мында адамдын эң негизги бакубаттыгы – өмүрү, эркиндиги, ар-намысы жана кадыр-баркы козголот. Сот өндүрүшүнүн бул түрүнүн өзгөчөлүгү – ал адамдын кылмыш жасоодо күнөөлүү же күнөөсүз экендигин аныктоого багытталган, бул мамлекеттен адилеттүүлүктүн, күнөөсүздүк презумпциясынын жана айыптоочу тарабынын да, коргоо тарабынын да укуктарын – атаандаштык жана тең укуктуулугунун кепилдиктерин сактоону талап кылат.

Сот далилдерди гана карап чыкпастан, ошондой эле сот өндүрүшүн иш жүзүндө жүргүзүүнүн мыйзамдуулугун камсыз кылууга милдеттүү. Соттун бул ишмердиги формалдуу процессуалдык аракеттерди гана эмес, ошондой эле соттук териштирүүнүн уюштуруучулук аспектерин да камтыйт, аларсыз сотко урматтоону жана иштин адилеттүү каралышын камсыз кылуу мүмкүн эмес. Бул контекстте сот бардык катышуучулардын тартипти, процессуалдык эрежелерди сактоосу үчүн жооптуу. Анын милдеттерине сот процессинин талаптагыдай жүрүшүн камсыз кылуу, ишти объективдүү кароого тоскоол болгон бузууларды болтурбоо жана процессуалдык укуктарды кыянаттык менен пайдаланууга жана сотту сыйлабоого жол бербөө үчүн өз убагында чараларды көрүү кирет. Соттун бул функциясы соттун беделин сактоого жана сот адилеттигинин кызыкчылыктарын коргоого багытталган судьялык иштин ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Сот кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамга ылайык соттук отурумунда тартипти камсыз кылууга милдеттүү, ал эми процесстин катышуучулары белгиленген жүрүм-турум эрежелерин сактоого милдеттүү (КЖПКнын 41-43-бөлүмдөрү). Судья сот адилеттигин жүзөгө ашыруудагы борбордук фигура катары сот процессин уюштуруу жана андагы тартип үчүн жооптуу, ал эми алардын тескөөлөрү тараптар жана териштирүүнүн башка катышуучулары үчүн милдеттүү.

Судьянын тескөөлөрүн милдеттүү түрдө аткаруу тараптардын укуктарын чектөө болуп саналбайт, тескерисинче алардын адилеттүү соттук териштирүүгө болгон укугун ишке ашыруунун зарыл элементи болуп саналат, анткени сот объективдүүлүктү, теңдикти жана жол-жоболук тартипти урматтоону камсыз кылат. Судьянын мындай бийлиги басым көрсөтүү каражаты эмес –

ал соттун кадыр-баркын коргоо, мыйзамга жана адилеттүүлүк принциптерине ылайык сот адилеттигин талаптагыдай жүргүзүү үчүн шарттарды түзүү зарылдыгына негизделген. Демек, судьянын тартипти сактоо боюнча ыйгарым укугу өзүм билемдик менен бийлик жүргүзүүнүн көрүнүшү эмес, тескерисинче, сот адилеттигинин кызыкчылыктарын жана процесстин бардык катышуучуларынын укуктарын коргоо үчүн процессуалдык тартипти камсыз кылууга кызмат кылат.

Жогоруда белгиленгендей, сот өндүрүшүнүн тартибин сактоо жана судьянын (соттун) кадыр-баркын таануу – тараптардын процессуалдык милдети гана эмес, ошондой эле сот бийлигин натыйжалуу жүргүзүүнүн жана адилеттүү соттук териштирүүгө болгон укукту жүзөгө ашыруунун конституциялык кепилдиги болуп саналат. Ушундан алганда, судьянын мыйзамдуу тескөөлөрүнө баш ийбөө сот бийлигинин негизин ыдыратат жана ишти натыйжалуу жана калыс кароо кепилдигин бузат.

Бул контекстте сотко соттук териштирүүнүн белгиленген тартибин бузган аракеттерге чара көрүү жана мажбурлоонун процессуалдык инструменттери берилген. Бул инструменттер сотко жазалоого эмес, сот адилеттигинин беделин сактоого, тараптардын процессуалдык укуктарын коргоого жана ишти объективдүү жана калыс кароо үчүн шарттарды күтүүгө багытталган түздөн-түз таасир этүүчү чаралардын укуктук мүнөзүнө ээ. Мындай чараларга төмөнкүлөр кирет: эскертүү – сыйлабастык жүрүм-турумга бөгөт коюуга багытталган жана андан ары бузууларга жол берилбестигин көрсөтүү менен таасир этүүнүн алдын алуу чарасы; соттук отурумунун залынан чыгаруу – эскертүүдөн кийин тартипти бузууну уланткан адамдарды, эгерде алардын жүрүм-туруму соттук териштирүүнүн демейки жүрүшүнө тоскоол болсо колдонулат; айып пул салуу – төрагалык кылуучунун тескөөлөрүн аткаруудан баш тарткандыгы, ошондой эле сот бийлигинин беделин кетирүүчү башка аракеттери үчүн процессуалдык мыйзамдарда каралган юридикалык жоопкерчилик чарасы катары колдонулат; жеке аныктама чыгаруу – процессуалдык тартиптин бузулушуна өбөлгө болуучу, аныкталган себептерди жоюуга, ошондой эле кийин ушул сыяктуу бузуулардын болтурбоого багытталган соттук чара көрүү куралы катары колдонулат.

Бул чаралар соттун сот адилеттигин жүргүзүү жана талаптагыдай сот өндүрүшүн камсыз кылуу боюнча конституциялык функциясынын алкагында соттун бийликтик ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырат. Аларды колдонуу бузуунун мүнөзүнө өлчөмдөш болуп, соттун процессуалдык ыйгарым укуктарынын чектеринен чыкпашы керек жана зарылчылык, адилеттүүлүк жана адамдын кадыр-баркын сыйлоо принциптерине ылайык келиши керек.

4. Сот процессин жүргүзүүнүн тартибин бузуу учурларында чыгарылган соттун жеке аныктамасы соттун сот адилеттигин тийиштүү түрдө жүргүзүүнү камсыз кылууга жана соттук отурумунда процессуалдык тартипти сактоого багытталган процессуалдык чара көрүүсүнүн өзгөчө формасын билдирет. Процессуалдык мажбурлоонун башка чараларынан айырмаланып, жеке аныктама санкция же жаза мүнөзүнө ээ эмес. Ал эскертүүчү же алдын алуучу мүнөздө болуп, процесстин катышуучуларынын кесиптик милдеттенмелерин талаптагыдай аткарбоо фактылары боюнча соттун позициясын билдирүүсүнүн бир түрү катары кызмат кылат жана белгиленген эрежелердин бузулушуна өбөлгө түзгөн себептерди жана шарттарды жоюуга багытталган.

Мыйзам чыгаруучу кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө жеке аныктама

чыгаруу мүмкүнчүлүгүн бекитүү менен, аларга карата чыгарылышы мүмкүн болгон субъекттердин чөйрөсүн чектеген: айыптоочу (прокурор) жана жактоочу (адвокат) (КЖПКнын 307-беренесинин 2-бөлүгү). Бул процесстин катышуучуларынын өзгөчө коомдук-укуктук статусу менен шартталган, алардын ишмердүүлүгү конституциялык жактан маанилүү функцияларды аткаруу менен түздөн-түз байланыштуу: прокурор мамлекеттин атынан иш алып барат жана коомдун атынан айыптоону колдойт; адвокат шектүүнүн же айыпталуучунун укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргойт. Процесстин башка катышуучуларынан (айыпталуучулар, жабырлануучулар, күбөлөр, эксперттер жана башкалар) айырмаланып, прокурор жана адвокат кесиптик юридикалык иштин алкагында аракеттенет, алар тиешелүү органдардын — прокуратура жана Адвокатура тараптан институционалдык көзөмөлгө жатат. Дал ошондуктан, сот алардын жол берген укук бузууларына процессуалдык санкцияларды колдонуу жолу менен эмес, тиешелүү кесиптик органга жөнөтүлүүчү жеке аныктама чыгаруу аркылуу чара көрөт.

Ачык-айкындуулукту, укуктук аныктыкты жана соттун позициясын жүйөлөштүрүү түрүндө жазуу менен документтештирүүнү камсыз кылуу зарылдыгына таянып, мыйзам чыгаруучу соттук чара көрүүнүн заманбап формасын – мурунку жазуу жүзүндөгү эскертүү институтун алмаштырып, жеке аныктама чыгаруу формасын бекиткен. Ага расмий процессуалдык акты формасын берүү принципалдуу мааниге ээ, анткени ал бирдиктүү стандарттардын сакталышын камсыздайт жана соттук чара көрүлүшүн ачык кылат, ошондой эле сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын процессуалдык жоопкерчилигинин принциптеринин ишке ашырылышын шарттайт.

Муну менен жеке аныктаманын мазмуну жана формасы анын чектерин да алдын ала аныктайт: ал талаш-тартышты маңызы боюнча чечүүнүн эмес, процессуалдык чара көрүүнүн каражаты болуп кызмат кылат. Ушуга байланыштуу жеке аныктама колдонуунун чектери анын процессуалдык колдонулушу контекстинде гана каралууга тийиш.

Мында жеке аныктама тараптын тандаган процессуалдык стратегиясынын укук ченемдүүлүгүн же айыптоо/коргоо тараптын мазмундук позициясын баалабашы керек жана баалай албайт; ал жол-жоболук жана этикалык стандарттарды бузууларды гана каттайт (мисалы, жүйөлүү себептерсиз келбей калуулар, соттук отурумунун тартибин бузуулар, документтердин мазмунун атайылап бурмалоо ж.б.). Мындай баалоону кылмыш ишинин катарына которуу тараптын тактикасына кысым көрсөтүү жана атаандаштыкты кесиптик ой-жүгүртүүнү көзөмөлдөө менен алмаштыруу тобокелдигин жаратмак. Башкача айтканда, кесиптик жүрүм-турумду баалоону «позициясы үчүн санкцияга» айландыруу дегеле жол берилгис.

Ошентип, жеке аныктама тартиптик жазанын белгилерин камтыбайт жана ал чыгарылган адамдар үчүн түздөн-түз терс кесепеттерди жаратпайт. Ал адвокаттардын өзүн-өзү башкаруусунун же прокурордук көзөмөлдүн компетенттүү органы тарабынан милдеттүү түрдө текшерүүнү демилгелейт, анын алкагында алардын өз алдынчалыгынын, калыстыгынын жана коргонууга укугунун бардык кепилдиктери сакталат.

Мындай ыкма өз ара урматтоо жана сот адилеттигинин ар кандай институттарынын конституциялык көз карандысыздыгы принцибине жооп берет, анткени сот прокурордук көзөмөл органдарын же адвокаттардын өзүн- өзү башкаруусун алмаштырбайт, бирок аныкталган мыйзам бузуулар жөнүндө аларга кабарлап, өз компетенциясынын чегинде тийиштүү чара көрүү мүмкүнчүлүгүн берет. Мындай паритеттүүлүктү сактоо сот бийлигинин туруктуулугунун жана кесиптик коомчулуктардын институционалдык өз алдынчалыгынын конституциялык принциптерине жооп берет, бул коомчулуктун жалпысынан сот адилеттигине болгон ишенимин бекемдөөгө жардам берет.

4. Адвокаттардын өзүн-өзү башкаруучу кесиптик коомчулугу катары Адвокатураны уюштуруу жана иштөөсүнүн тартиби, ошондой эле адвокаттардын укуктары, милдеттери жана жоопкерчиликти мыйзам менен аныкталаарын белгилеген конституциялык жобо (64-берене), Адвокатуранын институционалдык өз алдынчалыгы принцибин билдирет жана адвокаттардын кесиптик ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыруудагы көз карандысыздыгын кепилдейт. Бул ченем сот адилеттигинин ажырагыс элементи катары Адвокатуранын функционалдык көз карандысыздыгын камсыз кылуу максатын көздөйт, ансыз жарандардын соттук коргоого болгон укугун натыйжалуу жүзөгө ашыруу мүмкүн эмес. «Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө» Мыйзам Конституциянын 64-беренесинин жоболорун конкреттештирет, Адвокатуранын, адвокаттык иштин укуктук негиздерин, ошондой эле адвокаттардын укуктарын, милдеттерин жана жоопкерчилигин белгилейт.

Аталган Мыйзамдын 8 жана 8-1-беренелерине ылайык, адвокаттардын тартиптик жоопкерчилигинин маселелери адвокаттардын өзүн-өзү башкаруучу туруктуу иштеген көз карандысыз органы болгон – Этика боюнча комиссиясынын компетенциясына таандык кылынган, ага кесиптик этиканын ченемдерин бузуу жөнүндө кайрылууларды кароого жана тартиптик жоопкерчиликти түрүн белгиленген тартипте аныктоого ыйгарым укук берилген. Мындай кайрылууларды кароо үчүн Мыйзамда каралган негиздердин арасында адвокат өкүл (жактоочу) катары ишти караган соттун (судьянын) кайрылуусу деп түздөн-түз көрсөтүлгөн.

Арыз ээлеринин жана Адвокатуранын өкүлдөрүнүн пикири боюнча сот менен Адвокатуранын ортосундагы дал ушул процессуалдык өз ара аракет КЖПКнын 307-беренесинин талашылып жаткан 2-бөлүгү менен «Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө» Мыйзамдын ортосунда укуктук жөнгө салуунун шайкешсиздигин жараткан, анткени акыркысында сот отурумунун жүрүшүндө адвокат тарабынан жол берилген бузууларга чара көрүүнүн башкача тартиби — жеке аныктама эмес, соттун катын (кайрылуу) жөнөтүү чарасын караштырат. Алардын пикири боюнча бул айырма укуктук жөнгө салуудагы дал келбөөнү жана бул актылардын юридикалык мүнөзүндөгү айырмачылыкты көрсөтүп турат деп ырасташат, бул алардын тастыктоосу боюнча процессуалдык механизмдердин тартиптик механизмдер менен алмаштыруу тобокелдигин

жаратат жана Конституциянын 64-беренесинде кепилденген Адвокатуранын институционалдык автономиясын бузат.

Конституциялык сот мындай дал келбөөчүлүктү таануу үчүн негиз тапкан жок. Процессуалдык жана адистештирилген мыйзамдардын ортосундагы терминологиядагы айырмачылык карама-каршылык жөнүндө айгинелебейт, анткени жеке аныктама да, соттун кайрылуусу (каты) да негизинен бир эле функцияны аткарат — сот отурумунда аныкталган, кесиптик этиканын же процессуалдык милдеттенмелердин бузулушун көрсөтүшү мүмкүн болгон фактылар жөнүндө адвокаттык өзүн-өзү башкаруу органдарына маалымат берет. «Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө» Мыйзам, эгерде мындай маалымат сот менен Адвокатуранын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн укуктук мүнөзүн бурмалабаса, мындай материалдарды ар кандай документтик түрдө алуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбайт. Тиешелүү түрдө, соттун жеке аныктаманы Адвокатуранын дарегине жөнөтүшү анын ички иштерине кийлигишүү же адвокаттын күнөөсү жөнүндөгү маселени алдын ала чечүүнүн бир түрү катары каралышы мүмкүн эмес.

Ошентип, мурда белгиленгендей, жеке аныктаманын укуктук статусу аны тартиптик чара катары кароого жол бербейт. Ушуга байланыштуу Конституциялык сот, жеке аныктама чыгарууда соттун Адвокатурага тартиптик жоопкерчиликти белгилүү бир түрүн колдонууга, адвокаттын күнөөсүнүн даражасын баалоого же аны жоопкерчиликке милдеттүү түрдө тартуу жөнүндө жазма талап түзүүгө ыйгарым укугу жок экендигин баса белгилейт. Соттор жеке аныктама чыгарууга өтө жоопкерчилик жана объективдүүлүк менен мамиле кылышы керек, анткени бул акт этиятсыз колдонулса, негизсиз терс кесепеттерге алып келип, учурдагы түзүлгөн кырдаалга компетенттүү органдар тарабынан гана эмес, коомчулук тарабынан да бурмаланган баалоого алып келиши мүмкүн.

Адвокатура өз кезегинде, мыйзамда «билдирүү» же «кайрылуу» деген термин колдонулгандыгына гана шилтеме жасап, соттон келип түшкөн жеке аныктамаларды этибарга албай коюуга укуксуз. Формасына карабастан, мындай актылардын мазмуну мүмкүн болгон бузуулар жөнүндө кабарлоого келип такалат жана көз карандысыз тартиптик органдын ыйгарым укуктарына ээ болгон адвокаттардын Этика боюнча комиссиясы көз карандысыздыкты, калыстыкты жана адвокаттын коргонууга укугунун кепилдиги камсыз кылуу менен келип түшкөн материалдарды мыйзамда белгиленген тартипте карап чыгууга милдеттүү. Демек, КЖПКнын 307-беренесинин 2-бөлүгүнүн жобосун Конституциянын 64-беренеси жана “Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө” Мыйзам менен системалык байланышта түшүнүү керек, анткени жеке аныктаманы жиберүү Адвокатуранын көз карандысыздыгын козгобогон жана адвокатты жоопкерчиликке тартуу жөнүндө маселени алдын ала чечпеген, сот менен Адвокатуранын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн маалыматтык механизм билдирет.

6. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 100-беренесинде сот ишмердүүлүгүнүн негиз түзүүчү принциптери жана сот өндүрүшүнө катышуучу адамдардын процессуалдык кепилдиктери бекитилген. Алсак, 100-берененин 4 жана 5-бөлүктөрүнүн ченемдери менен соттун чечимин жокко чыгаруу, өзгөртүү же токтото туруу сот тарабынан мыйзамда белгиленген тартипте жүзөгө ашырылаары; сот процессинин катышуучуларынын процессуалдык укуктары, ошондой эле соттун чечимдери менен укуктары жана кызыкчылыктары козголгон адамдардын укуктары, анын ичинде чечимдерге, өкүмдөргө даттануу укугу, аларды жүзөгө ашыруу тартиби мыйзам менен аныкталаары белгиленген. Бул конституциялык жоболордун маңызы Конституцияда процессуалдык аныктык принциби бекитилгендигинде, ага ылайык соттук коргоо укугу мыйзамда белгиленген формаларда жана чектерде ишке ашырылат.

Компетенцияларды конституциялык бөлүүнүн негизинде мыйзам чыгаруучу соттук актылардын түрлөрүн айырмалоого, аларга ар кандай юридикалык күч берүүгө жана аларды кайра карап чыгуу же даттануу мүмкүнчүлүгүн аныктоого укуктуу. Соттук чечимдерди жокко чыгарууга же өзгөртүүгө иштин маңызы боюнча процесстин катышуучуларынын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын козгогон, башкача айтканда, талаш-тартыштын жыйынтыгына, өкүмгө же иштин маңызы боюнча башкача чечилишине таасир этүүчү материалдык-укуктук же процессуалдык маанилүү кесепеттери бар актыларга карата жол берилет.

Соттун жеке аныктамасы, тескерисинче салттуу же материалдык-укуктук мааниде соттук чечим болуп саналбайт. Ал соттук териштирүүнүн предметин козгобойт, тараптардын укуктары жана милдеттери жөнүндө тыянактарды камтыбайт, алардын процессуалдык статусун өзгөртпөйт же токтотпойт. Маңызы боюнча, жогоруда белгиленгендей, жеке аныктама – бул соттун чара көрүүсүнүн маалыматтык-алдын алуучу актысын билдирет, ал аныкталган бузууларды же аларга өбөлгө түзгөн себептерди жоюуга багытталган, ошондой эле иштин маңызы боюнча процесстин катышуучулары үчүн укуктук кесепеттерди жаратпайт.

Ушуга байланыштуу, кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарда ага даттануунун мыйзам менен белгиленген жол-жобосунун жоктугу (талашылып жаткан ченем – КЖПКнын 417-беренеси) Конституциянын 61- беренеси менен кепилденген соттук коргоого болгон конституциялык укукту чектөө же бузуу катары каралышы мүмкүн эмес.

Соттук коргоого болгон укук алдын алуучу жана коммуникациялык мааниси бар сот актыларына эмес, юридикалык мүнөзү жана иш жүзүндөгү таасири боюнча катышуучулардын субъективдүү укуктарын жана процессуалдык кепилдиктерин козгогон, соттук териштирүүнүн жүрүшүн жана жыйынтыгын алдын ала аныктаган жана орду толгус зыян келтирүү тобокелдигин жараткан сот чечимдерине даттануу мүмкүнчүлүгүн болжолдойт.

Мындай ыкма сот адилеттигин жүргүзүү принциптерине жана сот чечимдеринин туруктуулугуна шайкеш келет, даттануу жол-жоболорун

процессуалдык укуктарды кыянаттык менен пайдалануу куралы катары колдонууга жол бербейт. Ошентип, Конституциянын 100-беренесинин 4, 5-бөлүктөрүнүн жоболорунун конституциялык маанисине таянып, Конституциялык сот, соттун жеке аныктамасы соттук териштирүүнүн предметин козгобойт жана каралып жаткан иштин маңызы боюнча эч кандай процессуалдык мааниге ээ эмес деген тыянакка келди. Андыктан, аларды жогору турган соттук инстанцияларда даттануу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу соттук коргоого конституциялык укукту бузуу катары эсептелбейт.

Ошол эле учурда, адвокаттарга карата соттун жеке аныктамаларын кароонун жыйынтыгы боюнча чыгарылган Адвокатуранын чечимдери соттук даттануунун предмети болушу мүмкүн, бул жарандардын соттук коргоого болгон укугунун конституциялык кепилдиктерин сакталышын камсыз кылат.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4-бөлүгүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 307-беренесинин 2-бөлүгү, 417-беренеси Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 55-беренесине, 56-беренесинин 2-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 64-беренесине, 100-беренесинин 4, 5-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

3. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

4. Бул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Максатбек Мергенбаевич Жорокуловдун, Ниязбек Улукбекович
Кочкоровдун жана Таалайбек Узенович Музулмановдун
кайрылууларына байланыштуу Кыргыз Республикасынын Жарандык
процесстик кодексинин 376-беренесинин конституциялуулугун текшерүү
жөнүндө иш боюнча**

Ч Е Ч И М И

№ 07-Р

2025-жылдын 4-июну
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу –
Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дүйшеев,
Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев
курамында, катчы К. Маамыталы кызынын;

кайрылуучу тарап – Максатбек Мергенбаевич Жорокуловдун, Ниязбек
Улукбекович Кочкоровдун жана Таалайбек Узенович Музулмановдун;

жоопкер-тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин
Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү
Саматбек Кыштообекович Ысырановдун;

үчүнчү жак – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана
Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык
сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдыевич Молдобаевдин,
Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү
Рашид Алмасбекович Мусуралиевдин, Кыргыз Республикасынын Башкы
прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлү Мээрим Жээнбековна
Садыкованын, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин Кыргыз
Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Джаркынбаев
Азбек Доолосбековичтин катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1 жана
2- бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө”
Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 4, 17, 40 жана
45-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Жарандык
процесстик кодексинин 376-беренесинин конституциялуулугун текшерүү
жөнүндө ишти ачык соттук отурумунда карап чыкты.

Бул ишти кароого М.М.Жорокуловдун, Н.У. Кочкоровдун,
Т.У. Музулмановдун кайрылуусу жана талашылып жаткан ченемдин Кыргыз
Республикасынын Конституциясына ылайык келеби деген маселедеги
табылган аныксыздык себеп жана негиз болду.

Ишти соттук отурумга кароого даярдаган судья-баяндамачы
К.А. Дүйшеевдин маалыматын угуп жана иштин материалдарын изилдеп
чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2025-жылдын 24-февралында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна М.М.Жорокуловдун, Н.У. Кочкоровдун жана Т.У. Музулмановдун Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 376-беренесинин (мындан ары – ЖПК) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 2-бөлүгүнө жана 61-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Бул иш боюнча кароонун предмети болуп ЖПКнын жаңыдан ачылган жагдайлар же жаңы жагдайлар боюнча сот актысын кайра кароо жөнүндө арыз же сунуштама ишке катышуучу жактар тарабынан биринчи инстанция боюнча ишти караган сотко, кайра карап чыгуу үчүн негиз болгон жагдайлар белгиленген күндөн баштап үч айдын ичинде берилээрин караган 376-беренеси саналат.

Бул ченемдин мазмунуна таянып, арыз ээлери анын колдонулушу соттун чечимдери менен укуктары жана милдеттери козголгон, бирок сот процессине катышпаган адамдарга кайрадан ачылган жагдайлар же жаңы жагдайлар боюнча соттук актыны кайра карап чыгуу жөнүндө алардын арыз берүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат деп эсептешет. Муну менен мындай жөнгө салуу жарандардын аталган категориясын соттук коргоо укугунан ажыратат.

Өз позициясын негиздөөдө арыз ээлери Ноокат райондук сотунун 2025- жылдын 20-январындагы соттук актысын келтиришкен, ага ылайык кайрадан ачылган жагдайлар боюнча соттук чечимди кайра кароо жөнүндө А.Т. Хамракуловдун, З.Т. Сидикованын, М. Сотволдиеванын жана Б.Т. Закридинованын арыздарын кабыл алуудан баш тартылган. Кайрылуучу тараптын тастыктоолору боюнча, аталган адамдар соттук териштирүүгө тартылган эмес жана анын каралышы жөнүндө кабардар болушкан эмес, ал эми алардын пикири боюнча чыгарылган чечим алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын козгойт. Соттук акт күчүнө киргенден кийин гана анын бар экендиги жөнүндө билишип, алар кайра кароо жөнүндө арыз менен кайрылышкан. Бирок сот Жарандык процесстик кодексин 376-беренесинин жоболорун жетекчиликке алып, бул адамдарда ишке катышуучулардын процесстик статусу жок экендигин негиз кылып, арызды кабыл алуудан баш тарткан.

Ошону менен бирге, арыз берүүчүлөр ЖПКнын 323-беренесинин 3-бөлүгүнө көңүл бурушат, ага ылайык ишке тартылбаган, бирок укуктары менен милдеттерине карата сот чечим кабыл алган адамдарга апелляциялык даттануу берүү укугу берилет.

Ошондой эле, ЖПКнын 352-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык, анын 351-беренесинде каралган сот актысына кассациялык даттанууну (сунуштаманы) ишке катышууга тартылбаган, бирок укуктарына жана милдеттерине карата сот чечим кабыл алган жактар да бериши мүмкүн.

Ошентип, алар ЖПКнын көрсөтүлгөн ченемдери процесске катышпаган, бирок соттук чечим менен укуктары жана милдеттери козголгон адамдарга да апелляциялык жана кассациялык тартипте даттанууга мүмкүнчүлүк берет деп эсептешет. Ушуга байланыштуу арыз ээлеринин пикири боюнча кайрадан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча соттук актыларды кайра

кароонун ушундай эле инструментин ушул эле категориядагы адамдарга берүүдөн баш тартуу Конституциянын 24-беренесинин 2-бөлүгүндө бекитилген мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей деген конституциялык принципти бузат.

Мындан тышкары, мындай жобо Конституциянын 61-беренеси, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптери жана ченемдери менен кепилденген соттук коргоо укугун чектейт. Андыктан арыз ээлери ЖПКнын 376-беренеси мындай категориядагы адамдар үчүн соттук коргоого талаптагыдай жана натыйжалуу жетүүнүн реалдуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылбайт деп эсептешет. Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 25-мартындагы аныктамасы менен аталган кайрылуу өндүрүшкө кабыл алынган.

Соттук отурумдун жүрүшүндө кайрылуучу тарап коюлган талаптарын колдоп, аларды канааттандырууну суранды.

Жоопкер тараптын атынан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысыранов арыз ээлеринин жүйөлөрү менен макул эместигин билдирди.

С.К. Ысыранов ЖПКнын 376-беренеси соттук актыларды кайрадан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча кайра кароонун өзгөчө тартибин жөнгө салаарын белгилейт, ал соттук актынын мыйзамдуулугун жаңыча баалоо үчүн эмес, ишти кароо учурунда болгон, бирок сотко жана процесстин катышуучуларына белгисиз болгон жана алар тарабынан аныктала албаган жагдайлардан улам келип чыккан каталарды жоюу үчүн, ошондой эле жаңы фактылардын ачылышы иштин жыйынтыгына объективдүү таасир эткен өзгөчө учурларда тараптардын укуктарынын бузулган тең салмактуулугун калыбына келтирүү үчүн арналган өзгөчө процесстик форма болуп саналат.

Жоопкер тараптын пикири боюнча, мыйзам чыгаруучу ЖПКнын 376- беренесинде ишти кайра кароо жөнүндө арыз берүү укугуна ээ болгон субъекттердин тизмесин белгилөө менен соттук актылардын туруктуулугу жана укуктук аныктуулук принциптерин ишке ашырган. Мындай арыздар менен кайрылуу мүмкүнчүлүгүн, анын ичинде ишке катышпаган адамдардын чектелбеген чөйрөсүнө берүү соттук чечимдердин бир нече ирет кайра кароо жана алардын биротоло мүнөзүн жоготуу коркунучун жаратмак, бул өз кезегинде укукту кыянаттык менен пайдаланууга жана сот процесстерин негизсиз создуктурууга алып келмек. Ошол эле учурда С.К. Ысыранов белгилегендей, ишке катышпаган, бирок соттук чечим менен укуктары жана милдеттери козголгон адамдар сот адилеттигине жетүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылган эмес, анткени ЖПК аларга соттук актыларды апелляциялык жана кассациялык тартипте даттануу мүмкүнчүлүгүн берет (323, 352-беренелер). Демек, алардын ишти кайрадан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо укугунун чектелиши аларды соттук коргоодон ажыратуу катары каралбайт.

Өзүнүн позициясын тастыктоодо жоопкер-тарап Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 1998-жылдын 22-сентябрындагы Чечимине шилтеме жасаган, анда ишке катышпаган, бирок алардын кызыкчылыктары соттук акт менен козголгон адамдарга кайрадан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча соттук актыны кайра кароо жөнүндө арыз берүү укугун

караган Кыргыз Республикасынын Арбитраждык процессуалдык кодексинин ченеми 1993-жылдын 5-майындагы Конституциянын 88-беренесинин 3-бөлүгүнө карама-каршы келет деп табылган. Конституциянын колдонуудагы редакциясында мындай конституциялык принциптер 100-берененин 3-бөлүгүндө бекитилген, ага ылайык сот өндүрүшү тараптардын атаандаштыгынын жана тең укуктуулугунун негизинде жүзөгө ашырылат. Ушул жүйөнү чечмелөөдө С.К. Ысыранов “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 52-беренеси конституциялык эмес деп табылган ченемдик укуктук актыларга окшош актыларды кайталап кабыл алууга тыюу салаарын белгилейт.

Баяндалгандарды эске алуу менен, С.К. Ысыранов ЖПКнын 376-беренеси Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Президенттин жана Министрлер Кабинетинин, Жогорку соттун, Башкы прокуратуранын жана Юстиция министрлигинин өкүлдөрү көрсөтүлгөн позицияга макул экендиктерин билдиришип, Жогорку Кеңештин Конституциялык соттогу туруктуу өкүлү С.К. Ысырановдун келтирген жүйөлөрүн колдошту.

Ошол эле учурда Жогорку соттун өкүлү белгилегендей, кайрадан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароо апелляциялык да, кассациялык да процесстин уландысы болуп саналбайт жана алардын милдеттерин кайталабайт. Ал өзгөчө процессуалдык режимдеги өз алдынча стадия болуп саналат. Мындай механизмге жетүү ишке түздөн-түз катышкан, тиешелүү процессуалдык статуска ээ жана талаштын предмети менен байланышы бар адамдарда гана таандык болушу керек.

Ошондой эле Р.А. Мусуралиев статистикалык маалыматтарды келтирди, ага ылайык 2025-жылдын биринчи жарым жылдыгында кайрадан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароо жөнүндө арыздардын саны 2024-жылдын ушул эле мезгилине салыштырмалуу аз каралганын белгиледи, бул анын пикири боюнча укук колдонуу практикасынын туруктуулугу жөнүндө айгинелейт.

Тактап айтканда, 2025-жылдын биринчи жарым жылдыгында сотторго жаңыдан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча соттук актыларды кайра кароо жөнүндө 269 арыз келип түшкөн, ал эми 2024-жылдын биринчи жарым жылдыгында алардын саны 573тү түзгөн. Төрт материал боюнча арыздарды кабыл алуудан баш тартылган, ал эми 2024-жылы мындай баш тартуулар беш материал боюнча болгон. Кароосуз калтырылып, арыз берүүчүлөргө кайтарылган арыздардын саны 73тү түзгөн, 2024-жылы — 228. Толук көлөмдө канааттандырылган арыздардын саны 39 болгон, бул 2024-жылдагы 84 арызга салыштырмалуу аз. Ал эми 112 арызды канааттандыруудан баш тартылган, 2024-жылы мындай баш тартуулар 210 арызды түзгөн.

Ушуга байланыштуу Жогорку соттун өкүлү келип түшкөн жана каралган арыздардын дээрлик бардык категориялары боюнча байкалган кыскаруу соттук актылардын туруктуулугун, ошондой эле процесстин катышуучулары тарабынан жаңы ачылган жана жаңы жагдайлар боюнча соттук чечимдерди кайра кароонун өзгөчө мүнөзү кыйла тагыраак түшүнүлө баштаганын чагылдыраарын баса белгиледи. Негизсиз, ашыкча берилген же процессуалдык жактан негизделбеген кайрылуулардын санынын олуттуу азайышы да бул механизм өзүнүн багытынын чегинде гана колдонулуп, мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыларды кайрадан даттануу каражаты

катары пайдаланылбай турганын ырастайт.

Конституциялык сот тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүн угуп, иштин материалдарын изилдеп чыгып, төмөнкүдөй тыянакка келди.

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, ушул иш боюнча Конституциялык соттун кароосунун предмети болуп төмөнкүдөй редакциядагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 376-беренеси саналат:

“376-берене. Арызды берүү Жаңыдан ачылган жагдайлар же жаңы жагдайлар боюнча сот актысын кайра кароо жөнүндө арыз же сунуштама ишке катышуучу жактар тарабынан биринчи инстанция боюнча ишти караган сотко, кайра карап чыгуу үчүн негиз болгон жагдайлар белгиленген күндөн баштап үч айдын ичинде берилет”.

2017-жылдын 25-январындагы №14 Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси мыйзамдарда белгиленген тартипте кабыл алынган, “Эркин Тоо” гезитинин 2017-жылдын 2-февралындагы №12-13 санына жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Конституциялык сот адамдын жана жарандын негизги, ошондой эле фундаменталдык укуктарынын бири болуп саналган соттук коргоо конституциялык укугунун мазмунун бир нече ирет ачып көрсөтүп, анын өзгөчө маанилүүлүгүн белгилеп келген. Бул укук Конституция менен берилген кепилдиктердин системасында өзгөчө орунду ээлейт, анткени ал бузулган укуктарды жана эркиндиктерди коргоонун жана калыбына келтирүүнүн реалдуу механизмин камсыз кылып, жалпы укуктук тартиптин иштешинин негизи болуп саналат. Дал ошондуктан ал ажыратылгыс укуктардын катарына кирет жана кандайдыр бир чектөөлөргө дуушар болбошу керек.

Укуктарды жана эркиндиктерди камсыз кылуунун мамлекеттик-укуктук механизмде соттук коргоо укугун ишке ашыруу өзөктүү элемент катары чыгат, андан бардык башка конституциялык укуктардын аныктыгы жана практикалык жүзөгө ашырылышы көз каранды. Соттук коргоо талаш-тартыштарды биротоло чечилишин камсыз кылган, укуктардын бузулушун жойгон, өзүм билемдик менен кийлигишүүлөрдү болтурбаган жана укуктук мамилелерде юридикалык аныктыкты орноткон институт болуп саналат. Андыктан сотко кайрылуу – бул бузууларды болтурбоонун каражаты гана болбостон, ошондой эле ар бир адамга өзүнүн укуктук статусун калыбына келтирүүгө, терс кесепеттерди жоюуга жана мыйзамсыз кийлигишүүлөрдөн коргонууга мүмкүндүк берген конституциялык инструмент катары кызмат кылат (Конституциялык соттун 2019-жылдын 11-сентябрындагы, 2022-жылдын 26-октябрындагы, 2023-жылдын 27-сентябрындагы жана 2023-жылдын 25-октябрындагы чечимдери).

Соттук коргоо укугу фундаменталдуу болуу менен комплекстүү мүнөзгө ээ жана сот органдарына жеткиликтүүлүктү, соттук териштирүүнү

демилгелөө мүмкүнчүлүгүн гана эмес, адилеттүү жол-жобонун кепилдиктерин, тараптардын тең укуктуулугун, атаандаштык принциптерин, соттун көз карандысыздыгын, мыйзамда белгиленген инстанциялык системанын алкагында жагымсыз чечимдер боюнча даттануу мүмкүнчүлүгүн, ошондой эле милдеттүүлүк жана туруктуулук касиетине ээ болгон акыркы соттук актты алуу укугун да өзүнө камтыйт. Ошентип, соттук коргоо укугу укуктардын формалдуу таанылышы менен алардын практикалык жүзөгө ашырылышынын ортосундагы процессуалдык көпүрө болуп саналат.

Мында Конституциялык сот, соттук коргоонун натыйжалуулугу сот системасынын болушу менен гана эмес, адилеттүүлүк, мыйзамдуулук жана укуктук аныктык принциптери талап кылган учурларда соттук актыларды кайра кароого мүмкүндүк берген процессуалдык механизмдердин болушу менен да аныкталарын ырааттуу негиз кылып келет. Мындай механизмдерди түзүү менен мыйзам чыгаруучу, биринчи кезекте, Конституциянын чегинде аракеттенип, кайра кароонун процессуалдык формаларынын көлөмүн, чектерин жана колдонуу шарттарын аныктайт. Ал бузулган укукту калыбына келтирүүгө кызыкдар болгон адамдын кызыкчылыктарын да, соттук чечимдердин туруктуулугуна жана акыркы мүнөзүнө кызыкдар болгон коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарын да эске алууга милдеттүү.

Ошентип, соттук коргоо укугу өз ара байланышкан эки башаттын тең салмактуулугун болжолдойт. Бир жагынан, ал мамлекетке сотко кайрылуунун натыйжалуу инструменттерин түзүү, бузулган укуктарды коргоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу, түшүнүктүү жана жеткиликтүү процессуалдык формаларды, адилеттүү териштирүү эрежелерин белгилөө жана ишти караган органдардын калыстыгын кепилдөө милдетин жүктөйт. Экинчи жагынан, бул укук адамдын өзүнөн мыйзам тарабынан берилген коргоо каражаттарын талаптагыдай жана өз убагында пайдалануусун, процессуалдык мөөнөттөрдү жана формаларды сактоосун, ошондой эле зарыл болгон деңгээлдеги процессуалдык активдүүлүктү көрсөтүшүн талап кылат. Эгерде адам өзүнүн процессуалдык мүмкүнчүлүктөрүн көз жаздымда калтырып, ишти кароого катышуудан баш тартып же белгиленген тартиптин чегинде өз кызыкчылыктарын коргоо боюнча аракеттерди көрбөсө, соттук коргоо натыйжалуу боло албайт.

Мындай тең салмактуулук соттук коргоонун реалдуулугун гана эмес, ошондой эле сот системасынын туруктуулугун, соттук актыларды кайра кароо укугун кыянаттык менен пайдаланууга жол берилбестикти, укук үстөмдүгүнүн негизги элементи болуп саналган коомдогу укуктук аныктыктын болушун да камсыз кылат.

3. Соттук коргоого конституциялык укукту ишке ашыруу мыйзамда белгиленген соттук инстанциялар системасы жана соттук актыларды кайра кароонун процессуалдык формалары аркылуу да камсыз кылынат, алар адамга өзүнө жагымсыз чечимдин текшерилишин талап кылууга жана бузулган укуктарын коргоого мүмкүндүк берет. Сот системасынын инстанциялык уюшулушу көп баскычтуу соттук коргоонун механизми катары кызмат кылып, ишти кароодо мүмкүн болгон каталарды жоюуга жана соттор тарабынан мыйзамдардын бирдиктүү колдонулушун камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Биринчи инстанциядагы сот талаш-тартышты маңызы боюнча түздөн-түз карайт, иш жүзүндөгү жагдайларды белгилейт жана укуктук кесепеттерин аныктайт. Апелляциялык өндүрүш ишти кайра кароого мүмкүнчүлүк берет жана

жагдайларды иликтөөнүн, далилдерди баалоонун толуктугун жана биринчи инстанциядагы соттун тыянактарынын тууралыгын текшерүүгө багытталган. Кассациялык өндүрүш соттун күчүнө кирген чечимдеринин мыйзамдуулугун текшерүүнүн процессуалдык формасы катары кызмат кылат жана материалдык же процессуалдык укуктун олуттуу бузууларын аныктоого багытталган.

Соттук актыларды кайра кароонун бул формалары мыйзамда белгиленген соттук контролдоо системасын түзүп, текшерүүнүн ырааттуу стадияларынын алкагында натыйжалуу соттук коргоону камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Мындай процессуалдык механизмдердин болушу соттук коргоо укугун ишке ашыруунун милдеттүү курамдык бөлүгү болуп саналат, анткени алар соттук катаны оңдоого жана иштин жагдайларына жана мыйзамга ылайык келген соттук акты алууга шарт түзөт. Андыктан соттук чечимдерди апелляциялык жана кассациялык тартипте кайра кароо сот өндүрүшүнүн бардык түрлөрүндө сот актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүнү камсыз кылган соттук коргоонун универсалдуу механизмдери катары каралган.

Ошол эле учурда мыйзам чыгаруучу соттук инстанциялар системасын жана кайра кароо жол-жоболорун аныктоо боюнча өз ыйгарым укуктарын ишке ашырууда соттук чечимди текшерүүнүн бул же тигил процессуалдык формасын демилгелөө укугуна ээ болгон субъекттердин түрлөрүн, мазмунун, негиздерин, мөөнөттөрүн жана чөйрөсүн белгилөөгө укуктуу. Мындай жол-жоболорду калыптандыруу соттук коргоо боюнча конституциялык укукту ишке ашыруунун элементи болуп саналат жана укуктук механизмдердин жеткиликтүүлүгүн, ошондой эле алардын талаптагыдай иштешин камсыз кылууга багытталган.

4. Ошол эле учурда мыйзам чыгаруучу соттук актыларды кайра кароонун өзгөчө негиздер боюнча кайра кароо формасын да караштырган. Бул механизм апелляциялык жана кассациялык даттануудан өзүнүн багыты жана максаты боюнча айырмаланган, өз алдынча процессуалдык институт болуп саналат. Өзүнүн арналышы жана мазмуну боюнча, Конституциялык сот бир нече жолу белгилегендей, мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыларды кайрадан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо процессуалдык-укуктук коргоонун башка каражаттары колдонулбай калган же түгөнгөн учурларда колдонулат жана адамдын укуктары менен эркиндиктерин соттук коргоонун зарыл шарты катары соттук актылардын адилеттүүлүгүн кепилдөөгө багытталган (Конституциялык соттун 2014-жылдын 31-январындагы жана 2021-жылдын 17-мартындагы чечимдери).

Соттук чечимдин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүгө багытталган апелляция менен кассациядан айырмаланып, кайрадан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо формасы демейки инстанциялык текшерүүнүн уландысы болуп саналбайт. Ал өзгөчө кырдаалдардын кесепеттерин жоюу үчүн колдонулат, анткени жаңы маалыматтардын аныкталышы менен соттук чечимдерди баштапкы түрүндө сактоо мүмкүн эмес болуп калат, анткени корутундулар толук эмес же тараптарга көз каранды болбогон себептерден улам сот тарабынан эске алынбаган жагдайлар менен төгүндөлөт.

Демек, бул институттун демейки кайра кароо формаларына караганда башка функционалдык мааниси бар; мында юридикалык мааниге ээ болгон жагдайлар ишти алгач кароодо объективдүү түрдө аныкталышы мүмкүн

болбогон же иш аяктагандан кийин келип чыгып, талашка юридикалык баа берүүнү түздөн-түз өзгөртүүгө жөндөмдүү болгон учурларда гана колдонулат. Аны пайдалануу кетирилген процессуалдык каталарды оңдоого, далилдерди кайра баалоого же тараптардын кемчиликтерин толуктоого эмес, алгачкы соттук териштирүүдө сот тарабынан кароонун предмети болушу мүмкүн болбогон мындай жагдайларды аныктоодон улам келип чыккан кесепеттерди жоюуга багытталган.

Өзүнүн табиятына ылайык, жаңы ачылган жана жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо соттук актыларды даттануунун жалпы жана универсалдуу ыкмаларына кирбейт. Ал демейки соттук териштирүүнүн жүрүшүндө жана андан кийинки инстанциялык текшерүү стадияларында коюлушу мүмкүн жана коюлушу керек болгон маселелерди чечүү үчүн арналган эмес. Бул институтту колдонуу мыйзамда так аныкталган негиздер менен чектелип, тиешелүү жагдайларды ишти алгач кароодо аныктоо мүмкүн болбогон объективдүү факторлор менен шартталган өзгөчө учурларга эсептелген.

Ошентип, жаңы ачылган жана жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо институту өзгөчө мүнөзгө ээ жана инстанциялык системанын алкагынан тышкары колдонулат. Ал мыйзамда каралган фактылык жана юридикалык шарттар болгон учурда гана колдонулуучу, соттук коргоонун кошумча, бирок универсалдуу эмес механизми болуп саналат.

5. Конституциянын 100-беренесинин 5-бөлүгүндө сот процессинин катышуучуларынын процесстик укуктары, ошондой эле соттордун чечимдери менен укуктарына жана кызыкчылыктарына тиешеси бар жактардын укуктары, анын ичинде чечимдерге, өкүмдөргө даттануу укугу, ошондой эле аларды жүзөгө ашыруунун тартиби мыйзам менен аныкталаары түздөн-түз бекитилген. Муну менен Конституциянын өзү мындай адамдардын укуктарын коргоонун процессуалдык механизмдерин, анын ичинде соттук териштирүүгө катышуунун формаларын жана соттук чечимдерди даттануунун ыкмаларын мыйзам аркылуу жөнгө салуунун мүмкүнчүлүгүн жана зарылдыгын карайт. Дал ошондуктан сот өндүрүшүндө укуктарды коргоо доогер менен жоопкердин ортосундагы эки тараптуу талаштын алкактары менен чектелбеши керек. Соттук териштирүү укуктары, эркиндиктери же милдеттери каралып жаткан иштин предмети менен объективдүү байланышта болгон башка субъекттердин укуктук чөйрөсүнө таасир этиши мүмкүн. Ушуга байланыштуу укуктарды түздөн-түз билдирген же талашкан адамдар менен катар процессуалдык мыйзамдар кабыл алынуучу соттук акт менен кызыкчылыктары козголушу мүмкүн болгон үчүнчү жактардын да катышуусун карайт. Үчүнчү жактардын катышуу институту мындай адамдарга өз кызыкчылыгын билдирүүгө, процесске кошулууга жана процессуалдык укуктарын ишке ашырууга, иш жүзүндөгү жагдайлардын аныкталышына жана соттук чечимдин мазмунуна өз убагында таасир этүүгө мүмкүнчүлүк берүү максатын көздөйт.

Алсак, көрсөтүлгөн ыкманын логикалык жактан мыйзамдык бекемделиши ЖПКнын 4-беренесинде чагылдырылган, ага ылайык кандай болбосун кызыктар адам өзүнүн бузулган же талашка түшкөн укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзам менен корголгон кызыкчылыктарын коргоо үчүн мыйзамда белгиленген тартипте сотко кайрылууга укуктуу. Бул ченем соттук териштирүүнүн бүтүндөй системасы үчүн уюштуруучулук мааниге ээ, анткени ишке катышуунун баштапкы процессуалдык шартын калыптандырат жана соттук акт менен укуктары козголгон же козголушу мүмкүн болгон

бардык субъекттерге сот адилеттигине жетүүнү камсыз кылган универсалдуу соттук коргоо механизм аныктайт. Өзүнүн функционалдык табияты боюнча ЖПКнын 4-беренеси соттук коргоого болгон жалпы укукту гана бекитпестен, ошондой эле ошол укукту ишке ашырууга мүмкүндүк берген атайын укуктук инструменттерди процессуалдык мыйзамдарда белгилөөнүн зарылдыгын да алдын ала аныктайт.

Көрсөтүлгөн ченемдик шартты өнүктүрүү менен процессуалдык мыйзамдар соттук териштирүүгө кызыкдар адамдардын катышуусунун ырааттуу механизм белгилейт. Тактап айтканда, ишти биринчи инстанциядагы соттун кароо стадиясында үчүнчү жактар ЖПКнын 44 жана 45-беренелеринде бекитилген эки ыкма аркылуу процесске катышууга өз укугун ишке ашыра алышат. ЖПКнын 44-беренесине ылайык, талаштын предметине карата өз алдынча талаптарды билдирүүчү үчүнчү жактар биринчи инстанциядагы сот тарабынан иш боюнча чечим чыгарылганга чейин бир тарапка же эки тарапка доо коюу жолу менен процесске кошулушу мүмкүн, ошону менен доогердин процессуалдык укуктарына ээ болушат. ЖПКнын 45-беренесине ылайык, эгерде чечим тараптардын бирине карата үчүнчү жактардын укуктарына же милдеттерине таасир тийгизе турган болсо, талаштын предметине карата өз алдынча талаптарын билдирбеген үчүнчү жактар биринчи инстанциядагы сот тарабынан иш боюнча чечим кабыл алынганга чейин доогердин же жоопкердин тарабында процесске кире алат. Ошондой эле алар ишке катышуучу жактардын өтүнүчү боюнча же соттун демилгеси менен ишке катышууга тартылышы мүмкүн.

Ал эми биринчи инстанциядагы сот тарабынан чечим чыгарылган учурда, мыйзам чыгаруучу сот актысы менен укуктары козголгон үчүнчү жактарга кошумча процессуалдык коргоо механизмдерин – апелляциялык инстанцияга чечимге даттануу укугун (ЖПКнын 323-беренесинин 3-бөлүгү) жана кийинки кассациялык кайра кароо укугун (ЖПКнын 352-беренесинин 1-бөлүгү) берет. Бул каражаттар биринчи инстанция стадиясында кызыкдар тарапты тартпагандыгына же анын укуктук позициясын апелляциялык кароо стадиясында туура эмес баалоого байланыштуу мүмкүн болгон бузууларды жоюуга багытталган.

Ошентип, процессуалдык мыйзамдар үчүнчү жактардын укуктарын коргоонун бүтүн жана ырааттуу механизм калыптандырып, алардын биринчи инстанция стадиясында процесске киришүү мүмкүнчүлүгүн, мыйзамда каралган процессуалдык укуктарды ишке ашыруу менен соттук териштирүүгө катышуусун, ошондой эле соттук чечим алардын укуктарына жана милдеттерине таасир эткен учурда аны апелляциялык жана кассациялык тартипте даттануу мүмкүнчүлүгүн карайт. Бул процессуалдык каражаттардын жыйындысы соттук актыларды кайра кароонун атайын, өзгөчө формаларына кайрылбастан, демейки инстанциялык жол-жоболордун алкагында үчүнчү жактарга соттук коргоого реалдуу жетүүнү камсыз кылат жана аларды ишке тартпоо же алардын укуктук позициясын толук эске албоо менен байланышкан бузууларды жоюуга мүмкүндүк берет.

6. Соттук актылардын туруктуулук, аныктык жана өзгөрбөстүк

принциптери сот адилеттигин жүзөгө ашыруунун ажырагыс негизин түзүп, ишке катышкан адамдардын укуктарын коргоонун эң маанилүү кепилдиктери болуп кызмат кылат. Мыйзамдуу күчүнө кирген соттук чечим укуктук кесепеттердин алдын ала билүүнүн, тараптардын укуктук абалынын туруктуулугун, ошондой эле сот тарабынан аныкталган жагдайларга мындан аркы укуктук мамилелерде жана укук колдонууда таянуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга тийиш. Соттук актылардын туруктуулугун бузуу сот системасына болгон ишенимди сөзсүз түрдө солгундатып, субъекттердин укуктары менен милдеттерин жөнгө салууда белгисиздикти жаратмак.

Дал ушул конституциялык маанилүү принциптерди сактоо максатында мыйзам чыгаруучу соттук актыларды жаңы ачылган же жаңы жагдайлар боюнча кайра кароону өзгөчө жол-жобо катары белгилеп, аны аныкталган фактылар чечим кабыл алынган учурда объективдүү түрдө болгон же андан кийин пайда болгон, бирок ак ниеттүүлүктүн жана процессуалдык активдүүлүктүн демейки деңгээлинде сотко жана ишке катышкан адамдарга белгилүү болушу мүмкүн болбогон учурларда гана колдонууга жол берген. Мурда белгиленгендей, бул механизм өзүнүн укуктук табияты боюнча өткөрүлгөн соттук кароонун уландысы болуп саналат жана жаңы маалыматтарды сот тарабынан изилденген далилдер менен салыштырууну көздөйт, бул субъект ишке катышкан жана далилдик базаны түзүүгө тартылган шартта гана мүмкүн. Кайра кароо субъекттеринин чөйрөсүн ишке катышпаган адамдар менен кеңейтүү бул институтка мүнөздүү болгон өзгөчөлүк жана процессуалдык байланыш принциптерин бузмак. Ишке катышпаган жактардын демилгеси боюнча соттук чечимди кайра кароого жол берүү ортолорунда соттук териштирүү болуп өткөн жана аларга карата чечим мыйзамдуу күчүнө кирген субъекттердин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын козгоору анык. Мыйзамда каралган тартипте соттук коргоого болгон өзүнүн укугун ишке ашырган жана акыркы соттук чечимди алган адамдар өздөрүнүн укуктук абалынын туруктуулугун жана алар ишенүүгө укуктуу болгон аныктыкты жоготуп коюшмак. Иш жүзүндө үчүнчү жактын демилгеси боюнча кайра кароо соттук териштирүүнүн жыйынтыгына шек келтирип, укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн процесс демилгеленген катышуучулардын соттук коргоо көлөмүн чектеп коймок. Мыйзам чыгаруучу кайра кароонун өзгөчө жол-жоболорун колдонуу мүмкүнчүлүгүн бекитүүдө бир субъекттин укугун ишке ашыруу башкалардын конституциялык кепилденген укуктарын кемитүүгө алып келишине жол бербеш керек.

Мындан тышкары, ишке катышпаган жактарга жаңы ачылган жагдайлар боюнча кайра кароону демилгелөөгө мүмкүнчүлүк берүү күчүнө кирген сот актылары боюнча чексиз талашуу коркунучун жаратып, бул институтту иш жүзүндө инстанциялык даттанууга альтернативага айландырып, демейки жана кайра кароонун өзгөчө каражаттарынын ортосундагы чектерди бүдөмүк кылмак. Мындай жөнгө салуу соттук чечимдердин өзгөрүлбөстүк принцибин бузуп, укуктук системада аныксыздыкка алып келмек.

Мында үчүнчү жактар өз укуктарын коргоонун өз алдынча каражаттарына – биринчи инстанция стадиясында ишке кошулуу мүмкүнчүлүгүнө, ошондой эле соттук акт, эгерде алардын укуктарын жана милдеттерин козгосо, апелляциялык жана кассациялык тартипте даттануу укугуна буга чейин эле ээ экендигин белгилей кетүү керек. Жаңы ачылган жагдайлар боюнча кайра кароону пайдаланылбай калган процессуалдык мүмкүнчүлүктөрдүн ордун толтуруучу каражат катары колдонуу бул институттун арналышынын чегинен чыгып, укуктук аныктык принцибин бузмок.

Ушуга байланыштуу соттук актыларды жаңы ачылган жана жаңы жагдайлар боюнча кайра кароону демилгелөө мүмкүнчүлүгүн ишке катышкан адамдардын чөйрөсү менен гана чектөө өзүм билемдик болуп саналбайт жана соттук коргоо укугун бузбайт, тескерисинче соттук чечимдердин туруктуулук, аныктык жана өзгөрүлбөстүк талаптары, ошондой эле процессуалдык системанын ички ырааттуулугун камсыз кылуу зарылчылыгы менен функционалдык жактан шартталган. Мындай жөнгө салуу бардык субъекттердин соттук коргоо укугу менен соттук актылардын туруктуулугунун императивдеринин ортосундагы тең салмактуулукту сактоого багытталган, андай болбогондо сот өндүрүшү өзүнө конституциялык жактан аныкталган функцияны аткара албайт.

7. Соттук актыларды кайра кароо институтун колдонуунун максаттары жана чектери тууралуу жогоруда баяндалган укуктук позицияларды, ошондой эле процессуалдык мыйзамдарда каралган кызыкдар адамдардын укуктарын коргоо механизмдерин эске алуу менен Конституциялык сот ЖПКнын 376-беренесинин мазмунуна Конституциянын талаптарынын контекстинде баа берет.

Укуктардагы өз билемдик менен айырмалоого жол берилбестик принцибин бекемдеген Конституциянын 24-беренесинин жана ар бир адамдын соттук коргоого болгон укугун кепилдеген Конституциянын 61-беренесинин өңүтүндө талашылып жаткан ченемди текшерүүдө, Конституциялык сот ЖПКнын 376-беренесинин негизин түзгөн критерий объективдүү болуп саналаарына жана соттук териштирүүгө катышуучулардын жана катышпагандардын процессуалдык мүмкүнчүлүктөрүнүн чектерин укук ченемдүү аныктай тургандыгына таянат. ЖПКнын 376-беренеси соттук актыларды жаңы ачылган жана жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо жөнүндө арыз ишке катышкан адамдар тарабынан гана берилерин белгилейт. Мындай укуктук ченем Конституциянын 24-беренесине шайкеш келет, анткени ишке катышкан жана катышпаган адамдардын процессуалдык мүмкүнчүлүктөрүн айырмалоо алардын процессуалдык статусунун айырмачылыгы менен шартталган, өзүм билемдик мүнөзгө ээ эмес жана Конституция тарабынан тыюу салынган теңсиздикти жаратпайт.

Жогоруда белгиленгендей, процессуалдык мыйзамдар үчүнчү жактарга соттук коргоонун жетиштүү каражаттарынын жыйындысын, анын ичинде биринчи инстанциядагы сот чечим кабыл алганга чейин ишке катышуу мүмкүнчүлүгүн, ошондой эле соттук акт алардын укуктарына жана

милдеттерине таасир эткен учурда аны апелляциялык жана кассациялык тартипте даттануу укугун берет.

Мындан тышкары, үчүнчү жак өзүнүн укуктарын коргоо үчүн сотко өз алдынча жаңы доо менен кайрылуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылган эмес. Мындай укук анын мурда каралган ишке катышуусуна же катышпаганына карабастан сакталат жана соттук чечим мыйзамдуу күчүнө киргенден кийин укуктардын бузулушу аныкталган учурларда да соттук коргоону камсыз кылат.

Көрсөтүлгөн механизмдердин жыйындысы сот адилеттигине толук көлөмдө жетүүнү камсыздайт, жаңы ачылган жана жаңы жагдайлар боюнча кайра кароого укуктуу субъекттердин чөйрөсүн кеңейтүүнүн зарылдыгын жокко чыгарат.

Ошентип, ЖПКнын 376-беренеси Конституциянын 24 жана 61-беренелеринин талаптарына шайкеш келет жана арыз берүүчүлөрдүн конституциялык укуктарын козгобойт.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4-бөлүгүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И :

1. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 376-беренеси Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 2-бөлүгүнө жана 61-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Бул Чечим акыркы болуп саналат жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

3. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү болуп саналат жана республиканын бардык аймагында аткарылууга тийиш.

4. Ушул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Максатбек Мергенбаевич Жорокуловдун кайрылуусуна байланыштуу
“Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” Кыргыз
Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 19-беренесинин
1-бөлүгүнүн 2-абзацынын “анын 3 жылы биринчи инстанцияда жана
2 жылы экинчи инстанцияда” деген сөздөр менен баяндалган ченемдик
жобосунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча**

Ч Е Ч И М И

№ 08-Р

2025-жылдын 3-декабры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу –
Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев,
Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев
курамында, катчы К. Маамыталы кызынын;

жоопкер-тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин
Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Самат
Кыштообекович Ысырановдун;

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана
Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык
сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдыевич Молдобаевдин, Кыргыз
Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү Рашид
Алмасбекович Мусуралиевдин, Кыргыз Республикасынын Юстиция
министрлигинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы
туруктуу өкүлү Аязбек Доолосбекович Джаркынбаевдин, Кыргыз
Республикасынын Судьялар кеңешинин ишеним кат боюнча өкүлү Темирбек
Маданбекович Ибраимовдун, Кыргыз Республикасынын Сот адилеттиги
иштери боюнча кеңешинин ишеним кат боюнча өкүлү Акыйкат Бакказович
Каримовдун катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин
1 жана 2-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту
жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 4, 17, 40,
45-беренелерин жетекчиликке алып, “Кыргыз Республикасынын судьялары-
нын статусу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы-
нын 19-беренесинин 1-бөлүгүнүн 2-абзацынын “анын 3 жылы биринчи
инстанцияда жана 2 жылы экинчи инстанцияда” деген сөздөр менен баяндал-
ган ченемдик жобосунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө ишти ачык
сот отурумунда карап чыкты.

Бул ишти кароого М.М.Жорокуловдун өтүнүчү жана талашылып жаткан
ченемдин Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келеби деген
маселедеги табылган аныксыздык себеп жана негиз болду.

Ишти соттук отурумга кароого даярдаган судья-баяндамачы М.Р. Бобукееванын маалыматын угуп жана иштин берилген материалдарын изилдеп чыгып, үчүнчү жактардын пикирлерин угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4-бөлүгүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2025-жылдын 22-майында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна жаран Максатбек Мергенбаевич Жорокуловдун Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун судьясынын кызмат ордуна талапкерлерге коюлуучу биринчи инстанциядагы сотто 3 жыл жана экинчи инстанциядагы сотто 2 жыл судьялык иш стажынын милдеттүү түрдө болушун караган талабы бөлүгүндө “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 19-беренесинин 1-бөлүгүнүн 2-абзацынын ченемдик жобосунун Конституцияга ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Кайрылуудан белгилүү болгондой, Конституцияда (95-беренесинин 5-бөлүгү) Жогорку соттун судьясы болуп курагы 40 жаштан кем эмес жана 70 жаштан жогору эмес, юридикалык жогорку билими жана юридикалык кесиби боюнча 15 жылдан кем эмес, анын ичинде судьялык кызматта 5 жылдан кем эмес иш стажы бар Кыргыз Республикасынын жараны Жогорку соттун судьясы боло алаары белгиленген. Арыз ээси Конституцияда судьялык стаждын инстанциялар боюнча белгилүү ырааттуулукта бөлүштүрүлүшү каралбаганын жана жалпы 5 жылдан кем эмес судьялык иш стажынын гана, анын ичинде Конституциялык сотто алган стажынын болушу каралганын көрсөтөт.

Бирок, 2024-жылдын 5-августундагы №159 “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы менен аталган конституциялык Мыйзамга өзгөртүү киргизилип, 5 жылдан кем эмес судьялык иш стажы жөнүндө талап “анын 3 жылы биринчи инстанцияда жана 2 жылы экинчи инстанцияда” деген сөздөр менен толукталган. Арыз ээсинин пикири боюнча, бул иш жүзүндө конституциялык талаптардын мазмунун өзгөртүп, Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна талапкер болууга потенциалдуу жөндөмдүү адамдардын чөйрөсүн негизсиз тарылтып, жогорку соттук кызмат ордуна жеткиликтүүлүккө монополияны түзөт.

М.М. Жорокулов бул жүйөнү тастыктоодо Кыргыз Республикасынын Конституциялык палатасынын 2019-жылдын 1-февралындагы Чечиминде баяндалган укуктук позицияга шилтеме жасаган, ага ылайык ашыкча чектелген жана акталбаган квалификациялык талаптар атаандаштыкты чектеп, анык кесипкөй жана көз карандысыз судьялык корпусту түзүүгө тоскоолдук кылышы мүмкүн

Ошол эле учурда арыз ээси сот практикасынын бир түрдүүлүгүн, укуктук аныктыкты жана коомдун сот бийлигине болгон ишенимин калыптандыруучу акыркы инстанциядагы судья катары Жогорку соттун

судьясынын өзгөчө ролуна көңүл бурат. Муну эске алуу менен, анын пикири боюнча бул кызматты ээлөө үчүн негизги критерийлер катуу аныкталган институционалдык траекториядан формалдуу түрдө басып өтүү эмес, кесиптик жетилгендиктин жогорку деңгээли, олуттуу юридикалык жана судьялык тажрыйба, терең укуктук талдоо жүргүзүүгө жана салмактуу чечимдерди кабыл алууга жөндөмдүүлүк болушу керек.

Мындан тышкары, арыз ээси белгилегендей, мындай талаптын киргизилиши талап кылынган бөлүштүрүлгөн иш стажы болбогон, бирок бул өзгөртүүлөр киргизилгенге чейин дайындалган, Жогорку соттун мурда дайындалган судьяларынын легитимдүүлүгү жөнүндө суроолорду жаратат.

Арыз ээси, ошондой эле мыйзам чыгаруучу тарабынан киргизилген иш стажын инстанциялар боюнча бөлүштүрүү карама-каршылыктарды жана практикалык кыйынчылыктарды жаратат деп белгилейт. Алсак, Конституциянын 95-беренесинин 8-бөлүгүнө ылайык, жергиликтүү соттордун судьялары биринчи жолу 5 жылдык мөөнөткө дайындалат. Ушул мөөнөттүн чегинде экинчи инстанциядагы сотко дайындалган судья биринчи инстанциядагы сотто 3 жылдык иш стажын өтүү мүмкүнчүлүгүнөн объективдүү түрдө ажырайт жана ошону менен конституциялык Мыйзамдын жаңы талабын аткара албайт. Арыз ээсинин ырастоосу боюнча, мындай конструкция судьялардын кыйла категориясы үчүн белгиленген талапты иш жүзүндө аткарылышын мүмкүн эмес кылат, судьялардын карьералык өсүшүнө негизсиз тоскоолдуктарды жаратат, судьяларды дайындоо жүргүзгөн органдардан алардын көз карандылыгын күчөтөт, жана ошону менен коррупциялык тобокелдиктерди алып келет.

Кайрылууда белгиленгендей, Конституциянын 94-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, биринчи жана экинчи инстанциядагы соттор жергиликтүү соттордун бирдиктүү категориясына таандык кылынган жана укуктук статусу боюнча айырмаланбайт. Эки инстанциянын тең судьялары материалдык жана процессуалдык укуктун бирдей эле ченемдерин колдонушат, ал эми алардын ортосундагы айырмачылык иштерди кароонун процессуалдык формасында гана болот. Демек, стажды эсептөө максатында инстанцияны өзгөчө категорияга бөлүп көрсөтүү, арыз ээсинин пикири боюнча, жасалма болуп саналат жана сот системасынын конституциялык-укуктук табиятынан келип чыкпайт.

М.М. Жорокулов, талашылып жаткан ченем Конституциянын 95-беренесинин жоболоруна гана эмес, ошондой эле жарандардын мамлекеттик кызматка кирүүдө жана кызмат боюнча көтөрүлүүдө бирдей укуктарга жана бирдей мүмкүнчүлүктөргө кепилдик берген 37-беренесинин 3-бөлүгүнө да карама-каршы келет деп эсептейт. Талашылып жаткан талапты киргизүү Баш мыйзамда белгиленген мамлекеттик кызмат орундарына бирдей жеткиликтүүлүк жана судьялардын көз карандысыздыгы принциптерин бузуп, басмырлоочу шарттарды түзөт.

Арыз ээси жогорку соттордун судьяларын дайындоонун эл аралык тажрыйбасына кошумча шилтеме кылат, анда дайындоонун негизги критерийлери жаш курагы, олуттуу юридикалык стажы, кесиптик жактан жетилгендик болуп саналат, бирок соттук инстанциялардан өтүүнүн ырааттуулугу каралган эмес, бул талашылып жаткан талаптын өлчөмдөш эместигин жана рационалдуу негиздин жоктугун тастыктайт.

М.М. Жорокулов бул чектөө, ошондой эле укуктарды жана эркиндиктерди чектөө үчүн жол берилген негиздерди аныктаган Конституциянын 23-беренесинин 2-бөлүгүндө белгиленген коомдук тартипти, калктын саламаттыгы менен адеп-ахлагын сактоо, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максаттарына шайкеш келбегендигине өзгөчө көңүл бурат. Арыз ээсинин пикири боюнча судьялык иш стажынын инстанциялар боюнча бөлүштүрүлүшү жөнүндө талашылып жаткан квалификациялык критерий бул максаттардын бирин да көздөбөйт.

Баяндалгандарды эске алуу менен, арыз ээси талашылып жаткан ченемдик жобону Конституцияга карама-каршы келет деп табууну өтүнгөн.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 23-июнундагы аныктамасы менен М.М. Жорокуловдун өтүнүчү өндүрүшкө кабыл алынган.

Жоопкер-тараптын атынан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысыранов арыз ээсинин жүйөлөрү менен макул эместигин билдирди жана талашылып жаткан ченем Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

С.К. Ысыранов белгилегендей, талашылып жаткан ченемдин жоболору судьялар корпусунун жогорку деңгээлдеги кесипкөйлүгүн камсыздоого жана коомдун сот системасына болгон ишенимин бекемдөөгө багытталган. Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна талапкердин биринчи инстанциядагы соттордо 3 жылдык жана экинчи инстанциядагы соттордо 2 жылдык иш стажынын болушу жөнүндө талапты белгилөө жарандардын мамлекеттик кызматка бирдей жетүү укуктарын чектөө эмес, жогорку сот органынын сапаттуу курамын камсыз кылуунун механизми болуп саналат.

Анын пикири боюнча, бул жобо Конституциянын 95-беренесинин 5-бөлүгүндө бекитилген конституциялык талапты конкреттештирүү болуп саналат, анткени бул берененин 9-бөлүгү мыйзам чыгаруучуга сот адилеттигин жүргүзүүнүн натыйжалуулугун жана сапатын камсыз кылуу максатында кошумча квалификациялык критерийлерди белгилөөгө укук берет.

С.К. Ысыранов, мыйзам чыгаруучуга кесиптик компетенттүүлүктү, кадрлардын уланмалуулугун жана соттук туруктуулукту камсыз кылуу зарылчылыгынан алганда, Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна талапкерлерге талаптарды коюуга дискрециялык укук берилгендигин баса белгилейт. Өзүнүн мазмуну боюнча талашылып жаткан ченем төмөн турган инстанциядагы соттордо иш тажрыйбасы бар судьялардын арасынан кадрдык резервди түзүүгө багытталган, бул сот практикасынын биримдигин жана кабыл алынуучу сот актыларынын сапатын камсыз кылуу максаттарына ылайык келет.

Жоопкер-тараптын өкүлү биринчи инстанциядагы соттордогу судьялардын ишмердүүлүгү укуктуу турмуштук кырдаалдарга колдонуу боюнча терең практикалык көндүмдөрдү алууга мүмкүндүк берерин, ал эми экинчи инстанциядагы иш соттук чечимдерди аналитикалык жактан кайра карап чыгуу, каталарды аныктоо жана укуктук позицияларды калыптандыруу көндүмдөрүн берерин белгилейт. Ошентип, мындай тажрыйбанын жыйындысы сот системасын ар тараптуу түшүнүүнү жана өлкөнүн жогорку сот органында сот адилеттигин ишке ашырууга даярдыкты камсыздайт.

Мындан тышкары, С.К. Ысырановдун пикири боюнча, каралып жаткан талаптын киргизилиши сот бийлигине болгон ишенимди жогорулатат, анткени Жогорку соттун судьялары сот системасынын бардык деңгээлдерин басып өтүп, анын түзүмү жана иш тажрыйбасы боюнча зарыл билимге ээ болушат. Бул жобо талапкерлердин санын чектөөгө эмес, сот практикасынын туруктуулугун жана болжолдуулугун камсыздоого жөндөмдүү кыйла компетенттүү жана тажрыйбалуу адистерди тандоого багытталган.

Ал, ошондой эле Конституциялык сот буга чейин судьяларга алардын статусунун өзгөчөлүктөрүнө жана жогорку жоопкерчилигине байланыштуу кошумча талаптарды белгилөөгө жол берилишин тааныганын белгилейт. Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын 2015-жылдын 15-апрелиндеги Чечиминде билдирилген укуктук позицияда судьянын кызмат орду адамдын кынтыксыз аброю, жогорку квалификациясы жана этикалык сапаттары бар экендигин болжолдогон мамлекеттик кызматтын өзгөчө категориясына кирээри белгиленген, бул аларга атайын талаптарды коюу мүмкүнчүлүгүн шарттайт.

Муну менен бирге, ал “Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 35 жана 39-беренелеринде биринчи жана экинчи инстанциядагы соттордун компетенциялары ажыратылгандыгын баса белгилейт, бул алардын ортосунда функциялык айырмачылыктар бар экендигин айгинелейт. Демек, арыз ээсинин биринчи жана экинчи инстанциядагы соттор бир тектүү жана стажын аныктоодо өзүнчө эсепке алууну талап кылбайт деген жүйөөсү жаңылыш болуп саналат.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде Жогорку Кеңештин өкүлү талашылып жаткан ченем укуктук аныктык, өлчөмдөштүк жана максатка ылайыктуулук принциптерине жооп берет, жарандардын мамлекеттик кызматка бирдей жетүү конституциялык укугун бузбайт жана конституциялык маанилүү максаттарга, тагыраак айтканда, судьялардын кесипкөйлүгүн жана сот адилеттигинин сапатын жогорулатууга багытталган деп эсептейт.

Ушуга байланыштуу, жоопкер-тарап “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 19-беренесинин 1-бөлүгүнүн 2-абзацы конституциялык эмес деп таанылышы мүмкүн эместигин белгилейт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин Конституциялык соттогу туруктуу өкүлү А.Т Молдобаев. жоопкер-тараптын позициясын колдойт.

Ошол эле учурда ал, Конституция эң жогорку юридикалык күчкө ээ экендигине көңүлдү бурат (6-берене), ал эми ар бир адам анын талаптарын сактоого милдеттүү (53-берененин 3-бөлүгү).

Анын пикири боюнча, Конституциянын 95-беренесинин 9-бөлүгү Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна талапкерлерге кошумча талаптарды коюуга конституциялык Мыйзамга мүмкүндүк берүү менен мыйзам чыгаруучу үчүн конституциялык жол берилген эркиндик чөйрөсүн түзөт, анын чектеринде ал конкреттүү судьялык кызматтын статусун жана функционалдык ролун эске алуу менен талапкерлердин иш стажына, квалификациясына жана тажрыйбасына карата талаптарды дифференциациялоого укуктуу. А.Т. Молдобаев биринчи жана экинчи инстанциядагы судьялык иш стажынын болушу талабы судьялардын алдыга карай кесиптик өсүшүн камсыз кылуу

жана жогорку соттук инстанциянын кадрдык курамынын сапатын жогорулатуу механизми катары карайт.

Президенттин жана Министрлер Кабинетинин өкүлү белгилегендей, төмөнкү инстанциядагы соттордо иштөө тажрыйбасы Жогорку соттун судьясына сот процессин бардык баскычтарында жана деңгээлдеринде ар тараптуу түшүнүүгө мүмкүндүк берет, мыйзамды чечмелөөгө жана колдонууга бирдиктүү мамиле жасоого өбөлгө түзөт, ошондой эле кассациялык кайра кароо баскычында соттук көзөмөлдү натыйжалуу жүргүзүүгө шарт түзөт. Мында белгиленген талап жалпы мүнөзгө ээ, бардык талапкерлерге жайылтылат жана алардын кесиптик даярдыгын камсыз кылууга багытталгандыктан, басмырлоочу болуп саналбайт.

Юстиция министрлигинин туруктуу өкүлү А.Д. Джаркынбаев жоопкер-тараптын позициясын жалпысынан колдойт, ошол эле учурда эл аралык стандарттар — БУУнун сот органдарынын көз карандысыздыгы жөнүндөгү негизги принциптери, Европа сотторунун консультативдик кеңешинин актылары жана Венеция комиссиясынын корутундулары — судьялык карьеранын ар кандай моделдерине жол берет жана соттордун деңгээлдеринин ортосунда стажды бөлүштүрүү боюнча милдеттүү талаптарды белгилеген эмес деп көрсөттү. Ошондуктан, белгиленген талап анын объективдүү зарылдыгы жана өлчөмдөштүгү жагынан бааланышы керек.

Ал, мыйзам чыгаруучу эки деңгээлде айырмалоо жүргүзөт деп белгиледи. Биринчиден, жалпысынан юристтер жана судьялык тажрыйбасы бар юристтер бөлүп көрсөтүлөт. Экинчиден, судьялар корпусунун ичинде ар кандай инстанциядагы соттордун ортосунда талап кылынган стаж бөлүштүрүүсүнө ылайык келген кесиптик траекториясы бар адамдардын тар чөйрөсү аныкталат. Анын пикири боюнча мындай айырмалоо кесипкөйлүктү камсыз кылуунун объективдүү каражаты катары кызмат кыла алат, бирок ошол эле учурда конкурска катышууда ашыкча формалдуу чектөө тобокелдигин камтыйт.

Ошол эле учурда, А.Д. Джаркынбаев белгилүү убакыттык пропорцияларда судьялык тажрыйбага коюлган талап бийик кесиптик абройго ээ, бирок кызматтык өсүү траекториясы башкача болгон судьяларды потенциалдуу талапкерлердин катарынан чыгарып салышы мүмкүн экендигине көңүл бурат. Бул контекстте, стажды инстанциялар боюнча бөлүштүрүү Жогорку соттун милдеттерин аткаруу үчүн чындап эле зарылбы деген суроо маанилүүдөй көрүнөт.

Ал, ошондой эле эмгекке жана кесип тандоо эркиндигине укук жогорку соттук инстанциядагы кызматты ээлөө укугуна кепилдик бербейт, бирок мамлекеттен талаптардын ачык-айкындыгын жана болжолдуулугун камсыз кылууну жана ашыкча чектөөлөргө жол бербөө принцибин сактоону талап кылат деп белгилейт. 15 жылдык юридикалык стаждын жана 5 жылдык судьялык стаждын бар экендигин белгилөө кесипкөйлүктүн жогорку деңгээлин камсыз кылуу максатын акташы мүмкүн, бирок стажын кийин инстанциялар боюнча бөлүштүрүү кадрларды тандоону кыйла кыскартат жана тар кесиптик коридорду түзөт.

Ал, стажды бөлүштүрүү сот системасынын ачык-айкындыгы жана анын кабылданган көз карандысыздыгы маселелерине да таасир этерин белгилейт. Фиксацияланган карьералык модель ашыкча жабык соттук корпорациясын түзүү тобокелдигин жаратышы мүмкүн, бул Венеция

комиссиясынын тажрыйбасын кошкондо, эл аралык корутундуларда бир нече жолу белгиленген. Муну менен катар Юстиция министрлигинин өкүлү мыйзам чыгаруучу Жогорку соттун судьяларынын компетенттүүлүгүнүн кепилдигин сот системасынын ар кандай деңгээлдеринде кесиптик өнүгүүдөн жана аны өтүүдөн көрөрүн баса белгилейт.

Судьялар кеңешинин өкүлү Т. М. Ибраимов, Сот адилеттиги иштери боюнча кеңештин өкүлү А. Б. Каримов жана Жогорку соттун өкүлү Р.А. Мусуралиев талашылып жаткан ченемдин конституциялуулугу жөнүндө позицияны колдошот жана Жогорку Кеңештин Конституциялык соттогу туруктуу өкүлү С.К. Ысырановдун жүйөлөрүнө окшош жүйөлөрдү келтиришти.

Конституциялык сот тараптардын жүйөлөрүн талкуулап, үчүнчү жактардын пикирлерин угуп жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, төмөнкү тыянакка келди.

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун кароосунун предмети болуп “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 19-беренесинин 1-бөлүгүнүн 2-абзацынын төмөнкүдөй мазмундагы ченемдик жобосу саналат:

«19-берене. Конституциялык соттун, Жогорку соттун судьяларына коюлуучу талаптар, аларды шайлоо тартиби

...1. « , анын 3 жылы биринчи инстанцияда жана 2 жылы экинчи инстанцияда... ».

2021-жылдын 15-ноябрындагы №138 “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы мыйзамда белгиленген тартипке ылайык кабыл алынган, “Эркин-Тоо” гезитинин 2021-жылдын 19-ноябрындагы №136 санына жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 37-берененин 3-бөлүгүндө жарандардын мамлекеттик кызматка кирүүдө жана кызмат боюнча көтөрүлүүдө бирдей укуктарга жана бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болуу укугун бекитүү менен, бул кепилдикке тендик, адилеттүүлүк жана коомдук бийликтин ачыктыгы принциптерин ишке ашыруунун инструменттеринин бири катары өзгөчө маани берет.

Ушуга байланыштуу бул кепилдик эки өз ара байланышкан аспектте ишке ашырылат, ал мамлекеттик кызматка кирүүнү да, кызмат боюнча көтөрүлүүнү да камтыйт.

Мамлекеттик кызматка кирүүдө бирдей укуктар жана бирдей мүмкүнчүлүктөр коомдук функцияларды жүзөгө ашырууга жол берүү ачык-айкын, бирдиктүү, алдын ала белгиленген жана басмырлоосуз эрежелердин негизинде жүзөгө ашырыларын болжолдойт. Бул кепилдик мамлекеттик кызмат системасына кирүүдөгү негизсиз тоскоолдуктарды четтетүүгө жана ар бир жаранга мыйзамда каралган тартипте мамлекеттик кызмат ордун ээлөөгө

катышууга мүмкүнчүлүк берүүгө багытталган. Бирок объективдүү жана акылга сыярлык негиздемеси бар квалификациялык талаптарга жооп берген шартта катыша алат.

Муну менен катар эле, кызмат боюнча көтөрүлүүгө бирдей мүмкүнчүлүккө укук мамлекеттик кызматты андан ары өтөө жана карьералык мүмкүнчүлүктөрдү ишке ашыруу да объективдүү жана адилеттүү негиздерге таянуу менен жүзөгө ашырылышы керек дегенди билдирет. Кызмат боюнча көтөрүлүү өзүм билемдик менен бирөөгө артыкчылык берүү же адамдын кесиптик сапатына жана ал аткарган коомдук функциянын мүнөзүнө байланышпаган жагдайларга көз каранды болбошу керек. Муну менен конституциялык кепилдик мамлекеттик кызматка баштапкы жол берилишин гана эмес, кесиптик өнүгүү шарттарынын теңдигин камсыз кылуу менен аны жүзөгө ашыруунун бүткүл мезгилин да камтыйт. Мында бул кепилдик өзүнчө каралбайт, анын мазмуну коомдук бийликтин уюштурулушун жана иштешин аныктаган Конституциянын башка жоболору менен системалуу байланышта ачылат.

Мамлекеттик кызмат өзүнүн табияты боюнча бир тектүү эмес жана ар кандай деңгээлдеги кесиптик даярдыкты, тажрыйбаны жана институционалдык туруктуулукту талап кылган коомдук ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүн камтыйт. Ушундан улам, кызматка жетүүдөгү жана көтөрүлүүдөгү бирдейлик, эгерде талаптар тиешелүү кызматтын өзгөчөлүгү менен объективдүү шартталса жана коомдук ыйгарым укуктарды талаптагыдай ишке ашырууну камсыз кылууга багытталса, айрым мамлекеттик кызмат орундарына карата атайын талаптарды белгилөөнү жокко чыгарбайт.

Мындай мамиле Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын мурда билдирилген укуктук позицияларына да шайкеш келет, аларда мамлекеттик кызматтын максаттарын, милдеттерин жана уюштуруу принциптерин эске алуу менен мыйзам чыгаруучу мамлекеттик кызматка кирүүчү жана аны өтөп жаткан жарандар үчүн тиешелүү укуктарды жана милдеттерди гана эмес, квалификациялык талаптарды да атайын укуктук жөнгө салуу аркылуу аныктоого укуктуу экендиги баса белгиленген (2014-жылдын 30-апрелиндеги, 2015-жылдын 18-февралындагы жана 2019-жылдын 20-ноябрындагы чечимдери).

Ошол эле учурда, мыйзам чыгаруучунун бул чөйрөдөгү эркин кароосу чексиз эмес. Квалификациялык талаптарды, эгерде алардын объективдүү жана акылга сыярлык негизи бар болсо, тиешелүү кызматтын коомдук максаттарына, анын милдеттеринин өзгөрүшүнө же анын иштөө механизмдерин өркүндөтүү зарылдыгына шайкеш келсе жана Конституциянын 37-беренесинде бекитилген мамлекеттик кызматка кирүүдө жана кызмат боюнча көтөрүлүүдө мүмкүнчүлүктөрдүн бирдейлигинин конституциялык кепилдиктерин иш жүзүндө кемитүүгө алып келбесе, аларды белгилөөгө жана өзгөртүүгө жол берилет.

3. Кыргыз Республикасындагы сот бийлиги мамлекеттик бийликтин өз алдынча бутагы болуп саналат. Ал өзүнүн конституциялык арналышы боюнча сот адилеттиги аркылуу Конституциянын үстөмдүгүн жана мыйзамдуулук

режимин камсыз кылууга багытталган.

Конституция сот адилеттигин сот гана ишке ашыра тургандыгын, ал эми сот бийлиги бирдиктүү сот системасынын алкагында сот өндүрүшүнүн мыйзамда каралган формаларында ишке ашырыларын бекитет (94-берене). Буга байланыштуу сот адилеттигин жүргүзүү мамлекеттик бийликти ишке ашыруунун өзгөчө формасы болуп саналат. Ал адамдын жана коомдун жашоо чөйрөсүнө түздөн-түз таасир этет жана жалпыга милдеттүү юридикалык кесепеттерди жаратат. Дал ушул судьянын өзгөчө конституциялык-укуктук статусун аныктайт.

Конституция судьялардын көз карандысыздыгын, Конституцияга жана мыйзамдарга гана баш ийе тургандыгын белгилейт, сот адилеттигин жүзөгө ашыруу ишине ар кандай кийлигишүүлөргө тыюу салат, мамлекетке судьянын көз карандысыздыгынын социалдык, материалдык жана башка кепилдиктери менен камсыз кылуу милдетин жүктөйт (95-берененин 1, 3 жана 4-бөлүктөрү).

Мындай жөнгө салуу конституциялык укук тартибинин түпкү идеясын билдирет: сот адилеттигин ишке ашыруу менен судья мыйзамдын үстөмдүгүн камсыз кылуу, укук тартибин сактоо, социалдык адилеттүүлүктү калыбына келтирүү, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо боюнча мамлекеттин коомдук функциясын жүзөгө ашырат. Сот актысы инсандын укуктук абалын түп-тамырынан бери өзгөртүүгө жөндөмдүү, анын фундаменталдуу укуктарына жана эркиндиктерине таасир этет, ошондой эле мамлекеттик мажбурлоо чарасын аныктайт. Мындай шарттарда судьядан конкреттүү ишти адилеттүү чечүү гана эмес, коомдук бийлик институту катары сот адилеттигинин кадыр-баркы да көз каранды.

Ушуга байланыштуу сот бийлигин алып жүрүүчүгө ал кабыл алуучу чечимдердин мыйзамдуулугу, негиздүүлүгү жана адилеттүүлүгү үчүн жогорку кесиптик жана жеке жоопкерчилик жүктөлөт. Демек, демократиялык мамлекетте сот адилеттигинин мыйзамдуулугу сот бийлигинин алып жүрүүчүсүнүн компетенттүүлүгүнө жана ак ниеттүүлүгүнө, анын жалпы адамзаттык жана конституциялык баалуулуктарга берилгендигине жогорулатылган талаптарды коет.

Ушундан улам судьялар корпусун түзүү тартиби, кесиптик жарамдуулук критерийлери жана судьяларды тандоо жана дайындоо жол-жоболору кокустук же өзүм билемдик мүнөздө боло албайт. Алар судьянын статусунун материалдык элементтерин (талаптар, кепилдиктер, жоопкерчилик) жана судьялар корпусун түзүүнүн жол-жоболук механизмдерин камтыган атайын укуктук жөнгө салуунун бирдиктүү системасынын алкагында жөнгө салынышы керек.

Мындай жөнгө салуу “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамда кенен-кесири белгиленген, ага ылайык судьянын кесипкөй негизде сот адилеттигин жүзөгө ашыруу боюнча ыйгарым укуктар берилген адам катары укуктук абалы конкреттештирилет (2-берене), ошондой эле көз карандысыздыгынын кепилдиктеринин, жүрүм-турумга коюлуучу талаптардын, жоопкерчилик негиздеринин жана өзгөчө

укуктук статусунун башка элементтеринин системасы бекитилет (5-берене). Муну менен, мыйзам чыгаруучу конституциялык мандаттын чегинде иш алып баруу менен, жогорулатылган талаптардын жана күчөтүлгөн кепилдиктердин айкалышына негизделген, судьянын статусунун бүтүн ченемдик конструкциясын түзөт.

Муну менен катар “Кыргыз Республикасынын Сот адилеттиги иштери боюнча кеңеши жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы судьянын кызмат ордуна талапкерлерди тандоону жүзөгө ашырган атайын конституциялык органдын уюштуруучулук ишин белгилейт. Аталган конституциялык Мыйзамдын 2-беренесине ылайык, Кеңеш көз карандысыз коллегиялуу орган болуп саналат, анын негизги милдети судьялык кызматтарга талапкерлерди тандоо жана аларды дайындоого сунуштоо болуп саналат, мында анын ыйгарым укуктарынын катарында конкурстук жол-жоболорду өткөрүү, талапкерлердин кесиптик жана адеп-ахлактык сапаттарын баалоо каралган (18-берене). Адистештирилген көз карандысыз тандоо органынын болушу талапкерлерге коюлуучу квалификациялык талаптар жана аларды баалоо тартиби сот адилеттигинин сапатын жана коомдун сот бийлигине болгон ишенимин камсыз кылуунун институционалдык механизминин бир бөлүгү болуп саналарын ырастайт.

Ошентип, судьялардын ишмердүүлүгү конституциялык шартталган мүнөзгө жана жогорку деңгээлдеги коомдук жоопкерчиликке ээ болуу менен мамлекеттик кызмат системасында өзгөчө орунду ээлейт. Бул талапкерлерге жогорулатылган мамилеге жол берилишин жана судьяларды тандоо жана дайындоо тартибин гана эмес, судьялык кызматты өтөө шарттарын, анын ичинде сот өндүрүшүн уюштуруунун өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу кесиптик өсүү жана көтөрүлүү механизмдерин атайын укуктук жөнгө салуу зарылдыгын шарттайт.

4. Кыргыз Республикасында сот системасы деңгээлдер жана инстанциялар боюнча структуралаштырылган, бул соттук контролдун милдеттеринин жана кабыл алынуучу чечимдердин жоопкерчилик даражасынын айырмачылыгы менен шартталган. Сот өндүрүшүнүн инстанциялуулугу сот актыларын ырааттуу текшерүүнү камсыз кылат, муну менен укук колдонуунун бирдиктүү стандарттарын колдоонун уюштуруучулук-укуктук механизми катары чыгат. Буга байланыштуу инстанциялардын айырмасы сот адилеттигин жүргүзүүнүн алкагында ишке ашырылуучу ыйгарым укуктардын өзгөчөлүгүн чагылдырат. Ошондой эле жүктөлүүчү ыйгарым укуктардын деңгээлин жана мүнөзүн эске алуу менен тиешелүү функцияларды ишке ашыруу үчүн зарыл болгон судьянын кесиптик тажрыйбасын дифференцияланган эсепке алууну объективдүү болжойт.

Ушул Чечимдин 3-пунктунда жогоруда белгиленгендей, мындай кесиптик тажрыйбаны эске алуу судьялык кызмат ордуна талапкерлерге карата ченемдик жактан белгиленген квалификациялык талаптар аркылуу камсыздалат, алар сот бийлигин жүзөгө ашырууга жана карьералык көтөрүлүүгө жол берүүчү юридикалык механизм катары чыгат.

Мында Конституциялык сот квалификациялык талаптардын баштапкы

параметрлери түздөн-түз Конституциянын өзү менен аныкталгандыгын баса белгилейт. Алсак, Конституция Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна талапкер үчүн юридикалык кесип боюнча кеминде он беш жылдык иш стажы, анын ичинде судьялык кызматта кеминде беш жылдык иш стажы болуу талабын белгилейт (95-берененин 5-бөлүгү). Демек, Конституция судьялык иш стажынын милдеттүү минималдуу босогосун тиешелүү кызмат ордуна жетүүнүн конституциялык критерийи катары аныктайт.

Муну менен катар, Конституция судьялардын кызмат ордуна талапкерлерге конституциялык Мыйзамда кошумча талаптарды белгилөөгө жол берет (95-берененин 9-бөлүгү). Бул жол берүүнүн баштапкы конституциялык параметрлерин сактоодо жана укуктар менен эркиндиктердин конституциялык кепилдиктерин сактоо, анын ичинде ашыкча жана өлчөмсүз чектөөлөрдү болтурбоо шартында судьялык стаждын конституциялык минимумун эсепке алуу тартибин мыйзамдык конкреттештирүү мүмкүнчүлүгүн болжойт.

Тиешелүү түрдө, “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамда кошумча квалификациялык талаптарды белгилөө менен мыйзам чыгаруучу Конституциянын 95-беренесинин 9-бөлүгүндө ага берилген өз алдынча кароонун алкагында, ошол эле учурда Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна жол берилүүчү элемент катары беш жылдан кем эмес милдеттүү минималдуу судьялык стажды бекемдеген Конституциянын 95-беренесинин 5-бөлүгүнө негизденүү менен аракеттенет. Бул контекстте талап кылынган судьялык стажы биринчи инстанциядагы үч жылды жана экинчи инстанциядагы эки жылды камтый тургандыгын караган талашылып жаткан ченемдик жобо көрсөтүлгөн минималдуу беш жылдык судьялык стажды аны эсепке алуунун кошумча шарты катары инстанциялар боюнча бөлүштүрүүнү билдирет.

Муну менен талашылып жаткан конструкция мыйзам чыгаруучунун судьялык стажды эске алуу боюнча тандалган ыкмасын чагылдырат, ал инстанциялардын процессуалдык функцияларынын айырмаланышына негизделген. Биринчи инстанция ишти маңызы боюнча кароону жана соттук актынын иш жүзүндөгү жана укуктук негизин түзүүнү камсыздайт, ал эми экинчи инстанция соттук актыларды мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жагынан мыйзам тарабынан белгиленген чекте текшерет. Натыйжада, стажды инстанциялар боюнча түзүмдөштүрүү соттук чечимдерди маңызы боюнча кабыл алуу менен да, андан кийинки инстанциялык текшерүү менен да байланышкан ар кандай практикалык тажрыйбаны эсепке алууга багытталган.

Ошентип, “анын 3 жылы биринчи инстанцияда жана 2 жылы экинчи инстанцияда” деген талашылып жаткан конструкция судьянын кеминде беш жылдык иш стажы болушу жөнүндө конституциялык талаптын мүнөзүн да, минималдуу көлөмүн да өзгөртпөйт. Ал мыйзам чыгаруучунун Конституцияда белгиленген судьянын милдеттери жана процессуалдык ролу боюнча объективдүү түрдө айырмалануучу ар кандай режимдерде соттук функцияларды ишке ашыруу менен байланышкан кесиптик тажрыйбанын мазмунуна жана профилине багытталган, беш жылдык судьялык стажды эсепке алуу шартын тандагандыгын билдирет. Демек, мыйзам чыгаруучу конституциялык ченемди

алмаштырбайт жана Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна жол берүүнүн жаңы өз алдынча конституциялык критерийин киргизбейт, тескерисинче, ага берилген жөнгө салуунун чегинде квалификациялык стандарттын жол берилген конкреттештирүүсүн ишке ашырган. Ошондуктан арыз ээсинин Конституциянын 95-беренесинин 5-бөлүгүнүн маанисинин иш жүзүндө өзгөрүшү жөнүндөгү жүйөсү негизсиз болуп саналат.

5. Конституциялык сот талашылып жаткан шартты судьялык стажды эсепке алуу ыкмасы катары белгилөө бул моделди жалгыз мүмкүн болгон же өзгөрүлбөс деп таанууну билдирбейт деп белгилейт. Конституция менен ага берилген өзүнүн кароосун ишке ашырууда, мыйзам чыгаруучу судьялар корпусун түзүүгө тандалган мамилеге жана сот адилеттигинин сапатын камсыз кылуунун актуалдуу муктаждыктарына жараша квалификациялык талаптардын моделин кайра карап чыгууга жана тактоого укуктуу.

Мында Конституциялык сот, мыйзам чыгаруучунун мүмкүн болгон альтернативалар менен салыштырмалуу конкреттүү моделди тандоосунун максатка ылайыктуулугуна баа бербей тургандыгын баса белгилөө маанилүү. Аталган иштин алкагында ал талашылып жаткан шарттын билдирилген редакцияда жана арыз ээсинин жүйөөлөрү боюнча конституциялык жактан жол берилүүсүн, анын ичинде анын укуктук таасири жагынан – ал кепилдиктерди негизсиз чектөөгө алып келбейби жана судьялык кызматка жетүү жана көтөрүлүү боюнча ашыкча, өлчөмдөш эмес тоскоолдук жаратпайбы деген көз караштан текшерет.

Алсак, арыз ээси “3 жылы биринчи инстанцияда жана 2 жылы экинчи инстанцияда” деген талашылып жаткан шартты мамлекеттик кызматка кирүүдө жана кызмат боюнча көтөрүлүүдө бирдей укуктардын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн конституциялык кепилдиктери (Конституциянын 37-беренесинин 3-бөлүгү), ошондой эле адамдын укуктары менен эркиндиктерин жокко чыгаруучу же кемсинтүүчү мыйзамдарды кабыл алууга тыюу салуу менен байланыштырат (Конституциянын 56-беренесинин 2-бөлүгү).

Ушул Чечимдин 2-пунктунда баяндалган укуктук позициядан алганда, Конституциянын 37-беренесинин 3-бөлүгүндө бекитилген бирдей укуктардын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн кепилдиги айрым коомдук кызмат орундарына атайын квалификациялык талаптарды белгилөөнү, эгерде мындай талаптар тиешелүү ыйгарым укуктардын өзгөчөлүгүнө объективдүү негизделсе жана коомдук бийликтин тийиштүү түрдө ишке ашырылышын камсыздоого багытталса, аларды белгилөөнү жокко чыгарбайт. Бул Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна карата да толугу менен колдонулат. Жогорку сот өзүнүн статусуна ылайык, соттук практиканын бирдейлигин камсыз кылуу жана укук колдонуу стандарттарын түзүү менен байланышкан функцияларды аткарат. Бул объективдүү түрдө талапкерлердин кесиптик даярдыгына жана судьялык иш тажрыйбасынын мазмунуна жогорулатылган талаптарды коет. Ушуга байланыштуу мыйзам чыгаруучу жогорку судьялык кызмат ордуна жеткиликтүүлүк шарттарын аныктоодо стаждын сандык өлчөмүн гана эмес, ошондой эле анын ар кандай инстанциялык режимдерде соттук контролду

ишке ашыруу менен байланышкан сапаттык мүнөздөмөлөрүн да эске алууга укуктуу.

Мындай шарттарда, соттук стаждын жалпы минимуму бирдей болгон учурда айрым карьералык траекториялардын “3+2” шартына ар кандай катыштык жагдай өзүнчө алганда Конституциянын 37-беренесинин 3-бөлүгүнүн бузулушун далилдебейт. “3+2” талабы талапкердин ар кандай инстанциялык режимдерде сот адилеттигин ишке ашыруу тажрыйбасынын болушунун зарылдыгын бекитет, бул жогорку соттук инстанциянын функциялары менен түздөн-түз байланышы бар судьялык стаждын сапаттык мүнөздөмөсүн чагылдырат. Мында бул шарт минималдуу стаждын жалпы көлөмүн көбөйтпөйт, бирок анын түзүмүн жогорку соттук инстанциясынын милдеттерине карата тактайт, натыйжада өз алдынча тыюу салуучу фильтрдин мүнөзүнө ээ болбойт. Ушундан улам, мурда алынган инстанциялык тажрыйбанын мазмуну менен шартталган айырмачылыктар, эгерде алар кесиптик релеванттуу критерийге негизделсе жана кызматка жетүүнү ашыкча тоскоолдукка айландырбаса, мүмкүнчүлүктөрдүн теңсиздиги катары каралышы мүмкүн эмес. Демек, бул шарт жеке карьералык траекторияларды теңдөөгө багытталган эмес. Ал Жогорку соттун судьясынын ыйгарым укуктарын ишке ашыруу үчүн зарыл болгон тажрыйбага ээ талапкерлерди тандоого багытталган.

Арыз ээсинин судьяны дайындоонун баштапкы беш жылдык мөөнөтү “3+2” бөлүштүрүүнү аткарууну иш жүзүндө мүмкүн эмес кылат, ошону менен көтөрүлүүгө жол бербейт деген жүйөсү бөлүгүндө бул бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн кепилдигин автоматтык түрдө кемитпейт жана өзүнчө алганда Конституциянын 56-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык келбегендигин далилдебейт.

Кызмат боюнча көтөрүлүүдөгү бирдей мүмкүнчүлүктөр кесиптик жарактуулук менен байланышпаган себептер боюнча коомдук кызматка жетүүдөн негизсиз четтетүүгө жол берилбестигин билдирет, бирок квалификациялык критерийлердин мазмунуна карабастан, белгилүү бир кызматка кепилденген жетүүнү болжобойт. Талашылып жаткан талап, талапкердин Жогорку сотко тандоого катышкан учурдагы кесиптик даярдыгынын деңгээлине карата даректелген, ал эми инстанциялык тажрыйбанын зарыл бөлүштүрүлүшүнө жетүү бир катар учурларда узак кесиптик жолду өтүүнү же болбосо кошумча этаптардан өтүүнү талап кылган жагдай, эгерде ал кызмат орундагы милдеттер менен объективдүү байланыштуу болсо критерийди эркин кылбайт жана акылга сыярлык зарылдыктын чегинен чыкпайт.

Арыз ээсинин инстанциялардын ажыратылышы жөнүндөгү ырастоосу боюнча, Конституциялык сот, биринчи жана экинчи инстанциядагы соттордун жергиликтүү сотторго таандык кылынуусу (Конституциянын 94-беренесинин 3-бөлүгү) алардын сот системасындагы ордун жана судьялардын тиешелүү категориясынын бирдиктүү статусун мүнөздөйт деп көрсөткөн. Бирок сот өндүрүшүнүн инстанциялык түзүлүшү менен шартталган соттук көзөмөлдүн милдеттеринин айырмачылыктарын жок кылбайт. Тиешелүү түрдө, Жогорку соттун судьясына карата квалификациялык талаптарды түзүүдө инстанциялык

тажрыйбаны эске алуу кесиптик тажрыйбанын функционалдык мазмунун баалоо болуп саналат жана судьянын статусун жасалма бөлүштүрүүнү киргизүүнү билдирбейт.

Арыз ээсинин пикири боюнча, жогорку судьялык кызмат орундарына жетүүдө инстанцияларды өтүүнүн ырааттуулугу эмес, жаш курагы жана жалпы стаж чечүүчү мааниге ээ болгон дүйнөлүк практикага жасаган шилтемеси, талашылып жаткан талаптын конституциялык жактан жол берилгендиги жөнүндөгү тыянакка таасир этпейт, анткени Кыргыз Республикасында квалификациялык талаптар мыйзам чыгаруучу тарабынан Конституциянын чегинде, сот адилеттигин уюштуруунун улуттук муктаждыктарын эске алуу менен белгиленет. Каралып жаткан учурда, Жогорку соттун кесиптик жактан даярдалган курамын түзүүгө багытталган талашылып жаткан талап, кызматтын милдеттери менен объективдүү байланыштуу жана судьялык кызмат боюнча көтөрүлүү үчүн формалдуу тоскоолдук мүнөзүнө ээ болбойт.

Ошондой эле “3+2” шарты судьянын көз карандысыздыгына шек келтирип, коррупциялык механизмди түзөт деп эсептөөгө негиз жок. Судьянын көз карандысыздыгы институционалдык жана жол-жоболук механизмдердин системасы менен камсыздалган конституциялык кепилдик болуп саналат. Ал айрым квалификациялык критерийдин болушу же жоктугу менен чектелбейт. Көрсөтүлгөн талап сот адилеттигин ишке ашырууга кийлигишпейт, кабыл алынган соттук актылардын мазмунун аныктабайт жана сот адилеттигин ишке ашырууда судьяга таасир этүүчү укуктук инструменттерди белгилебейт. Кадрдык жол-жоболорду ак ниетсиз пайдалануунун мүмкүн болуучу тобокелдиктери мыйзамды колдонуу маселелерине тиешелүү жана кадрдык баалоонун объективдүүлүгүнүн жана ачыктыгынын мыйзамда каралган кепилдиктери менен алдын алууга жатат, ал эми мындай божомолдор, эгерде ал кызматтын милдеттери менен объективдүү түрдө акталса, квалификациялык талапка конституциялык баа берүүнү алмаштыра албайт.

Акырында, укуктук аныктык жөнүндө жүйө боюнча, Конституциялык сот Жогорку соттун судьясынын кызмат ордуна талапкерлерге карата квалификациялык талаптардын өзгөрүшү өзүнүн табияты боюнча келечекке багытталган аракетке ээ жана тандоонун жана шайлоонун кийинки жол-жоболорунда колдонулат деп эсептейт. Ал мурда ошол учурда колдонулган эрежелерге ылайык дайындалган судьялардын статусун кайра кароого багытталган эмес, ошондуктан өзүнчө алганда Жогорку соттун мурда түзүлгөн курамынын легитимдүүлүгү жана мурда кабыл алынган кадрдык чечимдердин мыйзамдуулугу маселесинде аныксыздыкты жаратпайт.

Жогоруда баяндалгандарды жыйынтыктоодо, каралып жаткан конструкция жогорку соттук кызмат ордуна коюлуучу квалификациялык талаптарды мыйзамдык жөнгө салуунун жол берилген моделдеринин бири болуу менен өзүнүн укуктук таасири боюнча ашыкча жана негизсиз тоскоолдук мүнөзүнө ээ болбойт. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 37-беренесинин 3-бөлүгүндө каралган бирдей укуктардын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн кепилдигин бузбайт, Конституциянын 56-беренесинин 2-бөлүгүнүн маанисинде укуктарды жана эркиндиктерди кемсинтүүгө алып

келбейт жана жалпысынан Кыргыз Республикасынын Конституциясына карама-каршы келбейт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4 жана 5-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 19-беренесинин 1-бөлүгүнүн 2-абзацынын “анын 3 жылы биринчи инстанцияда жана 2 жылы экинчи инстанцияда” деген сөздөр менен баяндалган ченемдик жобосу Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 37-беренесинин 3-бөлүгүнө, 56-беренесинин 2-бөлүгүнө, 94-беренесинин 3-бөлүгүнө жана 95-беренесинин 5-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

3. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бардык аймагында аткарылууга тийиш.

4. Бул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

“Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбооруна

КОРУТУНДУ

№ 01-3

2025-жылдын 10-декабры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу – Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы А.Дж. Арзыматованын катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1-бөлүгүн, 2-бөлүгүнүн 5-пунктун, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 4-беренесинин 1-бөлүгүнүн 5-пунктун, 17-беренесинин 3-бөлүгүн жетекчиликке алып, “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбооруна корутунду берүү жөнүндө ишти жазуу жүзүндөгү тартипте карап чыкты.

Ишти кароого Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н. Жапаровдун сунуштамасы жүйө жана негиз болду.

Ишти сот отурумуна кароого даярдаган судья-баяндамачы К.А. Дуйшеевдин маалыматын угуп жана берилген материалдарды изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2025-жылдын 2-декабрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н. Жапаровдун “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбооруна корутунду берүү боюнча сунуштамасы келип түшкөн.

Мыйзам долбооруна негиздеме-маалымкатта Конституциянын 23-беренесинде адам укуктары жана эркиндиктери Кыргыз Республикасынын жогорку баалуулуктары деп бекитилгендигине, ал эми 20-беренесинде балдар ушул баалуулуктардын бири катары өзүнчө бөлүп көрсөтүлгөндүгүнө көңүл бурулган. Тиешелүү түрдө, мыйзамдар, тактап айтканда Балдар жөнүндө кодексин 16-беренесинде, мамлекетке баланын жеке кол тийбестигин камсыз кылуу, анын абийирин жана кадыр-баркын коргоо жана зомбулуктун бардык түрлөрүнөн коргоо милдети жүктөлөт. Документте, ошондой эле өмүрдү жана жыныстык кол тийбестикти коргоо маселелери балдарга гана эмес, балдар менен катар кыйла аялуу топтор катары каралган аялдарга да тиешелүү экендиги белгиленген, бул алардын коопсуздугун камсыз кылууга кылдат көңүл бурууну жана артыкчылыктуу мамилени талап кылат.

Бул мамлекеттик милдеттенмелер БУУнун Баланын укуктары жөнүндө

конвенциясы жана Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларациясы сыяктуу эл аралык ченемдерге шайкеш келет, алар катышуучу мамлекеттерди зордук-зомбулук кылмыштарын алдын алуунун жана бөгөт коюунун натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгууга багыттайт.

Бирок, келтирилген статистикалык маалыматтарда көрсөтүлгөндөй, бүгүнкү күндө балдарга жана аялдарга карата өлтүрүү жана сексуалдык зордуктоо менен байланышкан өзгөчө оор кылмыштардын санынын өсүү фактысы тастыкталууда. Мындай динамика фундаменталдык баалуулуктарга, анын ичинде жогорку жана өзгөчө корголуучу укуктардын катарына кирген, балдардын жана аялдардын жашоо жана жыныстык кол тийбестик укугуна кол салуулар жөнүндө айгинелейт.

Ушуга байланыштуу, Мыйзам долбоору, Конституциянын 25-беренесине тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү аркылуу балдарды зордуктоо жана зордуктоо менен коштолгон адам өлтүрүү үчүн өзгөчө жаза чарасы катары өлүм жазасын белгилөө мүмкүнчүлүгүн карайт. Сунушталган түзөтүүлөр кабыл алынган учурда Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелерине байланыштуу маселелерди кийинки укуктук жана башка зарыл жол-жоболордун алкагында чечүү болжолдонот. Тактап айтканда, “1989-жылдын 15-декабрында БУУнун Башкы Ассамблеясынын 44/128-резолюциясы менен кабыл алынган, өлүм жазасын жокко чыгарууга багытталган Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын Экинчи Факультативдик протоколуна Кыргыз Республикасынын кошулуусу тууралуу” Мыйзамын жокко чыгарат.

“Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбооруна корутунду берүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын Президентинин аталган сунуштамасы Конституциянын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 5-пунктунун, 116-беренесинин 4-бөлүгүнүн жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамынын 4-беренесинин 1-бөлүгүнүн 5-пунктунун, 17-беренесинин 3-бөлүгүнүн жоболорунда түздөн-түз көрсөтүлгөндүктөн Конституциялык сот тарабынан каралууга жатат.

Ушуга байланыштуу, судья-баяндамачы К.А. Дуйшеевдин 2025-жылдын 3-декабрындагы аныктамасы менен ишти кароо 2025-жылдын 10-декабрына дайындалган.

Каралып жаткан иш боюнча Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун, Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын, Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысынын (Омбудсмени), Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин жана Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин укуктук позицияларын берүүсү суралган.

Жогорку сот жашоо укугу ажыратылгыс жана абсолюттук болуп саналаарын, ар бир адамга төрөлгөндөн баштап таандык экендигин жана мамлекеттин бүтүндөй укуктук тутумунун пайдубалын түзөөрүн белгилеген.

Ушуга байланыштуу, мамлекет Конституцияда адамдын өмүрүн сыйлоо принцибин жарыялагандыктан, анын корголушун жана кол тийбестигин камсыз кылуу боюнча позитивдүү милдеттенмени алып жүрөрү белгиленет,

бул адамдын өмүрүн максималдуу сактоого багытталган мамлекеттик саясатты калыптандырууну болжолдойт.

Сот өзүнүн укуктук позициясында мамлекет тарабынан өмүрдөн атайын жана кайра кайтарылгыс ажыратууну болжолдогон өлүм жазасын калыбына келтирүү конституциялык жоболордон концептуалдык четтөөнү билдирет жана гумандуулукка жана адамдык инсандыгынын баалуулуктарына негизделген, өлкөнүн укуктук өнүгүү багытын дээрлик өзгөртөт деп көрсөткөн.

Жогорку соттун пикиринде, сунушталып жаткан өлүм жазасын калыбына келтирүү кылмыш-жаза мыйзамдарынын максаттарына да дал келбейт, анткени анын өзгөчө жазалоо мүнөзү укуктук жөнгө салуунун гумандуу багытына карама-каршы келет. Сот кылмыштардын алдын алуунун натыйжалуулугу жазанын катаалдыгы менен эмес, андан кутулбастык менен аныктааларын белгиледи.

Жогоруда айтылгандардын негизинде Жогорку сот өлүм жазасын калыбына келтирүү укуктук мамлекеттин принциптерине, конституциялык баалуулуктарга, ошондой эле кылмыш-жаза мыйзамдарынын милдеттерине шайкеш келбей тургандыгы жөнүндө өз позициясын билдирди.

Тышкы иштер министрлиги өзүнүн укуктук позициясында, Конституциянын 55-беренесине ылайык, Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерине жана ченемдерине, ошондой эле Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерге ылайык таанылат жана кепилденет деп белгилейт.

Ушул контекстте, 2010-жылдын 16-мартында Кыргыз Республикасы 1989-жылдын 15-декабрында БУУнун Башкы Ассамблеясынын 44/128-резолюциясы менен кабыл алынган, өлүм жазасын жокко чыгарууга багытталган, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын Экинчи Факультативдик протоколуна кошулгандыгы көрсөтүлөт.

Аталган Протоколго кошулуу Кыргыз Республикасынын өлүм жазасын колдонуудан биротоло баш тартуу боюнча эл аралык-укуктук милдеттенмени кабыл алуусуна алып келген, бул Конституциянын 25-беренесинин 1-бөлүгүндө белгиленип, өлүм жазасын императивдүү тыюу салуу түрүндө конституциялык жактан бекемделешин тапты.

Ошол эле учурда, Министрлик Экинчи Факультативдик протокол өзүнүн табияты боюнча денонациялоо укугун билдирген келишимдердин катарына кирбегендигин баса белгилейт, анткени ал Адам укуктарынын жалпы декларациясында бекитилген адамдын универсалдуу жана ажыратылгыс укуктарын келишимдик түрдө кодификациялайт, бул анын милдеттенмелерин туруктуу жана артка кайтарылгыс кылат.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, Тышкы иштер министрлиги сунушталган “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору өлкөнүн эл аралык милдеттенмелерине гана карама-каршы келбестен, анын эл аралык абалына, анын ичинде дүйнөлүк коомчулукта обочолонуп калуусуна жана Кыргыз Республикасынын глобалдык демилгелеринин бөгөттөлүшүнө олуттуу тобокелдиктерди жаратаарын белгилейт.

Башкы прокуратура жана Юстиция министрлиги Тышкы иштер министрлигинин позициясына окшош позицияны билдиришти.

Бирок, Юстиция министрлиги балдарга карата жасалган кылмыштар жана зордуктоо менен коштолгон адам өлтүрүү үчүн жаза өмүр бою эркиндигинен ажыратуу түрүндө гана берилиши керектигин, мында ырайым кылуу, мунапыс берүү же шарттуу түрдө мөөнөтүнөн мурда бошотуу аркылуу жазаны жеңилдетүү мүмкүнчүлүгү болбошу керектигин кошумча белгиледи.

Акыйкатчы (Омбудсмен), Кыргыз Республикасынын жашоо укугунун ажыратылгыстыгы принцибине, ошондой эле кандай гана жагдай болбосун өлүм жазасын колдонуудан баш тартуу боюнча кабыл алган эл аралык милдеттенмелерине берилгендигин белгиледи.

Акыйкатчынын пикири боюнча өлүм жазасын калыбына келтирүү Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелерине гана эмес, гуманизм жана укук үстөмдүгү принциптерине негизделген Конституциянын рухуна да карама-каршы келиши ыктымал. Акыйкатчы коомдун оор кылмыштар үчүн жоопкерчиликти күчөтүү жагына негиздүү умтулуусуна карабастан, чечимдер коомдун узак мөөнөттүү кызыкчылыктарына, сот адилеттигинин кепилдигине жана адамдык кадыр-баркты сыйлоого таянуу менен кабыл алынышы керектигин белгилейт. Өлүм жазасын колдонууда мүмкүн болгон каталардын артка кайтарылыгы кесепеттерине өзгөчө көңүл бурулат.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Акыйкатчы (Омбудсмен) “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Мыйзамдын долбоорун колдобойт.

Ички иштер министрлиги өзүнүн укуктук позициясында балдарга каршы өзгөчө оор кылмыштардын, анын ичинде зордуктоо менен коштолгон кылмыштардын санынын көбөйүшүнө көңүл бурат. Бул, ведомствонун пикири боюнча коомдук коопсуздукка олуттуу коркунуч жаратат жана кылмыш-жаза укуктук чара көрүүнүн натыйжалуулугун күчөтүүнү талап кылат.

Ушул максатта Министрлик тарабынан тергөө органдарынын жана эксперттик мекемелердин материалдык-техникалык жана кадрдык потенциалын чыңдоо, криминалисттик экспертизага жеткиликтүүлүктү кеңейтүү, ошондой эле бул категориядагы иштер боюнча тергөөлөрдүн жана соттук териштирүүлөрдүн сапатын жогорулатуу зарылдыгы көрсөтүлөт.

Мындан тышкары, Министрлик балдарга каршы өзгөчө оор кылмыштар жөнүндө иштер боюнча соттун чечимин чыгаруу менен аны аткаруунун ортосунда мыйзам менен каралган атайын мөөнөт киргизүүнүн максатка ылайыктуулугун белгилейт. Алардын пикири боюнча мындай мөөнөт соттук каталардын тобокелдигин минималдаштыруу жана соттолгон адамдын башка кылмыштарга мүмкүн болгон катыштыгын аныктоо үчүн зарыл.

Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитети өзүнүн укуктук позициясында долбоор боюнча сунуштардын жана сын пикирлердин жок экендигин белгилеген.

Конституциялык сот Кыргыз Республикасынын Президентинин сунуштамасын карап чыгып, мамлекеттик органдардын позицияларын талкуулап, тиркелген материалдарды изилдеп, төмөнкү тыянакка келди.

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамынын 4-беренесинин 1-бөлүгүнүн 5-пунктуна, 17-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, Конституциялык сот, Конституцияга өзгөртүүлөр жана толуктоолор жөнүндө мыйзам долбооруна карата анын адамдын жана жарандын фундаменталдуу укуктары менен эркиндиктерине,

аларды чектөөлөргө жол берилишине, демократиялык, укуктук, светтик мамлекеттин принциптерине жана Конституциянын 116-беренесинде каралган өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду ага киргизүү тартибине ылайык келишине баа берүү менен корутунду берет.

Ошентип, бул иш боюнча Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун кароосунун предмети болуп төмөнкүдөй мазмундагы “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору саналат:

“Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

1-берене

2021-жылдын 11-апрелинде Кыргыз Республикасынын референдумунда (бүткүл элдик добуш берүүдө) кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясына төмөнкүдөй өзгөртүү киргизилсин:

- 25-берененин 1-бөлүгү төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын:

“1. Ар бир адам ажыратылгыс жашоо укугуна ээ. Адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна кол салууга жол берилбейт. Эч кимдин өмүрү өзүм билемдик менен кыйылышы мүмкүн эмес.

Өлүм жазасы балдарды зордуктоо, зордуктоо менен коштолгон адам өлтүрүү үчүн гана мыйзам менен белгилениши мүмкүн.”.

2-берене

Ушул Мыйзам расмий жарыяланган күндөн тартып күчүнө кирет.”.

2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы — бул эң жогорку юридикалык күчкө ээ уюштуруучулук укуктук акт болуп саналат, ал аркылуу эл эгемендиктин ээси катары мамлекеттик бийликтин архитектурасын аныктайт, конституциялык түзүлүштүн негиздерин орнотот, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин кепилдиктерин белгилейт. Конституциянын преамбуласынын өзү эле бул уюштуруучулук чечимдин баштапкы баалуулук координаттарын — мыйзам үстөмдүүлүгүн, адилеттүүлүктү жана тең укуктуулукту, укуктарды жана эркиндиктерди, жалпы адамзаттык принциптерди коргоонун артыкчылыгын, руханий адеп-ахлактык негиздерге таянууну, ошондой эле азыркы жана келечек муундардын алдындагы жоопкерчиликти аныктайт. Анын жалпыга милдеттүү мүнөзү конституциялык жоболорду жалпы укуктук кеңдикке айландырат, укуктук өнүгүүнүн үзгүлтүксүздүгүн жана алдын ала айтууга мүмкүндүгүн камсыз кылат, институттарга ишенимди калыптандырат жана мамлекеттик бийликти да, жалпысынан коомду да укуктун чегинде кармап турат.

Ушундан алганда Конституция жөнгө салуучу гана эмес, баалуулукка багыттоочу функцияны да аткарат: ал мамлекеттин укуктук чарасы жана саясат, мыйзамдар жана укук колдонуу практикасы өлчөнүүчү критерий катары чыгат. Андыктан Конституция укук тартибинин юридикалык таянычы, айланасында укук булактарынын системасы куралган жана укуктук өнүгүүнүн биримдиги камсыз кылынган ченемдик өзөгү болуп саналат.

Баш Мыйзамдын туруктуулугу тексттин кыймылсыз мүнөзүн эмес, фундаменталдык эрежелердин туруктуулугун билдирет, аларсыз укук ишенимдүү кепилдик боло албайт жана коргоочу күчүн жоготуп, учурдагы конъюнктурадан көз каранды өзгөрүлмөлүү көрсөткүчкө айланат.

Конституцияны тез-тез жана жөнөкөйлөштүрүп кайра кароо анын беделин төмөндөтөт, укуктук аныктык принцибин бүдөмүк кылат, бийликтин тең салмактуулугун жана укуктук кепилдиктердин көлөмүн өзүм билемдик менен кайра жөндөө коркунучун жаратат. Демек, Конституциянын туруктуулугу өз алдынча жана маанилүү конституциялык баалуулук болуп саналат: ал мамлекеттүүлүктүн уланмалуулугун колдойт жана конституциялык иденттүүлүктү – жол берилген трансформациялардын чектерин белгилеген маани-маңыздык өзөктү коргойт.

3. Конституция туруктуу бойдон калуу менен жандуу укуктук инструменттин сапатын жоготпойт, ал коомдук турмуштун объективдүү өзгөрүүлөрүнө жооп берүүгө жөндөмдүүлүгүн сактоого тийиш. Азыркы дүйнө технологиялык өнүгүүнүн ылдамдашы, экономикалык моделдердин трансформациялануусу, коопсуздуктун жаңы чакырыктары, социалдык коммуникациялардын мүнөзүнүн өзгөрүшү жана мамлекеттердин өз ара көз карандылыгынын күчөшү менен мүнөздөлөт. Бул процесстер мурдагы конституциялык жоболорду тактоону же адаптациялоону талап кылган кырдаалдарды жаратышы мүмкүн.

Бирок кайра карап чыгуу мүмкүнчүлүгүнүн өзү эле акыркы тартип чарасы катары конституциялык түзөтүүлөрдүн өзгөчөлүк принцибин жокко чыгарбайт. Андыктан, Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүү коомдук турмуштун терең жана туруктуу өзгөрүүлөрүнөн келип чыгуучу олуттуу, текшерүүнү талап кылган жана объективдүү тастыкталган негиздер болгон, ал эми конституциялык өнүгүүнүн максаттарына жөнөкөй мыйзамдардын, институционалдык модернизациялоонун же болбосо негизги принциптерге жана кепилдиктерге зыян келтирүү коркунучу жок конституциялык макулдашылган чечмелөө жолу менен жетүүгө мүмкүн болбогон учурда гана негиздүү болот. Бул жагынан алганда түзөтүү *ultima ratio* – конституциялык тартипти өркүндөтүү үчүн жол берилген, бирок конституциялык принциптерде бекитилген маанилүү негиздерди бүдөмүк кылууга жөндөмдүү, кырдаалдык чара көрүүнүн ыкмасы катары жол берилгис, өзгөчө юридикалык чара болуп саналат.

Ушундан улам, конституциялык өзгөртүүлөргө өзгөчө чара катары кайрылуу алардын жол берилиши бир гана жол-жоболорду сактоо менен эмес, конституциялык тизгиндөөнүн бирдиктүү системасын түзүүчү өз ара байланышкан жол-жоболук жана материалдык чектердин жыйындысы менен аныкталат деп болжойт.

Жол-жоболук чек түзөтүүлөрдү киргизүүнүн жана кабыл алуунун так аныкталган тартиби менен билдирилет, анын максаты коомдук талкуулоо, демилге көтөргөн субъекттердин белгиленген чөйрөсүн сактоо, атайын кворумдар жана квалификациялуу көпчүлүк, кароо стадияларынын ырааттуулугу аркылуу конституциялык чечимдердин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн камсыз кылуу болуп саналат. Бул жерде жол-жобо формалдуулук эмес, импульсивдүүлүккө каршы кепилдик болуп саналат, анткени ал аргументтерди рационалдуулук жана коомдук текшерүү сыноосунан өтүүгө мажбурлап, жүйөлөрдү чыпкадан жана институционалдык текшерүүдөн өткөрөт.

Материалдык чек, өз кезегинде, жол-жобону кынтыксыз сактоо да өзүнчө алганда түзөтүүнү мыйзамдаштырбайт жана ар кандай формалдуу түрдө мүмкүн болгон өзгөртүүлөр юридикалык жактан жол берилбейт дегенди

билдирет. Конституциянын тексти жаңыртылышы мүмкүн, бирок ал адамга жана мамлекеттик бийликтин чектөөлөрүнө карата коргоочу функциясын жоготпошу керек. Ошондой эле конституциялык түзүлүштүн негизги принциптерине карама-каршы келген жана Конституциянын бирдиктүү система катары ички ырааттуулугун бузган, укуктардын жана эркиндиктердин негизги кепилдиктерин алсыратып, аларды шарттуу убадаларга айландырган, мамлекеттин эл аралык милдеттенмелерин аткаруудагы ниетине шек келтирген жана ошону менен өлкөнүн ичинде да, тышкы укуктук мамилелерде да ишенимди бузган түзөтүүлөр жол берилгис болуп саналат.

Ошентип, конституциялык түзөтүүлөрдү киргизүү институту жол берилген адаптациялоо менен жол берилбеген трансформациялоонун ортосундагы так айырмачылыкты болжолдойт. Түзөтүү конституциялык кепилдиктердин формасын тактайт, механизмдерин өркүндөтөт жана натыйжалуулугун жогорулатат, бирок алардын учурдагы жетишилген деңгээлин бузууга жана укуктар менен эркиндиктерди артка кайтарууга укугу жок, анткени негизги укуктар чөйрөсүндө регрессияга жол берилбестик логикасы иштейт, мында өзгөртүү жаратуучу, күчөтүүчү векторго гана ээ болушу мүмкүн. Конституция өнүгүүгө жол берет, бирок адамдын кадыр-баркын, мыйзамдын үстөмдүгүн жана бийликтин чектелүүлүгүн камтыган анын маанилик негиздерин жоготууга жол бербейт. Дал ушул негиздер чекти аныктайт, анын чегинен тыш түзөтүү жаңылануу болбостон, кемүү болуп калат.

4. Конституциялык түзөтүүлөрдүн өзгөчөлүүлүк принцибин жана алардын жол берилишинин өз ара байланышкан чектеринин системасын белгилөө менен Конституция, ошол эле учурда бул талаптардын иш жүзүндө милдеттүү болушу үчүн иштелип чыккан институционалдык кепилдикти бекемдейт. Конституциянын 116-беренесине ылайык Конституциялык соттун корутундусун алуу кайра кароо жол-жобосунун милдеттүү элементи болуп саналат, ал Баш Мыйзамга өзгөртүү киргизүүнү юридикалык жактан текшерилүүчү, конституциялык тартиптин өзү белгилген конституциялык негиздер жана чектөөлөр менен өлчөнүүчү чечимге айландырат. Ошентип, Конституциялык соттун катышуусу жалпысынан мамлекет үчүн конституциялык өзүн-өзү контролдоонун жана өзүн-өзү чектөөнүн механизми катары кызмат кылат, анткени конституциялык түзөтүү жөн гана саясий эрктин же көпчүлүктүн эсептөөсүнүн туундусу катары кабылданбашы керек. Жол-жобо аяктаганга чейин, ал конституциялык негиздерге жана чектерге шайкештикке көз карандысыз укуктук баалоодон өтүүгө милдеттүү. Конституционализмдин жөнөкөй идеясынын көрүнүшү ушунда: бийлик эрежелерди өзгөртө алат, бирок укук менен байланыштуу болуу эрежеден тышкары боло албайт. Ушуга байланыштуу, Конституция принциптерди жарыялоо менен гана чектелбейт, тескерисинче, аларды белгилүү бир түзөтүүлөр долбооруна карата колдонуунун юридикалык жактан таризделген ыкмасын бекитет, бул функцияны Конституциялык сотко өткөрүп берет жана анын корутундусунун алкагын мыйзам менен аныктайт.

Мындай корутундунун мазмуундук максаты “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамында ачып көрсөтүлгөн, ал Конституцияга өзгөртүүлөр жана толуктоолор жөнүндө мыйзам долбооруна карата адамдын, жарандын негизги укуктары менен эркиндиктеринин катышы, анын ичинде аларды чектөөгө жол берилгендигине, демократиялык, укуктук жана светтик мамлекеттин принциптерине, ошондой

эле Конституциянын 116-беренесинин конституциялык белгиленген тартиби боюнча талаптары бөлүгүнө карата соттун баалоо предметин аныктайт.

Конституциялык сот көз карандысыз жана институционалдык жактан нейтралдуу субъект катары иш алып баруу менен өзүн түзөтүүлөрдүн демилгечилери, мамлекеттик бийлик органдары же жеке кызыкчылыктар менен байланыштырбайт. Анын милдети – Конституцияда жана конституциялык Мыйзамда буга чейин формулировкаланган чектерде жана сунушталган өзгөртүүлөрдүн логикалуулугунун конституциялык жактан жол берилишин жалпысынан баалоо болуп саналат. Ошол эле учурда, Конституциялык соттун корутундусу конституциялык демилгелөө субъекттеринин кароосун алмаштырбайт, тескерисинче, мындай кароону Конституциянын уюштуруучу маанисин жоготпостон жана конституциялык укук тартибинин алкагынан чыкпастан жүзөгө ашырууга боло турган укуктук чектерди белгилейт.

Демек, Конституциялык соттун корутундусунун юридикалык мааниси анын консультативдик сунушунда эмес, долбоорду андан ары жылдыруу үчүн милдеттүү болгон конституциялык шартында жатат. Оң корутунду белгиленген тартипте жол-жобону улантуу үчүн конституциялык жактан зарыл шарттын болушунун мүмкүндүгүн тастыктайт. Тескерисинче, терс корутунду сунушталган түзөтүүлөр өзүнүн укуктук күчү боюнча Конституциянын негиз түзүүчү принциптерине жана системалык логикасына карама-каршы келгенде, укуктардын жана эркиндиктердин конституциялык кепилдиктеринин деңгээлинин ылайык келбестигине жана жол берилгис төмөндөшүнө алып келгенде, Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелерине шайкеш келбегенде же 116-беренеге конституциялык түрдө белгиленген кайра кароо тартиби катары жооп бербеген учурда мындай шарттын жоктугун белгилейт. Ушундан алганда, долбоордун Конституцияга өзгөртүү киргизүү жол-жобосу боюнча андан ары жылдырылышы мүмкүн эмес.

5. Конституциялык соттун корутундусунун предмети жана конституциялык өзгөртүүлөрдүн жол берилиши алардын адамдын жана жарандын негизги укуктары менен эркиндиктерине тийгизген таасири аркылуу бааланат деген жогоруда айтылгандарды өнүктүрүү менен, укуктардын жана эркиндиктердин системасы Конституциянын баалуулук-ченемдик негизин түзөрүн баса белгилөө керек. Баш Мыйзамдын текстинде укуктарды бекитүү менен, эл аларды моралдык постулаттан кош мүнөзгө ээ болгон юридикалык жактан милдеттүү кепилдикке айландырат. Бир жагынан, ал адамдын автономиясынын жана корголушунун чөйрөсүн бекитет; экинчи жагынан, ал мамлекеттин жол берилген кийлигишүүсүнүн чектерин белгилейт жана учурдагы жөнгө салуунун да, конституциялык кайра кароонун да укук ченемдүүлүгү баалана турган критерийди белгилейт. Ошондуктан, конституциялык өлчөмдө укуктарды таануу гана эмес, аларды коргоонун жетишилген деңгээлин сактоо да маанилүү, анткени укуктар улам өзгөрүлмө кароодон көз каранды болгон өзгөрүлмөлүү көрсөткүчкө айланганда, алар кепилдик болбой калат.

Бул системада жашоо укугу негизги, конститутивдик абалды ээлейт. Ал укуктардын бирине гана тиешелүү эмес, тескерисинче, инсандын укуктук статусунун онтологиялык негизин түзөт, анткени адамдын жашоосуз башка эркиндиктерди, кызыкчылыктарды жана кепилдиктерди ишке ашыруу мүмкүн эмес. Ошондуктан, ал жөн гана негизги укуктардын бири эмес, укук өбөлгө болуп саналат, ансыз укуктардын жана эркиндиктердин жыйындысы өзүнүн

чыныгы мазмунун жоготот. Эркиндик, кадыр-барк, жеке кол тийбестик, сот адилеттигине, менчикке, билим алууга жетүү жана коомдук жашоого катышуу – мунун баары инсандын укук ээси катары өмүрүн болжолдойт. Андыктан, конституциялык өлчөмдөн алганда өмүр коргоо объектиси катары эмес, инсандын конституциялык статуска ээ болуу мүмкүнчүлүгүнүн шарты болуп саналат. Дал ушул өмүр чекти белгилейт, андан сырткары укук коргоочу механизми катары иштебей калат жана дареги жок декларацияга айланат.

Ушул себептен улам, өмүрдү конституциялык коргоо өмүрдөн өзүм билемдик менен ажыратууга тыюу салуудан да көптү билдирет. Ал мамлекеттин өмүрдү мүмкүн болушунча толук укуктук каражаттар менен коргогудай укуктук тартипти түзүү милдетин билдирет, ал эми бул коргоодон кандайдыр бир обочолонуу укуктун маңызын сактоодо гана жана өмүрдү санкция салуу предметине айланышына жол бербөө шартында гана жол берилген. Бул контекстте өлүм жазасы эң катуу жазалоо чарасынын бири эмес, мамлекеттин эрки боюнча өмүрдөн биротоло жана артка кайтарылгыс ажыратууну болжолдогон, сапаты түп-тамырынан бери башкача укуктук түзүлүш болуп саналат. Анын кайтарылгыстыгы бузулган укукту кайра калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат жана укук колдонуу катасын фаталдуу кылат. Бул адамды коргоого жана орду толгус жоготууларды минималдаштырууга багытталган Конституциянын кепилдөө табиятына шайкеш келбейт.

Сунушталып жаткан түзөтүү конституциялык кепилдиктердин дал ушул деңгээлине тиешелүү. Мыйзам долбоорунда 25-берененин биринчи бөлүгүн ар бир адамдын ажыратылгыс жашоо укугуна ээ экендигин жана эч кимдин өмүрү өзүм билемдик менен кыйылышы мүмкүн эместигин жарыялоо менен бирге, өлүм жазасы балдарды зордуктоо, зордуктоо менен коштолгон адам өлтүрүү үчүн гана мыйзам менен белгилөөгө жол берет деген редакцияда баяндоо сунушталат. Муну менен, конституциялык текстке өмүрдү коргоону кийинки мыйзам чыгаруучунун кароосунан көз каранды болгон, шарттуу кайтарымдуулук режимине өткөрүүчү конструкция киргизилет. Эгерде Конституция өзүнүн кепилдик берүүчү функциясында мамлекеттин өмүргө санкция объектиси катары мамиле кылуу мүмкүнчүлүгүн чектөөгө багыттаса, анда ага өлүм жазасына жол бериле тургандыгы жөнүндө эскертүүнү киргизүү карама-каршы мамилени институционалдаштырууну билдирет. Мында өмүрдөн ажыратууга кылмыш-жаза саясатынын юридикалык жактан ченемдештирилген инструменти катары жол берилет. Натыйжада, жөнгө салуунун өзүнчө элементи өзгөрбөстөн, мамлекеттин мыйзамдуу аракети катары өмүрдөн биротоло ажыратууга жол берилгендиктен, жашоого болгон укукту коргоонун логикасынын өзү өзгөрөт.

Кыргыз Республикасынын тарыхый-укуктук өнүгүүсү мамлекет тарабынан мурда жашоого болгон укуктун кепилдиктерин күчөтүүгө жана кылмыш-жаза саясатын гумандаштырууга жана либералдаштырууга багытталган ырааттуу жол-жоболоштурулган башка тандоо жүргүзүлгөндүгүн тастыктайт. 1998-жылы өлүм жазасын аткарууга мораторий киргизүү жана анын кийинки узартылышы Президенттин 2005-жылдын 29-декабрындагы № 667 Жарлыгын чыгаруу менен аяктаган. Жарлык менен мораторий мыйзам чыгаруу жолу менен өлүм жазасы толук жокко чыгарылганга чейин узартылган, ошондой эле өлүм жазасын жокко чыгарууну жана аны биротоло жокко чыгарган эл аралык механизмдерге кошулууну камсыз

кылган чечимдерди даярдоо боюнча тапшырмалар берилген. Андан аркы кадамдар кырдаалдык эмес, институционалдык мүнөздө болгон: 2006-жылы өлүм жазасын жокко чыгарган конституциялык түзөтүү киргизилген, 2007-жылы кылмыш-жаза мыйзамдарына өзгөртүүлөр киргизилген, ал эми 2010 жана 2021-жылдагы Конституция өлүм жазасына биротоло тыюу салган. Бул бир катар чечимдер саясий практикада гана эмес, конституциялык деңгээлдеги ченемдик актыларда да бекитилген жашоого болгон укукту коргоонун укук тартиби тарабынан түзүлгөн жогорку деңгээлин билдирет. Ал өлүм жазасын колдонууну убактылуу чектөөнү эмес, мамлекеттин гуманисттик жана либералдык тандоосун ырааттуу институционалдык түрдө жол-жоболоштургандыгын көрсөтөт. Мында жашоого болгон укуктун жана инсандын кадыр-баркынын артыкчылыгы жогорку деңгээлдеги ченемдик чечимдер аркылуу бекитилген. Демек, өмүрдү коргоонун жетишилген деңгээли туруктуу конституциялык кепилдиктин мүнөзүнө ээ болгон.

Мунун натыйжасында өлүм жазасын киргизүү боюнча сунушталып жаткан конституциялык жактан ага жол берүү өзүнүн укуктук таасири боюнча конституциялык жөнгө салууну тактоо эмес, жашоого болгон укукту коргоонун жетишилген деңгээлин төмөндөтүү жана конституциялык кепилдиктин багытынын өзүн өзгөртүү болуп саналат. Түзөтүү өмүрдү шартсыз коргоо чөйрөсүнөн шарттуу кайтарымдуулук чөйрөсүнө өткөрөт, анткени ал кылмыш-жаза саясатынын юридикалык жактан ченемдештирилген инструменти катары өмүрдөн биротоло ажыратууга жол берет. Натыйжада, жашоого болгон укук эң жогорку конституциялык кепилдик болуудан калат жана иш жүзүндө мыйзам чыгаруучунун кароосунан көз каранды болуп калат. Бул анын ажыратылгыс, абсолюттук мүнөзүнө жана 25-берененин инсанды коргоонун чек коюлган конституциялык бөгөт катары ролуна дал келбейт.

Мындан сунушталган өзгөртүүнүн жол берилишине баа берүү үчүн принципалдуу тыянак келип чыгат. Конституциялык текстке өлүм жазасын киргизген түзөтүү, өзүнүн укуктук таасири боюнча, жашоого болгон укукту конституциялык коргоонун жетишилген деңгээлин төмөндөтүүнү билдирет жана муну менен фундаменталдык укуктар чөйрөсүндө регресси (non-regression) түзөт. Жогоруда баяндалган конституциялык чектөөлөрдүн логикасынан алганда, мындай артка кетүү/эволюция жол берилүүчү адаптация катары квалификацияланбайт, анткени ал кепилдиктердин формасын же механизмдин эмес, алардын маани-маңыздык багытын өзгөртөт, Конституциянын өзүнүн коргоочу функциясын начарлатат. Негизги укуктар чөйрөсүндө регрессин жол берилбестигинин презумпциясы колдонулат, мында өнүгүү күчөтүүчү, жаратуучу векторго гана ээ болушу мүмкүн, антпесе мындай түзөтүү жаңылануу болуудан калып, кемүүгө айланат.

Ошентип, Конституциялык сот 25-берененин биринчи бөлүгүнүн өлүм жазасын киргизүүнү караган сунушталган редакциясы, жашоо укугун коргоонун конституциялык стандартына түздөн-түз карама-каршы келет жана анын кепилдигинин деңгээлинин регрессивдүү төмөндөшүнө жол берүү демократиялык жана укуктук мамлекеттин принциптеринен четтөөнү билдирет, бул мындай түзөтүүнү конституциялык жактан жол берилген деп таанууга жол бербейт деп эсептейт.

6. Конституция, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерин жана ченемдерин, ошондой эле эл аралык келишимдерди укуктук системанын бир бөлүгү катары таанып (6-статьянын 3-бөлүгү), мамлекеттин укуктук

байланыштуулугунун конституциялык тандоосун белгилейт. Бул тандоо менен Баш Мыйзамдын деңгээлинде укуктук системанын ачык (интеграцияланган) модели бекитилет, анын алкагында мамлекеттин эл аралык милдеттенмелери тышкы, факультативдик багыттама мүнөзүн жоготот жана ички системалык юридикалык релеванттуулукко айланат. Демек, мамлекет ички чечимдерди эл аралык деңгээлде өз ыктыяры менен кабыл алган милдеттенмелер менен өлчөөгө милдеттүү.

Бул конституциялык жобонун юридикалык мазмуну, биринчи кезекте, анын бийликтин бардык бутактары үчүн милдеттүүлүк таасиринен көрүнөт.

Мамлекеттик бийлик органдарынын ченем жаратуучу жана башкаруучулук чечимдери ратификацияланган жана колдонуудагы эл аралык келишимдерге ылайык кабыл алынышы керек, анткени аларды этибарга албоо жөн гана саясий-башкаруучулук тандоодогу кемчилик эмес, тиешелүү милдеттенмени камтыган укуктук системанын параметрлеринин конституциялык жактан олуттуу бузуу болуп саналат.

Өз кезегинде, сот бийлиги бул талапты, анын ичинде конституциялык сот өндүрүшү аркылуу ишке ашырат. Конституциялык сот улуттук актылардын мазмунуна, маанисине жана колдонулушуна баа берүүдө ички ченемдик укуктук актылардын кабыл алган эл аралык милдеттенмелери менен шайкештик презумпциясына таянат. Ал конституциялык тартип менен мамлекеттин эл аралык укуктук жоопкерчилигинин ортосундагы ченемдик ажырымды болтурбаган чечмелөөнү жана юридикалык квалификациялоону камсыз кылууга милдеттүү. Бул риториканы эмес, укуктук мамлекеттин маңызын билдирет: укук – бул мамлекеттин жүрүм-турумун алдын ала айтууну камсыз кылуучу жана жоопкерчилик горизонтунда бийликти кармап туруучу, коомдук убаданын байланыштуулугунун жана ырааттуулугунун формасы.

Мында, мамлекет эл аралык келишимдин аткарылбагандыгын өзүнүн ички укуктук мыйзамдарынын өзгөчөлүктөрүнө шилтеме жасоо менен негиздей албайт. Бул императив эл аралык келишимдердин укугу жөнүндө Вена конвенциясында бекитилген: катышуучу келишимди аткарбоодо негиз катары ички мыйзамдын жоболоруна шилтеме жасай албайт (27-статья), ал эми күчүндө болгон ар бир келишим катышуучулар үчүн милдеттүү болуп саналат жана ак ниеттүүлүк менен аткарылууга жатат (*pacta sunt servanda*) (26-статья).

Ошол эле учурда, жогоруда айтылган Конвенция келишимди ак ниеттүүлүк менен аткаруу милдетин гана эмес, ошондой эле келишимди токтотуу, аны денонсациялоо, андан чыгуу же токтото туруу шарттарын да жөнгө салат. Бул юридикалык кесепеттер мамлекеттин каалоосу боюнча эмес, келишимдин өзүнүн жоболорун же милдеттенменин келишимдик байланыштуулугунун улантуу принцибин бекемдеген Конвенциянын жоболорун колдонуунун натыйжасында гана келип чыгат (42-статья). Ошондуктан, эгерде келишимде токтотуу жөнүндө жоболор камтылбаса жана денонсациялоону же андан чыгууну караштырбаса, андан бир тараптуу чыгуу укугу болжолдонбойт жана катышуучулардын мындай мүмкүнчүлүккө жол берүү ниети аныкталган же чыгуу укугу келишимдин мүнөзүнөн келип чыккан өзгөчө учурларда гана жол берилет (56-статья).

Эгерде ички ченемдик чечим же аны колдонуунун практикасы өзүнүн укуктук таасири боюнча учурдагы колдонуудагы эл аралык милдеттенмеге шайкештик эместикке же аны иш жүзүндө аткарбоого алып келсе, анда мындай кырдаал эл аралык укуктук жоопкерчилик жагынан гана эмес, ошондой эле мамлекеттик бийликтин конституциялык ак ниеттүүлүгүн бузуусу катары да квалификацияланышы мүмкүн, анткени тиешелүү милдеттенме Конституциянын өзүндө бекитилген. Аткарбоо Вена конвенциясынын 60-статьясынын маанисинде олуттуу катары классификацияланышы мүмкүн, андыктан келишимдик мамилелер үчүн Конвенцияда каралган кесепеттердин колдонулушунун тобокелдиги келип чыгат. Кеңири мааниде алганда, мындай макулдашылбагандык контрагент катары мамлекеттин алдын ала айтуу мүмкүнчүлүгүн алсыратууга жөндөмдүү, анын кадыр-баркына доо кетирип, натыйжасы катары эл аралык кызматташтык мейкиндиги, анын ичинде адам укуктары, коопсуздук жана экономикалык байланыштар сыяктуу сезимтал чөйрөлөрдө солгундашы мүмкүн.

7. Каралып жаткан “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору 25-берененин биринчи бөлүгүн жаңы редакцияда баяндоону карайт, анда жашоого болгон ажыратылгыс укукту бекитүү менен бирге, өлүм жазасы балдарды зордуктоо жана зордуктоо менен коштолгон адам өлтүрүү үчүн мыйзам менен гана киргизилиши мүмкүн деп белгиленет. Ошону менен кылмыш-укуктук саясаттын жеке элементи эмес, жашоого болгон укукту коргоонун конституциялык конфигурациясы козголот, ал өзүнүн максаты боюнча мамлекеттин жазалоо формасы катары өмүрүнөн ажыратууга кайрылуу мүмкүнчүлүгүн институционалдаштырууга эмес, чектөөгө багытталган.

Көрсөтүлгөн укуктун мүнөзүнө жана анын фундаменталдык кепилдиктер системасындагы ордуна байланыштуу мындай өзгөрүү эл аралык-укуктук тегиздикте — жашоого укукту коргоонун универсалдуу стандарттары жагында да, ошондой эле бул чөйрөдө Кыргыз Республикасы кабыл алган келишимдик милдеттенмелерде да сөзсүз мааниге ээ болот.

Жашоого болгон укукту коргоонун эл аралык стандарты Адам укуктарынын жалпы декларациясында туруктуу жана жалпыга белгилүү туюндурулган, ал ар бир адамдын жашоого, эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укугун бекемдейт (3-статья). Келишимдик өлчөмдө ушул эле принцип Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактта юридикалык жактан милдеттүү формага ээ, ага ылайык жашоого болгон укукту ажыратылгыс жана мыйзам менен корголгон деп тааныйт жана өмүрдөн өзүм билемдик менен ажыратууга тыюу салат (6-статья).

Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасы үчүн каралып жаткан чөйрөдөгү эл аралык укуктук алкак жалпы стандарттар менен гана чектелбеши өтө маанилүү. Кыргыз Республикасы 2010-жылдын 6-декабрында өлүм жазасын алып салууга багытталган Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын Экинчи Факультативдик протоколуна кошулган. Бул Протоколдун мазмуну өлүм жазасына жол берүүнүн шарттары жөнүндө маселенин

коюлушунун өзүн жокко чыгарат, анткени мамлекеттин юрисдикциясы үчүн аны укук тартибинен биротоло четтетилишинин жалпы режимин жана мамлекет тарабынан жүзөгө ашырылуучу жаза чара катары өлүм жазасына тыюу салууну белгилейт. Тагыраак айтканда, Протоколдун 1-беренесине ылайык, катышуучу мамлекеттин юрисдикциясында турган бир да адам өлүм жазасына тартылбашы керек, ал эми мамлекет өз юрисдикциясынын чегинде өлүм жазасын алып салуу үчүн бардык зарыл чараларды көрүүгө, башкача айтканда, аны дайындоо жана улуттук укук тартибинде аткаруу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарууну камсыздоого милдеттүү. Протокол согуш мезгилиндеги катуу белгиленген эскертмеге гана жол берет (2-статья) жана муну менен сөз өлүм жазасын колдонуунун вариативдүүлүгү жөнүндө эмес, жазанын жол берилген институту катары аны жоюуга багытталган принциптүү тыюу салуу режими жөнүндө болуп жаткандыгын белгилейт.

Конституциялык сот, ошондой эле Кыргыз Республикасы 2010-жылы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын Экинчи Факультативдик протоколуна кошулуу менен өлүм жазасын биротоло жокко чыгаруу боюнча келишимдик милдеттенмени өзүнө алгандыгын жана ал бир тараптуу денонсацияны (чыгууну) караштырбаган режим түрүндө экендигин өзгөчө баса белгилөө зарыл деп эсептейт. БУУнун Адам укуктары боюнча комитети денонсациялоо жөнүндөгү эскертме Экинчи Факультативдик протоколдун текстинен атайын алынып салынганын ачык эле көрсөтөт жана ушуга байланыштуу катышуучу мамлекеттер аны денонсациялай албастыгына түшүндүрмө берет. Мындай келишимдик режимдин логикасы боюнча, өлүм жазасын жокко чыгаруу юридикалык жактан кайтарылгыс мүнөзгө ээ болуп калат, ал эми аны улуттук укуктук тартипке кайра киргизүүгө жол берилбейт.

Ошентип, Конституцияга өлүм жазасын мыйзам менен белгилөө мүмкүнчүлүгү жөнүндө формуланы киргизүү менен, долбоордо аны жаза чарасы катары кайтарууга жол берилишин конституциялык деңгээлде бекемдейт, ал эми Кыргыз Республикасынын Экинчи Факультативдик протокол боюнча учурдагы эл аралык милдеттенмеси тескерисинче — өлүм жазасын биротоло жокко чыгарууну жана мамлекеттин юрисдикциясынын чегинде өлүм жазасын болтурбоону талап кылат. Эл аралык укуктук өлчөмдө бул өлүм жазасын жокко чыгаруу боюнча учурдагы келишимдик режиминен четтөө болуп саналат жана алынган милдеттенмени объективдүү түрдө бузууга алып келүүчү, эл аралык укуктук жоопкерчилик коркунучу жана мамлекеттин келишимдик мамилелери үчүн күтүлүүчү кесепеттери бар моделди конституциялык түрдө бекитүүнү билдирет.

Өз кезегинде, ички мамлекеттик, конституциялык өлчөмдө мындай ажырым укуктук тартиптин ички ырааттуулугу принцибин бузат, анткени Конституциянын 6-беренесинин 3-бөлүгү эл аралык келишимдерди Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын курамына киргизет. Ушундан алганда, сөз тышкы коллизия жөнүндө эмес, конституциялык маанилүү ички системалык карама-каршылык жөнүндө болууда, мында Баш Мыйзамдын өзү тарабынан мурда укуктук тартипке киргизилген, колдонуудагы эл аралык милдеттенмелерге туура келбеген уруксатты Конституцияда бекитүү

сунушталууда. Мындай мамиледе Конституция ченемдик жактан өзүнө-өзү карама-каршы келген булакка айланмак, анткени бир эле учурда эл аралык жокко чыгаруу режиминин милдеттүүлүгүн бекиткен жана аны ички мыйзамдык кароо менен андан өтүү мүмкүнчүлүгү бекемделмек.

8. “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору Кыргыз Республикасынын Президентинин демилгеси боюнча киргизилген жана Конституциянын экинчи бөлүмүнө тиешелүү ченемди өзгөртүүнү карайт (25-берене). Конституциянын 116-беренесине ылайык мындай өзгөртүүлөр, өзгөчө же согуш абалынын учурунда Конституцияны кабыл алууга жана ага өзгөртүүлөрдү киргизүүгө тыюу салууну кошо алганда, этаптардын жана чектөөлөрдүн конституциялык белгиленген ырааттуулугун сактоо менен Президент тарабынан дайындалган референдум (бүткүл элдик добуш берүү) аркылуу кабыл алынат.

Бул жол-жобонун элементтеринин бири болуп Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун корутундусу эсептелет. Конституциянын 116-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык соттун корутундусун берүү кайра кароо механизмдин милдеттүү бөлүгү болуп саналат жана конституциялык түзөтүүнү Конституциянын өзү тарабынан белгиленген чектерде жана негиздерде өлчөнүүчү юридикалык жактан текшерилүүчү чечимге айлантат. Аталган жүйөлөштүрүүчү бөлүктүн 4-пунктунда ачып көрсөтүлгөндөй, корутундунун мындай юридикалык мааниси, ал долбоорду андан аркы жылдыруунун конституциялык зарыл шарты болуп саналат: оң корутунду жол-жобону улантуу үчүн мындай шарттын бар экендигин тастыктайт, ал эми терс корутунду укуктук таасири боюнча сунушталган өзгөртүүлөр Конституциянын негиз түзүүчү принциптерине жана тутумдук логикасына карама-каршы келген учурларда бул шарттардын жоктугун билдирип, укуктардын жана эркиндиктердин конституциялык кепилдиктеринин деңгээлинин жол берилгис төмөндөшүнө алып келет жана (же) Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелерине шайкеш келбейт.

Каралып жаткан иште, ушул жүйөлөштүрүүчү бөлүктүн 5-7-пункттарында ырааттуу негизделгендей, сунушталган Мыйзам долбоору өзүнүн укуктук таасири боюнча, биринчиден, жашоого болгон укукту конституциялык жактан коргоонун жетишилген деңгээлинин регрессивдүү төмөндөшүнө алып келет, экинчиден, укуктук системага киргизилген өлүм жазасын биротоло алып салуу чөйрөсүндө Кыргыз Республикасынын колдонуудагы эл аралык милдеттенмелери менен шайкеш келбеген ченемдик конструкцияны бекемдейт. Көрсөтүлгөн жагдайлар алардын жыйындысында, бул долбоор Кыргыз Республикасынын Конституциясына карама-каршы келерин жана кайра кароонун конституциялык жактан белгиленген чектерине жооп бербей тургандыгын билдирет. Демек, 116-берененин тартибинде жол-жобону улантуу үчүн конституциялык зарыл шарт жок, андыктан долбоорду андан ары жылдырууга, анын ичинде бул маселе боюнча референдумду демилгелөөгө жана дайындоого конституциялык жактан жол берилбейт.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 5-пунктуна, 4-бөлүгүнө, 116-беренесинин 4-бөлүгүнө, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 38, 48, 49, 52 жана 53-беренелерине ылайык, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту төмөнкүгө келди:

КОРУТУНДУ

1. “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келбейт.

2. “Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору референдумга коюлушу мүмкүн эмес жана аны кабыл алуу үчүн демилгени ишке ашыруу боюнча бардык жол-жоболор ушул Корутунду күчүнө кирген учурдан тартып токтотулат.

3. Корутунду акыркы жана даттанууга жатпайт, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

4. Корутунду бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бардык аймагында аткарылууга тийиш.

5. Бул Корутунду мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТЫНАН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Максатбек Гыязидинович Анарбаевдин кайрылуусуна байланыштуу
Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин
95-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү
жөнүндө иш боюнча**

ЧЕЧИМИ

№ 09-Р

2025-жылдын 17-декабры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу –
Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев,
Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев
курамында, катчы К.Маамыталы кызынын;

кайрылуучу тарап – Максатбек Гыязидинович Анарбаевдин
кызыкчылыгын ордер боюнча көздөгөн Бакыт Саматкулович Осмоналиевдин;

жоопкер тарап – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин
Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Самат
Кыштообекович Ысырановдун;

үчүнчү жактар – Кыргыз Республикасынын Президентинин жана
Министрлер Кабинетинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык
сотундагы туруктуу өкүлү Алмазбек Тавалдыевич Молдобаевдин,
Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун ишеним кат боюнча өкүлү
Маргарита Насаркановна Сапиянованын, Кыргыз Республикасынын Башкы
прокуратурасынын ишеним кат боюнча өкүлдөрү Калыгул уулу Бакыттын,
Кумарбек Курманбекович Байдылдаевдин, Кыргыз Республикасынын
Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин ишеним кат боюнча өкүлдөрү
Темирлан Тилекович Акынбековдун, Эмир Эрнисович Хасановдун, Кыргыз
Республикасынын Юстиция министрлигинин Кыргыз Республикасынын
Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү Аязбек Доолосбекович
Джаркынбаевдин, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин
ишеним кат боюнча өкүлү Илгиз Камилжанович Аскаровдун катышуусунда,

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 1 жана
2-бөлүктөрүн, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө Кыргыз
Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 4, 17, 40, 45- беренелерин
жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык
кодексинин 95-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун
текшерүү жөнүндө ишти ачык сот отурумунда карап чыкты.

Бул ишти кароого М.Г. Анарбаевдин кайрылуусу жана талашылып жаткан ченемдердин Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келеби деген маселеде табылган аныксыздык себеп жана негиз болду.

Ишти соттук отурумга даярдаган судья-баяндамачы К.Дж. Кыдырбаевдин маалыматын угуп жана иштин материалдарын изилдеп чыгып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2025-жылдын 17-июлунда Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна М.Г.Анарбаевдин Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (мындан ары – КЖПК) 95-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 57-беренесинин 1, 3 жана 4-бөлүктөрүнө дал келүүсүн текшерүү жөнүндө өтүнүчү келип түшкөн.

Өтүнүчтөн жана ага тиркелген материалдардан белгилүү болгондой, 2019-жылы бир нече адамдарга карата козголгон кылмыш ишинин алкагында айыпталуучулар Р.М.Воинов жана К.Куценко күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашууларды түзүшүп, андан улам аларга карата материалдар өзүнчө өндүрүшкө бөлүнүп, сот тарабынан жөнөкөйлөштүрүлгөн тартипте каралып, 2021-жылы айыптоо өкүмү чыгарылган.

Буга байланыштуу, кайрылууда Р.М. Воинов менен К. Куценко күнөөлөрүн моюнга алган көрсөтмөлөрдү беришкендиги, ошондой эле айыпталып жаткан ишке М.Г. Анарбаевдин катышы бар экендиги тууралуу маалыматтар берилгендиги көрсөтүлгөн. Арыз ээсинин тастыктоосу боюнча, дал ушул көрсөтмөлөр ага карата кылмыш ишин козгоо үчүн негиз болгон жана анын күнөө тагылган кылмыштарга катыштыгы жөнүндөгү тыянактар көбүнесе сот тарабынан жөнөкөйлөштүрүлгөн тартипте каралган кылмыш ишинин алкагында Р.М. Воинов менен К. Куценкону берген көрсөтмөлөрүнө негизделген.

Ушундан алганда, кайрылуу субъектиси кылмыш иштерин өзгөчө тартипте кароо соттук тергөөнү толук көлөмдө жүргүзбөстөн жана сот тарабынан далилдерди түздөн-түз изилдебестен соттук териштирүү жүргүзүүнү болжойт деп көрсөткөн. Мындан тышкары, арыз ээси кылмыш ишинин материалдарын өзүнчө өндүрүшкө бөлүүнүн негиздерин жана тартибин жөнгө салуучу КЖПКнын 142-беренесинин жоболоруна көңүлдү буруу менен мындай процессуалдык чечимди кабыл алуу кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн ар тараптуулугуна жана объективдүүлүгүнө таасир этпеген учурда гана жол берилерин баса белгилейт. Ал эми арыз ээси М.Г. Анарбаевге жана ишке тиешеси бар башка адамдарга карата козголгон кылмыш иштери боюнча айыптоо тарабы жана жабырлануучу тараптын өкүлдөрү, анын ырастоосу боюнча Р.М. Воиновго жана К. Куценкого карата чыгарылган, мыйзамдуу күчүнө кирген айыптоо өкүмүнө шилтеме жасап, аны колдонууга аракет кылышууда, муну менен анда алардын күнөөнү моюнга алган көрсөтмөлөрүнө негизделген, анда белгиленген жагдайларга КЖПКнын 95-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүнүн жоболоруна ылайык преюдициалдык маани беришүүдө.

Муну менен бирге, арыз ээси КЖПКнын 95-беренесинин 3-бөлүгүнүн

жоболоруна өзгөчө көңүл бурат, алар материалдык зыяндын жана (же) моралдык зыяндын ордун толтуруу маселелерин чечүү бөлүгүндө соттун өкүмүнүн милдеттүүлүгүн белгилөө менен, анын пикири боюнча тиешелүү талаптарды кароодо соттун тыянактарын иш жүзүндө алдын ала аныктайт жана кылмыш-жаза процессине катышпаган адамдардын соттук коргоого укугун козгойт.

М.Г. Анарбаевдин тастыктоосу боюнча, талашылып жаткан жоболорду учурдагы укук коргоо практикасында колдонууда толук соттук териштирүүсүз жана анын катышуусуз өзгөчө жол-жоболордун алкагында чыгарылган, соттук актыларда белгиленген тыянактар жана жагдайлар, ага карата козголгон кылмыш ишин кароодо колдонулган кырдаалдын түзүлүшүнө алып келет. Бул, арыз ээсинин пикири боюнча сот тарабынан далилдердин жалпылыгын көз карандысыз баалоосуз, ошондой эле кылмыш ишинин жагдайларын ар тараптуу жана объективдүү иликтөөсүз айыптоо өкүмүн чыгаруу тобокелдигин жаратат.

Мындан тышкары, арыз ээси КЖПКнын 57-главасынын тартибинде токтом кылынган өкүм соттор жана процесстин катышуучулары тарабынан башка адамдарга тиешелүү фактыларды аныкталган деп таануу үчүн негиз катары каралган практика калыптангандыгына көрсөткөн. Бул сот отурумунда далилдерди изилдөөнүн жалпы тартибинде тастыкталбаган, башка айыпталуучулардын көбүнчө оозеки көрсөтмөлөрүнөн айыптоолорду түзүүгө мүмкүндүк берет. Анын пикири боюнча, бул конституциялык кепилдиктерге жана күнөөсүздүк презумпциясы принцибине карама-каршы келет.

Бул контекстте, арыз ээси ошондой эле айыпталуучунун процессуалдык статусун жана кылмыш менен келтирилген зыян үчүн мүлктүк жоопкерчиликти тарткан адамдардын катышуусун аныктаган КЖПКнын 45 жана 47-беренелеринин жоболоруна, ошондой эле КЖКнын 71-беренесине шилтеме жасайт, ага ылайык материалдык зыяндын ордун толтуруу жана моралдык залалды компенсациялоо адамдын кылмыш жоопкерчилигинен же болбосо жазадан бошотулгандыгына карабастан сот тарабынан колдонулат. Бул анын пикири боюнча, тиешелүү кылмыш-жаза процессине катышпаган адамдар үчүн өзгөчө тартипте чыгарылган өкүмдөргө преюдициалдык күч берүүнүн укуктук кесепеттерин күчөтөт.

Ушуга байланыштуу, арыз ээси Конституциянын 57-беренесинин 1- бөлүгүнө шилтеме жасайт, ага ылайык, ар бир адам анын күнөөсү мыйзамда каралган тартипте далилденмейинче жана мыйзамдуу күчүнө кирген соттун өкүмү менен аныкталмайынча, кылмыш жасаганга күнөөлүү деп эсептелбейт. Мында аталган берененин 3 жана 4-бөлүктөрүнө ылайык, адамды кылмыш жасаганын моюнга алгандыгынын негизинде гана соттоого жол берилбестигин, ошондой эле күнөөнү далилдөө түйшүгү айыптоо тарабына жүктөлөөрүн баса белгилейт.

М.Г.Анарбаев өзүнүн позициясын тастыктоодо Адам укуктарынын жалпы декларациясынын жана Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын жоболоруна, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын 2021-жылдын 17-февралындагы Чечиминде белгиленген укуктук позициясына шилтеме жасайт, ага ылайык кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарында белгиленген эрежелердин системасы жабырлануучу тараптын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо менен бирге ар бир инсанды

мыйзамсыз жана негизсиз айыптоолордон, соттоодон жана укуктары менен эркиндиктерин чектөөдөн коргоону камсыз кылууга тийиш.

Жазылгандардан алганда, арыз ээси КЖПКнын 95-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүн тиешелүү сот өндүрүшүнө катышпаган адамдарга карата кылмыш иштерин кароодо күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде өзгөчө тартипте чыгарылган өкүмдөргө преюдициалдык күч берүү жол берилген бөлүгүндө Конституцияга карама-каршы келет деп табууну өтүнөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 16-сентябрындагы аныктамасынын негизинде кайрылуу өндүрүшкө кабыл алынган.

Жоопкер-тараптын атынан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы туруктуу өкүлү С.К. Ысыранов арыз ээсинин кайрылуусунда келтирилген жүйөлөр боюнча төмөнкү позициясын билдирди.

КЖПКнын 95-беренесинин талашылып жаткан 1 жана 3-бөлүктөрү мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актылардын преюдициалдык маанисин карайт жана укуктук аныктыкты, соттук чечимдердин туруктуулугун, ошондой эле кылмыш-жаза жана жарандык сот өндүрүшүнүн ырааттуулугун камсыз кылууга багытталган.

Жоопкер-тарап соттун өкүмүнүн преюдициалдык күчү аныкталган жагдайларга жана алардын тиешелүү сот актысы чыгарылган адамга карата укуктук баа берилишине гана жайылтылаарын жана соттун тыянактарын кылмыш ишине катышпаган башка адамдарга автоматтык түрдө өтүшүн караштырбайт деп белгиледи. Ар бир адамдын күнөөсү жекече, көз карандысыз соттук териштирүүнүн жыйынтыгы боюнча чыгарылган, соттун мыйзамдуу күчүнө кирген айыптоо өкүмү менен гана аныкталат. Бул Конституциянын 57-беренесинде бекитилген жана укук колдонуунун кандай болбосун түрү үчүн арылгыс чек болгон күнөөсүздүк презумпциясы принцибине шайкеш келет.

Мында преюдиция институту белгиленген иш жүзүндөгү жагдайларга тиешелүү экендиги жана соттун далилдерге көз карандысыз укуктук баа берүү милдетин алмаштырбай тургандыгы, ошондой эле аны иштин материалдарын түздөн-түз, атаандашуучулук жана ар тараптуу изилдөө принциптерин сактоодон бошотпой тургандыгы баса белгиленет. Бир адамга карата чыгарылган өкүмдү колдонуу башка адамдын күнөөлүүлүгүнүн далили катары каралбайт.

С.К. Ысыранов өз позициясында күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде жөнөкөйлөштүрүлгөн тартипте чыгарылган өкүм башка айыпталуучуларга карата преюдициалдуу күчкө ээ эместигин жана далилдерди көз карандысыз жана ар тараптуу изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча сот тарабынан чечилүүгө жаткан алардын күнөөлүүлүгү жөнүндө маселени алдын ала чечпейт.

Жоопкер-тараптын пикири боюнча күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде кылмыш ишин жөнөкөйлөштүрүлгөн тартипте кароо мыйзамда каралган процессуалдык кепилдиктердин чегинде жүргүзүлөт жана башка адамдардын күнөөлүүлүгү жөнүндө маселени алдын ала чечпейт, анткени мындай өкүм жалпы тартипте далилдерди изилдебестен кабыл алынат жана ал чыгарылган адамдын укуктук статусунун чегинде гана күчкө ээ.

Кылмыш ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүү сотко чейинки өндүрүш органдарын ар бир шектүүгө же айыпталуучуга карата иштин жагдайларын ар тараптуу, толук жана объективдүү иликтөө үчүн мыйзамда каралган бардык чараларды көрүү милдетинен бошотпойт.

Мындан тышкары, талашылып жаткан мыйзамдык жөнгө салуу соттук чечимдердин милдеттүүлүгү принцибине жана Адам укуктарынын жалпы декларациясынан жана Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттан келип чыккан адилеттүү соттук териштирүүнүн эл аралык стандарттарына ылайык келет.

Баяндалгандарды эске алуу менен, С.К. Ысыранов 95-берененин 1 жана 3-бөлүктөрү Конституцияга карама-каршы келбейт деп эсептейт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин жана Министрлер Кабинетинин, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун, Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин жана Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин өкүлдөрү Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотундагы өкүлүнүн позицияларына окшош позицияларды жана аргументтерди билдиришти.

Иштин материалдарын карап чыгып, жоопкер-тараптын позициясын жана үчүнчү жактардын пикирин угуп, Конституциялык сот төмөнкү тыянактарга келди.

1. «Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык Конституциялык сот кайрылууда козголгон предмет боюнча анын ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу күмөн жараткан бөлүгүнө карата гана актыларды чыгарат.

Ошентип, ушул иш боюнча Конституциялык соттун кароосунун предмети болуп төмөнкүдөй редакцияда баяндалган Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 95- беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүнүн ченемдик жоболору саналат:

“95-берене. Преюдиция

1. Мыйзамдуу күчүнө кирген өкүм, ошондой эле маңызы жагынан чечүүчү иш боюнча соттун мыйзамдуу күчүнө кирген башка чечими белгиленген жагдайлар боюнча бардык мамлекеттик органдар, уюмдар үчүн, ошондой эле өкүм, чечимдер чыгарылган адамдарга карата укуктук баа берүү жагынан да жарандар үчүн милдеттүү. Ушул жобо апелляциялык жана кассациялык тартипте соттун өкүмүн жана башка чечимдерин текшерүүгө, жокко чыгарууга жана өзгөртүүгө, жаңыдан жана кайтадан ачылган жагдайлар боюнча иш жүргүзүүнү кайра баштоого тоскоолдук кылбайт.

3. Материалдык зыяндын жана (же) моралдык залалдын ордун толтуруу жөнүндө маселе чечилген соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмү сот үчүн бул бөлүктө кылмыш-жаза өндүрүшүнүн тартибинде чечилбеген маселелер бөлүгүндөгү жарандык сот өндүрүшүнүн жүрүшүндө иштерди кароодо милдеттүү болот.”.

Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 28-октябрындагы №129 Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси мыйзамдарда белгиленген тартипте кабыл алынган, “Эркин Тоо” гезитинин 2021-жылдын 16-ноябрындагы

№122-133 санында жарыяланган, Кыргыз Республикасынын Ченемдик укуктук актыларынын мамлекеттик реестрине киргизилген жана колдонуудагы болуп саналат.

2. Тийиштүү процессуалдык тартипте ишке ашырылган жана аяктаган сот адилеттиги укуктук кесепеттерди гана жаратпастан, сот бийлигинин институционалдык - эс тутумун сактоону да камсыз кылууга тийиш. Бул -эс тутумдун маңызы ар башка сот процесстеринде бири-бирин жокко чыгаруучу фактылык жана укуктук версиялар түрүндө бир эле юридикалык маанилүү жагдайлардын кайра кайталап аныкталышына жол бербөө болуп саналат. Болбосо, укук тартиби өзүнүн алдын ала божомолдоо мүмкүнчүлүгүн жоготот, ал эми сот бийлиги – коомдук мамилелерди акыркы жана жалпыга милдеттүү тыянактар аркылуу турукташтыруучу негизги жөндөмүнөн ажырайт.

Сот адилеттигинде дал ушундай карама-каршылыктуу соттук чечимдерди алдын алуу жана чындыктын көп түрдүүлүгүнө жол бербөө максатында преюдиция институту иштейт.

Преюдиция – бул мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актынын укуктук касиети, анда белгиленген иш жүзүндөгү жагдайлардын жана жол берилген чектерде укуктук тыянактардын мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, уюмдар жана жарандар үчүн, мурда сот тарабынан чечилген иштин предметинин алкагында жана ал акты чыгарылган адамга карата милдеттүүлүгүн билдирет. Мындай сапатта преюдиция мурда аныкталган жагдайлар жана аларды юридикалык квалификациялоо боюнча мүмкүн болгон күмөндүүлүктү жокко чыгарат, башка сот өндүрүштөрүндө соттук тыянактарды өзүм билемдик менен — жокко чыгарууга жол бербейт жана соттордун бирдиктүү коомдук юстиция механизми катары ишмердигинин уланмалуулугун камсыз кылат.

Муну менен преюдиция сот тарабынан буга чейин аныкталган жагдайларды кайрадан далилдөөнүн зарылдыгын четтетет, бири-бирин жокко чыгаруучу баалоолордун пайда болушуна жол бербейт, укук колдонуу практикасында ырааттуулукту сактайт жана мамлекеттин атынан кабыл алынган сот адилеттигинин актылары катары соттук чечимдерге урмат- сыйды бекемдейт.

Конституциялык сот, соттук актынын преюдициялык күчү соттун сот адилеттигин жүзөгө ашыруучу бирден-бир орган катары конституциялык статусунан (Конституциянын 94-беренесинин 1-бөлүгү) жана сот бийлигин жүзөгө ашыруунун бир түрү катары соттук өкүмдүн милдеттүү мүнөзүнөн түздөн-түз келип чыгаарын баса белгилейт. Ар бир адамдын соттук коргоого жана адилеттүү соттук териштирүүгө болгон укугунун кепилдиктери менен тутумдаш өз ара байланышта (Конституциянын 61, 100 жана 101-беренелери) болгон бул принцип социалдык жана укуктук чыр-чатактарды биротоло чечүүчү институт катары соттун жана анын чечимдеринин аброюнун юридикалык көрүнүшү катары чыгат.

Ошентип, преюдиция сот адилеттигинин тутум түзүүчү элементи катары кызмат кылат: ал мыйзамдуу күчүнө кирген сот актыларына реалдуу туруктуулук берет, укук колдонууда ырааттуулукту жана болжолдоого мүмкүндүк берет, сот чечимдеринин карама-каршылыгын алдын алат, муну менен укук тартибин бекемдейт.

Андыктан сот актыларынын преюдициалдуулугу процессуалдык

категория гана болбостон, ошондой эле укуктук мамлекет принцибинин конституциялык мааниге ээ көрүнүшү катары жалпысынан коомдун сот адилеттигине болгон ишенимин калыптандыруучу жана колдоочу фактор болуп кызмат кылат.

3. Ошол эле учурда, преюдиция техникалык ыкма менен эле чектелбейт; ал конституциялык-укуктук мүнөзгө ээ жана мыйзамдуу күчүнө кирген сот чечиминин укуктук натыйжасы болуп саналат, бул институтту шартсыз формула катары түшүнүүгө жол бербейт. КЖПКнын 95-беренесинин талашылып жаткан 1-бөлүгүнө ылайык, мыйзамдуу күчүнө кирген өкүм, ошондой эле маңызы жагынан чечүүчү иш боюнча соттун мыйзамдуу күчүнө кирген башка чечими белгиленген жагдайлар боюнча бардык мамлекеттик органдар, уюмдар үчүн, ошондой эле өкүм, чечимдер чыгарылган адамдарга карата укуктук баа берүү жагынан да жарандар үчүн милдеттүү. Бирок мындай милдеттүүлүк преюдицияны жаңы иште автоматтык түрдө колдонууну же мурунку сот актысынын мазмунун толугу менен ага көчүрүүнү билдирбейт. Соттун чечиминин мыйзамдуу күчүнүн натыйжасы катары преюдиция башка өндүрүштө аны колдонулуш шарттары жана таасиринин чектери бир убакта сакталган учурда гана ишке ашырылат жана ишти маңызы боюнча чечүүнүн өз алдынча жана шартсыз негизи катары эмес, мурда аныкталган жагдайларды эске алуунун юридикалык жактан жөнгө салынган механизми катары кызмат кылат. Ошондуктан мурда аныкталган жагдайларды эске алуунун жол берилген чектерин аныктоо үчүн преюдициянын колдонулуш шарттарын жана анын таасиринин чектерин так ажыратуу талап кылынат.

Алсак, преюдициянын колдонулуш шарттары деп мыйзамдуу күчүнө кирген сот актысы менен аныкталган жагдайлардын жол берилиши жөнүндө маселелерди чечүүдө сот тарабынан милдеттүү түрдө текшерилүүгө жаткан, юридикалык мааниге ээ критерийлердин жыйындысы түшүнүлөт. Бул критерийлердин болушу жана аларды сактоо жаңы өндүрүштөгү соттун башка ишти кароодо мындай жагдайларга таянууга укугу барбы же жокпу (айрым учурларда – милдеттүүбү) аныктайт.

Преюдициалдык эсепке алуунун биринчи шарты – мыйзамдуу күчүнө кирген сот актысынын болушу жана аны белгиленген тартипте жокко чыгаруу же өзгөртүү жөнүндө маалыматтын жоктугу. Жаңы иштин соту мындай актынын статусун, анын укуктук натыйжасынын аяктагандыгын жана талаш каралган учурга карата юридикалык күчүн сактап тургандыгын текшерүүгө милдеттүү. Андай болбогондо, туруктуу эмес укуктук булакка таянууну билдирмек жана жаңы өндүрүшкө юридикалык жактан туруктуулугу жок тыянактарды өткөрүп берүү тобокелдигин түзмөк.

Экинчи шарт – преюдициянын предметтик аныктыгы. Жаңы иштин соту мурунку сот тарабынан кайсы конкреттүү жагдайлар жөн гана айтылбастан, иш жүзүндө иликтенип, тийиштүү жол-жоболордун алкагында далилденди деп таанылганын жана алардын кайсынысы ишти маңызы боюнча чечүү үчүн зарыл негиз түзгөнүн аныкташы керек. Преюдиция сыпаттоо бөлүгүндө, катышуучулардын жүйөлөрүндө же иштин жыйынтыгына таасир этпеген реалдуу өбөлгөлөрдө камтылган ар кандай маалыматтарга эмес, соттук актынын жүйөлөштүрүүчү бөлүгүндө объективдештирилген жана кабыл алынган чечим үчүн олуттуу болгон фактыларды гана камтыйт. Бул контексттен алганда, жаңы иштин соту окуянын же аракеттин объективдештирилген фактыларын жана

баалоочу тыянактарды айырмалашы керек.

Өндүрүштүн процессуалдык мүнөзүнө жана мыйзамдын түздөн-түз көрсөтмөсүнө жараша фактылар гана берилиши мүмкүн, ал эми күнөөлүүлүк, укуктук квалификациялоо, субъективдүү жагы, катышуу даражасы, күнөөнүн формасы жана жоопкерчиликтиң өлчөмүнүн маселелери жаңы иште сот адилеттигин жүзөгө ашыруунун негиз түзүүчү принциптеринин бири – аныктык принцибин сактоо менен изилденген далилдердин негизинде өз алдынча түзүлүүгө тийиш.

Үчүнчү шарт – преюдициянын жеке чектелүүлүгү болуп саналат. Преюдициалдык күч баштапкы соттук териштирүүгө катышпаган жана коргонуу укуктарын жүзөгө ашырууга, атандашуучулукка жана каршы пикирлерин билдирүүгө реалдуу мүмкүнчүлүгү болбогон адамдардын укуктук абалын алдын ала чечүүнүн инструментине айланбашы керек. Бул кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө өзгөчө мааниге ээ, анткени кылмыш жоопкерчилигинин жеке мүнөзү жана күнөөсүздүк презумпциясы айыпталуучуну анын катышуусуз чыгарылган тыянактар менен байламта кылууну болтурбайт.

Төртүнчү шарт – жаңы иш боюнча далилдөө предметине карата преюдициалдык жагдайлардын релеванттуулугу болуп саналат. Жаңы иштин соту мурда белгиленген жагдайларды учурдагы сот өндүрүшүндө аныктала турган юридикалык фактылар менен салыштырат. Ал тургай формалдуу түрдө окшош жагдайлар да каралып жаткан иштин предметине, колдонулуучу укуктук ченемдерге, далилдөө стандартына жана процессуалдык контекстке жараша ар кандай далилдик мааниге ээ болушу мүмкүн. Эске алынуучу факт жаңы ишти чечүү үчүн маанисин сактаган жана далилдөө предметине таандык жана преюдициянын чектери менен камтылбаган башка жагдайларды белгилөөнү алмаштырбаган учурда гана преюдицияга жол берилет.

Бешинчи шарт – преюдициалдык эсепке алуу менен адилеттүү териштирүүнүн процессуалдык кепилдиктеринин шайкештиги болуп саналат. Жаңы иштин соту далилдөө жүгүн иш жүзүндө кайра бөлүштүргөн, күнөөсүздүк презумпциясын башкалардын тыянактарын —четке кагуу милдетине айландырган же атаандашуучулукту формалдуулукка чейин кыскарткан преюдицияга шилтеме кылган кырдаалды болтурбоого тийиш. Андыктан текшерүү, учурдагы процесстин тараптарынын преюдициянын колдонулушуна карата каршы пикирлерин билдирүү, анын чектеринин сакталбагандыгын көрсөтүү, баштапкы актыны жокко чыгарууга же өзгөртүүгө шилтеме берүү, ошондой эле мыйзам жол берген чектерде – преюдициалдык факт менен жаңы иштин далилдөө предметинин байланышын талашуу үчүн реалдуу мүмкүнчүлүктү сактайт деген эрежени камтыйт.

Колдонулуш шарттары менен катар, жогоруда белгиленгендей, жаңы иштин соту белгилүү бир кырдаалда преюдициянын колдонулушунун чектерин да белгилөөгө милдеттүү.

Эгерде, преюдициянын колдонулуш шарттары жаңы сот өндүрүшүндө аны колдонуунун жол берилиши жөнүндөгү маселеге жооп берсе, анда преюдицияны колдонуунун чектери мурда белгиленген жагдайлар канчалык деңгээлде жана кайсы учурга чейин милдеттүү юридикалык күчкө ээ болушу мүмкүн экендигин аныктайт. Бул, өз кезегинде преюдициянын тиешелүү

милдеттүүлүк көлөмүн, ал жайылтылган адамдардын чөйрөсүн жана далилдөө процесси үчүн анын маанисин чагылдырган предметтик, жеке, процессуалдык жана убакыттык өлчөмдөрдө билдирилген юридикалык таасирин чектөөнүн багыттарын аныктоону болжолдойт.

Биринчиден, преюдициянын колдонулушунун предметтик чеги, анын мазмуну мурунку сот окуянын же аракеттин фактылары катары аныктаган жагдайлар менен гана чектелип, иштин жыйынтыгы үчүн зарыл болгон деңгээлде гана мааниси болгондугу менен аныкталат. Мында укуктук баалоо элементтери, күнөөлүүлүгү жөнүндө тыянактар жана башка баалоочу чечимдер преюдициянын юридикалык таасиринин чегинен тышкары турат.

Бул контексттен алганда, жеке чек – милдеттүүлүк мурунку сот актысында тыянактар түзүлгөн адамга гана тиешелүү экендигин жана далилдик базаны түзүүгө, ошондой эле укуктук баа берүүгө таасир этүүгө мүмкүнчүлүгү жок башка катышуучуларды камтый албастыгын билдирет.

Өз кезегинде, процессуалдык чек, преюдициянын соттун далилдерди түздөн-түз изилдөөсүн алмаштырган далилдөө каражатынын маанисин ала албастыгын билдирет. Анын юридикалык таасири мурда аныкталган фактыны тышкы таяныч негиз катары эсепке алуу мүмкүнчүлүгү менен чектелет жана учурдагы сот өндүрүшүндө тиешелүү далилдерди көз карандысыз баалоосуз далилдөө предмети боюнча тыянактарды түзүүгө жайылтылбайт.

Өз кезегинде, процесстик чектөө соттун далилдерди түздөн-түз изилдөөсүн алмаштырган далилдөө каражатынын маанисин зыян келтире албагандыгында чагылдырылат. Анын юридикалык таасири мурда аныкталган фактыны тышкы шилтеме катары кароо мүмкүнчүлүгү менен чектелет жана учурдагы сот ишиндеги тиешелүү далилдерди көз карандысыз баалоосуз далилдөө предмети боюнча тыянактарды түзүүгө жайылтылбайт.

Акырында, преюдицияны колдонуунун убакыттык чеги сот актысынын күчү ал негизделген юридикалык таасиринен келип чыккан туунду мүнөзү менен шартталган. КЖПКнын 95-беренесинде түздөн-түз көрсөтүлүшүнөн улам мурда белгиленген жагдайлардын милдеттүү юридикалык күчү тиешелүү өкүм же башка соттук чечим күчүндө калып жана жаңыдан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча апелляциялык, кассациялык тартипте жокко чыгарылбаганда же өзгөртүлбөгөндө гана сакталат. Сот актысынын жокко чыгарылышы же өзгөртүлүшү анда камтылган тыянактарды милдеттүү преюдициалдуу катары андан ары колдонуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат.

Ошентип, баяндалгандардын мааниси боюнча Конституциялык сот башка сот өндүрүшүндө преюдициянын колдонулушуна анын колдонулуш шарттарын жана күчүнүн чектерин бир эле учурда жана өз ара байланышта эсепке алууда гана жол берилет деген тыянакка келди. Соттук актынын преюдициалдык күчү бул талаптар жалпысынан сакталганда гана келип чыгат жана сакталат, бул аларды иргеп же үзүндүлөп колдонуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат. Жагдайларды – биринчи жолудай кайталап далилдөөгө жана мурунку соттук актыдан механикалык түрдө албоого негизделген, преюдициалдык эсепке алуунун жол берилишин жана чектерин текшерүүгө негизделген мындай мамиле – преюдиция институнун укуктук мамлекет логикасында иштешин камсыз кылат, күнөөсүздүк презумпциясын жана далилдөө жүгүн бөлүштүрүүнү кошо алганда, адилеттүү жана атаандашуучулук териштирүүнүн

конституциялык кепилдиктерин төмөндөтпөстөн, укуктук аныктыкка жана сот практикасынын ырааттуулугуна колдоо көрсөтөт.

4. КЖПКнын жоболорунда, ошондой эле жарандык сот өндүрүшүнүн тартибинде зыяндын ордун толтуруу жөнүндө маселелерди чечүүдө преюдиция институтун колдонуу бекитилген. Алсак, КЖПКнын 95-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, материалдык зыяндын жана (же) моралдык залалдын ордун толтуруу жөнүндө маселе чечилген соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмү сот үчүн бул бөлүктө кылмыш-жаза өндүрүшүнүн тартибинде чечилбеген маселелер бөлүгүндөгү жарандык сот өндүрүшүнүн жүрүшүндө иштерди кароодо милдеттүү болот.

Ушуга байланыштуу КЖПКнын 95-беренесинин талашылып жаткан 3-бөлүгүн колдонууда жарандык юрисдикциядагы соттор жогоруда 3-пунктта берилген преюдицияны колдонуунун жалпы эрежесинен, ошондой эле мурда белгиленген жагдайларды эсепке алуунун чектелген жана шартталган эрежесин пайдаланууга милдеттүү. Алсак, өкүмдүн милдеттүүлүгү зыяндын ордун толтуруу жөнүндө талаптарды чечүүдө аныкталууга жаткан жагдайлардын бүткүл көлөмүн камтыбайт. Кылмыш ишин карап жаткан сот тарабынан адамга карата реалдуу текшерилген жана аныкталган фактылык жагдайлар гана, анын ичинде өкүм чыгарылган адамдын жосун жасагандыгынын фактысы жана иштин материалдарында, ошондой эле өкүмдүн жүйөлөштүрүүчү бөлүгүндө тастыкталган зыянды дал анын келтиргендигинин фактысы эсепке алынат.

Преюдициалдык милдеттүүлүктүн дал ушундай маанисинде аталган ыкма жарандык процесстик мыйзамдарда түздөн-түз ченемдик жактан бекемдөө алган. Жарандык процесстик кодекстин 70-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, жазыктык иш боюнча соттун мыйзамдуу күчүнө кирген актысы ушул өкүм чыгарылган адамдын аракеттеринин жарандык-укуктук натыйжалары жөнүндө ишти карап жаткан сотко бул аракеттердин болгондугунун жана аларды ушул адам жасагандыгынын маселелери боюнча милдеттүү болот. Муну менен мыйзам чыгаруучу юрисдикциялар аралык эсепке алууда өкүмдүн преюдициалдык маанисинин чектерин ырааттуу түрдө чектеп, анын жарандык сот өндүрүшүндө кеңири колдонулушуна жол бербестен, көз карандысыз соттук кароо чөйрөсүндө жарандык-укуктун жоопкерчиликти башка элементтерин калтырат. Тагыраак айтканда, орду толтурулууга жаткан зыяндын өлчөмүн аныктоо, жарандык-укуктук мааниде себептик байланышты белгилөө, башка тараптардын катышуусу жана алардын ортосундагы жоопкерчиликти бөлүштүрүү маселелери жарандык сот өндүрүшүнүн эрежелери боюнча сот тарабынан көз карандысыз чечилүүгө тийиш.

5. Конституциялык сот 2025-жылдын 4-июнундагы өзүнүн Чечиминде күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашууну түзүүгө жана кылмыш ишин өзүнчө өндүрүшкө бөлүп кароого байланыштуу кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн процессуалдык формасын баалоо үчүн принципалдуу мааниге ээ болгон укуктук позицияларын, ошондой эле преюдиция институтун колдонуунун жол берилген чектери боюнча да, анын ичинде тиешелүү кылмыш ишине катышпаган адамдарга карата да түзгөн.

Бул Чечим күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашууну кылмыш-укуктук чыр-чатакты процессуалдык жөнгө салуунун өзгөчө формасы катары аныктайт, мында айыпталуучунун ага тагылган айыпка ыктыярдуу жана аң-

сезим менен түшүнүлгөн макулдугу анын кылмыш жоопкерчилиги жөнүндө маселесин жөнөкөйлөштүрүлгөн тартипте чечүүгө мүмкүндүк берет. Бул тартип адилеттүүлүк талаптарын сактоодо, процессуалдык үнөмдөө жана сот адилеттигинин натыйжалуулугу максаттарына кызмат кылат. Конституциялык сот мындай жол-жобого конституциялык кепилдиктердин сакталышы шартында гана жол берилерин баса белгиледи, анткени ал өзүм билемдикти болтурбайт, укуктук аныктыкты камсыз кылат жана адилеттүү сот өндүрүшүнүн кепилдиги болуп кызмат кылат.

Ошондой эле, Конституциялык сот, бул процессуалдык форманы колдонуу айыптоонун маңызын козгобойт, андыктан тагылган жосундун укуктук классификациясы да, мыйзам менен белгиленген кылмыш жоопкерчилигинин чеги да сакталаарын өзгөчө белгиледи. Бул талап мыйзамдуулуктун жана укуктук аныктыктын маанилүү кепилдиги болуп кызмат кылат: тагылган жана макулдашуу менен тастыкталган айыптоо салттуу тартиптеги сыяктуу эле фактылык базага негизделет, ал эми күнөөнү ыктыярдуу түрдө моюнга алуу айыптоо үчүн зарыл болгон далилдик базаны толуктайт, бирок алмаштырбайт. Мында жетиштүү маалыматтардын болушу жана өзгөчө тартипте колдонуу шарттарын соттук текшерүү принципалдуу маанилүү бойдон калаарын, ал эми айыпталуучунун макулдугу жол-жобону жөнөкөйлөштүрүп, өкүм чыкканга чейин күнөөсүздүк презумпциясынын күчүн жокко чыгарбай тургандыгын баса белгилөө керек.

Муну менен бирге, Конституциялык сот күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуу тартибинде ишти кароодо соттук контролдоонун милдеттүү мүнөзүнө көңүлдү бурат. Жол-жобонун диспозитивдүү мүнөзүнө карабастан, ал айыптоо тарабы менен коргонуунун ортосундагы жөнөкөй макулдашуу эмес. Мыйзам чыгаруучу макулдашуу түзүүнүн деталдуу жөнгө салынышын караштырган, ага чыныгы ыктыярдуулукту жана моюнга алуунун аң сезимдүү болушун, мажбурлоонун жана процессуалдык кыянаттыктардын жол берилгистигин камсыз кылууга багытталган контролдоо механизмдерин киргизген. Макулдашуунун шарттарын жана айыпталуучунун териштирүүдөн баш тартуусунун кесепеттерин түшүнүүсүн соттук текшерүү өзгөчө тартиптин шартында адилет сот өндүрүшүнүн кепилдиктеринин сакталышын камсыз кылат.

Каралып жаткан маселе үчүн, преюдицияны колдонуу шарттарынын жана чектеринин ачып көрсөтүлгөн контекстинде, Конституциялык соттун кылмыш иши боюнча күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуу тартибинде чыгарылган өкүмдүн кесепеттерин бул ишке катышпаган үчүнчү жактарга жайылтууга жол берилгистиги жөнүндө укуктук позициясы чечүүчү мааниге ээ. Конституциялык сот күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде ишти өзүнчө өндүрүшкө бөлүүнүн алкагында токтотулган өкүм негизги иш боюнча башка айыпталуучуларга карата преюдициалдуу күчкө ээ эместигине көрсөткөн. Мындай өкүм далилдерди изилдебестен же баа бербестен чыгарылгандыктан жана макулдашууну түзгөн адамдын укуктук статусунун чегинде гана колдонулгандыктан, ал кылмыштын тең катышуучуларына карата соттук териштирүүнүн жыйынтыгын алдын ала аныктабайт же ага таасир этпейт, демек, алар үчүн байланыштыруучу мааниде колдонулбайт. Мындай өкүмдө

белгиленген фактыларды башка адамдарга жайылтуу башка бирөөнүн күнөөнү моюнга алуусун, процессуалдык стратегиясын жана укуктук кесепеттерин мындай тандоо жасабаган адамдарга иш жүзүндө өтүшүнө алып келет, бул кылмыш жоопкерчилигинин жеке мүнөзүнө туура келбейт.

Көрсөтүлгөн актыларда преюдициалдык күчтү колдонуу күнөөсүздүк презумпциясына да түздөн-түз карама-каршы келерин баса белгилөө керек. Күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде чыгарылган өкүмдү башка адамдын иши боюнча милдеттүү далил катары колдонуу, бул адамга, ал түзбөгөн жана моюнга албаган жагдайларды төгүндөө жүгүн жүктөйт. Мындай шарттарда күнөөсүздүк презумпциясы өзүнүн коргоочу маанисин жоготот, ал эми соттук териштирүү формалдуулукка айланат. Андыктан преюдиция сот актысы объективдүү юридикалык чындыкты эмес, процессуалдык компромиссти чагылдырган учурларда принципалдуу жокко чыгарылат.

Башкача айтканда, соттун актысы сот тарабынан фактыларды толук жана көз карандысыз аныктоонун натыйжасы болбогон учурда, анын преюдициалдык күчү объективдүү түрдө мүмкүн эмес. Күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде аяктаган иштерде, сот кылмыш окуясынын өздүк далилдик моделин түзбөйт, мында айыпталуучунун тагылган айыптоону моюнга алуусуна жана тараптар менен макулдашылган фактылык версияга таянат. Бул, аныкталган жагдайлар конвенционалдык (чектелген) мүнөздө болуп, алардын башка сот процесстери үчүн жалпы милдеттүү фактыларга айланышына жол берилбейт дегенди билдирет.

Ушуга байланыштуу, башка сот өндүрүшүнүн алкагында ар бир айыпталуучуга толук соттук каралышына укук берилет, анда өкүм мыйзамдуу күчүнө киргенге чейин күнөөсүздүк презумпциясын пайдаланып, анын күнөөлүүлүгү – ага тиешелүү бардык далилдерди изилдөө, каршы пикирлерин билдирүү, өз жүйөлөрүн келтирүү мүмкүнчүлүгү менен жалпы тартипте далилдениши керек.

Ошентип, Конституциялык сот мындай мамиле соттук коргоо укугунун, тараптардын атаандашуучулугунун жана тең укуктуулугунун конституциялык принциптерине гана жооп бербестен, ошондой эле жоопкерчиликти жекелештирүү, күнөөсүздүк презумпциясы принциптеринин жана ар бир адамдын адилеттүү соттук териштирүүгө болгон укугунун сакталышын кепилдейт, мында ишке катышпаган адамдын укуктары бөлөк өзгөчө тартиптин натыйжасында бузулушу мүмкүн болгон кырдаалды болтурбашы керек.

Бирок, Конституциялык сотко бул маселе боюнча кайрылуулардын кайталануусу, жогоруда аталган Чечимде билдирилген укуктук позиция преюдиция институтун кеңири чечмелөө тобокелдигин четтетүү үчүн, анын ичинде күнөөнү моюнга алуу жөнүндө макулдашуунун негизинде өзгөчө тартипте токтот кылынган өкүмдүн тыянактарын тиешелүү сот өндүрүшүнө катышпаган адамдарга иш жүзүндө өткөрүүнү кошо алганда, ченемдик бекемдөөгө муктаж экендигин далилдейт. Ушуга байланыштуу мыйзам чыгаруучу преюдиция институтунун принципалдуу колдонулбай турган зонасын аныктоо үчүн талашылып жаткан ченемдердин колдонуу чөйрөсүнө түшүнүктүүлүк жана укуктук аныктык бериши керек.

6. Арыз ээсинин ага тагылган жосундарда аны айыптоонун негизине

күнөөнү моюнга алуу жөнүндө иштин башка фигуранттарынын түзгөн макулдашуусу боюнча моюнга алган көрсөтмөлөрү болгондугу жөнүндө жүйөлөрүнө карата Конституциялык сот төмөнкүлөрдү белгилейт. Эгерде укук колдонуу практикасында КЖПКнын 57-главасынын тартибинде токтомо кылынган өкүмдүн преюдициалдык күчүн кеңири түшүндүрүү орун алып, күнөөлүүлүк жана фактылык жагдайлар жөнүндөгү тыянактар ишке катышпаган адамдарга өткөрүлсө, анда мындай учурлар КЖПКнын 95-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүнүн жөнгө салуу потенциалындагы кемчиликтин бар экендигин эмес, алардын туура эмес укук колдонулушун далилдейт. Мындай бузууларды оңдоо жалпы юрисдикциядагы соттордун системасында соттук контролдоо каражаттары аркылуу камсыз кылынышы керек.

Конституциялык сот өз кезегинде, өзүнүн ыйгарым укуктарынын чегинде иш алып баруу менен, аталган ченемдерди мындай кеңейтилген чечмелөөнү жокко чыгаруучу конституциялык-укуктук маанисин формулировкалайт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 97-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктун, 4 жана 5-бөлүктөрүн, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 48, 49, 52 жана 53-беренелерин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Ч Е Ч Т И:

1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 95-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 57-беренесинин 1,3 жана 4-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп таанылсын.

2. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети ушул Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүндөгү жоболорго ылайык, колдонуудагы укуктук жөнгө алууга тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү демилгелесин.

3. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет.

4. Чечим бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

5. Бул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН АКТЫЛАРЫ
(ТОКТОМДОРУ)**

Котормо расмий тилден
мамлекеттик тилге которулду

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН**

**Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору Максат Кубатович
Асаналиевдин кайрылуусуна байланыштуу Кыргыз Республикасынын
Конституциялык сотунун 2023-жылдын 14-июнундагы Чечимин
түшүндүрүү жөнүндө**

Т О К Т О М У

№ 01-П

2025-жылдын 14-январы
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу – Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы М.Н. Нургазиеванын катышуусунда, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 38-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктун, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2022-жылдын 18-февралындагы №2 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Регламентинин 104-пунктунун 3-пунктчасын, 110-1-пунктун жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору М.К. Асаналиевдин кайрылуусун сот отурумунда карап чыгып,

Т А П Т Ы:

2024-жылдын 15-октябрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору М.К. Асаналиевдин Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 35-беренесинин 1-бөлүгүнүн 11-пунктунун жана 260-беренесинин 1-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 14-июнундагы Чечимин (мындан ары – Чечим) кабыл алууга байланыштуу укук колдонуу практикасындагы келип чыккан көйгөйлөр жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Башкы прокурор, жогоруда аталган Чечимди аткарууда Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине (мындан ары – КЖПК) өзгөртүүлөрдүн кабыл алынышына байланыштуу сот актысы менен

тастыкталган, кылмыш иштерин кыскартуу жөнүндөгү тергөөчүлөрдүн токтомдору прокурордук көзөмөлдүн предмети болбой калгандыгын жана алардын мыйзамсыздыгынан жана негизсиздигинен улам жокко чыгаруу мүмкүн эместигин белгилейт. Түзүлгөн кырдаал прокурордук көзөмөлдөө функциясынын соттук контролдоо менен алмашуусуна, сотко чейинки өндүрүштүн катышуучуларынын даттанууларын кароо жол-жобосунун макулдашылбагандыгына жана тергөө судьялары менен прокурорлордун ортосундагы ыйгарым укуктарды бөлүштүрүүдө талаш-тартышууга, бул акыраагында укуктун үстөмдүгү, адилеттүүлүк жана тең укуктуулук принциптерин этибарга албоого алып келген.

Ушуга байланыштуу тергөө судьялары КЖПКга ылайык, ишти маңызы боюнча чечүүдө сот тарабынан түздөн-түз каралууга тийиш болгон маселелерди алдын ала чече башташат, ошондой эле териштирүүнүн багыты жана тергөө аракеттерин жүргүзүү жөнүндө көрсөтмөлөрдү берип, сотко чейинки өндүрүштү жүргүзгөн адамдардын, анын ичинде прокурордун ордуна чечим кабыл алышат.

Башкы прокурор, ошондой эле КЖПКнын 35-беренесинин 1-бөлүгүнө жана 260-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык, прокурор башынан эле тергөөчүнүн мыйзамсыз жана негизсиз чечимдерин, анын ичинде кылмыш ишин кыскартуу жана кылмыш ишин козгоодон баш тартуу чечимдерин жокко чыгаруу ыйгарым укугуна ээ болгондугун белгилейт. Бирок, Чечимди аткаруу үчүн кабыл алынган 2024-жылдын 2-апрелиндеги №73 “Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Мыйзамы прокурорду мындай мүмкүнчүлүктөн иш жүзүндө ажыраткан.

Тергөө судьясынын ыйгарым укуктарын манипуляциялоо мүмкүнчүлүгүнөн жана КЖПКнын 27-беренесинин 1-бөлүгүнүн 2-пункту боюнча ишти кыскартуу менен аяктаган тергөөнүн сапатсыз жүргүзүлүшүнөн пайдаланып, ошондой эле кылмыштын бетин ачуу жана күнөөлүүлөрдү жоопкерчиликке тартуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарууга умтулуп, кызыкдар жактар прокурор тарабынан ишти изилдөө этабын өткөрүп жиберип, кыскартуу үчүн негиздер туура эмес колдонулган деп көрсөтүү менен тергөөчүнүн чечимине сотко токтоосуз формалдуу арыз беришет. Ошол эле учурда алар кылмыш окуясынын жоктугуна байланыштуу ишти кыскартуу жөнүндө өтүнүч келтиришет.

Башкы прокурор мындай учурларда тергөө судьясынын кабыл алган кандай болбосун чечими арыз ээси үчүн иш жүзүндө пайдалуу экендигин баса белгилейт, анткени маңызы боюнча соттук териштирүүнүн алкагында чечилиши керек болгон аспектилер даттанууну кароодо кыйыр түрдө алдын ала чечилет. Ал өз кайрылуусунда мындай соттук актылардын конкреттүү мисалдарын келтирип, мындай практика Конституциялык соттун Чечиминен кийин кеңири жайылып баратканын белгилеген.

Көзөмөл органынын башчысы Чечимден келип чыккан тыянактар КЖПКнын 32-беренесинин 4-бөлүгүнүн жана Жогорку соттун Пленумунун 2019-жылдын 24-майындагы №14 токтомунун 30-пунктунун талаптарына карама-каршы келет деп эсептейт, аларда тергөө судьясы ишти маңызы боюнча чечүүдө соттук кароонун предмети болушу мүмкүн болгон маселелерди алдын ала чечпеши, тергөөнүн багыты жана тергөө аракеттерин жүргүзүү боюнча көрсөтмөлөрдү бербеши, сотко чейинки өндүрүштү жүргүзгөн адамдардын же

прокурордун ордуна аракеттерди жасабашы жана чечимдерди кабыл албашы керектиги белгиленген.

Башкы прокурор өз позициясын жыйынтыктоодо, жогоруда айтылган жагдайлар жана жарандардын укуктарына, мамлекеттин жана коомдун кызыкчылыктарына түздөн-түз таасир этүүчү мүмкүн болгон терс кесепеттер Конституциялык соттун Чечими кабыл алынган учурда анын изилдөөсүнүн предмети болбогондугун белгилейт.

Башкы прокурордун кайрылуусун изилдеп чыгып, ошондой эле 2023-жылдын 14-июнундагы Чечимди аткаруунун натыйжасында келип чыккан терс укук колдонуу практикасын болтурбоонун маанилүүлүк деңгээлин эске алып, Конституциялык сот кыйла так түшүнүү жана туура укук колдонуу үчүн аталган Чечимде билдирилген айрым укуктук позицияларды түшүндүрүүнү зарыл деп эсептейт.

Конституциялык соттун жыйынтыктоочу актысы боюнча түшүндүрмө Конституциялык соттун өзү тарабынан Чечимдин өзүндө каралган жана чагылдырылган маселелер боюнча анын кароосунун предметинин чегинде гана жүргүзүлүшү мүмкүн.

1. Конституциялык сот адилеттигинин негизги максаттарынын бири – Конституциялык соттун чечимдерин алардын чыныгы мазмунуна жана маанисине ылайык шартсыз түрдө сактоо болуп саналат. “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 53-беренесинин 2-бөлүгүнүн талаптарына ылайык, мамлекеттик бийликтин аткаруу жана мыйзам чыгаруу органдары мындай аткарууну камсыз кылууга милдеттүү. Ушунун негизинде Конституциялык соттун 2023-жылдын 14-июнундагы Чечими “Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” 2024-жылдын 2-апрелиндеги № 73 Мыйзамы менен белгиленген тартипте ишке ашырылган.

Аталган Мыйзам менен КЖПКнын талашылып жаткан ченемдерине өзгөртүүлөр киргизилген, ага ылайык прокурор мындан ары тергөөчүнүн, тергөө бөлүмүнүн жетекчисинин, төмөн турган прокурордун чечимдерин жокко чыгарууга, бул чечимдердин мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү сот актысы менен тастыкталган учурларда кыскартылган иш боюнча өндүрүштү кайра жандандырууга ыйгарым укугу жок.

2. Конституциялык соттун кароосунун предмети прокурордун сотко чейинки өндүрүштө тергөөчүнүн, тергөө бөлүмүнүн жетекчисинин, төмөн турган прокурордун кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү чечимин жокко чыгаруу, ал тургай мындай чечимдер сот тарабынан мыйзамдуу жана негиздүү деп таанылган болсо да иш боюнча өндүрүштү кайра жандандыруу ыйгарым укугун караган КЖПКнын 35-беренесинин 1-бөлүгүнүн 11-пунктунун, 260-беренесинин 1-бөлүгүнүн өз ара байланышкан жоболору болду.

Конституциялык сот өзүнүн 2023-жылдын 14-июнундагы Чечиминде кылмыш-жаза өндүрүшүн кыскартуунун жыйынтыктоочу мүнөзү мындай Чечимдин мыйзамдуулугунун жана негиздүүлүгүнүн жогорку деңгээлин талап кылаарын белгилеген. Бул анын укуктук жана процессуалдык аспектилерге гана таасир этпестен, ошондой эле укук коргоо системасынын укук тартибин камсыз кылуу, жоопкерчиликтин болбой койбостугу принцибин сактоо, инсандын бузулган жеке укуктарын калыбына келтирүү жана сот адилеттигинин коомдук кызыкчылыктарын коргоо боюнча ишмердүүлүгүнө

түздөн-түз таасир этүүсү менен шартталган. Ушуга байланыштуу кылмыш иштерин кыскартуунун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүнүн укуктук жол-жоболору өзгөчө мааниге ээ.

Бул жол-жоболордун милдеттүү бөлүгү болуп прокурордук көзөмөл саналат. Чечим кабыл алгандан кийин тергөөчү ишти прокурорго жөнөтөт, ал аны мыйзамдуу жана негиздүү деп табат же себептерин көрсөтүп, жокко чыгарат жана иш боюнча өндүрүштү кайра жандандырат. Ошол эле учурда, мыйзам чыгаруучу КЖПКнын 259-беренесине ылайык, кылмыш-жаза процессинин катышуучуларына тергөөчүнүн токтомуна жогору турган прокурорго же сотко даттануу укугун берет, бул кошумча контролдоо механизмин камсыз кылат.

Конституциялык сот, сотко чейинки өндүрүш стадиясында контролдоонун алкагында чыгарылган, белгиленген тартипте кабыл алынган жана мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актылар милдеттүү юридикалык күчкө ээ экендигин жана башка мамлекеттик органдардын актылары менен жокко чыгарылбай же өзгөртүлбөй турганын баса белгилеген.

Бирок, КЖПКнын каралып жаткан ченемдеринин мазмунун кылмыш-жаза процессуалдык жоболордун комплексинен, атап айтканда, КЖПКнын 27-беренесинен өзүнчө фрагментардуу колдонуу талашылып жаткан ченемдерди девианттык, туура эмес түшүнүүгө алып келген. Натыйжада, прокурор тарабынан бул маселе боюнча соттун чечими болсо дагы, кылмыш ишин кыскартуу жөнүндө токтомду жокко чыгарууга жана иш боюнча өндүрүштү кайра жандандырууга мүмкүнчүлүк түзүлгөн.

Мындай учурларда прокурордун өз алдынча чечим кабыл алуусу сотко гана берилген ыйгарым укуктарга кол салуу болуп саналат. Мындай укуктук кырдаал Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик органдарынын системасын түзүүнүн конституциялык принциптеринин, ошондой эле бийликтин сот бутагынын конституциялык-укуктук статусунун көз карашынан алганда жол берилгис.

Буга байланыштуу, Конституциялык сот соттук контролдоонун учурдагы системасында кылмыштык куугунтуктоонун перманенттик коркунучу жасалма түрдө түзүлүп, кыскартылган кылмыш ишин бир эле негиздер боюнча өзүм билемдик менен улам-улам кайра жандандыруу жол берилгис, бул кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн максаттарына карама-каршы келет, атап айтканда, кылмыш-жаза өндүрүшүн кыскартуу сыяктуу аны аяктоонун мындай формасы адамдык абройду тебелеп-тепсөөгө жөндөмдүү, инсандын конституциялык эркиндиктерине ашыкча жүктөө болуп саналат деп эсептейт.

3. Конституциялык сот тергөө судьясы менен прокурордун ортосунда пайда болгон ыйгарым укуктардын кагылышуусу жөнүндө Башкы прокурордун жүйөлөрүн карап чыгып, бул укук колдонуу органдарынын Конституциялык соттун Чечиминин мазмуну жана аны туура колдонулушу жөнүндө жетиштүү деңгээлде кабардар эместиги менен шартталган деп эсептейт.

Баарынан мурда, Чечимде соттук контролдоонун да, прокурордук көзөмөлдүн да талаптагыдай иштөөсүнүн маанилүүлүгү баса белгиленгенин

өзгөчө белгилей кетүү керек, анткени алар мыйзам үстөмдүгүн камсыз кылууга, укук тартибин сактоого, жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоого багытталган укуктук мамлекеттин ажырагыс элементтери болуп саналат.

Тарыхый аспекттен алганда, алар кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн ар кандай этаптарында укуктук жөнгө салууда колдонулуп келген, муну менен бирге алар белгилүү бир мазмуундук эволюцияга дуушар болуп келген. Колдонуудагы конституциялык-укуктук жоболордун контекстинде алардын функциялары, ыйгарым укуктары жана өз ара аракеттенүү чектери мыйзам менен так ажыратылган.

Сотко чейинки өндүрүштө соттук контролдоонун ыйгарым укуктарынын чектери КЖПКда аныкталган жана конкреттүү укуктук маселени чечүү алкагы менен чектелген. Сот КЖПКга ылайык ишти маңызы боюнча чечүүдө соттук кароонун предмети болушу мүмкүн болгон аспектилерди алдын ала чечүүгө укуксуз, ал иликтөө багыты жана тергөө аракеттерин жүргүзүү боюнча көрсөтмөлөрдү бере албайт, сотко чейинки өндүрүштү жүргүзгөн адамдардын, прокурордун ордуна аракеттерди жасай албайт жана чечимдерди кабыл ала албайт. КЖПКда тергөө судьясынын ыйгарым укуктарынын чектерин так аныктаган, ошону менен мүмкүн болуучу бийликти ашыра пайдалануунун же башка органдардын (прокурордун же тергөөчүнүн) функцияларына кийлигишүүсүн алдын алган императивдик мүнөздөгү ченемдер белгиленген.

Өз кезегинде, сотко чейинки өндүрүштүн милдеттүү жол-жобосуна киргизилген прокурордук көзөмөл дагы мыйзамдык алкактар менен чектелген жана тергөө органдарынын актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүгө багытталган.

Кылмыш ишин кыскартуу – бул сотко чейинки өндүрүштүн акыркы этаптарынын бири болуп саналат, ал инсандын укуктарына жана коомдун кызыкчылыктарына олуттуу таасир этет. Ошондуктан, тергөө органдарынын бул стадиядагы чечимдери алардын негиздүүлүгү жана мыйзамдуулугу жагынан мүмкүн болушунча текшерилиши керек. Бул кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү токтомдо конкреттүү далилдер менен аныкталган иш жүзүндөгү маалыматтардын келтирилиши, аларга кылмыш-жаза укуктук баа берилиши жана кылмыш ишин кыскартуу үчүн негиздердин жетиштүүлүгү жөнүндө юридикалык жактан жүйөлөштүрүлгөн тыянактар жасалышы дегенди билдирет.

Бирок, КЖПКнын максаты боюнча сотко чейинки өндүрүш стадиясы ушуну менен аяктады деп эсептелбейт, анткени КЖПКнын 258-беренесинин 5, 6-пункттарында тергөөчүнүн кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү чечиминин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн прокурор тарабынан милдеттүү түрдө текшерүү каралган. Мында прокурордук көзөмөл бул стадияга императивдик (милдеттүү) тартипте киргизилген, ал кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү чечимди мыйзамдуу жана негиздүү деп таануу жөнүндө корутунду түрүндөгү акт же кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү токтомду жокко чыгаруу жөнүндө токтом чыгаруу менен аякташы керек, бул сотко чейинки өндүрүштү кайра жандандырууга алып келет.

Мазмундук жагынан алганда, кылмыш ишин кыскартуу стадиясындагы прокурордук көзөмөл тергөө органдарынын иш-аракеттеринин кайра текшерүүгө багытталат, алардын актыларынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн юридикалык жактан ырастоо, ошондой эле аны кыскартуунун бардык мүмкүн болгон кесепеттерин баалоо талап кылынат. Тийиштүү түрдө, дал прокурордун корутундусу кылмыш ишин кыскартуу институтунун бүтүндүгүн түзүүчү аяктоочу жана ажыратылгыс элементи болуп саналат.

Кылмыш-жаза процессуалдык укуктагы императивдик жана диспозитивдик ченемдер тынымсыз өзгөрүүдө болуп, так көрсөтмөлөр менен процесстин катышуучуларынын кароосунун эркиндигинин ортосундагы тең салмактуулукту табат. Мында адамга тергөө органынын аракеттерине же чечимдерине сотко да, прокурорго да даттанууга укук берилген учурда – бул КЖПКнын 259-беренесинин 1-бөлүгүнүн диспозитивдик мүнөзүн чагылдырат, т.а. бул ченем кызыкдар адамга өз укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун кыйла натыйжалуу ыкмасын өз алдынча тандоого же алардан баш тартууга мүмкүнчүлүк берет. Ал эми КЖПКнын 258-беренесине мүнөздүү болгон КЖПКнын императивдик жоболору жол-жоболоштуруунун өзгөрүлбөс алкактарын аныктайт жана оңдоо мүмкүн болбогон милдеттүү талаптарды белгилейт. Укук ченемдеринин ийкемдүүлүгүнүн жана катуулугунун мындай айкалышы бүткүл укуктук системанын жана укук колдонуу практикасынын туруктуу, адилеттүү жана натыйжалуу иштешин камсыз кылат.

Ошентип, тергөөчүнүн кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү актыларына соттук контролдоонун жоопкерчилик чеги ага прокурордук көзөмөл жүргүзүлгөндөн кийин гана башталат, бул соттук контролдоонун натыйжалуулугунун талаптарына жана процессуалдык үнөмдүүлүк принцибине жооп берет.

Сотко чейинки өндүрүштө кылмыш-жаза ишин кыскартуу институтун түшүнүүнүн ушул контекстинде КЖПКнын 259-беренесинин 1-бөлүгүндө көрсөтүлгөн жактар тарабынан кылмыш ишин кыскартуу жөнүндө тергөөчүнүн токтомуна көзөмөл жүргүзүүчү прокурордун корутундусу болгондо гана вертикаль боюнча жогору турган прокурорго же сотко даттанылышы мүмкүн.

Белгилей кетсек, 2023-жылдын 14-июнундагы Чечимдин маңызы боюнча, эгерде прокурордук көзөмөлдөн өткөн кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү тергөөчүнүн чечимине сот тарабынан оң укуктук баа берилген болсо, анда жогору турган прокурор соттук актыга баа берүүгө укугу жок, тиешелүү түрдө прокурордук көзөмөлдүн алкагында өзүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда аны жокко чыгарууга укугу жок. Эгерде прокурор соттук актыга макул болбосо, мыйзамда бул актыга жогору турган сотко белгиленген тартипте даттануу жана кайра кароо каралган.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 38, 48, 49-беренелерин, 52-беренесинин 1-бөлүгүн, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Регламентинин 104-пунктунун 3-пунктчасын, 110-1-пунктун жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 14-июнундагы Чечими прокурордук көзөмөлдү жүзөгө ашырууда кандайдыр бир чектөөлөрдү карабай тургандыгы, тиешелүү түрдө тергөө судьяларынын жана прокурорлордун ыйгарым укуктарынын мүмкүн болгон коллизиялары үчүн негиз жаратпай тургандыгы түшүндүрүлсүн.

2. Көзөмөл жүргүзгөн прокурордун корутундусу кылмыш ишин кыскартуу институтунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Демек, сот менен прокуратуранын ортосундагы жоопкерчилик чеги ырааттуулук принциби менен аныкталат: прокурордук көзөмөл соттук контролго чейин жүргүзүлөт, ал эми сот кылмыш ишин кыскартуу жөнүндө кабыл алынган токтомдун мыйзамдуулугун прокурордук текшерүүнүн аякташы боюнча корутунду түзүлгөндөн кийин гана текшерүүгө укуктуу.

3. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 35-главасынын жоболору тергөөчүнүн кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү токтомун прокурор тарабынан милдеттүү түрдө текшерилишине негизденип, андан кийин кызыкдар жактардын жогору турган прокуратурага же сотко даттануу укуктарын ишке ашыруу менен системалуу өз ара байланышта колдонулушу керек.

4. Бул Токтом, Конституциялык соттун 2023-жылдын 14-июнундагы Чечиминин расмий түшүндүрмөсүн камтыгандыктан, кол коюлган учурдан тартып анын ажырагыс бөлүгү болуп калат.

5. Бул Токтом акыркы, даттанууга жатпайт, бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бардык аймагында аткарылууга тийиш.

6. Бул Токтом мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**“2024-жылы Кыргыз Республикасындагы конституциялык
мыйзамдуулуктун абалы жөнүндө” Кыргыз Республикасынын
Конституциялык сотунун маалыматын кароо жана бекитүү тууралуу**

ТОКТОМУ

№ 02-П

2025-жылдын 4-февралы
Бишкек шаары

“Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 4-беренесинин 3-бөлүгүн жана 56-беренесин жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту анын ишин аппараты тарабынан камсыз кылуунун алкагында келип түшкөн кайрылууларды, кабыл алынган соттук чечимдерди жана алардын аткарылышын талдоонун негизинде даярдалган, 2024-жылы Кыргыз Республикасындагы конституциялык мыйзамдуулуктун абалы жөнүндө маалыматты карап чыгып,

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Талкуулоону эске алуу менен, “2024-жылы Кыргыз Республикасындагы конституциялык мыйзамдуулуктун абалы жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун маалыматы бекитилсин.

2. Бул маалыматты жалпы жеткиликтүүлүк жана таанышуусу үчүн жарыялоо максатында:

– “2024-жылы Кыргыз Республикасындагы конституциялык мыйзамдуулуктун абалы жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун маалыматы” Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында жарыялансын;

– “2024-жылы Кыргыз Республикасындагы конституциялык мыйзамдуулуктун абалы жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун маалыматы” Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н. Жапаровдун, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Төрагасы М.А. Маматалиевдин, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин Төрагасы А.А. Касымалиевдин, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагасы М.А. Сатыевдин даректерине жөнөтүлсүн.

3. Бул токтом кол коюлган учурдан тартып күчүнө кирет.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ**

“2024-ЖЫЛЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫК МЫЙЗАМДУУЛУКТУН АБАЛЫ ЖӨНҮНДӨ”

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН МААЛЫМАТЫ

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту (мындан ары – Конституциялык сот) конституциялык түзүлүштүн негиздерин, адамдын жана жарандын негизги укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын үстөмдүгүн жана түздөн-түз колдонулушун камсыз кылуу максатында конституциялык сот өндүрүшү аркылуу конституциялык контролду жүзөгө ашыруучу сот бийлигинин жогорку органы (мындан ары – Конституциялык сот) болуп саналат.

Конституциялык сот кандай болбосун бийликке көз карандысыз жана Конституцияга гана баш иет.

Конституциялык сот так аныкталган ыйгарым укуктарга ээ жана өз ишин Конституциянын жоболоруна, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамына жана Конституциялык соттун Регламентине ылайык жүзөгө ашырат.

Конституциялык сот өндүрүшкө кабыл алынган кайрылууларды кароонун жыйынтыгы боюнча чечимдерди жана корутундуларды чыгарат, алар жарыяланган учурдан тартып мыйзамдуу күчүнө кирет. Алар биротоло болуп саналат, даттанууга жатпайт, бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бүткүл аймагында аткарылууга тийиш.

Конституциялык соттун актыны конституциялык эмес деп таануу жөнүндө чечиминин юридикалык күчүн ошол эле актыны кайталап кабыл алуу менен жоюуга болбойт. Конституциялык соттун чечими түздөн-түз күчүнө кирет жана башка мамлекеттик органдар жана кызмат адамдары тарабынан ырастоону талап кылбайт.

Конституциялык соттун кароосунун предмети болуп калган мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын ченемдери анын чечимине ылайык келтирилгенге чейин Конституция жана Конституциялык соттун ченемдик мүнөзгө ээ чечиминин өзү түздөн-түз колдонулат.

Конституциялык соттун чечимдери жана корутундулары мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, «Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында», ошондой эле Конституциялык соттун расмий сайтында жарыяланат.

Конституциялык мыйзамдуулукту камсыз кылууда Конституциялык соттун актыларын аткаруу тартиби маанилүү роль ойнойт. Ал “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамы, “Ченемдик укуктук актылар жөнүндө” жана “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” мыйзамдары менен аныкталат.

“Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамга ылайык Конституциялык сот жыл сайын өзү

кабыл алган актылардын аткарылышын талдап, коомчулукка маалымдоо үчүн жарыялайт.

1. 2024-жылы Конституциялык сотко келип түшкөн кайрылуулардын кыскача сереби

2024-жылы Конституциялык сотко 118 кайрылуу келип түшкөн, анын ичинен 60 кайрылуу ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун текшерүүгө, Конституцияны расмий чечмелөөгө жана Конституцияга өзгөртүүлөрдү киргизүүнүн долбоорлоруна корутунду берүүгө байланышкан маселелерге түздөн-түз тиешелүү.

Ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугу боюнча кайрылуулардын жалпы санынын ичинен (49) 81,67% жарандардан (жеке жактардан), мамлекеттик органдардан – (3) 5%, юридикалык жактардан – (4) 6,67% жана судьялардан (4) 6,67% түшкөн кайрылуулар түздү. Мында 12 (21,67%) кайрылуу боюнча судьялар коллегиясы аларды өндүрүшкө кабыл алуу жөнүндө аныктамаларды кабыл алган, 48 (78,33%) кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тарткан.

Белгилей кетсек, Конституциялык сотко санариптик форматтагы кайрылуулар келип түшө баштады, бул конституциялык сот өндүрүшүндө жаңы технологияларды колдонууга позитивдүү жардам болууда. Алсак, ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугуна байланыштуу кайрылуулардын жалпы санынын ичинен мамлекеттик органдардан үч кайрылуу кагаз алып жүрүүчүдө да, электрондук документ жүгүртүү системасы (ЭДС) аркылуу да кайталап берилген.

Мындан тышкары, жарандардын алдын ала тартибинде каралган кайрылуулары санариптик форматта келип түшүүдө. Мындай 58 кайрылуунун үчөө “Түндүк” системасы аркылуу берилген.

Даттанууларды өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуунун негиздеринин бири болуп алардын формаларынын жана мазмунунун “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 3-бөлүгүнүн 1-пунктунун талаптарына ылайык келбегендиги саналат (22 учур).

11 кайрылуу боюнча судьялар коллегиясы аларда козголгон маселелер Конституциялык сотко караштуу эместигине байланыштуу өндүрүшкө кабыл алуудан баш тарткан; 8 кайрылуу боюнча – кайталап кайрылууда талашылып жаткан ченемдик укуктук актыга тиешелүү жаңы жүйөлөрдүн жана аргументтердин жоктугуна байланыштуу, 4 кайрылуу боюнча – кайрылууда көрсөтүлгөн маселелердин конституциялуулугу мурда конституциялык көзөмөл органы тарабынан текшерилгендигине жана анын күчүндөгү актыларынын бар экендигине байланыштуу; 2 кайрылуу тиешеси жок субъекттен келгендигине байланыштуу; 1 кайрылуу боюнча – кайрылууда конституциялуулугу талашылган актыны жокко чыгарууга же күчүн жоготууга байланыштуу баш тартылган.

Көрсөтүлгөн мезгилде келип түшкөн кайрылууларда кайрылуулардын субъекттери көбүнчө Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (8), Жарандык процесстик кодексинин (7), Административдик-процесстик кодексинин (3) жана Кылмыш-жаза кодексинин (7) ар кандай ченемдери талашылган.

Отчеттук мезгилде Конституциялык сот 11 чечим, ошондой эле

14 токтом кабыл алган.

2. Конституциялык соттун 2024-жылы кабыл алган чечимдерине сереп

2.1. Конституциялык сот 2024-жылдын 17-январындагы Чечими менен “Кыргыз Республикасынын кинематографиясын мамлекеттик колдоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын “ушул Мыйзамдын 6-беренесинде каралган учурлардан тышкары” деген сөздөр менен баяндалган 5-беренесинин 2-бөлүгүнүн ченемдик жобосун жана 6-беренесин Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесинин 2-бөлүгүнө, 32-беренесинин 1,2-бөлүктөрүнө, 33-беренесинин 1-бөлүгүнө, 48-беренесинин 1,2-бөлүктөрүнө, 63-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.

Конституциялык сот Конституциянын ченемдерин сактоо менен өз чечимдеринде өз пикирин билдирүү эркиндигине, сөз жана басма сөз эркиндигине мамлекет тарабынан куугунтукка кабылуудан коркпостон, эркин ой жүгүртүү жана сөз менен өз оюн эркин билдирүүнүн бирдиктүү жана ажырагыс укугу катары каралышы керектигин бир нече жолу белгилеген.

Ошол эле учурда Конституциялык сот учурда өз пикирин эркин билдирүү жеке баарлашуунун кеңири таралган каражаттарынын бирине айланганын эске албай кое албайт. Эгерде мурда жеке пикир көбүнчө инсандын белгилүү бир чөйрөсүнүн талкуусунун предмети болсо, бүгүнкү күндө санариптик маалымат чөйрөсүндө ар кандай пикир коомдук мүнөзгө ээ болуп, коомдук аң-сезимдин жаңы генезисинин себеби болуп калышы мүмкүн, ал башка адамдардын абалына гана эмес, бүтүндөй коомго да оң да, кыйратуучу да таасирин тийгизиши мүмкүн.

Мындай кырдаалда ар бир адамдын өз пикирин жоопкерчиликтүү жана Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана мыйзамдарында белгиленген башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин бузбай тургандай деңгээлде билдирүүсү тууралуу конституциялык талаптар өзгөчө мааниге ээ болот. Бул демократиялык мамлекетте инсандын укуктары жана эркиндиктери, ошондой эле анын коомдогу жоопкерчиликтүү жүрүм-туруму сыяктуу конституциялык баалуулуктардын ортосундагы тең салмактуулукту сактоо ишинде олуттуу мааниге ээ.

Бул укуктук позиция эл аралык укуктун ченемдерине үндөш келет.

Конституцияга ылайык, Кыргыз Республикасында цензурага жол берилбейт. Бирок, ар бир демократиялык укуктук мамлекет өлкөнүн ички жана тышкы коопсуздугун, мамлекеттик жана саясий түзүлүштүн туруктуулугун, ар бир адамдын жана бүткүл коомдун укуктарын, эркиндиктерин жана кызыкчылыктарын сактоону камсыз кыла турган баалуулук координаттарынын, тыюу салуулардын жана чектөөлөрдүн системасына муктаж.

Алсак, Кыргыз Республикасында өсүп келе жаткан муунду коргоо максатында Кыргыз Республикасынын элинин моралдык жана адеп-ахлактык баалуулуктарына, коомдук аң-сезимине карама-каршы келген иш-чаралар мыйзам менен чектелиши мүмкүн. Чектелүүгө жаткан иш-чаралардын тизмеси жана жеткиликтүүлүгү жана жайылтылуусу чектелген маалыматтардын тизмеси мыйзам менен белгиленет.

Жогорудагы конституциялык жоболорду ишке ашырууда «Кыргыз Республикасынын кинематографиясын мамлекеттик колдоо жөнүндө»

Мыйзамдын 5-статьясынын 2-бөлүгүндө аталган Мыйзамдын 6-статьясында каралгандан башка учурларда аудиовизуалдык чыгармаларга цензурага жол берилбей тургандыгы белгиленген.

Өз кезегинде бул Мыйзамдын 6-статьясында фильмдин концепциясы азыркы конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө, мамлекеттин эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн бузууга; согушту, зордук-зомбулукту жана ырайымсыздыкты пропагандалоого; улуттук, этностук, расалык, социалдык, диний кастыкты козутууга; улуттук же катмарлык артыкчылыктуулукка, сабырсыздыкка чакырбашы керектиги белгиленген. Фильмге порнографиялык мазмундагы көрүнүштөрдү киргизүүгө жол берилбейт.

Келтирилген конституциялык жоболор жана алардын аталган Мыйзамда ишке ашырылышы кинематографиялык продуктылар коомго жана анын ар бир мүчөсүнө өзгөчө таасирин тийгизип, көп муундардын калыптануу процессине таасир этүүчү жалпы адамзаттык жана маданий баалуулуктарды калыптандыруунун маанилүү фактору болуп санала тургандыгы менен шартталган.

Андыктан, инсандын адеп-ахлактык жана рухий саламаттыгы үчүн жарандык жоопкерчиликти күчөтүү багытында коомдун өнүгүшүнө кинематографиянын олуттуу таасирин эске алуу менен, деструктивдүү көз караштарды жайылтпоо жана жактырбоо боюнча алдын алуучу чараларды киргизүү жана таасир этүүнүн бул куралын жеке өнүгүүнүн кызыкчылыгы үчүн гана, анын ичинде сөз жана ой эркиндигин жол берилген чектөө саясатынын жардамы менен гана эмес, ошондой эле өсүп келе жаткан муундун критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү аркылуу киргизүү зарылчылыгы келип чыгат.

Ошентип, айтылган конституциялык жоболор өз жыйындысында мамлекеттен сөз эркиндигин жана адамдын эркин өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнү талап кылат, бул каралган тыюу салууларды бузгандыгы үчүн жоопкерчиликтин ар кандай формалары, ошондой эле алардын алдын алуу механизмдери бар болгон комплекстүү укуктук механизмдин иштөө шартында гана мүмкүн.

Башкача айтканда, мамлекет укук бузууларды жасоонун алдын алуу боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү, анткени каралып жаткан учурда талашылып жаткан ченемдерде каралган тыюу салууларды бузгандыгы үчүн мыйзамда белгиленген жоопкерчиликтин келип чыгышы мүмкүн болуучу кесепеттердин масштабын камтый албайт. Ушуну эске алуу менен мамлекет зыяндуу кесепеттердин келип чыгышын алдын алуу боюнча чараларды камтыган ченемдерди мыйзамдык деңгээлде киргизүүгө милдеттүү.

Ошондой эле, мындай чараларды киргизүү зарылдыгы Конституциядан жана аталган Мыйзамдан гана эмес, ошондой эле Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелеринен келип чыккандыгын белгилей кетүү керек, аларды ишке ашырууда улуттук мыйзам чыгаруучу ар кандай мыйзамдарга учурдагы конституциялык түзүлүштү күч менен кулатууга же өзгөртүүгө, Кыргыз Республикасынын жана башка кандай гана болбосун мамлекеттин эгемендүүлүгүн жана аймактык бүтүндүгүн бузууга чакырык жасоого, согушту, зомбулукту жана ырайымсыздыкты, улуттук, диний өзгөчөлүктү, башка элдерге жана улуттарга карата сабырсыздыкты пропагандалоого, ошондой эле порнографиялык материалдарды («Массалык маалымат каражаттары

жөнүндө», «Жарнама жөнүндө» мыйзамдар ж.б.) жайылтууга тыюу салууну караган бир катар ченемдерди киргизген.

Конституциялык сот каралып жаткан кырдаалда инсандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыгында сөз эркиндиги менен бул эркиндикти чектөөнүн ортосундагы тең салмактуулукту сактоо чоң мааниге ээ экенин белгилейт.

Жогоруда көрсөтүлгөн тең салмактуулукту түзүү үчүн Конституциянын өзүндө жазылган адам укуктарынын жана эркиндиктеринин чектерин жетекчиликке алуу зарыл. Бул адамдын массалык маалыматты эркин издөө, алуу, берүү, өндүрүү жана таратуу укуктарын ишке ашыруунун тыюу салууларда, милдеттерде жана жоопкерчилик чараларында билдирилген чектеринин болушу маанилүү конституциялык баалуулуктарды коргоо зарылчылыгы менен алдын ала аныкталган. Алсак, Конституцияда адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын саламаттыгы менен адеп-ахлагын сактоо, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында Конституция жана мыйзамдар менен чектелиши мүмкүн экендиги белгиленген. Киргизилип жаткан чектөөлөр көрсөтүлгөн максаттарга өлчөмдөш болушу керек.

Конституциялык сот мындай чектөөнүн максаты – зыяндуу жана кооптуу, андыктан кубаттоого тийиш эмес делген бул же тигил чыгарманы басып чыгарууга жол бербөө жана инсандын, коомдун жана мамлекеттин коопсуздугун камсыз кылуунун каражаты катары түшүнүү керектигин белгилейт.

Жогоруда баяндалгандардын контекстинде, аудиовизуалдык чыгармаларды жаратуу учурларында орун алышы мүмкүн болгон, эгерде алардын мазмуну моралдык тыюуларды да, колдонуудагы конституциялык түзүлүштү күч менен өзгөртүүгө, мамлекеттин эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн бузууга; согушту, зордук-зомбулукту жана ырайымсыздыкты пропагандалоого; улуттук, этностук, расалык, социалдык, диний кастыкты козутууга; улуттук же катмардык өзгөчөлүккө, сабырсыздыкка мүмкүн болуучу чакырыктарды болтурбоого багытталган тыюуларды да этибарга албоо менен байланыштуу болсо, талашылып жаткан ченемдердин колдонулушу улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын саламаттыгы менен адеп-ахлагын сактоо, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жөнүндө конституциялык талаптар менен шартталган.

Киргизилген чектөөлөр идеологиялык же субмаданияттык багытка ээ эмес, бүдөмүк жана түшүнүксүз формулировкаларды камтыбайт, тескерисинче, так чектери жана жөнгө салуунун белгилүү ыкмаларына ээ экендигин эске алып, Конституциялык сот талашылып жаткан ченемдик жоболордун жана ченемдердин мазмунун цензура катары эмес, сөз эркиндигин жол берилген жана өлчөмдөш чектөө катары карайт.

Ошол эле учурда кинематографиядагы чыгармачылыктын эркиндиги тууралуу талашылып жаткан ченемде мыйзам чыгаруучу тарабынан ченем жаратуу техникасынын көз карашынан алганда бир ченемдик жобого маңызы боюнча эки түрдүү болгон укуктук категорияны – цензурага тыюу салуу жана Конституция менен жол берилген чектөөлөрдү мыйзамда конституциялык көрсөтмөнү жол берилгис кеңейтүү жана бул чектөөлөргө цензуранын ажырагыс элементинин окшоштугун берүү аркылуу бул чектөөлөрдү киргизүү

менен билдирилген туура эмес формулировкага жол бергендигин белгилей кетүү керек. Белгиленген укуктук категориялар келип чыгуу табияты боюнча да, максаттары жана ишке ашыруу механизмдери боюнча да бири-биринен таптакыр айырмаланат.

Бирок Конституциялык сот талашылып жаткан ченемдик жобонун жана ченемдин укуктук колдонулушу Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган ой жүгүртүүнүн эркиндигине укукту, өз пикирин билдирүү укугун, сөз жана басма сөз эркиндигине, ошондой эле көркөм жана чыгармачылыктын башка түрлөрүнө эркиндикке укукту бузууга юридикалык өбөлгөлөрдү түзбөйт деп эсептейт жана тиешелүү түрдө талашылып жаткан ченемдик жобону жана ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп табуу үчүн негиздерди тапкан жок.

2.2. Конституциялык сот 2024-жылдын 31-январындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 432-беренесин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 58-беренесинин 4-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.

Мыйзамдуулук режими, укуктук аныктыктын жана коомдун жашоо-турмушунун бардык чөйрөлөрүнө таасир этүү менен, инсандын укукка карата сый, позитивдүү жана баалоочулук мамилесинен көрүнгөн коомдук мамилелердин иреттүүлүгүн чагылдырат. Демек, мыйзамдуулук жана туруктуу укуктук тартип принциби – бул укуктук мамлекет менен инсандын өз ара байланышын, теңчилик, адилеттүүлүк жана жалпы укук идеяларын коомго жайылтылышын шарттаган жана коомдун андан ары өнүгүшүнүн негиздерин жана ар бир адамдын бакубаттыгын калыптандыруучу фундаменталдуу линия болуп саналат.

Укуктук тартипти жана мыйзамдуулук режимин күтүүнүн колдо бар бардык механизмдеринин ичинен эң башкы орунду сот тарабынан гана жүзөгө ашырылуучу сот адилеттиги ээлейт. Судьянын токтомунда талаптагыдай жүйөлөштүрүлгөн мыйзамдуу жана негиздүү өкүм мыйзамдуулукту жана укук тартибин бекемдөөгө, кылмыштардын алдын алууга жана жоюуга, жарандарды анын аймагында колдонулган мыйзамдарды кыйшаюусуз аткаруу жана социалдык жатакананын эрежелерин урматтоо духунда тарбиялоого көмөктөшүүчү эң маанилүү укуктук каражаттардын бири болуп саналат.

Жазык сот өндүрүшүнүн маңызы кимдир-бирөөнүн Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде тыюу салынган коомдук коркунучтуу жосун жасагандыгынын бардык фактыларына карата аларды аныктоо, анын кесепеттерин жоюу жана күнөөлүүгө өлчөмдөш жаза дайындоо аркылуу мамлекеттин чара көрүүсү болуп саналат.

Мында жазанын негизги максаты жазык мыйзамдарын колдонуу механизминин иштөөсүнүн натыйжасы катары жабырлануучулардын укуктарын коргоо, өлчөмдөш жазалоо жана кылмыштын кесепеттерин жоюу аркылуу социалдык адилеттүүлүктү калыбына келтирүү болуп саналат.

Ошону менен бирге, жазаны жабырлануучуга карата социалдык адилеттүүлүктү калыбына келтирүү катары гана кароого болбойт. Ал

өзүнө юридикалык жоопкерчилик системасынын маани-маңызын түзүүчү компоненти жана жазанын сөзсүздүгү, туруктуу мыйзамдуулук жана өлкөдө укук тартиби жөнүндө коомдук аң-сезимди бекемдөөнүн зарыл шарты катары кылмыштын оордугуна жараша жазалоонун максималдуу өлчөмдөштүгүн камтыйт.

Буга байланыштуу мыйзам чыгаруучу жазык мыйзамында айыптоочу өкүмдүн мазмунуна, анын ичинде күнөөлүүгө жаза дайындоо бөлүгүндө бир катар императивдик талаптарды бекиткен.

Алсак, КЖПКнын 349-беренеси айыптоо өкүмүндө сот анын түрүн, режимин, өлчөмүн жана жаза өтөө мөөнөтүн эсептөөнүн башталышын так аныкташы керектигин белгилейт. Бул талап айыпталуучунун камакта өткөргөн убактысын эсепке алууну да камтыйт жана КЖКнын 80 жана КЖПКнын 354-беренелеринде каралган эрежелерге ылайык өкүмдүн резолютивдик бөлүгүндө көрсөтүлөт.

Камакта кармоо кылмыш-жаза процессуалдык институт катары жазалоо эмес, бөгөт коюу чарасы катары колдонулуучу, эркиндигинен ажыратуунун бир түрү болуп саналат. Демек, бул камакта кармоо күнөөсү сот тарабынан аныктала элек адамга карата жүргүзүлөт, тиешелүү түрдө ал камакка алынган учурдан тартып айыптоо өкүмү мыйзамдуу күчүнө киргенге чейинки соттолгон адам камакта кала берген мезгил (кээде узак убакыт), соттун көз жаздымынан чыгышы мүмкүн эмес.

Алсак, КЖПКнын 354-беренесинин 1-бөлүгүнүн 8-пунктуна ылайык, эгерде айыпталуучу өкүм чыкканга чейин кармалган болсо же ага карата камакта, үй камагында кармоо түрүндөгү бөгөт коюу чарасы колдонулган болсо, же ал психиатриялык мекемеде жайгаштырылган болсо, камакта кармоо убактысын эсепке алуу тууралуу маалымат айыптоо өкүмүнүн резолютивдик бөлүгүндө көрсөтүлүүгө тийиш. Соттун расмий эрк билдирүүсүн камтыган өкүмдүн дал резолютивдик бөлүгү, атап айтканда, аткаруу милдеттүү болгон талаптарды камтыйт. Ошондуктан, сот тарабынан өкүм чыгарылган учурда камакта кармоо убактысын эсепке алуу маселесин чечүү абдан маанилүү болуп саналат. Мындан четтөө процессуалдык мыйзамдардын ченемдерин жана талаптарын бузуу катары бааланышы жана сот актысын жокко чыгарууга алып келиши мүмкүн.

Ошентип, өкүм чыгарууда судьянын талаптагыдай жүйөлөштүрүлгөн мыйзамдуу жана негиздүү өкүмү мыйзамдуулукту жана укук тартибин бекемдөөгө, кылмыштардын алдын алууга жана жоюуга, жарандарды мыйзамдарды кыйшаюусуз сактоо жана социалдык жатакананын эрежелерин урматтоо духунда тарбиялоого өбөлгө түзгөн эң маанилүү укуктук каражаттардын бири болуп саналат.

Конституциялык сот 2023-жылдын 29-мартындагы өзүнүн Чечиминде кылмыш-жаза сот адилеттиги системасынын негизги максаты соттолгонду реабилитациялоого умтулуу жана ар бир адамга сый-урмат мамиле кылуу, алардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо, ошондой эле кылмыш-жаза сот адилеттиги системасынын катаал жазалоону гана эмес, реабилитациялоону жана жеңилерээк чараларды колдонууга умтулуусун камсыз кылуу экендигин белгилеген. Ушуга байланыштуу мыйзам чыгаруучуга Кылмыш-жаза кодексинин 80-беренесин аталган Чечимге ылайык келтиргенге чейин, өкүм мыйзамдуу күчүнө киргенге чейин камакта кармоо мөөнөтүн камакта

кармоонун бир күнүн эркиндигинен ажыратуунун эки күнү катары эсептөө тапшырылган.

КЖПКнын 451-беренесинин 4-бөлүгүнүн 2-пунктуна ылайык Конституциялык соттун ушул кылмыш ишинде сот колдонгон мыйзамды же башка ченемдик укуктук актыны же болбосо алардын бөлүгүн конституциялык эмес жана Конституцияга карама-каршы келет деп таануусу жаңы жагдайлар боюнча иш боюнча өндүрүштү жандандыруу үчүн негиз болуп саналат.

Бул камакта кармоо убактысын эсепке алуу Кылмыш-жаза кодексинин 80-беренесинин 5-бөлүгү Конституциялык сот тарабынан Конституцияга карама-каршы келет деп таанылганга чейин колдонулган эрежелер боюнча жүргүзүлгөн жазасын өтөп жаткан адамдар камакта кармоо убактысын эсепке алуунун жаңы эрежелери боюнча жаза өтөө мөөнөтүн кайра карап чыгуу өтүнүчү менен өкүм чыгарган сотко кайрылууга укуктуу дегенди билдирет.

Ошентип, жазаны өтөгөн жери боюнча сот тарабынан жаңы эрежелер боюнча жаза өтөө мөөнөтүн аныктоо бөлүгүндө сот актысын кайра кароодон баш тартылган учурда, колдонуудагы укуктук жөнгө салуу бул маселенин чечилишин өкүм чыгарган соттун укуктарына таандык кылат, ал эми бул маселе чечилбеген учурда – сот актысынын бул бөлүгүн жаңы жагдайлар боюнча кайра кароого мүмкүнчүлүк берет, мында Конституциялык сот ар кимдин соттук коргонууга конституциялык укугун жана соттолгондун ишин жогору турган сот тарабынан кайра каралышына болгон анын укугун чектөө белгилерин тапкан жок.

2.3. Конституциялык сот 2024-жылдын 21-февралындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 145-беренесинин 1,3-бөлүгүн, 153-беренесинин 1-бөлүгүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинин 1-бөлүгүнө, 95-беренесинин 1, 4-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Соттук коргоого болгон укуктун колдонулушу жана натыйжалуулугу соттук түзүлүш жана соттук жол-жоболор жөнүндө тиешелүү укуктук базаны түзүүдөн, сот системасынын жана судьялардын бардык зарыл нерселер менен камсыз болушунан гана эмес, оболу жалпысынан сот бийлигинин жана өзүнчө алганда ар бир судьянын көз карандысыздыгынын шарттарынан да көз каранды. Андыктан Конституцияда бул маселеге өзгөчө маани берилет жана укуктук мамлекеттин негиз түзүүчү компоненти катары судьялардын көз карандысыздыгы, биринчи кезекте эл аралык укук деңгээлде тааныла тургандыгын белгилей кетүү зарыл.

Сот бийлигинин өзгөчө максатынан улам Конституция бул бийликти алып жүрүүчү судьяга анын жогорку статусуна ылайык кепилдиктерди берет. Алар анын кызматтык ишмердигинин бардык тарабын жана жеке турмуштук шарттарын гана камтыбастан, ошондой эле сот адилеттигин жүзөгө ашырууда анын көз карандысыздыгына жана калыстыгына таасир этиши мүмкүн болгон таасирдин бардык формаларынан коргойт. Бул механизмдин негизги институту болуп судья кызматка киришкенден кийин ал ээ болгон судьялык кол тийбестик эсептелет.

Алардын жүрүм-туруму кынтыксыз болгондо, алар өз кызмат ордун ээлешет жана ыйгарым укуктарын сактап калышат. Судьяларды кызматынан убактылуу четтетүүгө, кылмыш же башка жоопкерчиликке тартууга

конституциялык мыйзамда аныкталган тартипте Судьялар кеңешинин макулдугу менен жол берилет. Башкача айтканда, соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмү менен өзүнүн ыйгарым укуктарын кылмыштуу түрдө кыянаттык менен пайдаланууда күнөөсү аныкталгандан башка учурларда, судья сот адилеттигин жүзөгө ашырууда чыгарган өкүмү же кабыл алган чечими үчүн кандайдыр-бир жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн эмес.

Судьялардын кол тийбестиги так жана прагматикалык максатка ээ, тактап айтканда, судьяга кандай гана формада болбосун куугунтуктоодон коркпостон сот адилеттигин жүргүзүү боюнча өзүнүн конституциялык милдетин аткарууга мүмкүндүк берилет.

Мындай көрсөтмөнүн конституциялык-укуктук деңгээлде белгилениши судьяга анын кесиптик ишмердигине байланыштуу мүмкүн болуучу басымдын орун алган коркунучу менен шартталган, бул көп кылымдык эл аралык тажрыйба менен тастыкталган. Мында басымдын формалары ар кандай мүнөздө болушу мүмкүн, анын ичинде мамлекеттин күч механизмдери, атап айтканда, кылмыштык куугунтуктоо институтун атайылап пайдаланылышы мүмкүн.

Судьянын көз карандысыздыгын камсыз кылуу тутумунун маанилүү курамдык бөлүгү жазык жоопкерчилигинен иммунитет болуп саналат, ал жазык ишин козгоонун атайын жол-жобосун жана аны жазык жоопкерчилигине тартуунун өзгөчө тартибин болжолдойт.

Алсак, “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 43-беренесинин 2-бөлүгүнүн 4-пунктуна, Кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин 495-беренесинин 1-бөлүгүнүн 4-пунктуна ылайык судьяга карата кылмыш ишин козгоо жөнүндө чечим Башкы прокурор тарабынан гана кабыл алынышы мүмкүн, бул анын өзгөчө конституциялык-укуктук статусун таануу жана мындай маанилүү чечимди кабыл алууда укуктук жоопкерчиликтин жогорку деңгээлин жана объективдүүлүктү камсыз кылуунун процессуалдык кепилдиги болуп саналат. Сотко чейинки өндүрүштүн ушул жана кийинки баскычтарында Башкы прокурордун ролу негизги болуп саналат жана судьяга мыйзамсыз таасир этүүнү болтурбоо жана тергөө органдарынын калыстыгын камсыз кылуу зарылчылыгы менен шартталган.

Ошондой эле “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 32-беренесинин 2, 5-бөлүктөрүнө жана Кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин 497-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, бул үчүн жетиштүү негиздер болсо, судьяны жазык жоопкерчилигине тартууга (айып коюуга) Судьялар кеңешинин макулдугун алуу зарыл. Судьялар кеңеши сунушту карап чыгып, эгерде жүйөлөр судьянын өзүнүн судьялык ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда ээлеген позициясына негизделсе, аны канааттандыруудан баш тартат.

Ошентип, кылмыш ишинин түздөн-түз Башкы прокурор тарабынан козголушу; биринчи кезекте судьялардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн түзүлгөн судьялык өз алдынча башкаруу органы – Судьялар кеңешинин макулдугусуз судьяны жазык жоопкерчилигине тартуунун мүмкүн эместиги; Башкы прокурор өзү жетектеген прокуратуранын жогорку органы тарабынан бүткүл сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө тергөө органдарынын ар бир аракетинин мыйзамдуулугуна көзөмөл

жүргүзүү судьяга карата жазыктык куугунтуктоонун мыйзамдуулугунун жана негиздүүлүгүнүн, Конституцияда, ошондой эле мыйзамдарда бекитилген анын көз карандысыздык принцибинин бардык түзүүчү компоненттерин сакталышынын кепилдиги болуп кызмат кылат.

Ошол эле учурда, судьялык кол тийбестик судьяга абсолюттук кол тийбестик берүүгө багытталбагандыгын эске алуу керек. Эгерде жүйөлүү негиздер болсо жана жогоруда көрсөтүлгөн жол-жоболор сакталса, судья кылмыш-жаза мыйзамда белгиленген жоопкерчиликти жана башка жоопкерчиликти тартат жана тартууга тийиш.

Конституциялык маанилүү мамлекеттик милдеттерди аткарып жаткандыктан, судьяларга жогорку статус жана ишенимдүү кепилдиктер берилген, ошондой эле бул кесипке ээ болууга жана өзүнүн күнүмдүк жүрүм-турумуна, алардын квалификациясына, моралдык-ахлактык жана кесипкөй сапаттарына жогорку стандарттарды белгилөө менен жогорулатылган талаптар коюлган, алар жыйындысында сот адилеттигине жана сот системасына коомдун ишениминин зарыл деңгээлин камсыз кылууга тийиш. Ушуга байланыштуу судьялар тараптан кылмыш жасоо – коомдук аң-сезимде сот адилеттүүлүгүнүн баалуулугун жокко чыгарып, соттун гана эмес, ошондой эле жалпы мамлекеттик бийликтин беделине шек келтирген адаттан тыш көрүнүш болуп саналат.

Жазанын сөзсүздүк принциби укуктун үстөмдүгүнүн, өлкөдө мыйзамдуулукту жана укук тартибин чыңдоонун, мыйзам жана сот алдында бардыгынын бирдейлигин камсыз кылуунун, жарандардын мыйзамдуу жүрүм-турумунун зарылдыгы жөнүндө укуктук аң-сезимин жогорулатуунун негизинде турат. Бул кылмыш жасаган ар бир адам, анын социалдык абалына, ээлеген кызматына жана башка өзгөчөлүктөрүнө карабастан, мыйзамга ылайык жазык жоопкерчилигине тартылууга жана ага өлчөмдөш жазага дуушарланууга тийиш дегенди билдирет. Андыктан кылмыштын ар бир фактысын аныктоонун, бетин ачуунун жана кылдат иликтөөнүн өзгөчө маанилүүлүгү, кийин бардык күнөөлүүлөр татыктуу жазасын алышы үчүн эч кандай күмөн жаратпашы керек.

2017-жылдын 2-февралындагы КЖПК менен Кылмыштардын жана жоруктардын бирдиктүү реестри киргизилген. Жазык иштери боюнча сотко чейинки өндүрүш тергөө формасында жүргүзүлүп, Кылмыштардын жана жоруктардын бирдиктүү реестрине маалыматтар киргизилген учурдан тартып башталган (148-берене). Тергөө аракеттери прокурорго адамга, анын ичинде судьяга карата шектенүү жөнүндө кабарлоодон башталган.

Кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин колдонуудагы редакциясынын 144-беренесине ылайык, сотко чейинки өндүрүш тергөөгө чейинки текшерүү жана тергөө формасында жүргүзүлөт жана Кылмыштардын бирдиктүү реестрине маалыматтар киргизилген учурдан тартып башталып, ишти сотко жөнөтүү, кылмыш иши кыскартуу же кылмыш ишин козгоодон баш тартууга чейин жүргүзүлөт.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 145-беренесинин 1, 3-бөлүктөрүнө ылайык, укук коргоо органынын кызматкери сотко чейинки өндүрүштү баштоо үчүн себеп алынган учурдан тартып Кылмыштардын бирдиктүү реестрине тиешелүү маалыматтарды киргизүүгө жана токтоосуз сотко чейинки өндүрүш боюнча тергөөгө чейинки

текшерүүнү баштоого милдеттүү.

Кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин 153-беренесинин 1, 2, 3-бөлүктөрүнүн негизинде, тергөөгө чейинки текшерүүнүн жүрүшүндө тергөөчү, прокурор бир катар алгачкы, кечиктирилгис тергөө аракеттерин жүргүзүүгө укуктуу. Тергөөгө чейинки текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча тергөөчү, прокурор кылмыш ишин козгоо же козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алат. Мында жазык ишин козгоо же аны козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим токтоосуз, бирок сотко чейинки өндүрүштүн башталышынын себеби катталган учурдан тартып 10 күндөн кечиктирбестен кабыл алынууга тийиш. Көрсөтүлгөн мөөнөттө чечим кабыл алуу мүмкүн болбосо, бул мөөнөт тергөөчүнүн жүйөлүү токтому боюнча прокурор тарабынан 20 суткага чейин узартылышы мүмкүн.

Ошону менен бирге Кылмыштардын бирдиктүү реестри кылмыштарды каттоо жана эсепке алуу, жазык-укуктук статистиканы түзүү максатында гана жүргүзүлбөстөн, оболу, Кылмыш-жаза процессуалдык кодексте так белгиленген, ошондой эле токтоосуз эсепке алууну жана алып коюуну талап кылган кылмыштын изин, далилдерди табуу жана фиксациялоо максатында кылмыш окуясынын бетин ачуу жана кечиктирилгис тергөө аракеттерин жүргүзүү механизмдин расмий баштоо үчүн жүргүзүлөт. Бул тергөө аракеттеринин өндүрүшүндө кечиктирүү далилдердин жоголушуна, тиешелүү түрдө кылмыштын бетин ачууга жана күнөөлүүлөрдү аныктоого мүмкүн болбой калышына алып келиши мүмкүн.

Ошентип, кылмыш ишин козгоо стадиясынан тартып камтылган судьялык кол тийбестик менен каралган атайын процессуалдык коргоо чаралары судьяларды негизсиз жазыктык куугунтуктоодон коргоо үчүн жетиштүү жана адекваттуу болуп саналат. Өз кезегинде, судьялык кол тийбестик, эгерде судья кылмыш жасаса, жазадан бошотуунун инструменти боло албайт, ошондой эле аны жасаган субъектинин укуктук статусуна карабастан, кылмыштын ар бир фактысын аныктоо боюнча механизмдин нормалдуу иштешине тоскоолдук кылбашы керек.

2.4. Конституциялык сот 2024-жылдын 28-февралындагы Чечими менен Интернет тармагында анык эмес (жалган) маалыматтын жайылышына байланыштуу сайттын же сайттын баракчасынын ээсинин иш-аракеттерине даттануунун, анык эмес (жалган) маалыматты алып салуунун жана сайттын же сайттын баракчасынын ишин токтотуп туруунун тартибинин 10-13-пункттарын Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 5-беренесинин 1-бөлүгүнө, 23-беренесинин 3-бөлүгүнө, 24-беренесинин 1,2-беренесине карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Конституцияга ылайык, ар бир адам өз пикирин эркин билдирүүгө, сөз жана басма сөз эркиндигине, маалыматты эркин издөөгө, алууга, сактоого, пайдаланууга жана аны оозеки, жазуу түрүндө жана башка жол менен жайылтууга укуктуу.

Муну менен бирге каралып жаткан укуктардын адилеттүү жана эркин коомду куруудагы принципалдуу маанилүүлүгүнө карабастан, алардын конституциялык баалуулуктар тутумундагы абалы татаал өз ара аракеттенүү, ал тургай анча маанилүү эмес башка бакубаттыктар менен атаандаштык процессинде келип чыгуучу көптөгөн факторлордон көз каранды. Башкача

айтканда, конституциялык укуктардын жана эркиндиктердин таркалышынын чектери туруктуу мүнөзгө ээ эмес жана ал баалуулуктардын кагылышуусу болуп жаткан конкреттүү кырдаалга жана коомдук мамилелер чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүнө жараша түзүлөт.

Ошентип, демократиялык мамлекетте пикир билдирүү эркиндигинин, сөз жана басма сөз эркиндигинин бүткүл маанилүүлүгүнө карабастан, алар мамлекеттик-укуктук механизмдер менен бирдей деңгээлде корголгон башка конституциялык кепилдиктерге априори үстөмдүк кыла алышпайт.

Конституцияга ылайык ар бир адам жеке турмушунун кол тийбестигине, ар-намысынын жана кадыр-баркынын корголушуна укуктуу. Кыргыз Республикасында адамдык аброю абсолюттук жана кол тийгис. Ар бир адам Конституцияны жана мыйзамдарды сактоого, башка адамдардын укуктарын, эркиндиктерин, ар-намысын жана кадыр-баркын урматтоого милдеттүү.

Жеке жашоо-турмушка болгон укук ар бир адамга өзүнүн жасаган иш-аракеттерин башкарууга, ар-намысын жана кадыр-баркын мыйзамсыз кийлигишүүлөрдөн коргоого мүмкүндүк бергидей адамдын дене боюнун бакубаттыгын да, руханий кол тийбестигин колдоо менен инсандын эркин өнүгүүсүнүн негизи болуп саналат.

Ар-намыс, өз кезегинде адамдын социумда кандай кабыл алына тургандыгына таасир этүүчү коомдук пикир жана инсанды баалоо менен байланыштуу. Ал эми аброй адамдын өзүн-өзү сезүүсүн жана анын ички өзүн-өзү баалоо туюмун, башкача айтканда, өзүнүн сапаттарын, жөндөмүн жана коомдогу өзүнүн маанилүүлүгүн жеке кабылдоону билдирет.

Келтирилген конституциялык укуктардын жана милдеттердин мазмунунан көрүнүп тургандай, алар өз пикирин билдирүү эркиндигинин, сөз жана басма сөз эркиндигинин колдонуу чөйрөсүнө таасирин тийгизбей кое албайт, кээде алар менен чыр-чатактуу абалда да болушу мүмкүн. Башкача айтканда, Конституцияда өзүнүн мазмундук-маанилик жүктөмү боюнча ар кандай кепилдиктер каралган учурда да алардын ар биринин таралуу чектеринин, өзгөчө алардын коомдук маалымат мейкиндигинде өз ара аракеттенүү процессинде таралуу чектери юридикалык экспликациясыз болушу мүмкүн эмес.

Өлкөнүн маалыматтык чөйрөсүн натыйжалуу жөнгө салуу үчүн мамлекет тарабынан бир катар мыйзамдар, алардын ичинде: “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө”, “Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө”, “Анык эмес (жалган) маалыматтардан коргоо жөнүндө” мыйзамдары кабыл алынган.

“Массалык маалымат каражаттары жөнүндө” Мыйзам массалык маалымат каражаттары аркылуу билдирүүлөрдү уюштуруунун укуктук, экономикалык жана социалдык негиздерин аныктайт. Алсак, Мыйзам менен жалпыга жайылтууга жатпаган маалыматтардын так тизмеси белгиленген, ага ошондой эле инсандын ар-намысына жана аброюна шек келтирүү, ошондой эле атайылап жалган маалыматтарды жарыялоо кирет.

“Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө” Мыйзам жеке маалыматтарды, анын ичинде биографиялык маалыматтарды, жеке мүнөздөмөлөрдү, үй-бүлөлүк жана финансылык абалы, ден соолугунун абалы жана башка маалыматтарды иштетүү үчүн укуктук алкактарды регламенттейт. Жеке турмуштун кол тийбестигине жана сөз эркиндигине болгон укукту сактоо менен маалымат

субъектинен макулдук алган шартта гана мындай маалыматтарды иштетүүгө журналистика же көркөм жана адабий чыгармачылык максаттарында гана жол берилет (ушул Мыйзамдын 3 жана 5-беренелери).

Маалыматтык технологиялардын өнүгүшүнүн ченелгис темптери баарлашуунун ыкмаларында жана “Интернет” телекоммуникациялык түйүнүндө жайгаштырылуучу ар кандай маалыматтарга жетүүдө олуттуу өзгөрүүлөргө алып келгендигин белгилей кетүү керек. Маалыматтын тез таралышын камсыз кылуу менен, Интернет сөз эркиндигин жана ар кандай пикирлерди билдирүү үчүн болуп көрбөгөндөй мүмкүнчүлүктөрдү түзөт, бирок ошол эле учурда бул эркиндиктерди кыянаттык менен пайдалануу коркунучун да жогорулатат. Виртуалдык чөйрөдө маалыматты жайылтуунун мындай формасы, анын ичинде тескери маалымат жана киберчабуулдар адамдын жеке жашоо-турмушуна, ар-намысына жана аброюна гана эмес, жалпы эле коомдук коопсуздукка жана укуктук тартипке олуттуу коркунуч келтирет.

Мындан тышкары, Кыргызстан дүйнөнүн башка өлкөлөрү сыяктуу эле басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган улуттук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү пропагандалоо чөйрөсүндөгү азыркы чакырыктарга туш болууда. Аталган көрүнүштөр адам укуктарына, укуктун үстөмдүгүнө жана мамлекеттин эгемендигине кооптуу чакырык болуп саналуу менен тынчтыкка жана демократияга глобалдуу коркунучтардын бирин билдирет. Ушуга байланыштуу Конституцияда басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган улуттук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү үгүттөөгө түздөн-түз тыюу салынганы бекеринен эмес. Башкача айтканда, Баш мыйзам жана жогоруда келтирилген мыйзамдар, сөз эркиндигин бекемдөө жана ар кандай пикирлердин болушу менен катар мамлекетти адамдын бардык укуктарынын жана эркиндиктеринин негизи катары ар бир инсандын аброюн коргоо боюнча адекваттуу чараларды көрүүгө, ошондой эле сабырсыздыктын ар кандай формаларына каршы турууга, этикалык стандарттарды жана медиа сабаттуулуктун зарыл деңгээлин сактоону талап кылууга милдеттендирет.

Ошол эле мезгилде Интернеттин өнүгүүсүнүн динамикасын, анын коомдук процесстерге тийгизген таасиринин глобалдуу, трансулуттук жана көп кырдуу мүнөзүн эске алып, мамлекет тарабынан өз милдеттерин аткаруусу мамлекеттин интернет-мейкиндикке натыйжалуу жана өз убагында кийлигишүүсүн жана конституциялык баалуулуктарды коргоону, ошондой эле жеке жана коомдук кызыкчылыктардын шайкеш айкалышын камсыз кылуу үчүн интернет-басылмалардын модерациясын камсыздоодо өзгөчө укуктук жана техникалык инструменттерди түзүүнү жана ишке киргизүүнү талап кылат.

Дал ушул процесстерди башкаруу максатында мамлекет “Анык эмес (жалган) маалыматтан коргоо жөнүндө” Мыйзамды базалык катары аныктаган, ал интернет мейкиндигинде анык эмес маалыматты жайылтууга тыюу салуу үчүн укуктук негиздерди белгилейт.

Ушул Мыйзамдын 4-беренесине ылайык маалыматтык ресурстардын ээлеринин укуктары жана милдеттери так регламенттелген, муну менен аларды контентти жоопкерчиликтүү башкарууга милдеттендирет. Алсак, Кыргыз Республикасынын Интернет-мейкиндигиндеги сайттын же сайттын баракчасынын ээси жана пайдалануучу инсандын ар-намысына жана кадыр-баркына шек келтирбеген же кемсинтпеген маалыматтарды эркин издөөгө, алууга, сактоого, пайдаланууга жана аларды оозеки, жазуу

жүзүндө башка ыкмалар менен жайылтууга же Интернет тармагынын башка пайдалануучуларынын тексттерин жана башка материалдарын өзүнүн сайтына же сайттын баракчасына жайгаштырууга же жайгаштырууга жол берүүгө укугу бар.

Муну менен катар эле ага карата анын ар-намысына, кадыр-баркына жана ишкер беделине шек келтирген анык эмес (жалган) маалымат жайылтылды деп эсептеген ар бир адам Интернет тармагындагы сайттын же сайттын баракчасынын ээсине баракчадан же сайттан анык эмес (жалган) маалыматты токтоосуз (кайрылган учурдан тартып 24 сааттын ичинде) алып салууну жана мурда жарыяланган анык эмес (жалган) маалыматты төгүндөөчү маалыматты жарыялоо жөнүндө талап менен кайрылууга укуктуу.

Өзү жөнүндө анык эмес (жалган) маалыматты жарыялоого байланыштуу укуктары жана эркиндиктери бузулган жак, анык эмес (жалган) маалыматтарды алып салуудан баш тартылган же анык эмес (жалган) маалыматтарды алып салуу убактысы бузулган учурда, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан 2022-жылдын 8-апрелиндеги № 204 токтому менен бекитилген Тартипте аныкталгандай Интернет тармагындагы сайттын ээсинин же сайттын баракчасынын ээсинин иш-аракеттерине даттанууга укуктуу. Сайттын же сайттын баракчасынын иши эки айга чейинки мөөнөткө токтотулушу мүмкүн. Сайттын же баракчанын ээси сайт же сайттын баракчасы убактылуу токтотулган мезгилде, Интернет тармагына жаңы сайт же сайттын баракчасын ачууга укуксуз.

Ошентип, мамлекет мындай укуктук жөнгө салууну орнотуу менен коомдогу жүрүм-турум эрежелерин жана ушул мамилелерден четтөөнүн кесепеттерин аныктайт. Бул өзүнө маалыматты интернет-мейкиндикке жайгаштыруу, жарандын беделине шек келтирген маалыматтарды алып салуу үчүн жооптуу субъекттердин милдетин гана камтыбастан, ошондой эле беделине шек келтирген маалымат жарыяланган адамдарга коргоонун мыйзамдуу ыкмасын да берет. Башкача айтканда, эгерде сайттын же баракчанын ээси бул милдетти өз ыктыяры менен аткаруудан баш тартса, жабырлануучуларга бузулган укуктарын коргоо үчүн кайрылууга мүмкүнчүлүк берилет.

Жогоруда аталган Мыйзамдын 3-беренесинин негизинде жана аны аткарууда Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан Тартип кабыл алынган, ага ылайык Интернет-мейкиндиктеги анык эмес (жалган) маалыматтарга тез чара көрүүнүн кыйла конкреттештирилген механизми каралган.

Маалымат чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу орган анык эмес (жалган) маалыматты алып салуудан баш тартуу же алып салуу мөөнөттөрүн бузуу жөнүндө жарандын жана юридикалык жактын (мындан ары – арыз ээси) даттанууларын Тартиптин 7-пунктунун талаптарына шайкештигин текшерүү менен бир жумуш күндүн ичинде карайт.

Тартиптин талашылып жаткан 10-пунктуна ылайык, эгерде арыз критерийлерге туура келсе, орган алып салуу жөнүндө чечим чыгарат, аны аткаруу мөөнөтүн белгилейт жана аны андан ары Интернет түйүнүндөгү сайттын же баракчанын ээсине берүү үчүн байланыш боюнча ыйгарым укуктуу органга жөнөтөт. Өз кезегинде алар маалыматты токтоосуз өчүрүүгө

жана төгүндөөнү жайгаштырууга милдеттүү, андан кийин бир күндүн ичинде Тартиптин талашылып жаткан 11-пунктунда белгиленгендей ыйгарым укуктуу органдарга кабарлоого тийиш. Ал эми чечим аткарылбаган учурда ыйгарым укуктуу орган хостинг-провайдер аркылуу Интернет тармагындагы сайттын же баракчанын ишин токтотот, ал дагы бир күндүк мөөнөттө чараларды аткарууга жана кабарлоого тийиш (талашылып жаткан 12, 13-пункттар).

Конституциялык сот ар-намысына жана кадыр-баркына шек келтирилген жарандын укуктары сайттын же веб-баракчанын ээсинин кызыкчылыгына караганда артыкчылыктуу мааниге ээ болгон мындай укуктук жөнгө салууну белгилөө Конституциянын ченемдерине жана рухуна ылайык келет деп эсептейт. Башкача айтканда, адамдын ар-намысы абсолюттук жана кол тийгис мүнөзгө ээ болуп, башка конституциялык кепилдиктерден, анын ичинде өз пикирин билдирүү эркиндигинен, сөз жана басма сөз эркиндигинен жогору турат, бул башка укуктарды ишке ашыруу процессинде аларды кандай болбосун кемитүүгө жол берилгис кылат (Конституциянын 29-беренесинин 1-бөлүгү).

Мындай учурда Интернет тармагындагы сайттын же баракчанын ээси укук бузуучу катары чыгат, ал кандай болбосун кырдаалда жана ыкчам тартипте инсандын ар-намысын калыбына келтирүү боюнча зарыл чараларды көрүүгө тийиш. Ошентип, бул иш-аракеттер, маңызы боюнча, мамлекеттин конституциялык милдетин аткаруу болуп саналат жана Интернет түйүнүндөгү сайттын же баракчалардын ээлеринин укуктарын ашыкча жүктөө же ченемсиз чектөө, ошондой эле Конституциянын 23-беренесинин 3-бөлүгүнүн жоболорун бузуу катары каралышы мүмкүн эмес.

Бул санариптик мейкиндикте мыйзамдуулукту жана адилеттүүлүктү сактоо, ошондой эле маалыматка кеңири жетүү шарттарында жарандардын коопсуздугун жана укуктарын коргоо үчүн мамлекеттин жоопкерчилигин баса белгилейт.

Ошентип, талашылып жаткан Тартип маалымат чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын иш-аракеттеринин жол-жоболорун аныктайт, алар мөөнөтүн белгилөө менен анык эмес (жалган) маалыматты алып салуу, ошондой эле аны алып салуу жөнүндө арызды кабыл алуудан негиздүү баш тартуу сыяктуу чечимдерди кабыл алууну камтыйт.

Тартиптин 9 жана 17-пунктарына ылайык Интернет тармагынын сайттарынын же баракчаларынын ээлери, ошондой эле арыз ээлери макул болбогон учурда маалымат чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын чечимине жана аракетине (аракетсиздигине) “Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына (мындан ары – Мыйзам) ылайык административдик (сотко чейинки) тартипте даттанууга укуктуу.

Андан ары Мыйзамдын 10-главасында даттанууларды сотко чейин кароонун стандартташтырылган механизми белгиленген, ал өзүнө даттанууга карата коюлуучу так аныкталган негиздерди, мөөнөттөрдү, талаптарды, келип түшкөн даттануу боюнча администрациялык органдын аракеттеринин чектерин жана административдик даттанууну берүүнүн укуктук кесепеттерин камтыйт.

Алсак, администрациялык органдын же кызмат адамынын аракетине же аракетсиздигине даттануу жогору турган администрациялык органга же жогору турган кызмат адамына берилет, анын жыйынтыгы боюнча ал

административдик актыны жокко чыгарып же аны арзыбас деп таап, же жаңы административдик актыны кабыл алып, даттанууну толук же жарым-жартылай канааттандырат (Мыйзамдын 62-беренесинин 2-бөлүгү жана 69-беренеси).

Ошентип, Мыйзам маалымат чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу органдын атынан Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигине дискрециялык ыйгарым укуктарды берет. Бул ыйгарым укуктуу орган кабыл алынып жаткан административдик актынын түрүн жана мазмунун (толугу менен же жарым-жартылай) өз билгениндей аныктоого же болбосо мыйзамдарда каралган чечимдердин бир нече варианттарынын ичинен өз билгениндей бирин тандап алуу мүмкүнчүлүгүн берүүгө укуктуу дегенди билдирет (Мыйзамдын 4-беренеси).

Ушуга байланыштуу аталган органда административдик даттанууларды кароо үчүн министрдин жетекчилиги алдында туруктуу иштөөчү Комиссия түзүлгөн, анын милдети – даттанууларды Мыйзамда белгиленген тартипке ылайык кароо болуп саналат.

Мында Комиссияга дискрециялык ыйгарым укуктар берилгенине карабастан, мыйзам алардын чектерин белгилейт. Ушул чектөөлөргө ылайык Комиссия өз ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда Конституцияда бекитилген адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо кызыкчылыктарын, тең укуктуулук, тең ченемдүүлүк жана укукту бир түрдүү колдонуу принциптерин так жетекчиликке алууга, ошондой эле аталган Мыйзамда белгиленген башка максаттарга жетүү үчүн аракеттенүүгө тийиш.

Ушуга байланыштуу, сотко чейинки административдик тартип сот инстанцияларына кайрылганга чейин жарандар менен мамлекеттик органдардын ортосундагы талаш-тартыштарды тез жана натыйжалуу жөнгө салуу үчүн кызмат кылат. Бул жол-жобо чыр-чатактарды чечүү процессин тездетип гана тим болбостон, тараптарга иштин бардык аспектилерин толук түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Башкача айтканда, бул Интернет түйүнүндөгү сайттын же баракчанын ээси, хостинг провайдери жана арыз ээси үчүн өзүнүн талашылып жаткан позициясын так жана ачык билдирүүгө мүмкүнчүлүк берет, бул өз кезегинде компромисстер жана өз ара алгылыктуу чечимдер аркылуу талаш-тартыштарды тынчтык жолу менен чечүүгө өбөлгө түзөт.

Мындан тышкары, Мыйзамдын 62-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык, эгерде административдик жол-жобону жүргүзүү үчүн кайрылган арыз ээси жыйынтыктоочу административдик актыга канааттанбаса, кийин ал ага сот тартибинде даттанууга укуктуу.

Жогоруда баяндалгандарды жыйынтыктоо менен, Конституциялык сот анык эмес (жалган) маалыматты алып салуу мүмкүнчүлүгү болгон же алып салуудан баш тартылган, ошондой эле мындай маалыматты Интернетте жайылтуудан улам сайттын же сайттын баракчасынын иши токтотулган учурда эч бир тарап адилеттүү сотко чейинки жана соттук коргонуу укугунан ажыратылбай тургандыгын белгилейт.

2.5. Конституциялык сот 2024-жылдын 6-мартындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 110-беренесинин 8-бөлүгүнүн “доону берүү мөөнөтүн өткөрүп жиберген жана даттанылган актылар кабыл алынган же даттанылган аракеттер жасалган күндөн тартып 10 жылдан кечиктирбестен сотко кайрылган жактарга” деген

сөздөр менен баяндалган ченемдик жобосунун Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 56-беренесинин 2-бөлүгүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келет деп тааныды. Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.

Адамдын жана жарандын негизги укуктарын жана эркиндиктерин коргоо боюнча мамлекеттик чаралар өзүнүн функционалдык багыты боюнча оозуучу натыйжа берүүгө тийиш жана мүмкүн болуучу кол салууларды болтурбоого багытталган. Ал эми эгерде алар орун алган болсо, анда бузулган укуктарды калыбына келтирүүнү камсыздай турган коргоо системасы болушу керек. Мындай инструменттерге адамдын өз укуктарын мыйзам тарабынан тыюу салынбаган бардык ыкмалар менен өзүн-өзү коргоо, коргоонун административдик ыкмалары, соттук коргоо, ошондой эле эл аралык укуктук механизмдер кирет, алар өз жыйындысында адамдын татыктуу жашоосун жана эркин өнүгүүсүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Мындан тышкары, соттук коргоо өзүнүн жогорку натыйжалуулугуна байланыштуу башкалардын арасында алдыңкы орунду ээлейт. Бул соттордун мындай бийликтик-тескөөчү ыйгарым укуктарга жана укуктук мамилелерге таасир этүүчү каражаттарга ээ болгон анын өзгөчөлүктөрү менен шартталган, алар башка бир да мамлекеттик органга берилген эмес. Андыктан Конституцияда ар бир адамга өзүнүн Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоого кепилдик берилгендиги бекеринен эмес.

Конституцияда соттук коргонуу укугун бекитүү мамлекеттик бийликти (коомдук бийликтин бүткүл тутумун) ар бир белгиленген укукту бөгөтсүз пайдаланууга кепилдик берүүчү механизмдерди түзүү милдетине конституциялык түрдө байланыштырат. Мында бул укуктун негизги мазмуну сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгү болуп саналат, бул жарандардын сот адилеттигине жетүүсүн тоскон ченемдерди кабыл алууга жол берилбестигин билдирет. Кандайдыр бир маселе боюнча сот адилеттигине реалдуу жеткиликтүүлүгү жок адам соттук коргоого өзүнүн конституциялык укугун толук ишке ашыра албайт.

Соттук коргоого болгон укукту ишке ашыруунун ыкмалары жана каражаттары процесстик укук системасын куруудан, анын тармактарга бөлүнүшүнөн көз каранды, алар өз кезегинде сот өндүрүшүнүн түрлөрүн түзөт. Бул материалдык мамилелерди укуктук жөнгө салуунун предметинин жана ыкмаларынын айырмачылыгы жана сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын процессуалдык жүрүм-турумунун зарыл моделинин өзгөчөлүктөрү менен шартталган. Дал сот өндүрүшүнүн түрү статусун, ошондой эле анын катышуучуларынын укуктары менен милдеттеринин көлөмүн аныктайт. Мындай бөлүштүрүүнүн негизги мааниси жогорку натыйжалуулукка, өз убагында, адилеттүү кароого жана өзүнүн табияты боюнча айырмаланган иштерди чечүүгө жетишүү болуп саналат.

Алсак, Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык сот бийлиги сот өндүрүшүнүн конституциялык, жарандык, жазыктык, административдик жана мыйзамда каралган башка түрлөрү аркылуу жүзөгө ашырылат.

Тактап айтканда, административдик сот өндүрүшү Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине ылайык ишке ашырылат, ал кандай болбосун кызыкдар адам өзүнүн бузулган же талаш туудурган укуктарын, эркиндиктерин же мыйзам менен корголгон кызыкчылыктарын коргоо үчүн мыйзамда белгиленген тартипте сотко кайрылууга укуктуу экендигин карайт. Сотко кайрылуу укугунан баш тартуу жараксыз.

Ошол эле учурда белгилүү бир себептер боюнча сотко кайрылуу укугуна ээ болуу убакыт менен чектелген, ал аралыкта жеке жак доонун эскирүүсү катары белгиленген өзүнүн ишин сот тартибинде чечүүгө укугу бар. Башкача айтканда, эгерде доогер доонун мыйзам менен белгиленген эскирүү мөөнөтүнөн ашып кетсе, сот анын талаптарын канааттандыруудан баш тартышы керек.

Доонун эскирүү мөөнөтүн белгилөөнүн максаты – укуктук мамилелердин туруктуулугун жана болжолдуулугун камсыз кылуу, ошондой эле укуктук талаш-тартыштардын чексиз кайра жаралышына жол бербөө. Мындан тышкары, доонун эскирүү мөөнөтү бүтүндөй сот тутумунун ресурстарын сарамжалдуу сарптоо функциясын аткарат.

Алсак, жогоруда көрсөтүлгөн Кодекске ылайык, эгерде мыйзамда башка мөөнөт белгиленбесе, доо мамлекеттик органдын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдын, алардын кызмат адамдарынын актысынын көчүрмөсү алынган күндөн тартып, же болбосо арыз ээси бул актынын чыгарылгандыгы жөнүндө билген күндөн тартып үч айдын ичинде сотко берилет.

Ошентип, белгиленген үч айлык мөөнөт маңызы боюнча укук ээси сотко доо коюу жолу менен өзүнүн талаптарын канааттандырууну ала турган эскирүү мөөнөтү болуп саналат.

Ошону менен бирге белгилей кетүүчү нерсе, эскирүү мөөнөттөрү бөгөт коюучу мүнөзгө ээ эмес, алардын өтүшү субъективдүү укуктун токтотулушуна алып келбейт жана сотко кайрылууга тоскоолдук жаратпайт. Ошентип, белгиленген кыска убакыттык мезгилге карабастан, эгерде сот тарабынан жүйөлүү деп табылган себептер болсо, доогер өтүп кеткен эскирүү мөөнөтүн калыбына келтирүүгө мүмкүнчүлүгү бар.

Бирок талашылып жаткан ченемге байланыштуу өткөрүп жиберилген мөөнөттү калыбына келтирүү даттанылган актылар кабыл алынган же даттанылган аракеттер жасалган күндөн тартып 10 жылдан кечиктирбестен мүмкүн.

Конституциялык сот мыйзам чыгаруучу тарабынан доо коюу мөөнөтүн калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгүнө киргизилген чектөө маңызы боюнча преклюзивдүү (бөгөт коюучу) мөөнөт болуп саналаарын белгилейт, ал төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

- бөгөт коюучу мөөнөттүн бүтүшү субъективдүү укуктун сөзсүз түрдө токтотулушуна алып келет;

- сот талаштын тараптарынын арызына карабастан бөгөт коюу мөөнөтүн колдонот;

- бөгөт коюучу мөөнөттөр токтотулууга, үзгүлтүккө учуратууга же калыбына келтирилүүгө жатпайт.

Мындай процесстик жобо мамлекеттик бийлик органдарынын жана

жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын актыларынын жана башкаруучулук чечимдеринин укук ченемдүүлүк маселелеринде негизсиз узакка созулган белгисиздиктин мүмкүнчүлүгүн жоюуга багытталган болсо да, кызыкдар тараптар соттук коргоо укугун, ал тургай объективдүү себептер болгон күндө да аларды жеңүү мүмкүн эмес болгон мындай бөгөттөр менен ишке ашырууну чектеген жөнгө салуучу таасирге дуушар болбошу керек.

Доонун эскирүү мөөнөтү институту сыяктуу эле, процесстик бөгөт мөөнөттөрү укуктук мамилелердин катышуучулары өздөрүнүн жүрүм-турумунун кесепеттерин акылга сыярлык чектерде алдын ала көрө алгыдай жана башка адамдардын өзүм билемдигинен ишеничтүү камсыздалган, ошондой эле өзүнүн абалынын укуктук кесепеттерин болжолдой алгыдай мүмкүнчүлүгүнүн жоктугунан улам белгисиздик абалынан корголгудай өздөрүнүн укуктук статусунун өзгөрбөстүгүнө ишеними болушу үчүн керек.

Ошентип, доонун эскирүү мөөнөтү да, процесстик бөгөт коюучу мөөнөттөр да бир эле милдеттерди аткаруу үчүн багытталган.

Адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо жөнүндө жоболорду бекемдөө менен Конституция адам укуктары жана эркиндиктери түздөн-түз колдонулат, бардык мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин мааниси менен мазмунун аныктай тургандыгын белгилейт.

Адамдын жашаган жеринде анын түздөн-түз жашоосун камсыз кылуу маселелери негизинен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан социалдык кызматтардын кеңири спектрин көрсөтүүгө, алардын административдик жана башкаруу чечимдерине байланыштуу.

Жогорудагы конституциялык жобо жергиликтүү өз алдынча башкаруу мамлекеттик бийликтин институту катары адамдын жана жарандын конституциялык укуктары менен эркиндиктерин сактоого гана эмес, ошондой эле ишке ашырууга, аларды толук ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүүгө, аларды бузууларга бөгөт коюуга милдеттүү экендигин болжолдойт, ал эми кээ бир учурларда – алардын тескөөсүндө болгон административдик жана башкаруучулук укуктук каражаттарды колдонуу менен муниципалитеттик түзүлүштүн аймагында бузулган укуктарды жана эркиндиктерди калыбына келтирүүнү болжолдойт.

Жогоруда баяндалгандардын өнүгүндө, каралып жаткан маселе боюнча арыз ээлеринин келтирилген далилдери жана материалдары айрым учурларда жарандар үчүн маанилүү маселелерди, ошондой эле социалдык маанилүү милдеттерди чечүүдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын аракеттери алардын мыйзамдарды кынтыксыз сактоо жагынан белгилүү бир шектенүүлөрдү жаратат. Мында кызыкдар тараптар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чечимдеринин кесепетинен келип чыккан юридикалык фактылардын бар экендиги жөнүндө узак мезгил бою билбеген, тиешелүү түрдө алардын укуктарын жана кызыкчылыктарын бузуу фактыларын билбеген учурлар бар.

Конституцияга ылайык, Кыргыз Республикасында адамдын укуктарын жана эркиндиктерин жокко чыгарган же азайткан мыйзамдар кабыл алынбашы керек.

Бул конституциялык кепилдиктин маанисин ачуу менен,

Конституциялык сот 2023-жылдын 29-мартындагы өз Чечиминде, биринчи кезекте мыйзам чыгаруучуга багытталган аталган императивдик тартип алардын тизмеси жагынан алганда да, ошондой эле кабыл алынган мыйзамдардын адекваттуулугу жагынан алганда да укуктардын жана эркиндиктердин толуктугунун кепилдиктеринин бири болуп санала тургандыгын белгилеген.

Айрым конституциялык жоболорду конкреттештирүү жана укуктук жөнгө салуунун ар кандай моделдерин, анын ичинде жаңы социалдык реалдуулуктарга ылайык киргизүү, албетте, мыйзам чыгаруучунун ыйгарым укугу. Мыйзам чыгаруучу адамдын укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруунун көлөмүн, тартибин, укуктук негиздерин, механизмдин жана шарттарын аныктоодо кароо эркиндигине ээ. Бирок мыйзам чыгаруучу өзүнүн жөнгө салуу ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда кабыл алынган ченемдик тартиптин өлчөмдөш жана адилеттүү болушун камсыз кылууга, жарандардын мыйзамга жана мамлекеттин аракеттерине ишенимин сактоого милдеттүү.

Талашылып жаткан ченем 2023-жылдын 11-апрелиндеги №85 “Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине, Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине) өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Мыйзамын кабыл алуунун натыйжасында келип чыккан. Мыйзам долбооруна негиздеме-маалым катта белгиленгендей, бөгөт коюучу бирдиктүү мөөнөттүн жоктугу сот актыларынын укуктук тактыгына жана туруктуулугуна зыян келтирет. Ар кандай доомат сотко өз убагында берилүүгө тийиш, анткени бузулган укуктарды коргоо үчүн акылга сыярлык убакыттык мөөнөттөрдүн жоктугу мындай талаптар коюлган адамдардын кызыкчылыктарынын бузулушуна алып келиши мүмкүн. Мөөнөттү калыбына келтирүү мүмкүн болгон алкактарда чектик мөөнөттү белгилөө соттун чечимдеринин гана эмес, укуктук кесепеттерге алып келген административдик актылардын да туруктуулугуна оң таасирин тийгизет.

Албетте, укуктук аныктыктын абалы мыйзамдуулуктун, укук тартибинин жана коомдук мамилелердин алдын ала болжолдуулук режимине олуттуу таасир этет. Бирок, бул принцип абсолюттук мүнөздө эмес экендигин белгилей кетүү керек, ошол эле учурда соттук коргоо укугу фундаменталдуу мааниге ээ жана кандайдыр бир деңгээлде чектелиши мүмкүн эмес. Бул укук, оболу жарандардын сот адилеттигине жетүүсүн тоскон укук ченемдерин кабыл алууга жол берилбестигин болжолдойт. Конституциялык маанидеги максаттар менен шартталган бул же тигил чектөөлөрдү киргизүүдө мыйзам чыгаруучу колдонулуучу укуктук каражаттардын адекваттуулук жана өлчөмдөштүк конституциялык принцибин жетекчиликке алууга тийиш.

Ошентип, бөгөт коюучу мөөнөттүн материалдык-укуктук табиятын эске алып, Конституциялык сот адамдын бардык башка укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу негизинде жаткан, негизги конституциялык кепилдик катары, жарандардын сот адилеттигине алгачкы жеткиликтүүлүгү менен байланышкан укуктук мамилелерди жөнгө салууда мындай механизмди колдонуунун жол берилбестиги жөнүндө тыянакка келди. Конституцияда каралгандан башка максаттарда жана андан ашкан деңгээлде адамдын укуктарына жана эркиндиктерине мыйзам менен чектөө коюлушу мүмкүн эмес.

Колдонуудагы доонун эскирүү институту ошентсе да процессуалдык бөгөт мөөнөттөрүнө караганда натыйжалуу укуктук каражат болуп саналат

жана конституциялык укуктун маңызына шек келтирбестен, туура укуктук колдонууда милдеттерди толук чече алат, ал үчүн мыйзам чыгаруучу административдик сот өндүрүшүн жөнгө салууда преклюзивдүү мөөнөттү колдонгон.

Бул Чечим андан ары кароо үчүн соттун 2024-жылдын 15-майындагы №03/384 каты менен Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине жөнөтүлдү.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан “Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору иштелип чыккан жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине сунушталган.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети (КРПАнын 2024-жылдын 26-августундагы № 28-7382 чыг.) Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине жөнөткөн.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосунда.

2.6. Конституциялык сот 2024-жылдын 20-мартындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 439-беренесинин 4-бөлүгүнүн «Мындай аныктамалар кассациялык тартипте кайра каралууга тийиш» деген деген сөздөр менен баяндалган ченемдик жобосу Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 1,2, 4-6-бөлүктөрүнө, 55-беренесине, 56-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.

Укуктун үстөмдүгүнө жана мыйзамдуулукка негизделген мамлекеттин укуктук системасы ар бир адамдын соттук коргоого укугун карайт. Адамдын ажырагыс негизги укуктарынын жана эркиндиктеринин бири болгон бул укук бардыгы үчүн сот адилеттигине эркин жана бирдей жетүү кепилдиктерин камтыйт. Ал мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлик органдарынын мыйзамсыз аракеттеринен гана эмес, ошондой эле соттун жаңылыш чечимдеринен бузулган укуктарды коргоого жана калыбына келтирүүгө чакырылган көз карандысыз сот тарабынан атаандаштык жана тараптардын тең укуктуулугу принцибинин негизинде жүзөгө ашырылат.

Ушуга байланыштуу, сот адилеттиги калыстыктын критерийлерине жооп берсе жана бузулган укуктарды натыйжалуу калыбына келтирсе гана ошондой деп таанылат, ал эми мыйзам чыгаруучу сот өндүрүшүнүн процессин калыптандырууда кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн бардык этаптарында мыйзамда тыюу салынбаган бардык жолдор менен адамдын жана жарандын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо боюнча талаптагыдай мүмкүнчүлүк берген укуктук механизмди камсыз кылууга тийиш.

Бул процессте, албетте, биринчи инстанция маанилүү роль ойнойт, анын ишинин жыйынтыгы жазык сот өндүрүшүнүн кийинки этаптарына карата негиз түзүүчү (базалык) мүнөзгө ээ.

Алсак, соттук териштирүүнүн жүрүшүндө жазык ишинин далилдөө базасынын бардык элементтерин кылдат изилдөө жүргүзүлөт. Айыптоо жана коргоо тараптарынын жигердүү катышуусу – алардын укуктарын жана кызыкчылыктарын ишке ашырууга гана өбөлгө болбостон, ошондой эле сотко чейинки өндүрүштүн материалдарынын мазмунуна соттун объективдүү баа

берүүсүнө мүмкүндүк берет.

Демек, биринчи инстанциянын ишинин жогорку натыйжалуулугу анын сот адилеттиги системасындагы негизги ролун ырастай турганын жана жалпысынан сот адилеттигин туура жана калыс жүргүзүүнү камсыз кылуу үчүн так стандарттарды сактоо зарылдыгын баса белгилей кетүү өтө маанилүү.

Муну менен бирге жазык процессинин атаандаштык аспектисин эске алуу менен, биринчи инстанциядагы соттун отурумуна ишти даярдоо этабында тараптардын көйгөйлөрдү аныктоо мүмкүнчүлүгүн эске алуу маанилүү. Мына ошондуктан Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде судьянын гана демилгеси боюнча эмес, ошондой эле тараптардын биринин өтүнүчү боюнча да алдын ала угуу механизмдин ишке киргизүү ыйгарым укуктары каралган.

Ошентип, алдын ала угуу процесстин катышуучуларынын укуктарын сактоонун кошумча процесстик кепилдиги болуп саналат, ал негизги угуулар башталганга чейин сотко чейинки өндүрүштөгү кемчиликтерди табууга, оңдоого же жоюуга мүмкүндүк берет.

Мыйзам чыгаруучу тараптарга соттук териштирүүдө билдирилген кандай болбосун далилди далилдердин тизмегинен алып салуу жөнүндө өтүнүч билдирүүгө укук берет. Муну менен бирге алдын ала угуу өткөрүү үчүн негиз катары жол берилгис далилдерди алып салуу жөнүндө тараптардын өтүнүчүнүн болушун караган ченемди өзүнчө белгилейт.

Далилдерди алып салуунун себеби далилдик мааниге ээ болгон фактылык маалыматтарды чогултууда же текшерүүдө Кылмыш-жаза процессуалдык кодексин талаптарын бузуудан улам келип чыккан анын жол берилгистиги саналат. Жол берилгис далилдердин так тизмеси Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 80-беренесинин 4-бөлүгүндө каралган.

Далилдерди алып салуу жөнүндө өтүнүчтү канааттандыруу же канааттандыруудан баш тартуу жөнүндө соттун чечимдери Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 288-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык 3 күндүн ичинде апелляциялык тартипте даттанылышы мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, конкреттүү иштин жагдайларына жараша мүмкүнчүлүк же тандоо катары берилүүчү алдын ала угуу өзүнүн факультативдик мүнөзүнө карабастан, далилдердин процесске карата жол берилиши предметине изилдөөдө көмөкчү ролду ойной тургандыгын белгилей кетүү керек. Сотко чейинки өндүрүштү сот процесси менен байланыштырган, кандайдыр-бир «көпүрө» катары кызмат кылган бул институттун натыйжалуулугу жана ишенимдүүлүгү биринчи инстанциядагы сотто иштерди кароонун сапатына жана натыйжаларына таасир этиши мүмкүн жана, албетте, кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн бардык кийинки этаптарына оң таасирин тийгизет.

Апелляциялык инстанциядагы сот жогору турган соттук звено болуу менен соттун чечимин кайра кароого соттолгон адамдын укугун ишке ашырууда чоң мааниге ээ, ошол эле учурда ага гана мүнөздүү уникалдуу процессуалдык ыйгарым укуктар гана берилбестен, ошондой эле биринчи инстанциядагы сот ээ ыйгарым укуктар да берилген.

Соттук коллегиядан турган бул инстанция, биринчи кезекте мыйзамдуу күчүнө кире элек өкүмдөргө жана токтомдорго даттануулар жана сунуштар боюнча жазык иштерин карайт жана биринчи инстанциядагы сот тарабынан чыгарылган бул чечимдердин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерет.

Ушуга байланыштуу апелляциялык инстанциянын өзгөчөлүгү болуп анын процессуалдык арсеналында биринчи инстанциянын жол-жоболорун сактоо жана атаандаштык принцибин камсыз кылуу менен ишти жаңыдан кароону толук жана жарым-жартылай көлөмдө жүргүзүүгө ыйгарым укуктардын болушу саналат. Жыйынтыгында биринчи инстанциянын чечимин алмаштыра турган жаңы өкүм чыгарылышы мүмкүн.

Өз кезегинде, Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 289-беренесинде каралган соттук териштирүүнүн жалпы шарттары апелляциялык инстанциядагы сотко да жайылтылгандыктан, мыйзам чыгаруучу аны соттук отурумда изилденген далилдерге гана таянып өкүм чыгарууга милдеттендирет.

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, экинчи инстанциянын ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу иш боюнча бардык материалдарды, анын ичинде сот өндүрүшүнүн мурунку этаптарында деталдуу талдоого алынган далилдердин жол берилгистиги маселелерин кайталап жана кылдат изилдөөнү камсыз кылаарын баса белгилей кетүү зарыл. Муну менен кылмыш-жаза процессинин катышуучуларына калыстыкты, мыйзамдуулукту камсыз кылуу жана адамдын бузулган конституциялык укуктары менен эркиндиктерин жана кызыкчылыктарын сот адилеттигинин бардык мүмкүнчүлүктөрүнө жеткиликтүүлүк аркылуу калыбына келтирүү үчүн бардык укуктук инструменттер берилет.

Кассациялык өндүрүш соттук каталарды ондоонун эффективдүү механизмдеринин бири болуу менен адам укуктары менен эркиндиктерин коргоонун эң маанилүү кепилдиги болуп саналат, ал эми алар төмөнкү инстанциядагы соттор тарабынан бузулган учурда аларды калыбына келтирүүнүн негизги жолу болуп саналат.

Алсак, мыйзам чыгаруучу кассациялык инстанциянын ыйгарым укуктарынын так чегин белгилеген, анын алкагында материалдык жана процессуалдык укуктун ченемдерин олуттуу бузуулар предметине кылмыш-жаза иши боюнча өндүрүштү текшерүүгө гана укуктуу.

Көрсөтүлгөн берененин 2-бөлүгүнүн 9-пунктуна ылайык, сот актысын жокко чыгаруу үчүн негиздердин бири болуп сот тарабынан жол берилгис деп табылган далилдер менен өкүмдү негиздөө саналат. Өз кезегинде Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 80-беренесинин 4-бөлүгүндө кандай далилдер жол берилгис деп табылары так аныкталган.

Талашылып жаткан ченемдик жоболорго ылайык, кассациялык инстанциядагы соттун кароо предмети болуп акыркы соттук чечимге чейинки аныктамалар болушу мүмкүн, эгерде мындай аныктамаларга даттануу Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде каралса, болушу мүмкүн. Мындай аныктамалар кассациялык даттанууну же ушул иш боюнча кабыл алынган акыркы соттук чечимге сунушту кароо менен бир мезгилде, кассациялык тартипте кайра каралууга тийиш.

Мындай укуктук жөнгө салуу биринчи инстанциядагы сот тарабынан ишти кароонун жүрүшүнө жогору турган соттор тарабынан үзгүлтүксүз көзөмөл жүргүзүү жана натыйжада алардын өз дискрециялык ыйгарым укуктарын ишке ашырууга кийлигишүү мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат.

Бирок, мында соттун аралык иш-аракеттеринин жана чечимдеринин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн соттук текшерүү мүмкүнчүлүгү жокко

чыгарылбайт; болгону башка белгиленген мөөнөткө жылдырылат жана өкүм токтом кылынгандан кийин гана жүргүзүлөт. Мындай мамиле биринчи жана экинчи инстанциядагы сотторго ишти сырттан басымсыз жана бир жактуу кароосуз аягына чыгарууга мүмкүндүк берет, бул соттук териштирүүнүн көз карандысыздыгын шарттайт.

Кассациялык инстанциянын ыйгарым укуктарынын толук тизмесин белгилөө менен мыйзам чыгаруучу бул сотко өкүмдө белгиленбеген же ал тарабынан четке кагылган фактыларды аныктоого же далилденген деп эсептөөгө, айыптоонун далилденгендиги же далилденбегендиги жөнүндө маселелерди алдын ала чечүүгө, тигил же бул далилдердин жол берилиши же жол берилбестиги, кээ бир далилдердин башкаларга караганда артыкчылыгы, ошондой эле ишти кайра кароодо биринчи инстанциядагы же апелляциялык инстанциядагы соттор тарабынан акыркы актыларда келтирилиши мүмкүн болгон тыянактарды алдын ала чыгарууга укук бербейт.

Ошентип, жыйынтыктоочу актыны түшүнүү, анын ичинде иштин жүрүшүндө кабыл алынган бардык процессуалдык чечимдерге баа берүү кассациялык этапта соттук териштирүүнүн адилеттүүлүгүн жана тууралыгын камсыз кылуунун ачкычы болуп саналат. Бул колдонулган ченемдердин мыйзамдуулугун талдоо үчүн гана эмес, ошондой эле процессуалдык жана материалдык чечимдер жыйынтыктоочу актыны түзүүгө кандай таасир эткендигин терең түшүнүү үчүн да талап кылынат жана өз ыйгарым укуктарынын алкагында сот өндүрүшүнүн кассациялык стадиясынын жоопкерчилигин баса белгилейт.

Мындан тышкары, жазык иштери боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген соттук чечимдерди кайра кароо боюнча өндүрүш алардын мыйзамдуулугун камсыз кылуунун кошумча жолунун резервдик мааниси бар катары процессуалдык укуктарды кыянаттык менен пайдалануу жана кассациялык жол-жоболорду катардагы соттук инстанцияга айландыруу мүмкүнчүлүгүн болтурбоочу жол-жоболук эрежелерди белгилөө дегенди билдирет, мында адилеттүүлүктүн жана теңчиликтин түпкү конституциялык принциптери бузулбашы керек.

Мыйзам чыгаруучу тарабынан кассациялык инстанция үчүн белгиленген тартип бул инстанциянын чечимдерин кайра кароо укугун чектебейт. Ошондой эле кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын соттук коргоого болгон укуктары, эркиндиктери жана мыйзамдуу таламдары, анын ичинде процессуалдык бузуулар орун алган учурда далилдердин жол берилгистиги жөнүндө маселелерди изилдөө кемибейт.

2.7. Конституциялык сот 2024-жылдын 27-мартындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 2-февралындагы № 25 Жарлыгы менен бекитилген Иштеген жылдары үчүн кызматтык маянага пайыздык үстөк акыларды төлөө үчүн мамлекеттик кызматтын жана муниципалдык кызматтын стажын эсептөө тартиби жөнүндө жобонун “2016-жылдын 7-июнунан тартып” деген сөздөр менен билдирилген 4-пунктунун жетинчи абзанын ченемдик жобосун Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 1-бөлүгүнө, 55-беренесине, 56-беренесинин 2-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Кыргыз Республикасынын Конституциясы ар бир адамга эмгек

эркиндигине, эмгекке жөндөмдүүлүгүн пайдаланууга, кесибин жана иштин түрүн тандоого, коопсуздуктун жана гигиенанын талаптарына жооп берген эмгек шарттарына жана эмгекти коргоого, ошондой эле мыйзам менен белгиленген жашоо минимумунан төмөн болбогон эмгек акы алуу укугуна кепилдик берет.

Мамлекет ар бир адамда тигил же бул эмгек ишинин түрүн тандоого реалдуу укук пайда болгудай укуктук, уюштуруучулук, экономикалык жана башка жагымдуу шарттарды артыкчылыктуу тартипте түзүүгө милдеттүү.

Өз кезегинде, эмгекке болгон конституциялык укукту ишке ашыруунун мааниси ар бир адамдын акчалай киреше – өзүнүн жана үй - бүлө мүчөлөрүнүн бакубаттуулугунун деңгээлин жогорулатуунун булагын, анын ичинде жалданма эмгек учурунда, эмгек акысын алууда турат.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык эмгек акы – татаалдыгына, санына, сапатына жана шарттарына жараша эмгек үчүн берилүүчү сыйакы (ордун толтуруу), ошондой эле компенсациялык жана кызыктыруучу мүнөздөгү төлөмдөр. Үстөк жана кошумча акы төлөө түрүндөгү компенсациялык жана стимулдоочу мүнөздөгү төлөмдөр абсолюттук чондуктарда же кызматтык (тарифтик) маянага карата пайыз менен белгиленет.

Дем берүү мүнөзүндөгү үстөктөр жана кошумча төлөөлөр – бул дем берүүчү (кызыктыруучу) төлөмдөрдүн эки өз алдынча түрү, алар жалпы максатты көздөйт – тарифтик ставканын өлчөмүндө эсепке алынбаган ар кандай факторлорду эске алуу менен кызматкердин эмгек акысын жекелештирүү.

Компенсациялык төлөмдөрдөн айырмаланып, дем берүүчү мүнөздөгү үстөктөр жана кошумча төлөөлөр белгиленген ченемдерден четтеген өзгөчө, зыяндуу же коркунучтуу шарттарда эмгегине акы төлөө менен байланыштуу эмес. Анын максаты, кызматкердин андан ары жеке өсүшү жана өнүгүшү үчүн эмгегинин сапатын жана санын жогорулатуу үчүн аларга дем берүүдө турат.

Дем берүүчү кошумча төлөөлөр жана үстөктөр туруктуу мүнөзгө ээ жана жетишүүлөрдү баалоону талап кылган келечек үчүн эмес, буга чейин жетишилген натыйжалар жана кызматкердин ишинин жогорку натыйжалуулугун камсыз кылуучу жекече сапаттары үчүн төлөнөт. Алар жогорку квалификациясы, үзгүлтүксүз стажы, классы, илимий наамы жана башка сиңирген эмгектери үчүн белгиленет.

Бирок, кызматкерлерге дем берүүчү төлөмдөрдү белгилөө конституциялык кепилдиктер, ошондой эле тармактык мыйзамдардын жалпы принциптери жагынан алганда да милдеттүү болуп саналбайт.

Ошентсе да, мыйзам чыгаруучу өзүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда кеңири тандоо эркиндигине ээ болуу менен мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын кызматтык маяналарына ар кандай пайыздык үстөктөрдү аныктоонун жалпы эрежелерин, ошондой эле алардын айрым категорияларына карата колдонулуучу өзгөчөлүктөрдү да киргизүүгө укуктуу.

Каралып жаткан учурда, коом үчүн мамлекеттик функцияларды аткаруу боюнча эмгек ишмердигинин социалдык баалуулугунан улам мыйзам чыгаруучу мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында кызмат өтөөгө өзүн арнаган адамдар үчүн иштеген жылдары үчүн маяналарына үстөк акыларды белгилөөнүн атайын эрежелерин, алардын өлчөмдөрүн, дайындоо жана төлөө шарттарын караган. Муну менен мыйзам чыгаруучу мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын көп жылдык

эмгегине дем берүү, ошондой эле коомдук маанилүү ишти улантууга түрткү берүү, эмгектин сапаттык жана сандык көрсөткүчтөрүн жогорулатуу, ошондой эле алардын материалдык бакубаттыгынын деңгээлин колдоо максатында алардын маяналарына кошумча дем берүүчү төлөмдөрдү белгилеген.

Конституциянын ченемдерине жана рухуна таянып, мыйзам чыгаруучу өзүнүн ченем жаратуу ишинде социалдык адилеттүүлүк идеясын билдирүү жана коомдун турмушуна киргизүү катары тең укуктуулук жана басмырлабоо принциптерин бекем карманууга милдеттүү. Бул, албетте, айкын зарылчылык учурларын кошпогондо, бардык адамдар бирдей укуктук статуска ээ болушу керек, башкача айтканда, бирдей көлөмдөгү жана мазмундагы укуктарга, эркиндиктерге жана милдеттерге, ошондой эле аларды ишке ашыруу жана коргоо боюнча бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болушу керек дегенди билдирет. Бул, албетте, эмгекке болгон укукту жүзөгө ашырууда ар бир адамга бирдей мүмкүнчүлүктөрдү берүү, ошондой эле эмгекке адилет сый акы берүү принцибин сактоо маселелерине да тиешелүү.

Ошентип, социалдык адилеттүүлүк укуктук, социалдык мамлекеттин негизи болуп саналат, анын ички саясаты ар бир адамдын татыктуу жашоосуна жана эркин өнүгүүсүнө жетишүү үчүн эмгек чөйрөсүндө адилеттүү шарттарды камсыз кылууга багытталышы керек. Мындай мамлекетте социалдык айырмачылыктар жоюлуп, тиешелүү кепилдиктер натыйжалуу мамлекеттик жөнгө салуу менен камсыз кылынат.

Убактылуу жок кызматчыны алмаштырган мамлекеттик жана муниципалдык кызматчынын иштеген мезгилин мамлекеттик жана муниципалдык кызмат стажына, ал эми класстык чени жана иштеген жылдары бар болсо – тиешелүү үстөк акыны төлөө менен киргизүү жөнүндө эреже биринчи жолу 2016-жылдын 30-майындагы № 75 “Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө” Мыйзамды кабыл алуу менен киргизилген, ал “Эркин Тоо” гезитинде 2016-жылдын 7-июнунда расмий жарыяланган күндөн тартып күчүнө кирген.

Кийинчерээк, 2021-жылдын 27-октябрында “Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө” жаңы Мыйзам кабыл алынган, ага ылайык иштеген жылдары үчүн пайыздык үстөктөрдү төлөө үчүн мамлекеттик жана муниципалдык кызматтагы стажы Президент тарабынан аныкталган тартипте эсептелээри, убактылуу жок кызматчыны алмаштыруу боюнча эмгектик иши мамлекеттик жана муниципалдык кызматтагы стажга эсептелээри белгиленген (21-берененин 6, 7-бөлүктөрү).

Бул Мыйзамды аткаруу үчүн Кыргыз Республикасынын Президенти 2022-жылдын 2-февралында № 25 Жарлык чыгарган, аны менен Иштеген жылдары үчүн кызматтык маянага пайыздык үстөк акыларды төлөө үчүн мамлекеттик кызматтын жана муниципалдык кызматтын стажын эсептөөнүн тартиби жөнүндө жобо бекитилген, анда 4-пункттин жетинчи абзацында иштеген жылдары үчүн кызматтык маянага ай сайын төлөнүүчү үстөк акыны алууга укук берүүчү мамлекеттик жана муниципалдык кызматтын жалпы стажына 2016-жылдын 7-июнунан тартып убактылуу жок болгон мамлекеттик жарандык кызматчыны жана муниципалдык кызматчынын ордун ээлөө боюнча эмгек иши киргизиле тургандыгы белгиленген.

Келтирилген хронологиядан көрүнүп тургандай, аталган Жобону талашуунун маңызы жогоруда көрсөтүлгөн эреженин 2016-жылдын

7-июнунан баштап гана колдонулушунда турат, бул кайрылуучу тараптын пикири боюнча, көрсөтүлгөн датага чейин убактылуу жок кызматчынын ордун ээлеген адамдардын абалын начарлатат жана бирдей статустагы адамдар үчүн теңсиздиктин элементтерин киргизет.

Мындай кошумча төлөмдөрдү киргизүү маселелери конституциялык-укуктук жөнгө салуунун чегинен чыгат жана мамлекет аларды экономиканын макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнө жана бюджеттик укуктун принциптерине жараша чечүүгө укуктуу.

Мыйзам чыгаруучу убактылуу жок болгон кызматчыны алмаштырган мамлекеттик жана муниципалдык кызматчынын иштөө мезгилин эсепке алуу эрежесин биринчи жолу 2016-жылдын 7-июнунан тартып мамлекеттик жана муниципалдык кызмат стажына киргизген, демек, иштеген жылдарына үстөк акы эсептөө үчүн ушул эрежени колдонуунун башталышы катары талашылып жаткан ченемдик жобо менен ошол эле датаны белгилөө бир субъекттердин башкаларга карата абалын начарлатуучу жана теңсиздик факторун камтыган жагдай катары бааланышы мүмкүн эмес.

Талашылып жаткан ченемдик жобонун мыйзам чыгаруучу жана Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан киргизилиши өз дискрецияларынын алкагында ишке ашырылды жана жок кызматкерлердин ордун убактылуу алмаштырган адамдардын абалын этап боюнча жакшыртууга багытталган ырааттуу чаралар катары каралууга тийиш жана мамлекеттик жана муниципалдык кызматтардын укуктук абалы менен шартталган.

Ошентип, 2016-жылдын 7-июнуна чейинки жана андан кийинки мезгилдерде иштеген жылдары үчүн кызматтык маянасына ай сайын төлөнүүчү үстөк акыны эсептөө үчүн кызматкердин убактылуу жок болгон кызматкерди алмаштыруу мезгилиндеги эмгек стажын эсепке алууда укуктук жөнгө салуунун дифференцияланган мамилеси эч кандай басмырлоосуз жана мурда берилген укукту кемсинтпестен, кызматкерлердин эмгеги үчүн адилет сый акы алууга конституциялык укуктун бузуу катары бааланышы мүмкүн эмес.

2.8. Конституциялык сот 2024-жылдын 8-майындагы Чечими менен “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 32-беренесинин 1-бөлүгүнүн 8-пунктун Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 1,2-бөлүктөрүнө, 24-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Кыргыз тили мамлекеттүүлүктүн конституциялык-укуктук атрибуту катары мамлекеттин уникалдуулугун камсыз кылуу менен анын ишмердүүлүгүнүн маанилүү куралы катары негизги ролду ойнойт. Бул ошондой эле кыргыз тили эмне үчүн салттуу түрдө эл тарабынан улуттук баарлашуунун негизги каражаты катары колдонулуп келе жатканын түшүндүрөт жана анын өлкөдөгү маданий турмуш жана социалдык өз ара аракеттенүү үчүн фундаменталдуу маанисин баса белгилейт.

Ошону менен бирге Конституция XX кылымда кыргыз мамлекеттүүлүгүн өнүктүрүүнүн тарыхый аспектисин урматтоо жана орус тилин эң кеңири спектрде өз ара аракеттенүү каражаты катары таануу менен аны расмий тил катары белгилейт, ошондой эле Кыргыз Республикасынын элин түзгөн бардык башка этностордун өкүлдөрүнө эне

тилин сактоо, үйрөнүү жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү укугуна кепилдик берет.

Бирок, буга чейин конституциялык контролдоо органы белгилегендей, башка этностордун эне тилин колдонуу укугу абсолюттук эмес. Ал адамдын социалдык-маданий кызыкчылыктарын колдоого багытталган, бирок мамлекеттин коомдук турмушунун бардык чөйрөлөрүндө аны чексиз колдонууга укук бербейт.

Укуктук мамлекеттин конституциялык принциби жүрүм-турумдун жалпы эрежелерин жана бийликти жүзөгө ашыруунун алкагын белгилөө менен мамлекеттин иштеши жана анын жарандар менен өз ара аракеттенүүсү үчүн фундаменталдык юридикалык негиздерди түптөйт. Бул принциптин негизги аспектиси – Конституциянын үстөмдүгү, ага ылайык конституциялык мыйзамдар, мыйзамдар жана башка ченемдик укуктук актылар (мындан ары – ЧУА) мамлекеттик жана расмий тилдерде кабыл алынат. Мында мыйзам чыгаруучу мамлекеттик тилде чыгарылган актылар артыкчылыкка ээ экендигин жана түп нуска болуп эсептелээрин өзгөчө баса белгилейт (конституциялык Мыйзамдын 10-беренесинин 3-бөлүгү жана “Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө” Мыйзамдын 6-беренеси).

Бул статустук бекитүү формалдуу таануу гана эмес, бардык мамлекеттик ишти, анын ичинде мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот иши мамлекеттик тилде жүргүзүлүшүн талап кылат.

Укуктук мамлекет принцибинин маанилүү түзүүчүсү Конституцияга жана эл аралык ченемдерге ылайык ар бир адамдын укуктары менен эркиндиктерин таануу жана коргоону кепилдөө болуп саналат.

Мындай кепилдиктердин бири квалификациялуу юридикалык жардам алууга конституциялык укук болуп саналат. Бул жобо коомдук юридикалык чөйрөгө тартылган мамлекеттик органдардын жана мамлекеттик эмес институттардын ишинин маселелери боюнча жалпы мүнөздөгү мыйзам чыгаруу чараларын белгилөөгө мамлекеттин милдеттенмесин ырастайт. Ошентип, юридикалык кызматтарды көрсөтүү коомдук кызыкчылыкка кызмат кылат жана тиешелүү түрдө коомдук-укуктук мааниге ээ болот. Бул аны сот бийлигинин институттарынын гана эмес, ошондой эле ар кандай социалдык чыр-чатактарды чечүүгө багытталган башка мамлекеттик жана мамлекеттик эмес механизмдердин иштешинен ажырагыс кылат.

Ушуга байланыштуу мамлекет төмөнкү шарттарды камсыз кылууга тийиш: биринчиден, квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү боюнча иштин зарыл болгон укуктук негиз түзүү; экинчиден, квалификациясы жарандардын кызыкчылыгында өз функцияларын натыйжалуу аткарууга мүмкүндүк берген адамдарга гана бул жардамды көрсөтүүнүн жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу; үчүнчүдөн, адвокаттык иш жүргүзүү үчүн так кесиптик жана квалификациялык талаптарды белгилөө.

Ошентип, адвокаттар квалификациялуу, анын ичинде мамлекет кепилдеген квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү боюнча миссияны өзүнө алуу менен жарандардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылуу чөйрөсүндө мамлекеттин конституциялык милдеттенмелерин ишке ашырууда негизги ролду ойнойт.

Мыйзам чыгаруучу жогоруда белгиленген факторлордун маанилүүлүгүн эске алуу менен “Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык

иш жөнүндө” жана “Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө” мыйзамдарда квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү боюнча ишти жөнгө салуунун тартибин аныктаган. Ал эми алардын максаттары катары жеке адамдардын сот адилеттигине жетүү укугун ишке ашырууну, адилеттүү соттук териштирүүнү камсыз кылууну жана сот адилеттигин жүзөгө ашыруунун кыйла натыйжалуу, адилеттүү, укуктун үстөмдүгүнө негизделген системасын түзүүнү караган.

Жогоруда белгиленген актыларга ылайык, квалификациялуу юридикалык жардам өзүнө кылмыш-жаза, жарандык, административдик иштер жана сот өндүрүшүнүн бардык стадияларында укук бузуулар жөнүндө иштер боюнча адамдардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо жана/же өкүлчүлүк кылуу боюнча адвокаттын кесиптик ишин камтыйт.

Ал эми конституциялык Мыйзамдын 4-беренесинде аныкталгандай, сот өндүрүшү мамлекеттик тилде жүргүзүлүшү керек.

Мамлекеттик тилди сот өндүрүшүнүн негизги тили катары белгилөө кыргыз тилине мамлекеттик тил статусун берүү жөнүндө Конституциянын ченеминен түздөн-түз келип чыгат.

Бул контекстте адвокаттардын мамлекеттик тилди милдеттүү түрдө билүүсү сот адилеттигине жетүүнү камсыз кылууда жана сот процессинин катышуучуларынын укуктарын жана эркиндиктерин талаптагыдай коргоодо алардын ролун гана белгилебестен, ушул Чечимде белгиленген конституциялык маанилүү максаттарды да чагылдырат.

Ошентип, мыйзам чыгаруучунун адвокаттардын кызматтык милдеттеринин чегинде мамлекеттик тилди билүүсү жөнүндөгү талабы ушул маанилүү максаттар менен шартталган жана алардын ишмердүүлүгүн чектөө катары каралышы мүмкүн эмес. Укуктук чыр-чатак абалында болгон же аларга өзүнүн турмуштук маанилүү кызыкчылыктары менен кайрылган жана атайын билими бар адам катары аларга ишеним артууга даяр субъекттерге укуктук жардам көрсөткөн адвокаттар мамлекеттик тилдеги мыйзамдарды билүүгө өзгөчө маани берүүгө милдеттүү, анткени мыйзамдардын жана башка ЧУАлардын ченемдерин колдонуу жана чечмелөө анын ишиндеги эң башкы инструмент болуп саналат.

Ошондой эле адвокаттар күнүмдүк коммуникацияда да, расмий иштерде да мамлекеттик тил колдонгон коомдун ажырагыс бөлүгү болгондуктан, тиешелүү түрдө алардын бул тилди билүүсү алардын өздөрүнүн кесиптик милдеттерин натыйжалуу аткарышы үчүн сөзсүз болуп саналат.

Мамлекет тил саясатын сактоону жана өнүктүрүүнү Кыргыз Республикасын 2040-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына киргизди жана Кыргыз Республикасында 2021-2025-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү программасында анын негизги артыкчылыктары багыттарын жана милдеттерин аныктады (Президенттин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы жана Өкмөттүн 2020-жылдын 1-октябрындагы № 510 токтому).

Бул документтердеги негизги милдеттердин жана багыттардын арасында республиканын коомдук турмушунун бардык чөйрөлөрүндө мамлекеттик тилди толук жана кеңири колдонууга жетишүү жана мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн укуктук негиздерин бекемдөө белгиленген.

Бул аракеттердин алкагында жаңы редакциядагы “Кыргыз

Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” конституциялык Мыйзам кабыл алынган, ал мамлекеттик тил саясатын жүзөгө ашыруунун укуктук негиздерин, мамлекеттик тилди өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүдө мамлекеттик органдардын, мекемелердин, уюмдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын милдеттерин белгилейт.

Конституциялык Мыйзамдын 12-13-главаларында алардын ыйгарым укуктары аныкталган, алардын ичинен Министрлер Кабинетине мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын бекитүү жана аткарууну камсыз кылуу жүктөлгөн, анда тиешелүү убакыт ичинде мамлекеттик тилди колдоо боюнча мамлекеттик саясаттын негизги стратегиялык максаттары жана артыкчылыктуу милдеттери, ошондой эле көрсөтүлгөн максаттарга жана милдеттерге жетүү үчүн жүзөгө ашыруу пландалып жаткан чаралар чагылдырылууга тийиш. Аталган Программа Кыргыз Республикасынын жарандарынын, чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын мамлекеттик тилди окуп-үйрөнүүгө болгон муктаждыктарын канааттандыруу, аны Кыргыз Республикасында, ошондой эле анын чегинен тышкары жайылтуу үчүн зарыл болгон мыйзамда белгиленген кепилдиктерди жана жеңилдиктерди эске алуу менен иштелип чыгууга жана ишке ашырылууга тийиш.

Мындай регламенттөө Кыргыз Республикасынын элин түзгөн бардык башка этностордун, айрыкча алардын өз ара аракеттенүү процессинде конституциялык баалуулуктардын ортосунда акылга сыярлык тең салмактуулукту сактоо аспектисинде конституциялык укуктарына кепилдик берилет.

Ошентип, талашылып жаткан ченемдин формулировкасы адвокаттардын мамлекеттик тилди билүү милдетине түздөн-түз көрсөтмөнү камтыса да, мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын план ченемдүү ишке ашырууга, мамлекеттик тилди билбеген адамдардын аны өздөштүрүүсү үчүн объективдүү шарттарды түзүүгө жана тил саясатын коомдун жашоо-турмушунун бардык чөйрөлөрүнө этап менен киргизүүгө жараша императивдик мүнөзгө ээ болот.

Мындан тышкары, каралып жаткан конституциялык Мыйзам процессуалдык мыйзамдарга ылайык сот өндүрүшүндө расмий тилди колдонуу мүмкүнчүлүгүн да белгилейт.

Муну менен мыйзам чыгаруучу сот өндүрүшүнүн бардык катышуучулары үчүн универсалдуу эрежени бекитет, ал сот өндүрүшүнүн бардык формаларында колдонулат.

Алсак, сот өндүрүшү жүрүп жаткан тилди билбеген же жетиштүү деңгээлде билбеген адамдарга түшүндүрүү жолу менен ар кандай этапта билдирүү жасоого, көрсөтмө берүүгө, өтүнүч билдирүүгө, иштин материалдары менен таанышууга, сотто сөз сүйлөөгө, котормочунун кызматынан пайдалануу мүмкүнчүлүгү менен өзү билген тилде сот сүйлөшүүсүн угууга атайын укук камсыз кылынат.

Ушуга байланыштуу сот өндүрүшүнүн алкагында расмий тилди же процесстин катышуучусу жакшы билген тилди толук пайдалануу укугун камсыз кылуу ар бир жарандын сот адилеттигине бирдей жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуучу принцип болуп саналат. Бул сот өндүрүшүнүн эч бир катышуучусу мамлекеттик тилди билбөө себеби боюнча соттук коргоого

жетүүдө тилдик тоскоолдуктарга туш болбошу керек дегенди билдирет. Ошондуктан тилдик укуктарды мындай ченемдик колдоо конституциялык негиздерге жооп берет жана ар кандай басмырлоонун, анын ичинде тилдик белгиси боюнча да басмырлоонун алдын алат, анткени сот процессинин ар бир катышуучусуна анын жүрүшүн толук түшүнүүгө, өз укуктарын коргоого активдүү катышууга жана башка катышуучулар менен бирдей шарттарда сотто өз кызыкчылыктарын билдирүүгө кепилдик берет.

Ошентип, мамлекеттик тилди киргизүү тартибин колдонуудагы укуктук жөнгө салууда талашылып жаткан ченем Конституцияга карама-каршы келет деп таанылышы мүмкүн эмес жана адвокаттык иш сыяктуу коомдук маанилүү функцияларды аткаруу үчүн зарыл талап катары бааланууга тийиш.

Мамлекеттик тилди билүү талабы бардык адвокаттар үчүн токтоосуз милдеттүү болуп саналбайт, мамлекет аны өздөштүрүү үчүн бардык зарыл шарттарды түзүп берген шартта ишке ашырылат. Бул мамиле талаптардагы адилеттүүлүктү камсыз кылат жана бардык кызыкдар тараптарга негизсиз басым көрсөтпөстөн жаңы шарттарга адаптацияланууга мүмкүнчүлүк берет.

2.9. Конституциялык сот 2024-жылдын 21-июнундагы чечими менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 62-беренеси (2017-жылдын 2-февралындагы редакциясы), Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 73-беренеси (1997-жылдын 1-октябрындагы редакциясы) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 60-беренесине карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Мамлекет негизги ролду аткаруу менен конституциялык мазмунду белгилейт жана колдонуудагы мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын жоболорунда анын табиятын жана так чектерин тактоо менен инсандын милдеттеринин өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтөт.

Ушуга байланыштуу мамлекет менен жарандын өз ара жоопкерчилиги анын мыйзамдардагы аракеттеринин формаларын укуктук жөнгө салуунун сапатынан келип чыгат. Мамлекет инсандын эркин жана татыктуу өнүгүүсүн жана аларды коргоону камсыз кылуучу шарттарды түзүү үчүн жарандардын алдында жоопкерчилик тартат. Ага жооп катары жаран Конституция жана мыйзамдар менен ага жүктөлгөн милдеттерин кыйшаюусуз аткарылышы үчүн мамлекет алдында жооптуу. Башкача айтканда, ар бир жаран жүрүм-турум линиясын тандоодо мүмкүн болгон укуктук кесепеттерди аңдап билүү менен анын вариантын өз алдынча аныктайт. Бул колдонуудагы мыйзамдарды колдонууда жана сактоодо жеке жоопкерчиликтин маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Мыйзамдар өз табияты боюнча динамикалуу жана коомдун муктаждыктары, социалдык-экономикалык факторлор жана инновациялар менен шартталган өзгөрүүлөргө дуушар болот. Тиешелүү түрдө ченемдик укуктук актыларга киргизилген өзгөртүүлөрдүн күчү аларды расмий колдонууга чейин пайда болгон мамилелерге жайылтылбайт, бул жарандардын укуктарын жана милдеттерин артка өзгөртүүгө жол бербейт.

Бирок белгилей кетүүчү нерсе, бул эрежеден тышкары Конституциянын өзү аныктаган өзгөчөлүктөр бар, ага ылайык жаңы милдеттерди белгилеген же жоопкерчиликти күчөткөн мыйзам же башка ченемдик укуктук акты өткөн мезгилге карата колдонулбайт.

Бул мындай мыйзамдык өзгөртүүлөр алар расмий түрдө ишке киргизилгенден кийин пайда болгон кырдаалдарга гана колдонулат, муну менен укуктук системанын укуктук аныктыгы жана алдын ала билүүсү камсыз кылынат, адамдарга мыйзамдагы өзгөрүүлөргө күтүлбөгөн юридикалык кесепеттерден коркпостон ыңгайлашууга мүмкүндүк берет дегенди билдирет.

КЖКнын 11-беренесинде бекитилген жалпы эреже боюнча, жасалган кылмышка карата ал жасалган учурда колдонулган кылмыш-жаза мыйзамдары колдонулат. Кылмыш жасалган убакыт деп адамдын мыйзамда каралган аракетти же аракетсиздикти жасаган убактысы таанылат. Жаңы жазык мыйзамы мыйзамдуу күчүнө киргенге чейин жасалган жосун боюнча сотко чейинки өндүрүш жана соттук териштирүү ал күчүнө киргенден кийин жүргүзүлсө, анда мурда колдонулган мыйзамдардын ченемдери колдонулат.

Ошол эле учурда, Конституция ар бир инсандын коомдун турмушундагы баалуулугун дагы бир жолу баса белгилеп, адамдын жоопкерчилигин белгилеген же оордотуучу мыйзам өткөн мезгилге карата колдонулбайт деп жарыялайт. Алар жасалган учурда укук бузуу катары таанылбаган аракеттер үчүн эч ким жоопкерчилик тарта албайт. Эгерде иш-аракет жасалгандан кийин киргизилген жаңы мыйзам жоопкерчиликти төмөндөтсө же жоопкерчиликти башка жол менен жеңилдетсе, анда мындай мыйзам ретроактивдүү колдонулат. Бул жобо жазанын мөөнөтүн кыскартууну, жосундун квалификациясын анча оор эмес деп өзгөртүүнү камтыйт, ал жоопкерчиликти жеңилдетүүгө же жазык жоопкерчилигин толугу менен жокко чыгарууга (декриминалдаштырууга) алып келиши мүмкүн. Бул укук колдонууда адилеттикти жана гумандуулукту камсыз кылып, кылмыш жоопкерчилигине тартылгандарга жаңы мыйзамдын кыйла лениенттүү жоболорунан пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет.

Мыйзамдын өткөн мезгилге карата колдонулушун кароо институту узакка созулган мамилелерге укукту колдонууда маанилүү экендигин белгилеп кетүү керек. Аны колдонуу эрежелерин ал ишке киргизилгенге чейин пайда болгон фактыларга жана алар жараткан укуктук кесепеттерге (ретроактивдүүлүк) жайылтуу жолу менен белгилөө, же тескерисинче, айрым учурларда күчүн жоготкон ченемди колдонуу мүмкүнчүлүгүнө жол берүү (ультраактивдүүлүк) мыйзам чыгаруучунун дискрециясына кирет.

Коомдук коркунучтуу жосундарга жазык-укуктук тыюу салууларды жана аларды бузуу үчүн жазаларды белгилөө, ошондой эле кылмыштуулукту жана жосундардын жазаланышын четтетүүчү жана жоопкерчиликти жеңилдетүүчү мыйзам ченемдерин кабыл алуу Конституциянын артыкчылыгын жана түздөн-түз колдонулушун, адам укуктарын жана эркиндиктерин мамлекеттик коргоону, адилеттүүлүктү жана теңчиликти кошо алганда, демократиялык укуктук мамлекеттин конституциялык принциптерине негизделүүгө тийиш. Бул чаралар конкреттүү адамга жазык жоопкерчилигин жүктөө же андан бошотуу үчүн негиз болуп кызмат кылат.

Кылмыш жасаган адамга карата мамлекеттин жазык жоопкерчилигин ишке ашыруудан, аны соттоодон жана ага карата жазык жазасын колдонуудан баш тартуусу жазык жоопкерчилигинен бошотуу деп түшүнүлөт. Бул институтту колдонуу КЖКнын 9-беренесинде бекемделген гуманизмди – жазык мыйзамдарынын маанилүү принцибин чагылдырат. Бул мамлекеттин жана коомдун кылмышкерге жумшак мамиле кылуу концепциясынын социалдык-укуктук негиздүүлүгүн, анын кечиримдүүлүгүн жана ал аркылуу бул идеяны ишке

ашырууга артыкчылык берүүсүн баса белгилейт.

Алсак, аталган институттун алкагындагы укуктук инструменттердин бири болуп КЖКнын 58 жана 92-беренелери менен регламенттелген эскирүү мөөнөтү эсептелет. Бул механизм кылмыштык куугунтуктоо жана айыптоо өкүмүн аткаруу мөөнөтүнүн өтүп кеткендигине байланыштуу колдонулат.

Мындай укуктук мүмкүнчүлүк кылмыштын коомдук коркунучтуулугун убакыттын өтүшү менен азайышынан улам жазык жоопкерчилигинин чараларын колдонуунун максатка ылайыксыздыгы жана жазыктык репрессиясыз социалдык адилеттүүлүктү калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгү, ошондой эле жазык сот өндүрүшүндө гуманизм принцибин ишке ашыруу менен шартталгандыгын белгилей кетүү керек, ага ылайык эч ким чектелбеген ченемдик чектердеги убакытта жазык жоопкерчилигин колдонуу коркунучу алдында турбашы керек.

Бул позиция прагматизм элементин да чагылдырат, анткени кечиримдүүлүк жана боорукердик тикелей жоопкерчиликти төмөндөтпөстөн, ошондой эле социалдык байланыштарды бекемдөөгө багытталган калыбына келтирүүчү юстициянын кеңири максаттарына өбөлгө болот, муну менен алардын укуктук системанын ичиндеги көп аспекттүү маанисин баса белгилейт.

Ошону менен бирге эскирүү мөөнөтүн колдонуу абсолюттук мүнөзгө ээ эмес жана анын негизинде боор ачууну көрсөтүү мүмкүнчүлүгү бардык учурларда бирдей көрүнүштү билдирбейт.

Дал ошондуктан, мыйзам чыгаруучу өзүнүн дискрециялык ыйгарым укуктарынын алкагында иш алып баруу менен КЖКнын 58-беренесинин 2-бөлүгүндө жана 92-беренесинин 3-бөлүгүндө конкреттүү шарттар менен аныкталган эскертүүлөрдү караган.

Алсак, эгерде кылмыш жасаган адам же соттолгон адам тергөөдөн, соттон жана жазаны өтөөдөн качкан болсо, эскирүүнүн өтүшү токтотулат. Мындай учурларда эскирүү мөөнөтүнүн өтүшү адам кармалган күндөн тартып кайра башталат. Эгерде оор эмес же анча оор эмес кылмыш жасаган учурдан тартып он жыл өтсө, мындай учурда адам жазык жоопкерчилигинен бошотулат. Ошондой эле, соттолгон адам жазаны өтөөдөн качкан учурга карата өткөн эскирүү мөөнөтү чегерилүүгө тийиш. Мында, эгерде айыптоо өкүмү чыгарылган мезгилден тартып жыйырма жыл өтсө жана анын эскириши жаңы кылмыш жасоо менен үзгүлтүккө учурабаса, айыптоо өкүмү аткарылышы мүмкүн эмес. Жазаны өтөө кийинкиге калтырылган учурда эскирүү мөөнөтүнүн өтүшү кийинкиге калтыруу мөөнөтү аяктаганга чейин токтотула турат.

Мындай чаралар биринчи кезекте тергөөдөн, соттон же жазаны өтөөдөн качкан адамдар юридикалык жоопкерчиликтен качуунун каражаты катары өткөн убакытты пайдалана албашына багытталгандыгын белгилей кетүү керек. Мындай учурларда эскирүү мөөнөтүн токтото туруу, кылмыш жасалган же өкүм чыгарылган учурдан тартып өткөн мезгилге карабастан, адам кармалгандан кийин жазык куугунтугун кайра баштоого кепилдик берет.

Качуу мезгили жалпы эскирүү мөөнөтүнө эсептелбейт, муну менен кылмыш жасалгандан кыйла убакыттан кийин да укук колдонуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылаарын белгилей кетүү маанилүү. Бирок, эгерде кармалгандан кийин кошумча убакыт өтсө, ал качканга чейинки убакыт

менен кошо алганда мыйзамда белгиленген эскирүү мөөнөтүнө жетсе (оор эмес же анча оор эмес кылмыштар үчүн он жыл), адам кылмыш жоопкерчилигинен бошотулушу мүмкүн. Бул доонун эскирүү мөөнөтү башталгандан жана анын толук мөөнөтү аяктагандан кийин (качканга чейинки жана андан кийинки бардык мезгилдерди эске алуу менен), эгерде кылмыш өзүнүн оордугу боюнча ушул категорияга кирсе, анда айыпталуучу жоопкерчиликтен бошотулушу мүмкүндүгүн болголойт, бул жазанын сөзсүздүгү жана өлчөмдөштүк принциптерин ишке ашырууга өбөлгө түзөт.

Эгерде айыптоо өкүмү чыгарылгандан бери жыйырма жыл өтсө жана эскирүү мөөнөтү жаңы кылмыш жасоо менен үзгүлтүккө учурабаса, анда өкүм аткарылбашы мүмкүн, бул сот адилеттигин ишке ашыруу үчүн убакыттык алкактын маанилүүлүгүн белгилейт.

Мындай эрежелерди орнотуу жазалоо принцибин ишке ашыруу, башкача айтканда, алдын алуу, социалдык адилеттүүлүккө жетүү жана күнөөлүүнүн оңолуусу менен байланыштуу.

Мындан тышкары, мыйзам чыгаруучу кылмыштардын айрым түрлөрүнө эскирүү мөөнөтүн колдонууну жокко чыгарган өзгөчө эрежени да белгилеген (КЖКнын 58-беренесинин 6-бөлүгү жана 92-беренесинин 6-бөлүгү).

Адам өлтүрүү, балдарга карата жыныстык кол тийбестикке жана инсандын жыныстык эркиндигине каршы жасалган оор жана өзгөчө оор кылмыштар, ошондой эле кыйноолор, коррупция, терроризм актылары, экстремисттик уюмдарды түзүү жана башка ушул сыяктуу жосундар олуттуу социалдык, моралдык жана психологиялык кесепеттерди жаратаарын белгилеп кетүү зарыл.

Ушуга байланыштуу эскирүү мөөнөттөрүн, анын ичинде оор жана өзгөчө оор кылмыштар боюнча мыйзамдык жөнгө салуу социалдык адилеттүүлүктү кепилдейт жана жазадан билип туруп качууну болтурбоочу ооздуктоочу фактор катары кызмат кылат. Ал сот адилеттиги тутумуна жана бүтүндөй “дени сак” коомго олуттуу узак мөөнөттүү таасирин тийгизет, муну менен олуттуу жосундар үчүн жазасыз калуунун алгылыксыздыгын баса белгилейт.

Бул ошондой эле мамлекеттин кылмыштан кийин өткөн мезгилге карабастан ар бир адамдын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоодо жана мыйзамдын үстөмдүгүн колдоодо жоопкерчилигин көрсөтөт, бул оор кылмыштардын курмандыктары акыр-аягында адилеттүүлүк орногондугун көрүүсүн камсыздайт.

Ошентип, ушул Чечимде белгиленгендей, эскирүү мөөнөтүнүн институту – бул оболу, мамлекет тараптан кечиримдүүлүктүн көрүнүшү. Эскирүү мөөнөтү институтун колдонуу эрежелерин өзгөртүү менен, ал укуктук аң-сезимдин жана укуктук тартиптин абалын, кылмыштуулуктун деңгээлин жана актуалдуу чакырыктарды эске алуу менен коомдун өнүгүшүнүн тигил же бул мезгилиндеги конкреттүү абалынан келип чыгат. Бирок, бул укук бузуучулардын өздөрүнүн процесстик укуктарын кыянаттык менен пайдалануусуна жана ушул укуктук куралды өз пайдасына колдонууга негиз түзүүнү болжобойт.

Ушуга байланыштуу, эскирүү мөөнөтү институту укукка каршы жосундун жазык-укуктук кесепеттерин жеңилдетүүчү катары каралышы

мүмкүн эмес, тиешелүү түрдө ал Конституциянын 60-беренесинин 1-бөлүгүндө каралган эрежелерге туура келбейт, анткени конкреттүү кылмыштуу жосун үчүн жазанын мөөнөтүн кыскартуу, анын квалификациясын анча оор эмес деп өзгөртүү маселелерин козгобойт жана жоопкерчиликти жеңилдетүүгө же жазык жоопкерчилигин толук алып салууга (декриминалдаштырууга) алып келбейт.

Баш Мыйзамдын 6-беренесинин 5-бөлүгүнүн, 60-беренесинин 1-бөлүгүнүн конституциялык-укуктук маанисине негизденүү менен эскирүү мөөнөтү институту жазык мыйзамынын колдонуудагы эрежелерине ылайык алар колдонулган учурга гана колдонулат. Бул институтту туура колдонуу коомдогу өзгөрүүлөргө адекваттуу жооп кайтарууга, мыйзамдуулукту жана укук тартибин сактоого мүмкүндүк берет.

Конституциялык сот 2017-жылдагы КЖКнын 62-беренеси жана 1997-жылдагы КЖКнын 73-беренеси Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүнүн жогоруда айтылган укуктук позициясынан улам колдонулууга жатпайт деген тыянакка келди.

2.10. Конституциялык сот 2024-жылдын 2-октябрындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 146-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-пунктунун а), б) пунктчаларын, 2-бөлүгүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 29-беренесинин 4,5-бөлүктөрүнө, 63-беренесинин 2-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды. *Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.*

Кыргыз Республикасынын Конституциясы ар бир адамдын жеке турмушунун кол тийгистигин, абийиринин жана ар-намысынын корголушун кепилдейт, мыйзамда белгиленген учурларды кошпогондо, адамдын макулдугусуз купуя маалыматты, анын жеке турмушу тууралуу маалыматты мыйзамсыз жыйноодон, сактоодон, пайдалануудан жана жайылтуудан коргоо, анын ичинде соттук коргоо кепилденет, ошондой эле анын жеке турмушуна укуксуз кийлигишүү менен келтирилген материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуртуп алуу укугуна кепилдик берилет (Конституциянын 29-беренесинин 1, 4, 5-бөлүктөрү).

Адамдын жеке жашоосу өзүнүн мейкиндигинде сактагысы келген анын ойлору менен сезимдерин, ынанымдарын жана ички ой-толгоолорун, жакындары жана башка адамдар менен болгон мамилелерин гана камтыбастан, ошондой эле жеке мүнөздөгү бүткүл маалыматты камтыган кыйла кеңири концепти билдирет.

Буга, албетте, адам жөнүндө жеке маалыматтар кирет: анын аты-жөнү, жашаган дареги, аны санариптик мейкиндикте идентификациялоочу, ошондой эле анын материалдык абалын аныктоочу маалыматтар, биографиялык фактылар, медициналык маалымат жана башкалар.

Жеке жашоо-турмуштун кол тийгистиги – бул индивиддин бир катар өзүнчө укуктарын камтыган, курамы боюнча татаал укуктук институт: адамдын жеке жашоосу жөнүндө маалыматты анын макулдугусуз жыйноого, сактоого, пайдаланууга жана жайылтууга тыюу салуу, өзү жөнүндө маалыматты көзөмөлдөө укугу, ар-намысын жана жакшы атын коргоо укугу, өзүнүн жеке маалыматтарын жана каржылык абалы жөнүндө маалыматтарды коргоо укугу.

Өзүнүн маңызы боюнча жеке жашоо-турмушта жеке эркиндигинин жана кол тийгистиктин болушу өлкөдө демократиянын бар экендигинин негиз

түзүүчү көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат.

Мамлекет ар бир адамга жеке маалыматтарынын корголушун кепилдейт. Жарандардын жеке маалыматтарына жеткиликтүүлүк, аларды алуу мыйзам менен каралган учурларда гана жүзөгө ашырылат (63-берененин 2-бөлүгү).

Жеке маалыматтарды коргоонун маңызы жеке маалыматтардын купуялуулугун, тактыгын, актуалдуулугун жана толуктугун камсыз кылууда, ошондой эле уруксатсыз кирүүгө, ачыкка чыгарууга же өзгөртүүгө жол бербөөдө турат, андыктан жеке маалыматтар ага мыйзамдуу негиздери бар адамдарга гана жеткиликтүү болушу керек.

Ошол эле учурда конституциялык-укуктук маанисинде жеке маалыматтарды коргоо укугу абсолюттук мүнөзгө ээ боло албайт, тиешелүү түрдө аны чектөөгө мыйзамда каралган учурларда, натыйжалары коомдун жалпы жыргалчылыгын өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик органдардын аларга жүктөлгөн милдеттерди аткаруудагы ишиндеги кепилдик берилген натыйжага жетүү максатында чектөө мүмкүндүгүнө жол берилет (“Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө” Мыйзамдын 5-беренесинин 1-бөлүгү, 19-беренесинин 1-бөлүгү).

Ошол эле учурда жарандарга укуктар жана эркиндиктер гана берилбестен, ошондой эле аларга жалпы мамлекеттик мааниге ээ конституциялык - укуктук милдеттер жүктөлгөн, аны аткаруудан бүткүл коомдун бакубаттыгы көз каранды.

Ар бир адам Конституцияны жана мыйзамдарды сактоого, башка адамдардын укуктарын, эркиндиктерин, ар-намысын жана кадыр-баркын урматтоого милдеттүү. Ата мекенди коргоо Кыргыз Республикасынын жарандарынын ыйык парзы жана милдети. Ар бир адам курчап турган чөйрөнү, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүн коргоого жана аяр мамиле жасоого милдеттүү. Баланын өнүгүшү үчүн зарыл болгон жашоо шарттарын камсыз кылуу жоопкерчилиги ар бир ата-энеге, камкорчуларга жана көзөмөлчүлөргө жүктөлөт. Эмгекке жарамдуу, жашы жеткен балдар ата-энесине кам көрүүгө милдеттүү. Ар бир адам мыйзамда каралган учурларда жана тартипте салыктарды жана жыйымдарды төлөөгө милдеттүү (Конституциянын 26-беренесинин 2-бөлүгү, 27-беренесинин 3-бөлүгү, 49-беренесинин 3-бөлүгү, 50-беренеси, 53-беренесинин 3-бөлүгү, 54-беренесинин 1-бөлүгү).

Бул милдеттер Конституциянын жарандардын укуктарынын, алардын милдеттеринин жана бүтүндөй коомдун кызыкчылыктарынын ортосундагы гармонияны камсыз кылууга умтулуусун чагылдырат.

Мында ар бир адамдын салыктарды жана жыйымдарды төлөө боюнча коомдук-укуктук милдети мамлекеттик бийликтин мүнөзү, салыктарды бүтүндөй мамлекеттин ишмердигинин финансылык негизинин фундаменталдуу элементи катары түшүнүү менен аныктала тургандыгын өзгөчө белгилей кетүү керек. Андыктан салыктык укук мамилелери бийликтин инструменттерге негизделип, тармактык мыйзамдарда императивдик ченемдердин колдонулушу менен мүнөздөлүшү бекеринен эмес. Муну менен катар эле мамлекеттик бийлик органдарына мамлекеттик мажбурлоо жолу менен бир тараптуу-катуу тартипте тиешелүү салыктардын суммасын өндүрүп алуу укугу берилген, ал эми салык төлөөчү тиешелүү салыктарды төлөө түрүндө мамлекеттик бюджетке белгилүү бир взносту төлөөгө милдеттүү.

Мамлекеттин бүткүл аймагында анын салыктарды белгилөө жана

киргизүү укугун таануу менен бирге, салык системасы мамлекеттин өзүнүн кызыкчылыгында гана эмес, бүткүл коомдун жана анын ар бир мүчөсүнүн кызыкчылыгында иштейт деп түшүнүү керек. Бул, өз кезегинде, салык салуу эрежелерин белгилөө жана колдонуу процессинде жеке адамдын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо зарылдыгын жаратат. Бир жагынан, салыктар мамлекеттин кирешелеринин негизги булагы болуп саналат, ага өз функцияларын аткаруу үчүн зарыл болсо, экинчи жагынан, салыктарды белгилөөдөгү эң маанилүү милдет болуп мамлекеттин жана салык төлөөчүлөрдүн кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылуу саналат.

Ар бир адамдын аталган жүктөмдү өз убагында аткаруусуна багытталган контролдук механизмдердин бири болуп банктардын жана төлөм уюмдарынын/төлөм тутумунун операторлорунун салык органдарына тиешелүү суроо-талаптын негизинде, ошондой эле реалдуу убакыт режиминде өз кардарлары жөнүндө маалыматтарды берүү милдети саналат.

Салык органдарынын банктан салык төлөөчүлөрдүн номерлерин көрсөтүү менен эсептердин ачылышы, жабылышы жана бар экендиги жөнүндө, уюмдардын жана жеке ишкерлердин эсептериндеги жүргүзүлгөн операциялар жөнүндө, жүйөлүү суроо-талап болгондо алардын эсептеринин учурдагы абалы жөнүндө маалыматтарды талап кылууга укугун бекемдеген Салык кодексинин 146-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-пунктунун а), б) пунктчаларынын талашылып жаткан жоболору, ошондой эле банктардын жана төлөм уюмдарынын/төлөм тутумунун операторлорунун жеке жана юридикалык жактар тарабынан жүргүзүлгөн төлөмдөр жөнүндө реалдуу убакыт режиминде салык органдарына өткөрүп берүү милдеттенмесин белгилеген Салык кодексинин 146-беренесинин 2-бөлүгүнүн жобосу объективдүү жана Конституцияга карама-каршы келбеген негиздерге ээ. Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту мындай корутундуга төмөнкү тыянактарга негизденүү менен келди.

Төлөмдөрдүн тездик менен өсүп жаткан көлөмдөрүнүн жана онлайн соода-сатыктын кеңейүүсүнүн шарттарында, ошондой эле ишкердик субъекттеринин технологиялык жана техникалык мүмкүнчүлүктөрүнүн өсүшүнө байланыштуу накталай эмес чекене төлөмдөрүнүн санынын туруктуу өсүү тенденциясы орун алууда. Накталай эмес төлөмдөрдүн алкагында дебеттик жана кредиттик карталар, мобилдик банкинг, электрондук капчыктар, QR коддору жана POS-терминалдар сыяктуу ар кандай төлөм инструменттери бар, алар товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү төлөөдө бардык банк кардарларына накталай эмес чөйрөгө өз төлөмдөрүнүн олуттуу бөлүгүн которууга, өз убактысын жана каражатын орчундуу үнөмдөөгө мүмкүндүк берүүдө.

Бирок, жаңы төлөм инструменттеринин пайда болушу жана калктын төлөөнүн накталай эмес түрүнө активдүү өтүшү ишкердик субъекттеринин ишмердигин салыктык тескөө системасы үчүн да тобокелдиктерди жаратат, анткени ак ниет эмес ишкерлер салыктарды төлөөдөн качуу үчүн бул жагдайларды манипуляциялай алышат, бул ишкердик субъекттердин акча агымдарынын көмүскөгө кетүүсү менен кооптуу.

Салык кодексинин 146-беренесинин 2-бөлүгүнүн колдонуудагы мазмунунда мыйзам чыгаруучунун логикасы боюнча дал ушул маселенин коюлгандыгы көрүнүп турат, ал салык органдарына белгилүү бир

тобокелдиктерди камтыган бардык күмөндүү финансылык операцияларды көрүүгө жана талдоого мүмкүндүк берет.

Ошол эле учурда аталган ченемдин колдонулушу тобокелдик фактору бар күмөндүү финансылык операцияларды аныктоо менен гана чектелгендигин белгилей кетүү керек, анткени программалык-аппараттык комплекстин жардамы менен салык органдары тарабынан маалыматтарды алуу реалдуу убакыт режиминде алдын ала берилген критерийлердин негизинде керектүү маалыматтарды автоматтык тандап алуу менен жүзөгө ашырылат жана башка маалыматтарды суроого байланыштуу мындай операциялар боюнча мамлекеттик органдардын бардык андан аркы аракеттери соттун чечими менен санкцияланууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине караштуу Мамлекеттик салык кызматы «Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө» Мыйзамга ылайык жеке маалыматтардын массивинин ээси (ээси) болуп саналат жана Жеке маалыматтар массивдерин кармоочулардын реестринде катталган.

Мамлекеттик органдардын жана алардын кызмат адамдарынын жарандардын жеке турмушунун чөйрөсүнө киришинин тереңдигин алдын ала белгилеген Конституциянын жоболору ошондой эле ыйгарым укуктуу салык органына жүктөлгөн милдеттерди, анын ичинде ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууга байланыштуу ага белгилүү болуп калган жеке жашоо-турмушу жөнүндө маалыматтарга карата да аныктайт. Алсак, мыйзамдар мамлекеттик органдарды – жеке маалыматтардын массивдерин кармоочуларды аларга берилген укуктарды мыйзамга ылайык пайдаланууга жана өз ишинде жарандардын жана уюмдардын укуктары менен мыйзамдуу таламдарын бузууга жол бербөөгө милдеттендирет, бул өз функцияларын аткарууга байланыштуу ага белгилүү болуп калган банктык аманаттар жөнүндө маалыматтарды ачыкка чыгарууга жол берилбестикти болжолдойт. Эгерде ага карата банктардагы же башка кредиттик мекемелердеги депозиттери жөнүндө маалымат суралып жаткан жаран анын укуктары жана эркиндиктери бузулду деп эсептесе, ал кызмат адамдарынын аракеттерине жогору турган кызмат адамына даттанууга же аларды коргоо үчүн сотко кайрылууга укуктуу; жасалган укук бузуулар жана жоруктар үчүн мамлекеттик органдардын кызмат адамдары мыйзамга ылайык жоопкерчиликке тартылышат; алар тарабынан жарандарга жана уюмдарга келтирилген зыян жарандык мыйзамдарда каралган тартипте орду толтурулууга тийиш.

Ошентип, банктар жана төлөм уюмдары/төлөм тутумунун операторлору үчүн ыйгарым укуктуу салык органынын өзүнүн милдеттерин жана функцияларын аткарууга байланыштуу ага – жеке адамдардын, уюмдардын акчалай аманаттары жөнүндө маалыматтарды берүү талабынын милдеттүүлүгүнө тиешелүү бөлүгүндө СКнын 146-беренесинин 1 жана 2-пункттарынын өз ара байланышкан жоболору алардын конституциялык-укуктук чечмелөөсүндө ыйгарым укуктуу салык органы бардык субъекттердин салык төлөө конституциялык милдетинен келип чыккан салык милдеттенмелерин аткаруусуна контролду жүзөгө ашыруу боюнча мамлекеттик функциянын алкагында иш алып барууда жеке жактардын банктык салымдары жөнүндө маалыматтарды берүүнү талап кылууга укуктуу, ал эми банк, башка төлөм уюму/төлөм тутумунун оператору мындай маалыматтарды мыйзамда белгиленген чектерде берүүгө милдеттүү дегенди билдирет.

Ошол эле учурда банктык эсептердин бар экендиги жана эсептеги акча каражаттарынын кыймылы жөнүндө маалыматтар, биринчи кезекте, мындай маалыматтарды жеке мүнөздөгү маалымат эмес, банктык сырга кирген маалыматка таандык кылуу көз карашынан каралат, анткени банктык сырга кирген маалымат банк менен кардардын ортосундагы мамилелерден келип чыгат, ал эми жеке мүнөздөгү маалымат адамдын жашоосунун көптөгөн чөйрөсүнөн келип чыгат жана “жеке мүнөздөгү маалымат” түшүнүгү жалпыланган мүнөзгө ээ.

Ошентип, Конституция мамлекеттик сыр, жеке турмуштун купуялуулугу, жеке жана үй-бүлөлүк сырлар, кат алышуунун, телефондук сүйлөшүүлөрдүн, почта, телеграфтык жана башка билдирүүлөрдүн купуялуулугу сыяктуу маалыматтардын өзгөчө укуктук режимдерин баштапкы мыйзамдаштырууну жүзөгө ашырат. Мыйзам чыгаруучу тарабынан киргизилген бир катар өзгөчө маалымат режимдери Конституцияда белгиленген эмес, бирок мааниси жана багыты боюнча алар келтирилген маалыматтын конституциялык режимдери менен тыгыз байланышта.

Ошентип, Конституция рыноктук мамилелердин табиятынын келип чыгуучу экономикалык ишмердиктин эркиндигинин шарты жана жарандардын өз мүлкүн ишкердик жана мыйзам тарабынан тыюу салынбаган башка экономикалык ишмердүүлүк үчүн эркин пайдалануу укугунун кепилдиги, ошондой эле жарандардын жеке турмушу, анын ичинде алардын материалдык абалы жөнүндө маалыматты коргоонун жана жеке турмуштун купуялыгын коргоонун ыкмасы катары банктык сырдын укуктук режимин жана мыйзамдык жөнгө салуунун негиздерин аныктайт.

Ошол эле учурда банктык сыр түшүнүгүн кеңири чечмелөөдөн алыс болуу керек, анткени Конституция укук бузуу же кылмыш жасалгандыгын айгинелеген маалыматтарды купуялуулук режим менен коргобойт. Демек, купуялуулуктун конституциялык режими мыйзамдуу түрдө алынган буюмдарга жана документтерге гана тиешелүү. Кылмыштын белгилеринин болушу маалыматтарды жашырындуулук режиминен чыгаруу үчүн жетиштүү негиздерди берет.

Бирок, ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарга жеке адамдардын эсептери жана аманаттары жөнүндө маалыматтарды кредиттик уюмдар аркылуу берүү менен, кандайдыр бир абсолюттук катары, банктык сырдан четтөөнүн дүйнөлүк тенденциясын белгилей кетүү зарыл. Бул тенденция, биринчи кезекте, терроризмди каржылоого жана кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди адалдоого каршы күрөшүүгө, ошондой эле салыктык жана башка финансылык кылмыштарды аныктоого багытталган кылмыштуулукка каршы күрөшүүнүн ролунун жогорулашы менен шартталган, буга байланыштуу укукка каршы жосундарды териштирүүдө банк сырын мыйзамдуу коомдук кызыкчылыкка салыштырмалуу чоң баалуулук катары кароого болбойт.

Ошентип, мыйзамда банктык сырдан четтөөлөрдү бекитүү – демократиялык укуктук мамлекеттин конституциялык принцибине, мамлекеттин адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин эң жогорку баалуулук катары урматтоо жана коргоо, мыйзамдарда жана укук колдонууда алардын тең салмактуулугун камсыз кылуу милдетине, Конституциянын үстөмдүгүнө жана анын жогорку юридикалык күчүнө,

экономикалык ишмердүүлүктүн эркиндигине жана ишкердик кылуунун эркиндигине негизденет – мында өзүм билемдиктин болушу мүмкүн эмес.

Мындай четтөөлөр адилеттүүлүктүн талаптарына жооп берип, конституциялык маанилүү баалуулуктарды, анын ичинде жарандардын жеке жана коомдук укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо үчүн адекваттуу, өлчөмдөш жана зарыл болууга тийиш. Алар тиешелүү конституциялык укуктардын маңызын козгобошу керек, башкача айтканда, бул укуктарды бекемдеген конституциялык жоболордун негизги мазмунунун чектерин жана колдонулушун чектебеши керек жана улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти камсыз кылуу, калктын саламаттыгын жана адеп-ахлагын сактоо, башка адамдардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо зарылчылыгы менен гана акталышы мүмкүн.

Бүтүндөй коомго жана анын ар бир мүчөсүнө карата мажбурлоонун ар кандай ыкмаларын мыйзамдуу түрдө колдонууга монополияга ээ болгон мамлекет мындай ишмердикти так жөнгө сала алат, анын ичинде мамлекеттик-бийликтик ыйгарым укуктар берилген адамдар тарабынан өзүм билемдик жүрүм-турумду жана башка укукка каршы жүрүм-турумду болтурбоого багытталган белгилүү бир чектөөлөрдү жана тыюу салууларды киргизүү аркылуу, мамлекет менен инсандын кызыкчылыктарынын ортосундагы билинбеген балансты так сактоо менен жөнгө сала алат.

Жогоруда айтылгандардан, Салык кодексинин 146-беренесинин 2-бөлүгүнүн жоболорунан келип чыгуучу салык кызматынын органдары менен банктардын жана төлөм уюмдарынын/төлөм тутумунун операторлорунун ортосундагы өз ара аракеттенүү тартибин мыйзам алдындагы актыларда андан ары деталдуу жөнгө салууда, мамлекеттик органдар тарабынан адам факторун жана ар кандай кыянаттык менен пайдаланууларды жокко чыгарган иш-аракеттердин алгоритмин түзүү зарылдыгы келип чыгат.

Ошентип, Конституциялык сот тарабынан Салык кодексинин талашылып жаткан ченемдеринин колдонулушу банктык сырларга укук коомдун коомдук кызыкчылыктарына жана конституциялык мааниге ээ максаттарга өлчөмдөш келген чектөө катары бааланат, алардын бири эффективдүү салыктык башкаруу болуп саналат.

2.11. Конституциялык сот 2024-жылдын 13-ноябрындагы Чечими менен Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 129-беренесинин 7-пункту, 131-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 1, 2, 4, 5, 6-бөлүктөрүнө, 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 56-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө, 61-беренесинин 1-бөлүгүнө, 100-беренесинин 1-бөлүгүнө карама-каршы келбейт деп тааныды.

Ошону менен бирге, ушул Чечимдин 2-пунктунда Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине колдонуудагы укуктук жөнгө салууга аталган Чечимдин жүйөлөштүрүүчү бөлүгүнөн келип чыгуучу тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат. Бул Чечимде төмөнкүдөй укуктук позициялар билдирилген.

Сот жыйналышы жөнүндө кабардар болуу укугу сот адилеттигинин негизги элементтеринин бири болуп саналат, ал тараптардын процесске катышуусун жана алардын укуктарын коргоону камсыз кылуучу адилеттүү сот принцибинен келип чыгат. Кыргыз Республикасында бул укукту сактоо ар бир адамдын соттук коргоого болгон конституциялык укугун ишке ашыруу

контекстинде сот жол-жоболорунун адилеттүүлүгүнө жана ачыктыгына кепилдик берет, ошондой эле укуктун үстөмдүгүн жана сот системасына ишенимди бекемдөө үчүн маанилүү шарт болуп саналат (Конституциянын 61-беренесинин 1-бөлүгү).

Адамдын соттук териштирүү жөнүндө кабардар болуу укугунун кепилдиги адилеттүү соттук териштирүү сыяктуу сот адилеттигинин базалык принциптери менен тыгыз байланышта турат – бардык тараптар тийиштүү түрдө кабардар болууга жана процесске бирдей шарттарда катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга тийиш; соттук териштирүүнүн маалымдуулугу – процесс катышуучулар үчүн ачык-айкын жана жеткиликтүү болууга тийиш; процесстик үнөмдөө – тараптарга тийиштүү кабарлоо укукту кыянаттык менен пайдалануу учурларын, убакытты жана башка ресурстарды чыгымдоону минималдаштыруу менен соттун жана процесстин тараптарынын ресурстары натыйжалуу пайдаланылууга тийиш.

Сот өндүрүшү тараптардын түздөн-түз катышуусунда натыйжалуу жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Бул, сот далилдерди жеке өзү баалоого, тараптардын жана күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн угууга жана сот жыйналышынын жүрүшүндө түздөн-түз берилген маалыматты кабылдоого милдеттүү дегенди билдирет. Мындай мамиле сотко иштин жагдайларын толук жана объективдүү баалоого, фактыларды аныктоого жана негиздүү чечим кабыл алууга мүмкүндүк берет.

Ошону менен бирге, жарандык сот өндүрүшүндө сот ишти бир тараптын же тараптардын катышуусуз карай ала турган жол берилген өзгөчөлүктөр бар (жазуу жүзүндөгү материалдардын негизиндеги жол-жобо, сырттан өндүрүш). Бул өзгөчөлүктөр доогердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого жана соттор тарабынан жарандык иштерди өз убагында чечүүгө багытталган.

Жарандык процесстик мыйзамдарда мындай өзгөчө жагдайлардын болушу тараптарга соттук териштирүү жөнүндө, өзгөчө жоопкерге ага карата башталган сот өндүрүшү жөнүндө тийиштүү түрдө кабарлоо зарылдыгы менен шартталган. Кабарланбаган тараптын жагдайында көбүнчө жоопкер болуп калат, анткени соттук кароону доогер демилгелейт жана ал сотко жоопкердин жайгашкан жери жөнүндө маалымат берет. Жоопкерге карата сот процессинин башталышы, иштин натыйжасына таасир этүүчү процесстик жагдайлар жөнүндө кабарлоонун жоктугунан ал жөнүндө жоопкердин кабардар эместиги терс жагдайды түзөт, бул бүткүл соттук териштирүүнүн адилеттүүлүгүнөн күмөн жаратат.

Тараптарга талаптагыдай кабарлоо өз ара байланышкан эки шартты сактоону билдирет – соттук кабарламаны жөнөтүү фактысын жана соттук кабарламаны дарек ээсине тапшыруу фактысын белгилөөнү билдирет. Жоопкерге талаптагыдай кабарлоонун далилдеринин жоктугу соттун чечимин жокко чыгарууга негиз болушу мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, соттор, жарандык процесстик мыйзамдарга ылайык, соттук териштирүү жөнүндө тараптарга кабарлоону жүзөгө ашыруунун ар кандай ыкмаларын колдонушат (ЖПКнын 128-беренеси). Алардын ичинде тараптарды кабарлоонун негизги жана милдеттүү ыкмасы катары почта корреспонденциясы (дарек ээсине тапшырылгандыгы жөнүндө

кайра билдирилүүчү тапшырык каттар) болуп саналат. Телефонограмма, телеграмма, факсимилдик байланыш же электрондук почта аркылуу же болбосо байланыштын башка каражаттарын пайдалануу менен билдирүүлөр сыяктуу кабарлоонун башка ыкмалары сот тарабынан көрсөтүлгөн ыкмалар аркылуу билдирүүлөрдү аларга жөнөтүү жөнүндө тараптар макул болгондо гана пайдаланылышы мүмкүн.

Мындай укуктук жөнгө салууда доогер кыйла артыкчылыктуу абалда болушу мүмкүн, анткени ал доо арызын берип жатканда ага ар кандай ыкма менен кабардар болушуна макулдугун билдире алат, ал эми жоопкер болсо почта аркылуу гана кабардар болушу мүмкүн.

Маалыматты жеткирүү жана алуу фактысын белгилеп жазууга мүмкүн болгон маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын тез өнүккөн шартында, сот дарек ээсине кабарлама жетиши үчүн, тараптарга маалымдоонун ар кандай ыкмаларын колдонууга укуктуу болушу керек. Бул үчүн мамлекет сотко сот адилеттигин жүзөгө ашыруу боюнча конституциялык шартталган милдеттерди жана функцияларды аткаруусу үчүн аларды пайдалануу мүмкүнчүлүгүн камсыздоого тийиш. Соттун байланыш каналдарын колдоно албашы же аларды мыйзамдык жактан чектөө сот адилеттигинин принциптерин бузуп, муну менен жарандардын соттук коргонуу укуктарынын чектелишине алып келиши мүмкүн.

Ушуга байланыштуу Конституциялык сот соттук кабарлоолордун орун алган системасы заманбап техникалык жетишкендиктерди эске алуу менен колдонуудагы механизмдерди укуктук жөнгө салууну өркүндөтүүгө муктаж деп эсептейт.

Мамлекеттин бийлигин тизгиндөөдө алдын алуу үчүн жарандардын Конституцияны жана мыйзамдарды сактоо, башка адамдардын укуктарын, эркиндиктерин, абийирин жана ар-намысын урматтоо конституциялык милдети бар (53-берененин 3-бөлүгү). Бул милдетти конкреттештирүү жарандардын мыйзамдын талаптарын жана сот актыларын аткарууга милдеттүүлүгүндө турат. Кеңири мааниде алганда, жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруунун тең салмактуу кепилдиктери алардын конституциялык милдеттерди аң-сезимдүүлүктө аткаруу менен бирге мыйзамды аң-сезимдүү жана ыктыярдуу сактоо, сот бийлигин сыйлоо жана укук тартибин колдоого катышуусу менен мүнөздөлгөн мыйзам менен жашаган жарандын шарттуу моделин калыптандырат. Мындай жаран өзүнүн укуктук милдеттерин гана аткарбастан, ошондой эле сот адилеттигин ишке ашырууда сот системасына активдүү көмөк көрсөтөт.

Бул контексттен алганда дарек ээсинин жоктугуна байланыштуу кабарламаны (чакыруу катты) кабыл алган адамдын биринчи эле мүмкүнчүлүк болгондо аны дарек ээсине тапшырууга милдеттүүлүгүн көрсөтүү каралган (129-берененин 7-пункту) ЖПКнын талашылып жаткан ченеми маңызы боюнча сот актысынан келип чыгуучу жана соттук кабарламанын (чакыруу катынын) түзүмүндө таризделген соттук талап болуп саналат. Соттук териштирүүгө катышпаган, кабарламаларды жөнөтүүдө ортомчу катары

аракеттенген жаран өзүнө жүктөлгөн милдетти аткаруу үчүн жоопкерчилик тартат. Бул милдет укуктук башатты түздөн-түз ишке ашыруучу инструмент катары мыйзамдарды сактоо, тиешелүү түрдө сот актыларын аткаруу боюнча анын конституциялык милдетинен келип чыгат.

Ушуга байланыштуу, мыйзам чыгаруучунун мындай адамдарга дарек ээлери жашаган жеринде же турган жеринде жок болгон учурда соттук кабарламаны биринчи мүмкүнчүлүк болгондо дарек ээсине берүү милдетин жүктөөсү мыйзамга баш ийген жарандын моделинен келип чыгуучу, демейки жарандык парзды аткарууга чакырыктын чегинен чыкпайт жана тийиштүү түрдө, адамга өлчөмдөш эмес милдеттерди жүктөө катары каралышы мүмкүн эмес.

Мындан тышкары, мыйзам чыгаруучу укуктук мамлекеттин максаттарына жана түздөн-түз мыйзамдын үстөмдүгүнө жетишүүгө багытталган мыйзамдарды жана сот актыларын аткарбагандыгы үчүн юридикалык жоопкерчиликти караган.

Ошентип, соттук териштирүүнүн катышуучулары болуп саналбаган башка жактарга соттук кабарламаларды берүү убагында дарек ээси жок болгон учурларда түздөн-түз дарек ээсине берүү милдети жүктөлгөн талашылып жаткан ченем жарандардын укук тартибин камсыз кылууда кеңири тартылышына багытталган жана жоопкердин кабардар болуу укугун жана жалпысынан анын соттук коргоого болгон укуктарын азайтпайт же жокко чыгарбайт.

Конституция ар бир адамга Кыргыз Республикасынын аймагында эркин жүрүү, баруучу жана жашоочу жерин тандоо укугун кепилдейт (31-берененин 1-бөлүгү). Бул укук адамдын түпкү укуктарынын бири болуп саналат жана жарандардын жеке эркиндигинин жана көз карандысыздыгынын жогорку баалуулугу жөнүндө айгинелейт. Бирок, бул эркиндик кепилдиктерине карабастан, жашаган жеринде катталуу анын конституциялык укуктарын жүзөгө ашырууга жана жарандык милдеттерин аткарууга түздөн-түз таасир этүүчү маанилүү жол-жобо болуп саналат.

Жарандын жашаган жери же турган жери боюнча милдеттүү түрдө каттоосу соттук отурум жөнүндө кабарлоо укугун камсыз кылуу контекстинде чоң мааниге ээ. Ал сотторго жана башка мамлекеттик органдарга соттук териштирүүгө тартылган адамдын иш жүзүндө турган жери жөнүндө так маалыматтарды алууга мүмкүндүк берет. Мындай зарылчылык соттун боло турган сот отурумдары жана башка процесстик аракеттер жөнүндө ага кабарламаларды жөнөтүү милдетинен келип чыгат. Каттоо процесстин катышуучулары тарабынан кыянаттык менен пайдаланууну, анын ичинде кабарлама алуудан атайылап качууну же соттук териштирүүнү создуктуруу үчүн даректи манипуляциялоону болтурбоочу механизми катары кызмат кылат.

Жаран жашаган жери өзгөргөн учурда электрондук кызмат көрсөтүүлөрдүн мамлекеттик порталы же мобилдик тиркеме аркылуу калкты каттоо чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу органга катталып эсепке алуусу үчүн кайрылууга милдеттүү (“Ички миграция жөнүндө” Мыйзамдын 16-беренесинин 1-бөлүгү).

Мындай жагдайларда сотко белгилүү соңку турган орду боюнча жиберилген кабарлама (чакыруу кат) дарек ээсинин көрсөтүлгөн даректе жоктугуна байланыштуу тапшырылбагандыгын талаптагыдай кабарлоо деп тааныган талашылып жаткан (Жарандык процесстик кодекстин 131-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту) жарандар өздөрүнүн конституциялык укуктарын да, Конституциядан келип чыккан милдеттерин да сактаган шартта, жол берилген мыйзам ченеми катары каралат, мында жашаган жерин жана турган жерин өз убагында каттоо милдетин аткарбоо жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин, анын ичинде соттук коргоо укугун ишке ашыруу кепилдиктерине таасирин тийгизиши мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, Конституциялык сот ЖПКнын 131-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктунда каралган талашылып жаткан укуктук жөнгө салууну жогоруда көрсөтүлгөн жагдайлардын жана жарандын инсандыгын ырастоочу документтерге ээ болуу, анын иш жүзүндө жашаган жери боюнча катталууга болгон милдеттери менен бирге түзүлгөн кырдаалда объективдүү мүмкүн болгон жана ар бир адамдын калыс сот адилеттигине жана соттук коргонууга болгон укугун камсыз кылуу бөлүгүндө конституциялык жоболорду бузбайт деп баа берет.

Бул Чечим андан ары кароо үчүн соттун 2024-жылдын 30-декабрындагы №03/943 каты менен Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине жөнөтүлдү.

3. Корутунду

Ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун көзөмөлдөөнүн алкагында Конституциялык соттун 2024-жылы кабыл алган 11 чечиминин 4 чечими, же дээрлик үчтөн бири кылмыш-жаза мыйзамдарына, 1ден чечим – жарандык процесстик жана административдик процесстик мыйзамдарга, салык мыйзамдарына, мамлекеттик тил жана кинематографияны колдоо жөнүндө мыйзамдарга, Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгына жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин токтомуна байланыштуу.

Отчеттук мезгилде Конституциялык сот судьялар коллегиясынын аныктамасына даттанууларды кароонун жыйынтыгы боюнча, ошондой эле ички ченемдик актыларга өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө 14 токтом кабыл алган. Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагасынын кайрылуусуна байланыштуу Конституциялык соттун Чечимине түшүндүрмө берүү менен байланышкан бир токтом кабыл алынды.

Конституциялык сот тарабынан кабыл алынган 11 чечимдин экөөсүндө талашылып жаткан ченемдер Конституцияга карама-каршы же жарым-жартылай карама-каршы келет деп таанылды же алардан укуктук жөнгө салуудагы боштукту чететтүү зарылчылыгы келип чыккан. 9 ишти кароонун жыйынтыгы боюнча Конституциялык сот өзүнүн чечими менен талашылып жаткан ченемдик укуктук актыларды Конституцияга карама-каршы келбейт деп тааныды.

4. Конституциялык соттун чечимдеринин аткарылышына сереп

Мамлекеттеги конституциялык мыйзамдуулуктун абалынын маанилүү көрсөткүчтөрүнүн бири Конституциялык соттун чечимдеринин аткарылышын камсыз кылуу процессине тартылган мамлекеттик органдардын жана кызмат адамдарынын жоопкерчиликти мээлеси, конституциялык сот адилеттигинин натыйжалуулугу жана аракеттүүлүгү, жарандардын укуктары менен эркиндиктерин, уюмдардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоонун конституциялык кепилдиктеринин ишке ашырылышы жөнүндө айгинелеген Конституциялык соттун чечимдеринин толук жана өз убагында аткарылышы болуп саналат.

Конституциялык сот Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын (мындан ары – Конституциялык палата) укук улантуучусу болуп саналат (“Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 62-беренеси). Конституциялык палатанын 2021-жылдын 5-майындагы Конституция күчүнө киргенге чейин кабыл алган бардык чечимдери мыйзамда белгиленген тартипте аткарылууга тийиш.

Тиешелүү түрдө 2024-жылдын 31-декабрына карата Конституциялык палатанын чечимдерин эске алуу менен (2013-жылдын 1-июлунан тартып) конституциялык көзөмөл органы 158 чечим жана 1 корутунду кабыл алган.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2021-жылдын 28-октябрындагы №233 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин Регламентинин 81¹-пунктунун аткарылышы боюнча Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан берилген маалыматтарды талдоо көрсөткөндөй, актылары Конституциялык соттун кароосунун предмети болгон, мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүнү караган 65 чечимдин ичинен, ченем чыгаруучу органдар тарабынан 10 чечим аткарылбаган бойдон калууда.

2015-жыл

1. “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 22-беренесинин 11-бөлүгүнүн ченемдик жобосунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2015-жылдын 27-ноябрындагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” конституциялык Мыйзамдын долбоору иштелип чыккан, ал Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 7-сентябрындагы №418 токтому менен жактырылган жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине 2018-жылдын 13-сентябрында киргизилген.

Парламенттин депутаттарынын позициясын эске алуу менен бул

долбоорду Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети 2023-жылдын 3-майында андан ары жеткире иштеп чыгуу үчүн чакыртып алган.

Министрлер Кабинетинин кароосунда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги.

2016-жыл

2. «Уюшкан кылмыштуулукка каршы аракет жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 15-беренесинин 5-бөлүгүнүн, 21-беренесинин 3, 5, 7-бөлүктөрүнүн, 22-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-5-пункттарынын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2016-жылдын 2-ноябрындагы Чечими.

Жүргүзүлүп жаткан мыйзамдарды масштабдуу инвентаризациялоонун алкагында мыйзам долбоору Кыргыз Республикасынын кабыл алынган Конституциясына жана Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерге, ошондой эле кодекстерге ылайык келүү предметине кайра иштелип чыкты.

2022-жылдын 11-мартында №АП-1/263 кат менен Кыргыз Республикасынын Президентинин Администрациясынын кароосуна киргизилип, кийин Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосуна киргизилди.

2022-жылдын 13-сентябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Укук тартиби, кылмыштуулук менен күрөшүү жана коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча комитети тарабынан каралган.

Бирок кийинчерээк ал Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин Төрагасынын 2022-жылдын 30-декабрындагы № 14–64329 катынын негизинде, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2020-жылдын 14-ноябрындагы № 220 тескемеси менен түзүлгөн ведомстволор аралык жумушчу топтун иши аяктаганга чейин, аны андан ары жеткире иштеп чыгуу үчүн чакыртып алынган.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин аткаруусунда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлиги.

2022-жыл

Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 87-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2022-жылдын 29-июнундагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан “Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине, Кыргыз Республикасынын Салык кодексине) өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Мыйзамдын долбоору иштелип чыккан. Ал Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосуна киргизилген жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Конституциялык мыйзамдар, мамлекеттик түзүлүш, сот-укуктук маселелер

жана Жогорку Кеңештин Регламенти боюнча комитетинин кароосуна киргизүүнүн алдында жеткире иштеп чыгуу максатында кайра чакыртып алынган.

“Кыргыз Республикасынын Жарандык-процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Мыйзамдын кайра иштелип чыккан долбоору Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан 2023-жылдын 18-сентябрында №28-7685 кат менен Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине киргизилген.

2023-жылдын 31-октябрында Конституциялык мыйзамдар, мамлекеттик түзүлүш, сот-укук маселелери жана Жогорку Кеңештин Регламенти боюнча комитети тарабынан каралды.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан 2023-жылдын 15-ноябрында биринчи окуу стадиясында четке кагылды.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин аткаруусунда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги.

2023-жыл

4. “Аскер кызматчыларынын жана окуу менен атайын жыйындарга чакырылган аскерге милдеттүүлөрдүн жана аларга тенештирилген адамдардын өмүрүн жана саламаттыгын милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 9-беренесинин 1-бөлүгүнүн экинчи абзацынын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2023-жылдын 3-майындагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан “Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Жарандык-процесстик кодексине, “Аскер кызматчыларынын жана окуу менен атайын жыйындарга чакырылган аскерге милдеттүүлөрдүн жана аларга теңештирилген адамдардын өмүрүн жана саламаттыгын милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына) өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Мыйзамдын долбоорун иштеп чыккан.

Бул Мыйзам долбоору Министрлер Кабинети тарабынан 2024-жылдын 29-августундагы № 14-7517 кат менен Жогорку Кеңешке жөнөтүлгөн жана парламентте каралууда.

Жеткире иштеп чыгуу үчүн чакыртып алынган, КР ПАнын 2025-жылдын 22-январындагы чыг. № 4-610.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинде аткарууда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги.

5. “Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 138-беренесинин 1-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2023-жылдын 23-майындагы Чечими.

Конституциялык соттун бул Чечими боюнча Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши жооптуу орган болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин аппаратында иштеп чыгуу стадиясында.

6. “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 17-беренесинин 2,3-бөлүктөрүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2023-жылдын 7-июнундагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги тарабынан “Айрым коммерциялык эмес уюмдардын отчеттуулугунун маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Мыйзамдын долбоору иштелип чыкты.

Мыйзам долбоорун Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине жөнөткөн (2024-жылдын 5-мартындагы кир. № 6-23884/24).

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2024-жылдын 6-июнундагы № 2148-VII токтому менен четке кагылды.

Министрлер Кабинетинде аткарууда, жооптуу орган – Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги.

7. “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 60¹-беренесинин 3-бөлүгүнүн экинчи сүйлөмүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө 2023-жылдын 15-ноябрындагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Президенти Борбордук шайлоо комиссиясынын сунушу боюнча “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” конституциялык Мыйзамдын долбоорун демилгелеп, ал Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосуна киргизилди.

Парламент бул конституциялык Мыйзамды 2024-жылдын 30-октябрында, 12-декабрында жана 2025-жылдын 29-январында биринчи, экинчи жана үчүнчү окууда кабыл алган.

8. Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 218 жана 303-статьяларын, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн “Аялдардын эмгегин колдонууга тыюу салынган эмгек шарттары зыяндуу жана (же) коркунучтуу өндүрүштөрдүн, жумуштардын, кесиптердин жана кызматтардын тизмелери жөнүндө” токтомунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2023-жылдын 22-ноябрындагы Чечими.

Конституциялык сот талашылып жаткан ченемдерди Конституцияга карама-каршы келбейт деп тааныды. Муну менен бирге, бул Чечим менен Министрлер Кабинетине Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2000-жылдын 24-мартындагы № 158 токтому менен бекитилген Аялдардын эмгегин

колдонууга тыюу салынган эмгек шарттары зыяндуу жана (же) коркунучтуу өндүрүштөрдүн, жумуштардын, кесиптердин жана кызматтардын тизмесинде өндүрүштөрдүн, жумуштардын жана кесиптердин жана кызматтын түрлөрүнүн болушунун негиздүүлүгүн системалуу негизде камсыздоо каралат.

Чечим андан ары кароо үчүн соттун 2024-жылдын 9-январындагы № 03/12 каты менен Министрлер Кабинетине жөнөтүлдү жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин кароосунда.

2024-жыл

9. Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексинин 110-беренесинин 8-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча 2024-жылдын 6-мартындагы Чечими.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги “Кыргыз Республикасынын Администрациялык-процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Мыйзамдын долбоорун иштеп чыкты.

Бул мыйзам долбоору Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 26-августундагы № 28-7382 каты менен Жогорку Кеңешке жөнөтүлгөн жана парламентте каралууда.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан 2024-жылдын 18-октябрында, 2024-жылдын 11-декабрында жана 2025-жылдын 29-январында тиешелүүлүгүнө жараша биринчи, экинчи жана үчүнчү окууда кабыл алынган.

10. Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 129-беренесинин 7-пунктунун, 131-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча Конституциялык соттун 2024-жылдын 13-ноябрындагы чечими.

Бул Чечим андан ары кароо үчүн соттун 2024-жылдын 30-декабрындагы №03/943 каты менен Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин кароосуна жиберилди.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги “Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоорун иштеп чыкты.

Учурда ал иштелип чыгуу жана илгерилетүү стадиясында.

Ошентип, каралып жаткан мезгилдерде кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 10 чечимин аткаруу тартибинде кароонун ар кандай стадияларында кароодо:

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде 2 мыйзам долбоору;
- Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинде 7 мыйзам долбоору, анын ичинде 2015-жылдын 27-ноябрындагы, 2016-жылдын 2-ноябрындагы жана 2023-жылдын 3-майындагы сот чечимдеринин аткарылышы боюнча (Министрлер Кабинети кайра чакыртып алган), 2022-жылдын 29-июнундагы жана 2023-жылдын 7-июнундагы (Парламент тарабынан четке кагылган), 2023-жылдын 22-ноябрындагы жана 2024-жылдын 13-ноябрындагы;

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Аппаратында 1 мыйзам долбоору.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Назгуль Асанбековна Илиязованын Кыргыз Республикасынын
Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын
30-декабрындагы аныктамасына даттануусу боюнча**

ТОКТОМУ

№ 03-П

2025-жылдын 13-февралы
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу – Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дүйшеев, Л.Ч. Жолдошева, Л.П. Жумабаев, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы С.А. Джолгокпаеванын катышуусунда, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн жетекчиликке алып, Н.А. Илиязованын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 30-декабрындагы аныктамасына даттануусун сот отурумунда карап чыкты.

Н.А. Илиязованын өтүнүчү боюнча даттанууда келтирилген жүйөлөрдү жана материалдарды изилдеп чыгып, судья-баяндамачы Л.П. Жумабаевдин маалыматын угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Т А П Т Ы:

2024-жылдын 5-декабрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна Н.А. Илиязованын Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (мындан ары – КЖПК) 497-беренесинин 3-бөлүгүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 59-беренесинин 3-бөлүгүнө жана 95-беренесинин 1, 4-бөлүктөрүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө өтүнүчү келип түшкөн.

Талашылып жаткан ченем судьяларды жана экс-судьяларды кылмыш жоопкерчилигине тартуу тартибин карайт, ага ылайык, мындай жол-жобо Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун сунуштамасынын негизинде Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңешинин макулдугу менен гана демилгелениши мүмкүн.

Өтүнүчтөн жана ага тиркелген материалдардан көрүнүп тургандай, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 30-апрелиндеги №105, №106 жарлыктары менен Н.А. Илиязова жаш курагынын чегине жеткенге чейин күчүндө болгон ыйгарым укуктары менен Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотунун судьясы кызматына дайындалып,

Бишкек шаардык сотуна кызматтык милдеттерин аткаруу үчүн жөнөтүлгөн.

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин Башкы тергөө башкармалыгы (мындан ары – УКМК) тарабынан арыз ээсине карата Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин (мындан ары – КЖК) 343-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1, 2-пункттары, 342-беренесинин 2-бөлүгүнүн 4,5-пункттары, 3-бөлүгүнүн 2-пункту жана 337-беренесинин 4-бөлүгү менен каралган кылмыштарды жасады деп шектелип, ага карата сотко чейинки өндүрүш башталган.

Башкы прокурордун сунуштамасы боюнча Судьялар кеңешинин 2023-жылдын 26-сентябрындагы чечими менен Н.А.Илиязованы кылмыш жоопкерчилигине тартууга макулдук берилген. Биринчи май райондук сотунун тергөө судьясынын 2023-жылдын 27-сентябрындагы токтому менен ага карата 2023-жылдын 26-ноябрына чейинки мөөнөткө камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасы колдонулган.

Баяндалган жагдайлардан алганда, арыз ээси “Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 36-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык, Судьялар кеңешинин чечими жарыяланган учурдан тартып үч күн өткөндөн кийин, башкача айтканда, 2023-жылдын 29-сентябрында мыйзамдуу күчүнө кириши керек болчу деп белгилеген. Ошол күндөн тартып гана сотко чейинки өндүрүш органдары аны кылмыш жоопкерчилигине тартуу процессин, анын ичинде ага карата бөгөт коюу чараларын колдонууну жана тергөө аракеттерин жүргүзүүнү баштай алышат.

Кайрылуу субъектиси тергөө органынын камакка алуу түрүндөгү бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө 2023-жылдын 27-сентябрындагы өтүнүчү, тергөө органынын сотко чейинки өндүрүштүн алкагында КЖПКнын ченемдерин гана жетекчиликке алгандыгын, аталган чечимдин мыйзамдуу күчүнө кириши жөнүндө Судьялар кеңешинин чечими жана судьяга карата өндүрүштүн өзгөчө тартиби эске алынбагандыгын айгинелейт деп белгилеген. Бул процессуалдык бузууга карабастан, тергөө судьясы өтүнүчтү канааттандырып жана эркиндигинен ажыратуу менен байланышкан камакка алуу чарасын тандап, судьянын кол тийбестигинин жана көз карандысыздыгынын конституциялык принциптерин, ошондой эле Кыргыз Республикасынын жараны катары анын укуктарын жана эркиндиктерин бузууга жол берген.

Арыз ээси КЖПКнын 56-главасынын жоболорунда судьяларга карата сотко чейинки өндүрүштүн жана тергөө иш-аракеттерин жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн деталдуу жөнгө салуу каралбаганын белгилеген. Мыйзам чыгаруучу, КЖПКны кабыл алууда судьялардын конституциялык-укуктук статусун толук көлөмдө эске алган эмес жана анын ченемдерине судьялардын көз карандысыздыгынын ажырагыс бөлүгү болуп саналган кол тийбестик принцибин камсыз кылуу үчүн зарыл болгон кошумча кепилдиктерди киргизген эмес. Анын ордуна, КЖПК судьяларды кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу тартибинин жалпы жоболорун кайталоо менен чектелет, ал эми алар болсо “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамда бекитилген. Бул арыз ээсинин пикири боюнча судьялардын өзгөчө статусунан келип чыгуучу, укуктук жөнгө салуунун талаптарына жооп бербейт.

Кайрылуунун автору кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарда кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартууга макулдук берүү жөнүндө Судьялар кеңешинин чечиминин күчүнө кирүү мөөнөтүнүн жоктугу тергөө органдары тарабынан карама-каршылыктуу укук колдонуу практикасын жаратты, бул судьялардын кол тийбестигинин жана көз карандысыздыгынын конституциялык принциптерин, ошондой эле жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин бузууга алып келет деп эсептейт.

Өзүнүн жүйөлөрүн негиздөөдө арыз ээси Конституциянын жеке адамдын кол тийбестигинин, судьялардын көз карандысыздыгынын жана алардын Конституцияга жана мыйзамдарга гана баш ийүүсүнүн принциптерин камтыган ченемдерине шилтеме кылган. Ал эч ким соттун чечимисиз жана мыйзамда белгиленген негиздер жана тартиптер боюнча гана кармалышы, камакка алынышы же эркиндигинен ажыратылышы мүмкүн эмес экендигин белгиледи (59-берененин 3-бөлүгү, 95-берененин 1, 2, 4-пункттары).

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, арыз ээси талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп табууну өтүндү.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 30-декабрындагы аныктамасы менен Н.А.Илизованын кайрылуусун өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартылган.

Судьялар коллегиясынын аталган актысында ченемдик укуктук актылардын конституциялуулук презумпциясы көрсөтүлгөн, ага ылайык алар башынан эле Конституцияга ылайык келет деп эсептелет. Буга байланыштуу алардын конституциялуулугуна карата күмөн саноо талашылып жаткан актынын же анын структуралык элементинин жөнгө салуу предмети менен конституциялык ченемдерди бузуунун ортосундагы үзгүлтүксүз системалык байланышты көрсөткөн ынандырарлык укуктук далилдер менен тастыкталууга тийиш.

Бирок арыз ээсинин талашылып жаткан жобонун конституциялуу эместиги жөнүндөгү жүйөлөрү кылмыш ишин тергөө фактыларын баяндоо менен чектелип, талашылып жаткан ченемдик жобонун конституциялуулугунан күмөндүүлүктүн келип чыгышы үчүн жетиштүү укуктук негиздемелерди камтыган эмес. Башкача айтканда, арыз ээси өзүнүн позициясын укук колдонуу практикасы жана сотко чейинки тергөө менен байланышкан аргументтер менен негиздеген, бул иштин иш жүзүндөгү жагдайларын изилдөөнү талап кылган, алар Конституциянын 97-беренеси жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 4-беренеси менен аныкталган Конституциялык соттун ыйгарым укуктарынын чегинен чыккандыктан, конституциялык сот өндүрүшүнүн алкагында каралышы мүмкүн эмес болчу.

Судьялар коллегиясы КЖПКнын 56-главасында жөнгө салынган, судьяга карата кылмыш ишин козгоонун жана аны кылмыш жоопкерчилигине тартуунун өзгөчө тартиби процессуалдык кепилдик болуп саналат жана сот бийлигинин ээлеринин өзгөчө статусун тастыктайт деп белгиледи.

Өзүнүн жүйөлөрүнө кошумча катары коллегия Конституциялык соттун укуктук позицияларына да көңүл буруп, Башкы прокурордун өзү тараптан кылмыш ишин козгоо тартиби, судьяны кылмыш жоопкерчилигине тартуу үчүн Судьялар кеңешинин макулдугунун зарылдыгы жана тергөө иштеринин мыйзамдуулугуна көзөмөл кылуу – судьяга карата кылмыштык куугунтуктоону

демилгелөөнүн мыйзамдуулугунун жана негиздүүлүгүнүн кепилдиги болуп саналат деп баса белгиледи. Судьялык кол тийбестик жана анын көз карандысыздыгынын принциби менен каралган бул коргоо чаралары өзүм билемдик менен куугунтукту болтурбоо үчүн жетиштүү, бирок бул жазасыз калуунун куралына айланбашы керек же адамдын статусуна карабастан кылмыштарды аныктоого тоскоол болбошу керек.

“Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 3-бөлүгүнүн 1, 4-пункттарын жетекчиликке алып, судьялар коллегиясы кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартты, анткени анын мазмуну жогоруда аталган конституциялык Мыйзамдын талаптарына жооп бербейт жана анда билдирилген талап Конституциялык сотко караштуу эмес.

Судьялар коллегиясынын аталган аныктамасына макул болбостон, Н.А.Илиязова 2025-жылдын 15-январында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна даттануу менен кайрылган.

Арыз ээси Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын өтүнүчтү өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуу жөнүндө аныктамасын негизсиз, анткени өтүнүчтө талашылып жаткан жобонун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө суроо-талапты негиздеген укуктук аргументтер камтылган деп эсептейт. Н.А. Илиязова анын максаты өзүнө карата козголгон кылмыш иши боюнча макул эместигин билдирүү эмес, тескерисинче, колдонуудагы кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдар менен судьялардын укуктук статусун жөнгө салуучу атайын ченемдик укуктук актылардын ортосундагы карама-каршылыктын бар экендигин көрсөтүү болгонун белгилейт. Мунун маңызы КЖПКда судьяны кылмыш жоопкерчилигине тартууга макулдук берүү жөнүндө Судьялар кеңешинин чечиминин күчүнө кирген учурду так белгилебеген боштуктун бар экендигинде жатат. Натыйжада, тергөө органдары “Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын 36-беренесинин 1-бөлүгүндө каралган мөөнөттү этибарга албай, бул чечим мыйзамдуу күчүнө киргенге чейин эле судьяны камакка алуу жөнүндө өтүнүч менен кайрылышкан. Арыз ээсинин пикири боюнча мындай практика укуктук аныксыздыкты жаратат, судьянын кол тийбестигинин жана көз карандысыздыгынын конституциялык принциптерин бузат, жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коркунучка кептейт, бул укуктук мамлекеттин негиздерине карама-каршы келет.

Даттануунун калган бөлүгүндө анын автору укуктук мүнөздөгү жаңы жүйөлөрдү келтирбейт жана мурдагы өтүнүчтө баяндалган жүйөлөрдү гана кайталайт.

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, Н.А. Илиязова судьялар коллегиясынын даттанылып жаткан аныктамасын жокко чыгарууну жана анын кайрылуусун өндүрүшкө кабыл алууну өтүнөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту арыз ээсинин жүйөлөрүн жана судьялар коллегиясынын кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуусунун негиздерин талкуулап, төмөнкүдөй тыянакка келди.

Судьялар коллегиясынын аныктамасына даттанууну кароодо

Конституциялык сот ал кайрылууда билдирилген аргументтердин жана талаптардын, ошондой эле аларды четке кагууга багытталган жүйөлөрдүн чегинде гана анын тыянактарына баа берет.

Конституциялык сот Кыргыз Республикасы укуктук мамлекет экендигин, анын ишмердүүлүгү, биринчи кезекте, укуктун үстөмдүгүнө, мыйзамдуулук режимине, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин таанууга жана сактоого негизделгенин бир нече жолу баса белгилеген. Бул өз кезегинде жеке адамдын да, мамлекеттин да өз ара жоопкерчилигине алып келет, ал мыйзамдарды так сактоону талап кылат, муну менен укук мамилелеринин бардык субъекттеринин укук ченемдүү жүрүм-турумду тандоосуна түрткү берет (2022-жылдын 26-октябрындагы, 2024-жылдын 31-январындагы, 2024-жылдын 21-июнундагы чечимдер).

Башкача айтканда, юридикалык күчкө жана жалпыга милдеттүү мүнөзгө ээ болгон мыйзамдардын императивдик ченемдери бардык укук субъекттери тарабынан, анын ичинде сот жана укук коргоо органдары тарабынан бир түрдүү жана кынтыксыз колдонулушу керек. Бул тийиштүү укуктук жөнгө салуунун милдеттүү эрежелери катары укук ченемдерин объективдүү жана ырааттуу аткарууга кепилдик берет.

Алсак, сот системасынын көз карандысыздыгынын жана натыйжалуу иштешинин конституциялык кепилдиктерин ишке ашыруу, ошондой эле сот бийлигин кийлигишүүдөн жана кысымдан коргоонун укуктук механизмдерин камсыз кылуу максатында “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамы жана “Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамы менен судьялардын укуктук статусу, алардын көз карандысыздыгы, кызматка дайындоо жана кызматтан бошотуу тартиби, алардын жоопкерчилиги, ошондой эле судьялар коомдоштугунун жана судьялардын өзалдынча башкаруу органдарынын ишинин уюштурулушу жана принциптери аныкталган.

Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңеши да соттук өз алдынча башкаруу органы болуп саналат. Судьялар кеңешинин конституциялык ыйгарым укуктарына ылайык, судьяларды кылмыш же башка жоопкерчиликке тартуу анын макулдугу менен, жана мыйзамдарда белгиленген тартипте гана мүмкүн (96-берененин 4-бөлүгү).

Бул механизмдердин деталдаштыруусу “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 32-беренесинде көрсөтүлгөн, ал судьяларды жазык жоопкерчилигине тартуунун тартибин конкреттештирет. Бул ченем Судьялар кеңешинин макулдугун алуу зарылдыгын белгилейт жана Башкы прокурордун судьяны жоопкерчиликке тартуу үчүн негиздерди, кылмыш ишинин жагдайларын жана кылмыш-жаза мыйзамынын тиешелүү беренесин көрсөтүү менен Судьялар кеңешине кайрылуу процессин сүрөттөйт.

Өз кезегинде, “Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамдын 36-беренеси Судьялар кеңешинин чечиминин мыйзамдуу күчүнө кирүүсүнүн тартибин жана аны аткаруу жол-жобосун белгилейт.

КЖПКнын 497-беренеси кызмат адамдарынын айрым категорияларын,

анын ичинде судьяларды жана экс-судьяларды кылмыш жоопкерчилигине тартуу тартибин аныктайт. Талашылып жаткан ченем Башкы прокурордун сунуштамасын киргизүү жолу менен судьяларды жана экс-судьяларды кылмыш жоопкерчилигине тартуу процессин жана Судьялар кеңеши баш тарткан учурда кайра кайрылууга тыюу салууну регламенттейт.

Ошентип, КЖПКнын талашылып жаткан ченеми судьяларды жана экс-судьяларды кылмыш жоопкерчилигине тартуунун жалпы тартибин белгилейт, Башкы прокурордун сунуштамасын берүүнүн негиздерин жана жол-жобосун аныктайт. Ошол эле учурда “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык Мыйзамынын жана “Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзамынын атайын ченемдери мындай сунуштамаларды кароо механизм, Судьялар кеңешинин чечим кабыл алуусунун, алардын күчүнө кирүүсүнүн жана аткаруунун тартибин конкреттештирет. Башкача айтканда, КЖПК процессуалдык аспектилерди жөнгө салат, ал эми атайын мыйзамдар – судьялардын кызматтык милдеттеринен улам кол тийбестикке ээ адамдар катары алардын өзгөчө статусу жөнүндө көз карандысыздыгынын конституциялык кепилдиктерин жүзөгө ашыруунун өзгөчөлүктөрүн жөнгө салат.

Ушуга байланыштуу Конституциялык сот судьялар коллегиясы кайрылууда келтирилген арыз ээсинин аргументтеринин жыйындысы укук колдонуу практикасынан жана конкреттүү кылмыш ишин териштирүүдөн келип чыккан жүйөөлөр менен бекемделген деген тыянакка туура келди деп эсептейт, алар Конституциянын 97-беренеси жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 4-беренеси менен аныкталган Конституциялык соттун ыйгарым укуктарынын чегинен тышкары болгондуктан, конституциялык сот өндүрүшүнүн алкагында каралышы мүмкүн эмес.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн, 38, 48, 49-беренелерин, 52-беренесинин 1-бөлүгүн жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Назгуль Асанбековна Илиязованын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 30-декабрындагы аныктамасына даттануусу канааттандыруусуз калтырылсын.

2. Бул токтом акыркы, даттанууга жатпайт, кол коюлган учурдан тартып күчүнө кирет.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Аида Маратовна Курманбаева менен Наталья Дмитриевна Сергееванын
Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар
коллегиясынын 2024-жылдын 17-декабрындагы аныктамасына
даттануусу боюнча**

ТОКТОМУ

№ 04-П

2025-жылдын 19-февралы
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу – Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дүйшеев, Л.Ч. Жолдошева, Л.П. Жумабаев, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы З.Токтосунованын катышуусунда, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн жетекчиликке алып, А.М. Курманбаева менен Н.Д. Сергееванын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 17-декабрындагы аныктамасына даттануусун сот отурумунда карап чыкты.

А.М. Курманбаева менен Н.Д. Сергееванын өтүнүчү боюнча даттанууда келтирилген жүйөлөрдү жана материалдарды изилдеп чыгып, судья-баяндамачы К.Дж. Кыдырбаевдин маалыматын угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТА П Т Ы:

2024-жылдын 18-ноябрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна А.М. Курманбаеванын, Н.Д. Сергееванын Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 27-августундагы № 518 “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамын ишке ашыруу боюнча чаралар жөнүндө” токтомунун (мындан ары – Министрлер Кабинетинин токтому) 1-пунктунун жана 2-пунктунун 2-пунктчасынын Конституциянын 2-беренесинин 2-бөлүгүнө, 23-беренесинин 3-бөлүгүнө жана 37-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө өтүнүчү келип түшкөн.

Арыз ээлери Министрлер Кабинетинин жогоруда аталган токтому менен бекитилген Чет өлкөлүк өкүлдүн функцияларын аткарып жаткан коммерциялык эмес уюмдардын реестрин жүргүзүү жана алардын ишине текшерүү жүргүзүү тартиби жөнүндө жобонун (мындан ары – Реестр жөнүндө жобо) айрым ченемдери жарандардын укуктары менен эркиндиктерине, Конституцияда жана мыйзамдарда каралбаган чектөөлөрдү киргизет деп эсептешкен.

Кайрылуунун субъекттери бул жүйөлөрдү “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзам шилтеме ченемди камтыбагандыгы менен негиздешкен, ага ылайык Реестр жөнүндөгү жободо ачып берилүүчү маселелер Министрлер Кабинетинин чечими менен аныкталууга тийиш болчу.

Алар жогоруда аталган Мыйзамдын 17-1-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө ылайык, ыйгарым укуктуу орган чет өлкөлүк өкүлдүн функцияларын аткарып жаткан коммерциялык эмес уюмдардын реестрин (мындан ары – Реестр) жүргүзөрүн, анда ченемдер “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзамга караганда кыйла кеңири маанисинде белгиленгендигин көрсөтүшкөн.

Арыз ээлери өз жүйөлөрүн тастыктоодо Реестр жөнүндө жобонун 2-главасына шилтеме жасашат, ал Реестрге төмөнкү маалыматтарды киргизүү талабын камтыйт: уюштуруучунун/уюштуруучулардын аты-жөнү/ аталышы, уюштуруучунун (уюштуруучулардын) ИЖНи/ИСНи; жетекчинин аты-жөнү; жетекчинин ИЖНи; кызматкерлер жөнүндө маалыматтар ж.б. Реестр жөнүндө жобонун 3-главасынын талаптарына ылайык, коммерциялык эмес уюмду текшерүү үчүн негиз болуп мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын кайрылуусу саналат, ал эми андан кийин ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан аны Реестрге киргизүүнүн негизи мамлекеттик органдардын корутундусу менен белгиленет.

Мындан тышкары, арыз ээлери жүйө катары Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын 2013-жылдын 29-октябрындагы жана 2018-жылдын 30-майындагы чечимдеринен алынган укуктук позицияларды келтиришкен, аларга ылайык Конституцияда жана мыйзамдарда каралбаган чектөөлөр мыйзам алдындагы актылар менен киргизилиши мүмкүн эмес. Бул позицияларга ылайык, Конституция адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин кепилдиктеринин жогорку деңгээлин кароо менен бирге, аларды чектөө мүмкүнчүлүгүнө жол берет, бирок ал тарабынан аныкталган максаттар үчүн зарыл болгон өлчөмдө жана мыйзамда белгиленген тартипте гана жол берет (23-берененин 3-бөлүгү).

Кайрылуунун субъекттери белгилегендей, 2024-жылдын 2-апрелиндеги №72 “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Мыйзамы боюнча чыгарылган ушул сыяктуу жоболор Укук аркылуу демократия үчүн Европа комиссиясынын (Венеция комиссиясы) 2024-жылдын 14-октябрындагы CDL-AD (2024) 033 корутундусунун 53, 54 жана 82-пункттарында да камтылган.

Арыз ээлери, ошондой эле Реестр жөнүндө жобо “Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө” Мыйзамда белгиленген коомдук талкуулоо жол-жобосуна туш болбогондугун белгилешкен, бул алардын пикири боюнча жарандардын мамлекеттик чечимдерди кабыл алууга катышуу укуктарын чектейт, элди ченем жаратуу процессине таасир этүүнүн реалдуу механизмдеринен ажыратуу менен элдик бийликти толук көлөмдө жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк бербейт.

Жогоруда баяндалгандарды эске алып, арыз ээлери талашылып жаткан ченемдерди Конституцияга карама-каршы келет деп табууну өтүнүшкөн.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 17-декабрындагы аныктамасы менен А.М. Курманбаева менен Н.Д. Сергееванын кайрылууларын “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын талаптарына формасы жана мазмуну боюнча дал келбегендигине

байланыштуу өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартылган.

Судьялар коллегиясынын аныктамасында Конституциянын 97-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, эгерде ар бир адам мыйзам же башка ченемдик укуктук актылар Негизги Мыйзам тарабынан таанылган укуктарды жана эркиндиктерди бузуп жатат деп эсептесе, алардын конституциялуулугун талашууга укуктуу экендигин белгилеген.

“Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 26 жана 27-беренелеринде ишти кароонун негиздери катары мыйзамдын же башка ченемдик укуктук актынын Конституцияга ылайык келүүсү жөнүндө маселеде табылган аныксыздыктын болушу, ошондой эле кайрылуунун формасына жана мазмунуна коюлган жалпы талаптардын сакталышы көрсөтүлөт. Мында “мазмун” түшүнүгүнө конституциялык Мыйзамда каралган конкреттүү негиздер, анын ичинде арыз ээсинин талашылып жаткан укуктук жөнгө салуу предметинин конституциялуулугунда аныксыздык бар экендигин айкын далилдеген, Конституциянын тиешелүү ченемдерине шилтеме жасоо менен өзү койгон маселе боюнча укуктук мүнөздөгү төгүндөлгүс аргументтерди келтирүү милдети да кириши керек.

Бирок арыз ээлери Министрлер Кабинетинин токтомунун айрым жоболорунун конституциялуулугун талашса да, алардын жүйөлөрү Реестр жөнүндөгү жобонун өзүнүн конституциялуу эместигин жүйөлөштүрүүгө багытталган, бул талашылып жаткан ченемдер менен арыз ээлери шилтеме кылган Конституциянын ченемдеринин ортосунда айкын системалык өз ара байланыштын жоктугун шарттайт.

Арыз ээлеринин укуктук жүйөлөрүнө негизденип, судьялар коллегиясы Министрлер Кабинетинин токтомунун талашылып жаткан ченемдери өзүнчө алганда алардын конституциялуулугу күмөн жаратпайт деген тыянакка келди. Министрлер Кабинетинин токтомунун 1-пункту менен Реестр жөнүндө жобо бекитилгендиктен, ушул Токтомдун 2-пунктунун 2-пунктчасы менен “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзамдын 17-1-беренесинин 3-бөлүгүн ишке ашыруунун алкагында арыздар чет өлкөлүк өкүлдүн функциясын аткарган, коммерциялык эмес уюмдардын реестрин жүргүзүү боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга ушул токтом күчүнө кирген күндөн тартып эки айдын ичинде берилет деп белгиленген. Демек, Юстиция министрлиги мындай ишти Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген өз компетенциясынын чегинде жүргүзөт.

Мындан тышкары, арыз ээлеринин Реестр жөнүндөгү жобону кабыл алууда коомдук талкуулоо жол-жобосунун сакталбагандыгы тууралуу жүйөлөрүнө байланыштуу судьялар коллегиясы, Конституциялык сот ченем жаратуучу органдын укуктуулугун, анын ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу, жарыялоо жана күчүнө кирүү тартибине карата конституциялык жана мыйзамдык талаптарды сакташын текшерүүдөн турган формалдуу конституциялык көзөмөлдү жүзөгө ашыруу менен (“Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 2-бөлүгү), мыйзам долбоорунун өтүү этаптарын, анын ичинде макулдашуу топторун түзүү, коомдук талкуулоо маселелерин изилдебейт деп белгиледи.

Судьялар коллегиясы өз позициясын жыйынтыктоодо, арыз ээлеринин өтүнүчүндө баяндалган жүйөлөр Министрлер Кабинетинин токтомунун талашылып жаткан ченемдеринин конституциялуулугуна күмөн жаратуучу жагдайлар катары бааланышы мүмкүн эмес деген тыянакка келген.

Судьялар коллегиясынын аныктамасына макул болбостон, А.М. Курманбаева менен Н.Д. Сергеева 2025-жылдын 22-январында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна даттануу менен кайрылышкан.

Арыз ээлери судьялар коллегиясынын аныктамасын негиздүү эмес жана төмөнкү негиздер боюнча жокко чыгарылууга тийиш деп эсептешет.

А.М. Курманбаева менен Н.Д.Сергееванын пикири боюнча кайрылууну даярдоодо жана берүүдө алар “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 27-беренесинде белгиленген жалпы талаптарды тийиштүү түрдө сакташкан.

Алар, судьялар коллегиясы талашылып жаткан ченемдер менен Конституциянын жоболорунун ортосунда системалуу байланыштын жоктугун алардын кайрылууларын конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алуудан баш тартуу үчүн негиз катары негизсиз шилтеме жасашкан деп эсептешет. Анткени “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 3-бөлүгүндө кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуу үчүн толук негиздер келтирилген, алардын арасында судьялар коллегиясы колдонгон негиз жок.

Даттануунун авторлору өздөрүнүн баштапкы кайрылуусунда баяндалган жүйөлөрдү кайрадан келтирип, аларды талашылып жаткан ченемдердин, айрыкча коммерциялык эмес уюмдардын укуктарын чектөө бөлүгүндө укуктук аныксыздыкты көрсөткөн айкын жана негиздүү жүйө, бул өз кезегинде толук конституциялык текшерүү жүргүзүүнү талап кылат деп эсептешет.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, арыз ээлери судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 17-декабрындагы аныктамасын жокко чыгарууну, алардын өтүнүчүн конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алууну өтүнүшөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту арыз ээлеринин жүйөөлөрүн жана судьялар коллегиясынын кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуусунун негиздерин талкуулап, төмөнкүдөй тыянакка келди.

Конституциялык сот тарабынан бир нече жолу белгиленгендей, Кыргыз Республикасында конституциялык сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгүнүн жогорку деңгээлин ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугунун презумпциясы принцибин этибарга албастан, ар бир адамдын биринчи эле мүмкүнчүлүк пайда болгондо каалаган мыйзамды же мыйзам алдындагы актыны талашуусун анын ажырагыс укугу катары кароого болбойт. Ошондуктан, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамда кайрылуунун формасына жана мазмунуна карата олуттуу жана айкын себептерсиз конституциялык өндүрүштү козгоого жол бербөө, өлкөнүн укуктук тутумунун жашоого жөндөмдүүлүгүнө ар бир жолу шек келтирбөө үчүн талаптар каралган.

Белгилей кетсек, Конституциялык сот даттанууну кароодо судьялар коллегиясынын аныктамасын кайрылууда баяндалган аргументтердин чегинде, ошондой эле судьялар коллегиясынын тыянактарын төгүндөөгө багытталган жүйөлөрдү эске алуу менен кайра карайт.

1.Даттануунун авторлорунун кайрылууну конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алуудан баш тартуу үчүн негиздердин толук тизмесине тиешелүү жүйөлөр бөлүгүндө, Конституциялык сот, судьялар коллегиясы кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алууда белгиленген негиздердин тизмесин “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамда каралган

кайрылууларга карата жалпы талаптар, конституциялык сот өндүрүшүнүн принциптери жана ченемдик укуктук актылардын конституциялуулук презумпциясы менен системалуу байланышта колдоноорун белгилейт.

2. Арыз ээлеринин Реестр жөнүндөгү жободогу маалыматтардын тизмеси “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзамда каралгандан да кеңейтилгендиги тууралуу жүйөлөрүнө келсек, Конституциялык сот, мыйзамда шилтеме ченемди колдонуу мыйзам алдындагы актыда кыйла деталдуу жөнгө салуу зарылдыгын түздөн-түз көрсөтөрүн белгилейт (17-1-берененин 2-бөлүгү). Мындай актылар кыйла деталдуу мамилени талап кылган өзгөчө маселелерди жөнгө салат, мыйзамдарды ишке киргизүүгө жана аткарууга жардам берген жол-жоболорду жана механизмдерди тактайт. Ошентип, мыйзам алдындагы актыда тигил же бул маселени кеңири жөнгө салуу фактысынын болушу эле, өзүнөн өзү укуктук аныктык принцибин бузууну билдирбейт жана укуктук мамилелердин субъекттерине укуктук жөнгө салуунун деталдарын так түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

3. “Жеке мүнөздөгү маалымат жөнүндө” Мыйзам мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана жеке маалыматтардын массивдерин кармоочу (ээлик кылуучу) юридикалык жактарга жеке маалыматтардын максаттарын жана категорияларын аныктоо, ошондой эле аларды чогултууну, сактоону, иштеп чыгууну жана пайдаланууну контролдоо боюнча ыйгарым укуктарды берет.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги чет өлкөлүк өкүлдүн функциясын аткарган коммерциялык эмес уюмдардын реестрин жүргүзүү боюнча ыйгарым укуктуу орган катары жеке маалыматтардын массивинин кармоочусу (ээси) болуп саналат.

Жогоруда баяндалгандардан алганда, чет өлкөлүк өкүлдүн функциясын аткарган коммерциялык эмес уюмдун уюштуруучулары жана жетекчилери жөнүндө жеке маалыматты ыйгарым укуктуу органга берүү укук ченемдүү гана эмес, ошондой эле зарыл чара болуп саналат (“Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзамдын 17-1-беренесинин 2-бөлүгү). Бул процесс мамлекеттик органдардын же алардын кызмат адамдарынын жарандардын жеке жашоо чөйрөсүнө кийлигишүүсү катары каралышы мүмкүн эмес, анткени ал ыйгарым укуктуу органга Реестрди жүргүзүү боюнча түздөн-түз маанисинде эмес, бул Реестр аркылуу жалпы мамлекеттик маанидеги белгилүү бир милдеттерди аткаруу боюнча жүктөлгөн милдеттер менен так шартталган. Башкача айтканда, ыйгарым укуктуу органдын жеке маалыматтарды иштетүүнү камтыган Реестрди жүргүзүүсү өзүнчө алганда алардын купуялуулугун бузууга алып келбейт. Мындай бузуу тиешелүү ыйгарым укуктуу органдын кийинки аракеттери менен гана мүмкүн.

Мыйзамдар менен жеке маалыматтардын массивин кармоочу мамлекеттик органдарды мыйзамга ылайык аларга берилген укуктарын пайдаланууга жана өзүнүн ишмердүүлүгүндө жарандардын жана уюмдардын укуктарына жана мыйзамдуу кызыкчылыктарына доо кетирбешин камсыз кылууга милдеттендириши бекеринен эмес.

Бул өз функцияларын аткаруунун жүрүшүндө, анын ичинде ачык булактарда, мамлекеттик органдардын расмий сайттарында жарыялоону кошо алганда, аларга белгилүү болгон жеке мүнөздөгү маалыматты ачыкка чыгарууга жол берилбестигин билдирет.

Жеке маалыматтардын массивин кармоочу тараптан жеке маалыматтар

ачыкка чыккан учурда, жаран кызмат адамдарынын аракеттерине жогору турган кызмат адамына даттанууга, же аларды коргоо үчүн сотко кайрылууга укуктуу, мамлекеттик органдардын кызмат адамдары жасаган жоруктары жана укук бузуулары үчүн мыйзамга ылайык жоопкерчиликке тартылат.

4. Министрлер Кабинетинин токтомун коомдук талкуулоо маселесине келсек, Конституциялык сот мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иштерди кароодо, ченемдик укуктук актынын мазмундук бөлүгүн же анын элементин текшерет. Муну менен бирге, ченем жаратуучу органдын ыйгарым укуктуулугун, анын талашылып жаткан ченемдик укуктук актыны кабыл алуу жана күчүнө киргизүү тартибине карата конституциялык жана мыйзамдык талаптарды сакташын текшерүүнү камтыган формалдуу контролдоону жүргүзөрүн белгилей кетүү керек.

Бирок, формалдуу контролдоо материалдык контролдоонун алкагында, башкача айтканда, ченемдик укуктук актынын же анын айрым жоболорунун мазмунунун конституциялуулугун кароодо жүргүзүлөрүн белгилөө зарыл. Бул, Конституциялык сот ченемдик укуктук актыны кабыл алуу процессин өзүнчө, бөлөк текшербей турганын билдирет. Ал аны конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алынган талашылып жаткан актынын конституциялуулугун жалпы талдоосунун бөлүгү катары гана баалайт.

Ошентип, жол-жоболук бузуулар ченемдик укуктук актынын мазмунуна таасир этип, Конституцияга шайкеш келбеген учурда гана аны конституциялуу эмес деп табууга негиз болуп калат.

Ошол эле учурда Конституциялык сот колдонуудагы административдик-процесстик мыйзамдар административдик органдын мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актысын административдик сот өндүрүшүнүн тартибинде, анын ичинде мыйзамга карама-каршы келген учурда даттануу мүмкүнчүлүгүн карай тургандыгын белгилейт.

Ошентип, Конституциялык сот А.М. Курманбаеванын жана Н.Д. Сергееванын кайрылуусун өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуу жөнүндөгү судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 17-декабрындагы аныктамасын жокко чыгаруу үчүн негиз тапкан жок.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн, 38, 48, 49-беренелерин жана 52-беренесинин 1-бөлүгүн жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Аида Маратовна Курманбаеванын жана Наталья Дмитриевна Сергееванын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 17-декабрындагы аныктамасына даттануусу канааттандыруусуз калтырылсын.

2. Бул токтом акыркы болуп саналат, даттанууга жатпайт жана кол коюлгандан кийин күчүнө кирет.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Кутман Бактыбекович
Кубатбековдун Кыргыз Республикасынын Конституциялык
сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 10-декабрындагы
аныктамасына даттануусу боюнча**

ТОКТОМУ

№ 05-II

2025-жылдын 19-февралы
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу – Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, Л.П. Жумабаев, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы Б.К. Мырзаканованын катышуусунда “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн жетекчиликке алып, Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Кутман Бактыбекович Кубатбековдун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 10-декабрындагы аныктамасына даттануусун сот отурумунда карап чыкты.

Т.А. Алмазбековдун жана К.Б. Кубатбековдун өтүнүчү боюнча даттанууда келтирген жүйөлөрүн жана материалдарды изилдеп чыгып, судья-баяндамачы М.Ш. Касымалиевдин маалыматын угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2024-жылдын 11-ноябрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна Т.А. Алмазбековдун жана К.Б. Кубатбековдун Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 27-августундагы № 518 токтому менен бекитилген Чет өлкөлүк өкүлдүн функцияларын аткарып жаткан коммерциялык эмес уюмдардын реестрин жүргүзүү жана алардын ишине текшерүү жүргүзүү тартиби жөнүндө жобонун (мындан ары–Жобо) 8-пунктунун 10-14-пунктчаларынын Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 29-беренесинин 4, 5-бөлүктөрүнө, 63-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө өтүнүчү келип түшкөн.

Өтүнүчтөн белгилүү болгондой, “Жеке мүнөздөгү маалыматтар жөнүндө” Мыйзамда жеке маалыматтарга аныктама берилген, мында жеке

адамга түздөн-түз же кыйыр түрдө тиешелүү болгон ар кандай маалымат жеке маалымат деп түшүнүлөт. Адамдын жеке жашоо-турмушундагы көрүнүштөрдүн көп түрдүүлүгүн эске алганда, ал жөнүндөгү маалыматтын укуктук мазмуну толук болушу мүмкүн эмес. Маалыматтын бул түрүнө адамдын макулдугу менен же мыйзамда түздөн-түз каралган негиздер боюнча жетүү мүмкүн болгон ар кандай купуя маалымат кириши мүмкүн.

Жеке маалыматтарды коргоо мамлекеттин инсандын кызыкчылыктарын укуктук коргоо боюнча артыкчылыктуу максаттарынын жана милдеттеринин бири болуп саналат. Бирок, арыз ээлеринин пикири боюнча жарандын жеке жашоосу жөнүндө маалыматты анын макулдугусуз мамлекеттик, коомдук же башка коомдук кызыкчылыктарда чогултууга, сактоого, жайылтууга жана колдонууга жол берген талашылып жаткан жобо негиз түзүүчү конституциялык принциптерге жана эл аралык укуктун жалпы кабыл алынган ченемдерине карама-каршы келет. Мындай эл аралык ченемдер болуп Адам укуктарынын жалпы декларациясы, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт жана Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигинин адам укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө Конвенциясы саналат.

“Жеке жашоо” түшүнүгү адамдын жеке каалоосунун чөйрөсүнө таандык, ал мыйзам менен өзүм билемдик кийлигишүүдөн, анын ичинде мамлекеттин аракеттеринен корголуучу материалдык эмес баалуулукту билдирет. Арыз ээлери жеке жашоо – бул адамдын өзүнүн эркиндигинен улам ачыкка чыгаргысы келбеген, өздөрүнүн ички дүйнө туюмун жана иштиктүү кызыкчылыктарын бөтөн адамдын билүүсүнөн жашырууга аракет кылган жеке жашоосунун жактарын камтыйт деп эсептешет. Бул инсандын көз карандысыздыгынын бир түрү, анын “жашаган чөйрөсүнүн” кол тийбестигин билдирет.

Т.А. Алмазбеков жана К.Б. Кубатбеков мыйзамсыз аракеттерди аныктоо максатында жеке жашоого кийлигишүүгө мыйзамда так каралган жүйөлүү негиздер болгондо, мисалы, кылмыш ишин козгоодо жол берилерин белгилешкен. Башка учурларда жеке жашоо кол тийгис бойдон калышы керек.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, арыз ээлери талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп табууну өтүнүшкөн.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 10-декабрындагы аныктамасы менен кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан төмөнкү негиздер боюнча баш тартылган.

Конституцияга ылайык, мамлекет ар бир адамдын жеке маалыматтарынын корголушуна кепилдик берет. Жарандардын жеке маалыматтарына жетүү жана аларды алуу мыйзамда каралган учурларда гана жол берилет (63-берененин 2-бөлүгү).

Бул кепилдикти аткаруу үчүн “Жеке мүнөздөгү маалыматтар жөнүндө” Мыйзам жеке маалыматтарды чогултуу, иштетүү жана пайдалануу учурунда адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоону камсыз кылуу менен алар менен иштөөнү укуктук жөнгө салууну белгилейт. (5-берене). Жалпы тартипте жеке маалыматтар купуя маалыматка кирет, буга маалымат ачык мүнөздө болушу керек болгон учурларды кошпогондо, анын ичинде сот акыйкаттыгын ишке ашыруу жана сот актысын аткаруу учурларында, ошондой эле электрондук башкаруу, улуттук коопсуздук,

терроризмге жана коррупцияга каршы аракеттенүү, изин-суутпай иликтөө иши чөйрөсүндөгү учурлар жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында аныкталган башка учурлар кирбейт.

Аталган Мыйзамга ылайык, жалпыга жеткиликтүү жеке маалыматтар массивдери купуялуулук режимине жатпайт, бирок жеке маалыматтардын субъектиси өзүнүн маалыматтарын жалпыга жеткиликтүүлүк үчүн ачык кылууга болобу же жокпу, аныктоого укуктуу.

Судьялар коллегиясы белгилегендей, жеке маалыматтар менен иштөө мындай маалыматтарды кармоочу (ээси) тарабынан Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген компетенциянын чегинде гана жана мамлекеттик органдарга жүктөлгөн функцияларды аткаруу үчүн зарыл болгон учурларда гана жүргүзүлүшү мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 27-августундагы №518 токтому менен Юстиция министрлиги чет өлкөлүк өкүлдүн функциясын аткарган коммерциялык эмес уюмдардын реестрин жүргүзүү боюнча ыйгарым укуктуу орган катары аныкталган. Тиешелүү түрдө, маалыматтар, анын ичинде аталган Реестрде камтылган жеке маалыматтар ыйгарым укуктуу орган тарабынан белгиленген тартипте анын расмий сайтында жайгаштырылат. Демек, Юстиция министрлиги мындай ишти өз компетенциясынын чегинде гана жүргүзөт.

Мындан тышкары, коммерциялык эмес уюмдар жөнүндөгү маалыматтар айрым учурларда аларды каттоого байланыштуу юридикалык жак жөнүндөгү маалымат болуу менен (мисалы, аталышы, дареги, идентификациялык номери, жетекчилиги жөнүндө маалымат) жалпы пайдалануу үчүн ачык жана жеткиликтүү болуп саналат.

Судьялар коллегиясы, чет элдик өкүлдүн функциясын аткарган коммерциялык эмес уюмдардын ишинин айкындуулугун жана ачыктыгын камсыз кылуу максатында, талашылып жаткан Жобонун 8-пунктунун 10-14-пунктчаларында каралган укуктук жөнгө салуунун киргизилиши алардын конституциялуулугунан күмөн саноо үчүн негиз катары каралышы мүмкүн эместигин белгилеген.

Ал эми ишти кароонун негизи болуп мыйзамдын же башка ченемдик укуктук актынын Конституцияга ылайык келүүсү маселесиндеги аныксыздыктын болушу саналат. Мында, кайрылуу анын формасына жана мазмунуна коюлуучу жалпы талаптарга жооп берүүгө жана коюлган маселе боюнча Конституциянын тиешелүү ченемдерине шилтеме кылуу менен укуктук мүнөздөгү аргументтерди камтууга тийиш (“Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 26 жана 27-беренелери).

Баяндалгандарды эске алуу менен, судьялар коллегиясы талашылып жаткан ченемдердин Конституциянын талаптарына ылайык келүү маселесинде аныксыздык жок деген тыянакка келди, бул өз кезегинде кайрылууну конституциялык сот өндүрүшүнүн алкагында кароодон баш тартуу үчүн негиз болгон.

Судьялар коллегиясынын аныктамасына макул болбостон, Т.А. Алмазбеков жана К.Б. Кубатбеков 2025-жылдын 21-январында Конституциялык сотко даттануу менен кайрылышкан.

Арыз ээleri, судьялар коллегиясынын алардын өтүнүчүн өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуусун мыйзамсыз жана негизсиз, төмөнкү себептер боюнча жокко чыгарылууга жатат деп эсептешет.

Алар, судьялар коллегиясынын “Жеке мүнөздөгү маалыматтар жөнүндө” Мыйзамдын жеке маалыматтардын жалпыга жеткиликтүү массивдери үчүн купуялуулук режимин белгилебеген ченемине шилтеме жасаганын белгилешкен. Бирок, аталган Мыйзамдын 7-беренесинин 2-бөлүгүндө жеке маалыматтардын жалпыга жеткиликтүү массивдерине субъекттин кат түрүндөгү макулдугу менен төмөнкү жеке маалыматтар – аты-жөнү, туулган жери жана жылы, жашаган жеринин дареге, байланыш телефонунун номери, кесиби жөнүндө маалымат, ошондой эле жеке маалымат субъекттин макулдугу менен түзүлсө, субъект өзү берген жана/же жеке маалыматтардын башка жалпыга жеткиликтүү массивдеринен, ачык булактардан алынган башка маалыматтар киргизилиши мүмкүн экендиги белгиленген.

Мындай жагдайларда жарыялоого кат жүзүндөгү макулдук менен гана уруксат берилиши керек, ал эми талашылып жаткан жобо мындай мүмкүнчүлүктү караштырбайт, бул толук баалуу конституциялык текшерүү жүргүзүү үчүн негиз болуп саналат.

Андан тышкары, арыз ээleri мурда берилген өтүнүчтөгү алардын бардык талаптары 2024-жылдын 14-октябрындагы Укук аркылуу демократия үчүн Европа комиссиясынын корутундусуна шилтемелер менен бекемделет деп эсептешет.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, Т.А. Алмазбеков жана К.Б. Кубатбеков судьялар коллегиясынын позициясы ар бир адам Конституцияда таанылган укуктары жана эркиндиктери мыйзамдарда жана башка ченемдик актыларда бузулду деп эсептесе, алардын конституциялуулугун талашууга укуктуу деген Конституциянын 97-беренесине карама-каршы келет деп эсептешет. Ошондуктан, кайрылуунун субъекттери судьялар коллегиясынын аныктамасын жокко чыгарууну жана өтүнүчтү конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алууну өтүнүшөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту арыз ээлеринин жүйөлөрүн жана судьялар коллегиясынын өтүнүчтү кабыл алуудан баш тартуусунун негиздерин талкуулап, төмөнкүлөрдү белгилейт.

Кыргыз Республикасында конституциялык сот адилеттигине жеткиликтүүлүк, биринчи кезекте, жарандарды жана юридикалык жактарды кошо алганда, кайрылууга укуктуу тараптардын кеңири чөйрөсү, ошондой эле алардын укуктук жөнгө салуу чөйрөсүндө талаш-тартыштарды чечүү үчүн башка бардык жолдорду колдонбостон, Конституциялык сотко түздөн-түз кайрылуу укугун берүү менен мүнөздөлөт. Бирок, мындай жеткиликтүүлүктү ар бир адамдын конституциялуулук презумпциясы принцибин этибарга албастан, каалаган мыйзамга же мыйзам алдындагы актыга биринчи мүмкүнчүлүк болгондо эле талашууга болгон ажырагыс

укугу катары кароого болбойт. Бул мыйзамдарды жапырт сактабоого же аларды аткаруудан баш тартууга алып келмек. Тиешелүү түрдө, өлкөдө мыйзамдуулук жана укук тартиби режиминин камсыз кылынышын кыйындатмак. Дал ошондуктан, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамда кайрылуунун формасына жана мазмунуна жалпы талаптар каралган. Арыз ээсине талашылып жаткан ченемдин жөнгө салуучу таасири Конституцияда кепилденген адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин кандайча бузарын ачык көрсөткөн ынандыраарлык жүйөлөр менен аргументтөө милдети жүктөлөт. Бул, Конституциялык сот үчүн жогоруда айтылган талаптарды жөн гана формалдуу түрдө аткаруудан да алда канча көптү билдирет. Мындай мамиле Конституциялык сотко негизсиз даттанууларды четке кагуу менен өз функциясын натыйжалуу аткарууга, ошондой эле өлкөнүн бүтүндөй укуктук системасынын иштешине шек келтирбестен, ынандыраарлык жана айкын негиздерсиз конституциялык өндүрүштү баштабоого мүмкүндүк берет.

Конституциялык сот өзүнүн 2024-жылдын 2-октябрындагы Чечиминде жеке маалыматтарды коргоонун, анын ичинде алардын купуялуулугун, тактыгын жана уруксатсыз кирүүнү болтурбоонун маанилүүлүгүн баса белгилеген. Талаптагыдай коргоо маалыматтардын чыгып кетишине жана аларды басмырлоо, алдамчылык же киберчабуул сыяктуу мыйзамсыз максаттарда пайдаланууга жол бербейт. Ошону менен бирге конституциялык-укуктук мааниден алганда жеке маалыматтарды коргоо укугу абсолюттук мүнөздө боло албайт. Андыктан, мамлекеттик органдардын аларга жүктөлгөн милдеттерди аткаруудагы иш-аракеттеринен кепилденген натыйжага жетүү максатында, анын натыйжалары коомдун жалпы жыргалчылыгын өнүктүрүүгө багытталган, мыйзамда каралган учурларда аны чектөө мүмкүнчүлүгүнө жол берилет (Жеке мүнөздөгү маалыматтар жөнүндө” Мыйзамдын 5-беренесинин 1-бөлүгү, 19-беренесинин 1-бөлүгү).

Ушуга байланыштуу, “Жеке мүнөздөгү маалыматтар жөнүндө” Мыйзам мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана жеке маалыматтардын массивдеринин кармоочулары (ээлери) болгон юридикалык жактарга жеке маалыматтардын максаттарын жана категорияларын аныктоо, ошондой эле аларды чогултууну, сактоону, иштетүүнү жана пайдаланууну көзөмөлдөө боюнча ыйгарым укуктарды берет. Мындай маалыматтар менен иштөөгө Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Жеке маалыматтарды коргоо боюнча мамлекеттик агенттиги тарабынан Жеке маалыматтардын массивдеринин кармоочуларынын реестринде каттоодон өткөндөн кийин гана уруксат берилет.

Чет өлкөлүк өкүлдүн функциясын аткарган коммерциялык эмес уюмдардын реестрин жүргүзүү боюнча ыйгарым укуктуу орган катары Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги жеке маалыматтардын массивдеринин кармоочусу (ээси) болуп саналат.

Жогоруда баяндалгандардан алганда, чет өлкөлүк өкүлдүн функциясын аткарган коммерциялык эмес уюмдардын уюштуруучулары жана жетекчилери жөнүндө жеке маалыматтарды ыйгарым укуктуу органга

берүү укук ченемдүү гана эмес, ошондой эле зарыл чара болуп саналат (“Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзамдын 17-1-беренесинин 2-бөлүгү). Бул процессти мамлекеттик органдардын же алардын кызмат адамдарынын жарандардын жеке жашоосуна кийлигишүүсү деп кароого болбойт, анткени ал ыйгарым укуктуу органдын түзмө-түз мааниде Реестрди жүргүзүү боюнча эмес, ушул Реестр аркылуу жалпы мамлекеттик маанидеги айрым милдеттерди аткаруу боюнча жүктөлгөн милдеттери менен катуу шартталган. Башкача айтканда, ыйгарым укуктуу орган тарабынан Реестрди жүргүзүү, анын ичинде жеке маалыматтарды иштетүү өзүнчө алганда купуялуулукту бузууга алып келбейт. Бул тиешелүү ыйгарым укуктуу органдын кийинки аракеттери аркылуу гана мүмкүн.

Жеке маалыматтардын массивдерин кармоочулар болгон мамлекеттик органдар мыйзамга ылайык аларга берилген укуктарын пайдаланууга жана өз ишинде жарандардын жана уюмдардын укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузууга жол бербөөгө мыйзамдар менен милдеттендирилгени кокустук эмес.

Бул өз милдеттерин аткаруунун жүрүшүндө аларга белгилүү болуп калган жеке мүнөздөгү маалыматты ачык булактарда, анын ичинде мамлекеттик органдардын расмий сайттарында жарыялоого жол берилбестикти болжойт.

Жеке маалыматтардын массивдерин кармоочулар тарабынан жеке маалыматтар ачыкка чыгарылган учурда, жаран кызмат адамдарынын аракеттерине жогорку турган кызмат адамына даттанууга же аларды коргоо үчүн сотко кайрылууга укуктуу. Жасаган жосуну же укук бузуу үчүн мамлекеттик органдардын кызмат адамдары мыйзамдарга ылайык жоопкерчилик тартышат.

Ошентип, Конституциялык сот арыз ээлеринин даттануусун канааттандыруу жана судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 10-декабрындагы аныктамасын жокко чыгаруу үчүн негиз тапкан жок.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүнө, 38,48,49-беренелерине, 52-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Кутман Бактыбекович Кубатбековдун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 10-декабрындагы аныктамасына даттануусу канааттандыруусуз калтырылсын.

2. Бул токтом акыркы, даттанууга жатпайт, кол коюлган күндөн тартып күчүнө кирет.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**“Азия Финанс Логистик” жоопкерчилиги чектелген коомунун
кызыкчылыгын көздөгөн Елена Георгиевна Землянскаянын Кыргыз
Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын
2025-жылдын 14-январындагы аныктамасына даттануусу боюнча**

ТОКТОМУ

№ 06-П

2025-жылдын 12-майы
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, сот отурумунун катчысы Б.К. Мырзаканованын катышуусунда, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 30-беренесинин 5-бөлүгүн жетекчиликке алып, “Азия Финанс Логистик” жоопкерчилиги чектелген коомунун кызыкчылыгын көздөгөн Елена Георгиевна Землянскаянын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 14-январындагы аныктамасына даттануусун сот отурумунда карап чыкты.

“Азия Финанс Логистик” ЖЧКнын кызыкчылыгын көздөгөн Е.Г. Землянскаянын өтүнүчү боюнча даттанууда келтирген жүйөлөрүн жана материалдарды изилдеп чыгып, судья-баяндамачы Ж.А.Шаршеналиевдин маалыматын угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТА П Т Ы:

2024-жылдын 16-декабрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна “Азия Финанс Логистик” ЖЧКнын (мындан ары – Коом) өкүлү Е.Г. Землянскаянын Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин (мындан ары – СК) 97-беренесинин 5-бөлүгүнүн “эгерде бул чечимдин негиздүүлүгү жөнүндө соттун чечими жок болсо” деген сөздөр менен билдирилген ченемдик жобосунун Конституциянын 23-беренесинин 4, 5-бөлүктөрүнө, 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Өтүнүчтөн жана ага тиркелген материалдардан белгилүү болгондой, 2020-жылы Бишкек шаарынын Свердлов району боюнча Мамлекеттик салык кызматынын башкармалыгы (мындан ары – МСКБ) тарабынан Коомго салыктык текшерүү жүргүзүлгөн, анын жыйынтыгы боюнча ага салыктык

милдеттенмелер эсептелинген. Бул чечимге сотко чейинки тартипте жогору турган мамлекеттик органга, андан кийин сотко даттанылгандан кийин, текшерүүнүн жыйынтыктарын негиздүү деп тапкан бардык инстанциялардан Коомго баш тартылган.

Кийинчерээк, салык милдеттенмелерин төлөбөгөндүгү себеби боюнча Коомдун жетекчиси И.Г. Захаровго карата кылмыш иши козголуп, анын жүрүшүндө эсептелинген салыктарды эсептөөдө каталар аныкталган. Бул факт Экономика жана коммерция министрлигинин 2022-жылдын 6-июнундагы түшүндүрмөсү менен тастыкталган.

Ушул жагдайларга байланыштуу, Коом МСКБга мурда текшерилген мезгил үчүн алардын ишмердүүлүгүн кайра текшерүү өткөрүү өтүнүчү менен кайрылган. Бирок, МСКБ Салык кодексинин 97-беренесинин 5-бөлүгүнүн ченемине шилтеме жасап, салык органы, негиздүүлүгүн тастыктаган сот актысы болгон учурда өзүнүн чечимин жокко чыгарууга укугу жок экендигин билдирип, кайра текшерүү өткөрүүдөн баш тарткан. Коом бул баш тартууга 2023-жылдын декабрынан 2024-жылдын августуна чейин жогору турган органга жана бардык инстанциядагы сотторго даттанган, бирок бардык учурларда СКнын талашылып жаткан жобосуна шилтеме жасап, баш тартылган.

Арыз ээси, И.Г. Захаровго каршы козголгон кылмыш иши боюнча соттук териштирүүнүн алкагында, салыктык милдеттенмелерди эсептөөдө жол берилген каталарды МСКБ таануусуна байланыштуу соттук-бухгалтердик экспертизалар комиссиясы түзүлгөндүгүн белгилеген, ал 2024-жылдын 14-ноябрында мурунку өткөрүлгөн текшерүүнүн жыйынтыктарынын туура эместигин тастыктаган.

Текшерүүчү тарабынан салыктык эсептөөлөрдү жүргүзүүдө жол берилген каталарды тастыктаган бул фактыларга карабастан, Коом мурда кабыл алынган чечимдерди талаша албайт. Е.Г. Землянская баса белгилегендей, соттор башында эле салык органдарынын туура эмес маалыматтарына таянса да, СКнын талашылып жаткан ченеминен улам, Коомдун бардык актыларды, анын ичинде соттук чечимдерди, алар атайылап туура эмес эсептөөлөргө негизделген болсо да талашууга мүмкүнчүлүгү жок. Ошентип, бул жерде иш жүзүндө оңдоого мүмкүн болбогон соттук ката орун алган.

Арыз ээси, ошондой эле сот актыларын алар күчүнө киргенден кийин пайда болгон жаңы жагдайлардын негизинде кайра кароону караган Административдик-процесстик кодексин (мындан ары – АПК) 269-беренесине шилтеме жасайт. Бирок, ушул берененин 2-бөлүгүнүн 2-пункту талаш-тартыш болуп жаткан сот актысын алып чыгууга негиз болгон соттун же болбосо башка административдик органдын актысы жокко чыгарылган учурда гана мүмкүн экендигин белгилейт.

Кайрылуу субъектиси көрсөткөндөй, алардын ишинде мындай акт болуп 2020-жылы жүргүзүлгөн текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча кабыл алынган МСКБ чечими саналат. АПКнын көрсөтүлгөн 269-беренесин колдонуу үчүн МСКБ кайра текшерүү жүргүзүшү керек эле, анын жыйынтыгы боюнча аныкталган бузууларды эске алуу менен өзүнүн чечимин жокко чыгарышы керек болчу. Бирок, СКнын талашылып жаткан 97-беренесинин 5-бөлүгүнө ылайык, салык органы негиздүүлүгүн тастыктаган соттук

актылардын болушуна байланыштуу өзүнүн чечимин жокко чыгара албайт.

Е.Г. Землянская жаңыдан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча соттук актыларды кайра кароо институту, иштин тараптары соттук коргоого тоскоолдуксуз жеткиликтүүлүк алуусу, ошондой эле өз укуктарын жана кызыкчылыктарын бардык ыкмалар, анын ичинде мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыларды кайра кароо аркылуу коргой алуусу үчүн түзүлгөнүн белгиледи.

Баяндалгандарды эске алуу менен, арыз ээси, текшерүү учурунда салык милдеттенмелерин эсептөөдө кетирилген бузууну оңдоого мүмкүндүк бербеген талашылып жаткан ченем, эгерде сот органы кырдаалды туура эмес баалап жана тиешелүү акт чыгарса, Коомдун соттук коргоого жана бузулган укуктарды бардык мүмкүн болгон мыйзамдуу каражаттар менен калыбына келтирүүгө укугун чектейт деп эсептейт, бул Конституциянын 23-беренесинин 4 жана 5-бөлүктөрүнө жана 61-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүнө карама-каршы келет.

Ушуга байланыштуу, арыз ээси талашылып жаткан ченемдик жобону Конституцияга карама-каршы келет деп табууну өтүнгөн.

Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 14-январындагы аныктамасы менен кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартылган.

Судьялар коллегиясы белгилегендей, арыз ээси талашылып жаткан укуктук жөнгө салуунун конституциялуулугундагы аныксыздыкты айкын далилдеген Конституциянын тиешелүү ченемдерине шилтеме жасоо менен төгүндөлгүс укуктук жүйөлөрдү келтириши керек. Мында талашылып жаткан ченем менен Конституциянын ортосундагы системалуу байланыш шартсыз болушу керек.

Ошол эле учурда, арыз ээлери тарабынан келтирилген укуктук жүйөлөр талашылып жаткан жобонун конституциялуулугунда күмөндүүлүктүн бар экендиги жөнүндө далилдебейт. Ал болгону салык кызматынын органынын чечимдерине административдик жана соттук тартипте даттануунун иерархиясын белгилейт, ошондой эле эгерде анын негиздүүлүгү соттун чечими менен тастыкталган болсо, салык кызматынын органынын чечимин кайра кароого жол бербейт.

Белгиленген тартипте кабыл алынган жана күчүнө кирген сот актылары, алар соттук көзөмөлдүн алкагында же түздөн-түз соттук териштирүү процессинде чыгарылгандыгына карабастан, бирдей касиеттерге ээ жана башка мамлекеттик органдардын актылары менен жокко чыгарылышы же өзгөртүлүшү мүмкүн эмес. Кандай болбосун сот актысы мыйзамдуу күчүнө кирген учурдан тартып, ал өзгөртүүсүз калтырылып, талашсыз, өзгөчө, милдеттүү, преюдициалдуулук, аткарылуучу касиеттерге ээ болот.

Эгерде соттук ката, иш бардык сот инстанциялары тарабынан каралгандан кийин аныкталса, мындай катаны оңдоонун бирден-бир мүмкүн болгон жолу – соттун чечимин жаңыдан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча кайра карап чыгуу. Мында талашылып жаткан ченемдин күчү соттун чечимин андан ары кайра карап чыгууга тоскоол болбойт, тиешелүү түрдө соттук коргоого жана мыйзам тарабынан тыюу салынбаган бардык жеткиликтүү каражаттар менен бузулган укуктарды калыбына келтирүүгө укукту чектөө катары чечмеленбеши керек.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, судьялар коллегиясы талашылып жаткан ченемдик жобонун Конституциянын талаптарына ылайык келиши маселесинде аныксыздык жок деген тыянакка келген, бул конституциялык сот өндүрүшүнүн алкагында кайрылууну кароодон баш тартууга негиз болгон.

Судьялар коллегиясынын аныктамасына макул болбостон, 2025-жылдын 5-февралында Е.Г. Землянская Конституциялык сотко анын негизсиздигин көрсөтүп, жокко чыгаруу өтүнүчү менен кайрылган.

Арыз ээси талашылып жаткан жобо салык органдарынын чечимдерине даттануунун иерархиясын гана белгилейт дегенге макул эместигин билдирген. Ошол эле учурда, ал бул ченем салык кызматынын чечимин анын негиздүүлүгүн тастыктаган сот чечими болгон учурда кайра кароого жол бербей тургандыгы жөнүндөгү коллегиянын тыянактары менен макул. Арыз ээсинин пикири боюнча дал ушул чектөө укуктук көйгөйдү жаратат.

Арыз ээси Конституциялык сот чечимдеринде соттук каталардын болбой койбостугун бир нече жолу баса белгилегендигин белгилейт. Аталган учурда соттун актылары салык органдарынын чечимдеринин негизинде чыгарылган, алар өз кезегинде салык инспектору тарабынан жүргүзүлгөн аудиттин жыйынтыктарына негизделген. Бирок, инспектор өзү салык милдеттенмесин эсептөөдөгү кетирилген каталарды кылмыш ишин тергөө учурунда гана, башкача айтканда, салык милдеттенмесинин негиздүүлүгүн тастыктаган сот актылары кабыл алынгандан кийин гана мойнуна алган. Экономика жана коммерция министрлиги жана соттук-бухгалтердик экспертизалар салыктык текшерүү учурунда бул мыйзам бузууларды тастыкташкан.

Арыз ээсинин кайрылуусунда, эгерде салык милдеттенмелерин эсептөөдө бузууну тастыктаган жетиштүү фактылар болсо, судьялар коллегиясынын аныктамасында туура белгиленгендей, соттук актыларды жаңыдан ачылган же жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо механизм колдонууга мүмкүн экендигин көрсөткөн.

Бирок, Е.Г. Землянскаянын пикири боюнча, алардын ишинде АПКнын 268-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пунктунда каралгандай, жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароо механизм колдонууга мүмкүн эмес, анткени алар соттук акт кабыл алынган учурда орун алган, бирок арыз ээсине белгисиз болгон жана белгилүү болушу мүмкүн болбогон жагдайларды гана камтыйт. Андан тышкары, арыз берүү мөөнөтү ишти чечүү үчүн олуттуу мааниге ээ болгон документ табылган күндөн тартып эсептелет (АПКнын 273-беренесинин 1-пункту).

Келтирилген ченемдерге таянып, арыз ээси жаңы ачылган жагдай жөн гана кандайдыр бир жагдай эмес, ал ишти кароо учурунда болгон, бирок арыз ээсине белгисиз болгон документ гана деп эсептейт. Бирок, алардын ишинде салык милдеттенмесин эсептөө тартибин бузуулар жөнүндө маалымат (түшүндүрмөлөр, көрсөтмөлөр жана тыянактар) соттун актылары чыгарылгандан кийин табылган, бул аларды жогоруда айтылган жоболордун маанисинде жаңы ачылган жагдайлар катары классификациялоого жол бербейт.

Арыз ээси, ошондой эле АПКнын 269-беренесине кайталап шилтеме жасап, ал баштапкы өтүнүчтө келтирилген аргументтерди кайталап, жаңы жагдайлар боюнча кайра кароо үчүн негиздердин алардын ишинде

колдонулбай тургандыгына көрсөткөн.

Ушуга байланыштуу, Е.Г. Землянская укуктук жактан башкача көрүнүштүн пайда болушун баса белгилейт, анда жагдайлар бири-бирине көз каранды да, ошол эле учурда бири-бирине карама-каршы келет, бул укуктук механизмдердин колдонулушун болтурбайт. Арыз ээси ошондой эле салык кызматынын өз чечимин жокко чыгаруусу соттун актыларын автоматтык түрдө жокко чыгарууга алып келбестен, болгону бул фактыны АПКнын 269-беренесине ылайык кайра карап чыгуу үчүн жаңы жагдай катары колдонууга мүмкүнчүлүк берерине көңүлдү бурат. Демек, кайрылуу субъектисинин пикири боюнча судьялар коллегиясы тарабынан айтылган принцип бузулбайт, анткени соттун актылары башка мамлекеттик органдардын актылары менен жокко чыгарылышы мүмкүн эмес жана алар күчүнө кирген учурдан тартып алар төгүндөлбөстүк, милдеттүүлүк жана преюдициалдуулук касиеттерге ээ болушат.

Бирок, Е.Г. Землянская, учурда колдонуудагы укуктук жөнгө салуу натыйжалуу соттук коргоону үчүн арылууга мүмкүн болбогон тоскоолдуктарды жаратат, сот адилеттигине жетүүнү чектейт жана эң негизгиси, Конституцияда бекитилген укуктардын жана эркиндиктердин негизги конституциялык кепилдиктерин бузат деп эсептейт.

Андыктан, кайрылуунун субъектиси судьялар коллегиясынын аныктамасын жокко чыгарууну жана алардын өтүнүчүн конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алууну суранат.

Конституциялык сот арыз ээсинин жүйөлөрүн жана судьялар коллегиясынын кайрылууну кабыл алуудан баш тартуусунун негиздерин карап чыгып, төмөнкүлөрдү белгилейт.

1. Оболю, талашылып жаткан жөнгө салуунун конституциялуулугунун аныксыздыгын тастыктаган төгүндөлгүс укуктук жүйөлөрдү келтирүү жөнүндө судьялар коллегиясынын аныктамасында көрсөтүлгөн талап конституциялык контролдоонун жогорку стандарттарын чагылдырат жана Конституциялык соттун укуктук системада Конституциянын үстөмдүгүн камсыз кылуучу орган катары анын ролунан келип чыгат.

Арыз ээси ченемдин адилетсиздиги жөнүндө жалпы ырастоолор менен чектеле албайт; ал анын юридикалык маанилүүлүгүнөн күмөн саноосун тастыктаган далилдерди келтириши керек. Төгүндөлбөс аргументтердин болушу талабы олуттуу негиздерсиз же күмөн саноо аракеттерине гана негизделген даттануулардын алдын алууга жардам берет. Мындай мамиле Конституциялык сотто иштерди кароонун объективдүү жана жетиштүү негиздерге негизделишине, укуктардын ар кандай формаларын кыянаттык менен пайдалануу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарууга кепилдик берет. Конституциялык сот адилеттигине жогорку жеткиликтүүлүк кандай болбосун мыйзамга анын конституциялуулугунун презумпциясы принцибин сактабастан тоскоолдуксуз талашуу мүмкүнчүлүгүн билдирбейт. Жарандардын ченемдик укуктук актыларды талашуу укугу менен укуктук системанын туруктуулугунун ортосундагы тең салмактуулукту сактоо үчүн так процедуралык филтердин болушу маанилүү.

2. Соттук актыдан арылуунун, анын ичинде аны башка мамлекеттик органдардын актылары менен жокко чыгаруунун же өзгөртүүнүн мүмкүн эместиги, ошондой эле анын төгүндөлбөстүгү, өзгөчөлүгү, милдеттүүлүгү,

преюдициалдуулугу жана аткарылуусу боюнча Конституциялык сот, судьялар коллегиясынын биринчи кезекте конституциялык көзөмөл органынын чечимдеринде мурда белгиленген укуктук позицияларга негизденгендигин баса белгилейт.

Аларда соттук акт укуктук актылар системасында өзгөчө орунду ээлей тургандыгы жана сот бийлигин жүзөгө ашыруунун негизги формасын билдирери белгиленген. Анын талашсыздыгы жана туруктуулугу өзүм билемдик менен жокко чыгаруудан же өзгөртүүдөн коргоону жана стабилдүүлүктү камсыз кылат. Соттук чечимдердин мындай туруктуулугу натыйжалуу жана адилеттүү сот адилеттигине өбөлгө түзөт, сот бийлигине болгон ишенимди бекемдейт, мыйзамдуулукту, ырааттуулукту жана укук колдонууда алдын ала болжолдуулукту колдойт.

Бул принциптер конституциялык жана эл аралык укуктук ченемдер, атап айтканда, Конституциянын 100-беренесинин 4-бөлүгү менен бекемделет, анда сот чечимин жокко чыгаруу, өзгөртүү же токтото туруу сот тарабынан белгиленген тартипте гана жүргүзүлүшү мүмкүн экендиги императивдүү түрдө белгиленген (2014-жылдын 31-январындагы, 2014-жылдын 19-мартындагы, 2016-жылдын 11-майындагы, 2019-жылдын 26-июнундагы, 2022-жылдын 26-октябрындагы, 2023-жылдын 1-мартындагы жана 2024-жылдын 20-мартындагы чечимдер).

3. Арыз ээси өзү белгилегендей, конституциялык контролдоо органы соттук коргоо укугу укуктарды жана мыйзамдуу кызыкчылыктарды коргоону гана эмес, ошондой эле соттук каталардан коргоону да камтый турганын бир нече жолу баса белгилеген. Соттук актылардын преюдициалдык күчү менен мындай каталарды оңдоо зарылдыгынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылуу үчүн бузулган укуктарды калыбына келтирүүгө жана ар бир конкреттүү учурда укуктук аныктыкты орнотууга жөндөмдүү олуттуу жана төгүндөлгүс фактыларды аныктоого багытталган өзгөчө механизм катары – ишти жаңы ачылган же жаңы жагдайлардын негизинде кайра кароо мүмкүнчүлүгүнө уруксат берүү талап кылынат (2019-жылдын 26-июнундагы Чечим).

Жогоруда айтылгандарды улантуу менен, Конституциялык сот башка да укуктук позицияны белгилеген, анда соттук актыларды жаңы ачылган жана жаңы жагдайлар боюнча кайра кароонун маңызы сот тарабынан аныкталган фактыларды иштин жыйынтыгына таасир этиши мүмкүн болгон жаңы маалыматтарды эске алуу менен укуктук жактан кайра баалоодо экенин баса белгилейт. Кайра кароонун максаты – мурда кабыл алынган чечимдин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү жана, эгерде башка укуктук коргоо чаралары колдонулбай калганда, түгөнсө же белгисиз болгондо, бузуулар аныкталган учурда аны жокко чыгаруу. Жаңы ачылган же жаңы жагдайларды аныктоо, эгерде алар болсо, сот башкача тыянакка келе алмак деген мүмкүнчүлүктү көрсөтүп турат (2014-жылдын 31-январындагы жана 2021-жылдын 17-мартындагы чечимдер).

Алсак, АПКнын 268-беренесине ылайык, мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыны кайра кароо үчүн негиздердин бири – ишти чечүү үчүн олуттуу мааниге ээ, талашылып жаткан соттук актыны кабыл алуу учурунда арыз ээсине жана (же) сотко белгисиз болгон же белгилүү болушу мүмкүн болбогон жагдайдын болушу. Мындай жагдайдын юридикалык маанилүүлүгүнө бааны сот гана берет (АПКнын 270-беренеси).

Баяндалгандарды эске алуу менен, Конституциялык сот арыз ээсинин тастыктоолору тиешелүү укуктук жоболорду туура эмес интерпретациялоого негизделген деп эсептейт. Мында эки башка укуктук механизмди айырмалоо маанилүү – мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыны кайра кароо сотко же арыз ээсине мурда белгисиз болгон юридикалык жактан маанилүү жагдайларды эске алууну болжойт, ал эми салык органынын чечимин анын негиздүүлүгүн тастыктаган соттун актысы болгон учурда жокко чыгарууга тыюу салуу башка мамлекеттик органдар соттук актыларды жокко чыгара албайт деген принципти чагылдырат. Соттук актыларды кайра кароого сот гана укуктуу.

Мындан тышкары, башка сот өндүрүшүнүн алкагында аныкталган юридикалык жактан маанилүү жагдайлар мыйзамдуу күчүнө кирген соттун акыркы чечими менен тастыкталганда гана преюдициалдуу күчкө ээ болот. Ал учурга чейин мындай фактылар далилдик күчкө ээ эмес жана кайра кароо же башка процессуалдык чара көрүү көрүү үчүн негиз боло албайт.

Мындай укуктук жөнгө салуу Конституциялык соттун позициясына туура келет, ага ылайык, преюдициалдык фактыларды колдонууга уруксат берүү алардын туура келип чыгышын жана акыркы соттук чечимде бекемделишин болжолдойт. Соттук чечимдердин преюдициалдык күчү сот ишмердүүлүгүнүн биримдигин кепилдейт жана сот бийлигинин беделин коргоонун куралы болуп саналат (2023-жылдын 3-майындагы Чечим).

Ошентип, Конституциялык сот судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 14-январындагы аныктамасын жокко чыгаруу үчүн негиз тапкан жок.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн, 38, 48, 49-беренелерин, 52-беренесинин 1-бөлүгүн жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Т О К Т О М К Ы Л Д Ы:

1. “Азия Финанс Логистик” жоопкерчилиги чектелген коомунун кызыкчылыгын көздөгөн Елена Георгиевна Землянскаянын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 14-январындагы аныктамасына даттануусу канааттандыруусуз калтырылсын.

2. Бул токтом акыркы, даттанууга жатпайт жана кол коюлган учурдан тартып күчүнө кирет.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Орозобек Капарбекович Мадиновдун Кыргыз Республикасынын
Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын
26-декабрындагы аныктамасына даттануусу боюнча**

Т О К Т О М У

№ 07-II

2025-жылдын 12-марты
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, Л.П. Жумабаев, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиевдин курамында, сот отурумунун катчысы З.Токтосунованын катышуусунда “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 30-беренесинин 5-бөлүгүн жетекчиликке алып, О.К. Мадиновдун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 26-декабрындагы аныктамасына даттануусун сот отурумунда карап чыкты.

О.К. Мадиновдун өтүнүчү боюнча даттанууда келтирген жүйөлөрүн жана материалдарды изилдеп чыгып, судья-баяндамачы Л.Ч. Жолдошеванын маалыматын угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2024-жылдын 2-декабрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна О.К. Мадиновдон жана У.К. Тентимишевден Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 361-1-беренесинин (мындан ары – ЖПК) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 3, 4, 5-бөлүктөрүнө, 56-беренесинин 2-бөлүгүнө жана 100-беренесинин 1, 2, 3-бөлүктөрүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө өтүнүчү келип түшкөн.

Иштин материалдарынан белгилүү болгондой, Бишкек шаарынын Октябрь райондук сотунун 2017-жылдын 15-июнундагы чечими менен “Йакын Инкар” диний агымы экстремисттик, ал эми анын ишмердүүлүгү жоюлууга жана тыюу салынууга жатат деп табылган.

Ж.А. Асанбаевдин, Н.А. Амдамовдун, А.Е. Сейтасимовдун жана У.А. Мусаевдин кызыкчылыктарында аракеттенген арыз ээлери О.К. Мадинов жана У.К. Тентимишев жаңыдан ачылган жагдайларга байланыштуу аталган чечимди кайра карап чыгуу өтүнүчү менен Бишкек шаарынын Октябрь райондук сотуна кайрылышкан.

Бирок соттун аныктамасы менен бул арыз канааттандыруусуз калтырылган. Бул аныктама менен макул болбостон, арыз ээлери Жогорку сотко кассациялык даттануу беришкен жана арыз берүү үчүн өткөрүлүп жиберген мөөнөттү калыбына келтирүү өтүнүчү менен кайрылышкан.

Өз кезегинде Кыргыз Республикасынын Жогорку соту кассациялык даттанууну берүү үчүн өтүп кеткен мөөнөттү калыбына келтирген, бирок Бишкек шаарынын Октябрь райондук сотунун аныктамасын күчүндө калтырган. Мында, ЖПКнын 361-1-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык кассациялык даттанууну кароо оозеки териштирүү жүргүзбөстөн өткөн.

Арыз ээлеринин пикири боюнча мындай абал алардын укуктарын жана эркиндиктерин бузат, ошондой эле соттук териштирүүдөгү тараптардын тең укуктуулугу жана атаандаштыгы конституциялык принцибине ылайык алардын аракеттенүү мүмкүнчүлүгүн чектейт.

Кайрылуунун авторлору өз арызында Конституция менен кепилденген адамдын укуктары менен эркиндиктери чектөөгө жатпай тургандыгын, ал эми бул укуктарды жокко чыгаруучу жана кемитүүчү мыйзамдарды кабыл алууга жол берилбегенин көрсөтүшкөн. Мындан тышкары, алар иштерди бардык соттордо кароо ачык жүргүзүлүшү керектигин баса белгилешкен.

Баяндалгандарды эске алуу менен арыз ээлери талашылып жаткан беренени Конституцияга карама-каршы келет деп таанууну өтүнүшкөн.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 26-декабрындагы аныктамасы менен Ж.А. Асанбаевдин, Н.А. Амдамовдун, А.Е. Сейтасимовдун жана У.А. Мусаевдин кызыкчылыктарын көздөгөн О.К. Мадиновдун, У.К. Тентимишевдин кайрылууларын өндүрүшкө кабыл алуудан анын формасы жана мазмуну “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 27-беренесинин 4-бөлүгүнүн 9-пунктунда белгиленген талаптарга ылайык келбегендигине байланыштуу баш тартылган.

Алсак, судьялар коллегиясы арыз ээлери тарабынан кайрылуунун мазмунуна карата негизги талаптардын бири, тактап айтканда талашылып жаткан ченемдин жөнгө салуучу таасири адамдын жана жарандын Конституцияда кепилденген укуктары менен эркиндиктерин кандайча бузуп жаткандыгын түздөн-түз көрсөткөн укуктук мүнөздөгү ынанымдуу жүйөлөр менен өз талаптарын аргументтөө зарылдыгы аткарылган эмес деген тыянакка келген.

Өзүнүн позициясын жыйынтыктоо менен судьялар коллегиясы арыз ээлеринин өтүнүчүндө баяндалган жүйөлөрү ЖПКнын талашылып жаткан ченеминин конституциялуулугунда күмөн жаратуучу жагдай катары бааланышы мүмкүн эмес деп белгилеген.

Судьялар коллегиясынын белгиленген аныктамасына макул болбостон, О.К. Мадинов 2025-жылдын 11-февралында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна даттануу менен кайрылган.

Арыз ээси алардын өтүнүчүндө ЖПКнын талашылып жаткан ченеминин конституциялуу эместигин күбөлөндүргөн жетиштүү аргументтер келтирилген деп эсептейт.

Жаңы жүйөлөрдү келтирбестен, кайрылуунун субъектиси өзүнүн даттануусунда ЖПКнын 361-1-беренесинин 1-бөлүгүн гана белгилейт, бирок баштапкы кайрылуусунда арыз ээлери көрсөтүлгөн беренени толук көлөмүндө Конституцияга карама-каршы келет деп таанууну суранышкан.

Баяндалганды эске алуу менен ал судьялар коллегиясынын даттанылып жаткан аныктамасын жокко чыгарууну жана анын кайрылуусун конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алууну өтүнөт.

Арыз ээси өзүнүн даттануусуна материалдарды тиркегендигин белгилей кетүү керек, алардан Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын сунушунун жана тиешелүү экспертизанын корутундусунун негизинде Бишкек шаарынын Октябрь райондук сотунун 2017-жылдын 15-июнундагы чечими менен “Йакын Инкар” диний агымы Кыргыз Республикасынын аймагында экстремисттик деп табылып, ошондой эле алардын атрибуттарын жана/же символикаларын колдонууга тыюу салынгандыгы белгилүү болгон. Тергөө органдары тарабынан жүргүзүлгөн тергөө-ыкчам иш-чараларынын натыйжасында жарандар Ж.А. Асанбаевден, Н.А. Амдамовдон, А.Э. Сейтасимовдон жана У.А. Мусаевден “Йакын Инкар” диний агымына таандык болгон атрибуттар менен символикалар табылган. Ушуга байланыштуу Чүй облусунун Сокулук райондук сотунун 2022-жылдын 28-июлундагы өкүмү менен аталган жарандар күнөөлүү деп табылган жана ар кандай мөөнөттөргө эркиндигинен ажыратууга өкүм кылынган.

2023-жылы жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча соттун чечимин кайра кароо жөнүндө арыз менен кайрылууга арыз ээлери тарабынан табылган, Кыргыз Республикасынын Сот эксперттеринин мамлекеттик реестринде катталбаган эксперттердин экспертиза жүргүзүү фактысы негиз болгон.

Баяндалганды эске алып, арыз ээси кассациялык даттанууну оозеки териштирүүсүз кароо тараптардын тең укуктуулугу жана атаандаштыгы принциптерин бузат, демек, анын соттук коргоого болгон укугун чектейт деп эсептейт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту арыз ээсинин жүйөлөрүн жана судьялар коллегиясынын кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуусунун негиздерин талкуулап, төмөнкүдөй тыянакка келди.

Улуттук мыйзамдар Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүн жана улуттук коопсуздугун талаптагыдай коргоону камсыз кылуу жөнүндө конституциялык талаптарды ишке ашыруу максатында экстремисттик иш-аракеттерге каршы туруунун укуктук жана уюштуруучулук негиздерин белгилеген.

Алсак, ЖПКнын 25-1-главасында ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын маалыматтык материалдарды экстремисттик же террористтик деп таануу жөнүндө арыздары боюнча өндүрүштүн тартиби аныкталган.

Мындай сот актылары жарыяланган учурдан тартып мыйзамдуу күчүнө кирет жана кассациялык тартипте гана каралууга жатат (ЖПКнын 211- беренесинин 2-бөлүгү жана 351-беренесинин 2-бөлүгү).

Конституциялык сот өз чечимдеринде сот инстанцияларынын ролунун маанилүүлүгүн, ыраатуулугун, даттануу тартибин, жогору турган соттор тарабынан сот актыларын жокко чыгаруунун же өзгөртүүнүн негиздерин бир нече жолу баса белгилеген. Дал ошондуктан, мыйзам чыгаруучу сот актыларын кайра кароо үчүн процесстик эффективдүүлүктүн талаптарына жооп бере турган жана мүмкүн болуучу соттук каталарды өз убагында четтетүүгө мүмкүндүк берүүчү институционалдык жана жол-жоболук шарттарды орнотот.

Сот адилеттигин ишке ашыруу процессинде, албетте, негизги орунда биринчи инстанция турат, анын соттук актылары кийинки этаптарга карата базалык мүнөзгө ээ. Дал ушул стадияда далилдик базанын бүткүл жыйындысын кылдаттык менен изилдөө жүргүзүлөт, ишти жогору турган сот инстанцияларында кароонун жыйынтыктарына баа берүү үчүн бекем укуктук пайдубал түзүлөт.

Кассациялык өндүрүш соттук каталарды ондоонун аракеттүү механизмдеринин бири болуу менен адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоонун эң маанилүү кепилдиги, ал эми алар төмөн турган соттор тарабынан бузулган учурда - аларды калыбына келтирүүнүн натыйжалуу жолу болуп саналат. Ошону менен бирге ишти кароодо кассациялык инстанция жаңы далилдерди изилдебейт жана иштин иш жүзүндөгү жагдайларына баа бербейт, ал эми кайра кароо төмөн турган инстанцияларда чогултулган, бар болгон материалдардын негизинде гана жүргүзүлөт. Анын функциясы сот актыларынын мыйзамдуулугун камсыз кылуу, башкача айтканда соттор тарабынан актыларды чыгарууда материалдык жана процесстик укуктун ченемдерин сактоодо турат. Ушуга байланыштуу, Жогорку соттун айрым категориядагы иштерди жазуу жол- жобосу боюнча кароо ыйгарым укугу ар бир адамдын укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоо, соттордогу тең укуктуулук жана атаандашуучулук конституциялык кепилдиктерин бузууга алып келбейт. Айрыкча атайын соттук процедуралар жөнүндө сөз болгондо, бузулбайт.

Мындай укуктук жөнгө салуу материалдарды экстремисттик деп таануу жөнүндө иштер ачык-айкын коомдук-укуктук мүнөзгө ээ болгондугу менен шартталган, анткени алар жеке укук талаш-тартышын чечүүгө эмес, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарын коргоого багытталган.

Мындай өзгөчөлүгүнөн улам алар салттуу маанисинде тараптарсыз каралат, анткени алардын максаты материалдардын экстремисттик мүнөздө экендигинин фактысын жана алардын коомдук коркунучтуулугун деңгээлин аныктоо болуп саналат, ал эми экстремисттик уюмдун ишине катышкандыгы үчүн конкреттүү адамды жоопкерчиликке тартуу кылмыш-жаза мыйзамдарына ылайык башка иштердин алкагында жүзөгө ашырылат.

Жогоруда айтылгандардын контекстинде жарандык-укуктук талаш-

тартыштарга мүнөздүү болгон тараптардын атаандаштыгы жана тең укуктуулугу принциби аталган учурда тең укуктуу тараптардын ортосунда талаш-тартыш болбогондуктан толук көлөмдө колдонулушу мүмкүн эмес. Анын ордуна соттук териштирүүнүн өзгөчө тартиби колдонулат, анын алкагында сот берилген далилдерди изилдеп, материалдардын экстремисттик мүнөздө экендигине же андай эместигине баа берет жана мамлекеттин коомдук коопсуздугунун кызыкчылыгында чечим чыгарат.

Ушундан алганда, арыз ээсинин тастыктоолору талашылып жаткан ченемдин конституциялуулугунда күмөн жаратуучу укуктук мүнөздөгү жүйө катары каралышы мүмкүн эмес. Тиешелүү түрдө, Конституциялык сот судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 26-декабрындагы аныктамасын жокко чыгаруу үчүн негиз тапкан жок.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 30-беренесинин 3-бөлүгүнүн 3-пунктун жана 5-бөлүгүн, 38, 48, 49-беренелерин, 52-беренесинин 1-бөлүгүн жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. Орозобек Капарбекович Мадиновдун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2024-жылдын 26-декабрындагы аныктамасын жокко чыгаруу жөнүндө даттануусу канааттандыруусуз калтырылсын.

2. Бул токтом акыркы болуп саналат, даттанууга жатпайт жана кол коюлган учурдан тартып күчүнө кирет.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Артыгүл Шакирбаевна Жолдошованын кайрылуусуна байланыштуу
Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын
3-майындагы Чечимин түшүндүрүү жөнүндө**

ТОКТОМУ

№ 08-П

2025-жылдын 11-июну
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы М.Э.Толобалдиевдин катышуусунда, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2022-жылдын 18-февралындагы № 2 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Регламентинин 104-пунктунун 6-пунктчасын, 110-1-пунктун жетекчиликке алып, А.Ш. Жолдошованын кайрылуусун сот отурумунда карап чыгып,

ТАПТЫ:

2025-жылдын 28-январында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна А.Ш. Жолдошовадан “Аскер кызматчыларынын жана окуу менен атайын жыйындарга чакырылган аскерге милдеттүүлөрдүн жана аларга теңештирилген адамдардын өмүрүн жана саламаттыгын милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 9-беренесинин 1-бөлүгүнүн экинчи абзацынын, Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 373-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктунун, Кыргыз Республикасынын Административдик процесстик кодексинин 268-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечимине (мындан ары – Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечими), аны укук колдонууда келип чыккан көйгөйлөргө байланыштуу түшүндүрмө берүү өтүнүчү менен кайрылуу келип түшкөн.

Арыз ээсинин кайрылуусунан жана ага тиркелген материалдардан белгилүү болгондой, 2000-жылы жаран А.А. Бакирова жана анын үй-бүлө мүчөлөрү Т.Т.Абдылдаев, М.Т.Абдылдаев, С.Т. Абдылдаева жана С.Т. Абдылдаева А.Ш.Жолдошованын күйөөсү Т.А.Кенжебаевден 6 айлык мөөнөткө 2400 АКШ доллары өлчөмүндө, ага ай сайын 250 АКШ доллары суммасында эсептелинген пайыздык төлөм менен заем каражатын алышкан,

бул туурасында келишим түзүлгөн. Бул зайым боюнча күрөөлүк камсыздоого карыз алуучулардын жеке менчигиндеги турак-жай үйү коюлган.

2001-жылы карыз алуучулар келишимдин шарттарын аткарбагандыгынан улам, Т.А. Кенжебаев карызды өндүрүү жөнүндө доо арыз менен сотко кайрылган. Ленин райондук сотунун 2001-жылдын 5-декабрындагы чечими менен доо арыз канааттандырылып, жоопкерлерден жалпы 133 629 сом өлчөмүндөгү карыз өндүрүлгөн. Кийинчерээк бул сумма күрөөгө коюлган мүлккө — ачык сатыкка коюлган турак жай үйгө чегерилген. Мүлк сатыкта сатылбагандыктан, 2002-жылы Сот аткаруучулар кызматынын бөлүмүнүн (мындан ары – САКБ) протоколу менен ал карызды тындыруунун эсебинен Т.А. Кенжебаевге өткөрүлүп берилген.

Буга макул болбостон, жоопкерлер 2008-жылы жогоруда айтылган САКБнын протоколун жарактуу эмес деп таануу жөнүндө сотко доо арыз беришкен, доо сот тарабынан канааттандырылган.

Жогоруда баяндалгандарды жана жоопкерлердин 2001-жылдан бери Ленин райондук сотунун чечимин ыктыярдуу тартипте аткарбагандыгын эске алып, Т.А. Кенжебаев убакыттын өтүшү жана инфляциялык өзгөрүүлөргө байланыштуу берилген сумманы индексациялоо жөнүндө өтүнүч менен сотко кайрылган. Сот, бул иштин алкагында 2008-жылы соттук-бухгалтердик экспертизалар дайындаган, ага ылайык эксперт 133 629 сом өлчөмүндөгү акча каражаты индексациялоонун натыйжасында 2 813 640 сомду түздү деген корутунду чыгарган. Соттун аныктамасы менен аталган сумма жоопкерлерден өндүрүлгөн. Апелляциялык сот бул аныктаманы күчүндө калтырган. Бирок, Кыргыз Республикасынын Жогорку соту бул актыларды 2009-жылы жокко чыгарган.

Ушуга байланыштуу, Т.А.Кенжебаев 2011-жылы сотко ага берилген акчалай сумманы индексациялоо өткөрүү жөнүндө кайрадан арыз менен кайрылган. Иш боюнча кайталап соттук-бухгалтердик экспертиза дайындалган жана өткөрүлгөн. Эксперт К.К. Чынгышевдин 2011-жылдын 3-октябрындагы корутундусуна ылайык, 2001-жылы эсептелинген 133 629 сом өлчөмүндөгү сумма 2011-жылга чейинки мезгил үчүн индексациялоону эске алуу менен 3 000 867 сомду түзгөн. Ошондой эле соттун көрсөтүлгөн сумманы жоопкерлерден өндүрүү жөнүндө чечими чыккан, бул чечимди апелляциялык сот күчүндө калтырган. Бирок, Жогорку сот бул сумманы өндүрүү жөнүндө чечимди жокко чыгарып, ишти жаңы соттук териштирүүгө жөнөткөн. Андыктан, 2013-жылы кезектеги экспертиза дайындалып, аны кайрадан эксперт К.К. Чынгышев жүргүзгөн. Бирок, 2013-жылдын 2-ноябрындагы корутундусунда ал өзүнүн мурунку корутундусунан башкача, т.а. индексациянын суммасы 303 992 сом деп көрсөткөн.

Кийинчерээк Т.А. Кенжебаевдин арызы боюнча дагы бир экспертиза жүргүзүлүп, эксперт Э.Дуйшеналиев тарабынан индексациялоо суммасы 149 089,87 сом өлчөмүндө аныкталып, ал Ленин райондук сотунун 2016-жылдын 23-мартындагы чечими менен жоопкерлерден өндүрүлгөн. Бирок Жогорку соттун токтому менен бул чечим да жокко чыгарылып, жаңы кароого жөнөтүлгөн.

Жаңы кароодо кайрадан бухгалтердик экспертиза дайындалып, ага ылайык эксперт Н.Ж. Молдосанов 2019-жылдын 14-майында өз корутундусунда индексациянын натыйжасында акчалай сумма 159 285 сомду түзгөнүн

көрсөткөн. Бул сумма Ленин райондук сотунун 2019-жылдын 21-майдагы аныктамасы менен Т.А. Кенжебаевдин пайдасына өндүрүлгөн.

Соттук-бухгалтердик экспертизанын корутундусу менен макул болбостон, Т.А. Кенжебаев эксперттер К.К. Чынгышев менен Н.Ж. Молдосановду атайылап жалган корутундуларды бергендиги үчүн жоопкерчиликке тартуу тууралуу арыз менен укук коргоо органдарына кайрылган. Бул фактылар боюнча укук коргоо органдары тарабынан аталган эксперттерге карата кылмыш иши козголгон.

Изилденип жаткан кылмыш ишинин алкагында комиссиялык соттук-бухгалтердик экспертиза дайындалган. Анын корутундусуна ылайык, 2001-жылдан 2011-жылга чейин индексациялоонун натыйжасында топтолгон 133 629 сомдук акчалай сумма 10 752 056 сомду түзгөн. Бирок, тергөөчүнүн токтомдору менен бул эксперттерге карата козголгон кылмыш иштери кылмыштык куугунтуктоонун эскирүү мөөнөттөрүнүн бүтүшүнө байланыштуу токтотулган.

Тергөөчүнүн кылмыш ишин кыскартуу жөнүндө аталган токтомдору реабилитациялабай турган негиздер боюнча чыгарылгандыгын эске алып, Т.А.Кенжебаев Ленин райондук сотунун 2019-жылдын 21-майындагы аныктамасын жаңы ачылган жагдайлар боюнча жарандык сот өндүрүшү тартибинде кайра карап чыгуу жөнүндө арыз менен сотко кайрылган.

Бирок, кайрылууда белгиленгендей, сот Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечимине шилтеме жасап, кайра кароодон баш тарткан, анда Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин (мындан ары – ЖПК) 373-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пункту “прокурор, тергөөчү” деген сөздөрдү камтыган бөлүгүндө Конституцияга карама-каршы келет деп табылган. Буга байланыштуу жана ЖПКнын 15-беренесинин 2-бөлүгүн жетекчиликке алуу менен, сот Конституцияга карама-каршы деп эсептелген жоболорду колдонууга ыйгарым укугу жок экендигин көрсөткөн, муну менен тергөөчүнүн кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү токтомун жаңы ачылган жагдайлар боюнча ишти кайра жандандыруу үчүн негиз катары колдонуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган, анткени сот актысы гана мындай негиз болушу мүмкүн.

Ошол эле учурда, арыз ээси белгилегендей, кылмыш ишинин алкагында ал тергөөчү тарабынан эксперттер К.К. Чынгышевге жана Н.Ж. Молдосановго карата чыгарылган кылмыш иштерин кыскартуу жөнүндөгү токтомдоруна даттанган. Арыз ээсинин даттануулары тергөө судьясынын аныктамалары менен четке кагылган, бирок кийинчерээк апелляциялык инстанция бул даттанууларды канааттандырып, тергөөчүнүн токтомдорун мыйзамсыз жана негизсиз деп тапкан.

Ошондон кийин прокуратура кылмыш иштерин кошумча изилдөө жүргүзүү үчүн кайтарып берген, бирок 2024-жылдын 4-сентябрында алардын эскирүү мөөнөтү өтүп кеткендигине байланыштуу кайрадан токтотулган. Арыз ээсинин бул аракеттерге карата кайталап берген даттануулары да тергөө судьясынын 2024-жылдын 16-сентябрындагы аныктамасы менен четке кагылган.

Арыз ээси, кылмыш иштерин сотко өткөрүп берүү боюнча алардын талаптары канааттандырылган эмес деп түшүндүрөт, анткени тергөө органдары жана прокуратура Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечимин аткаруу үчүн мыйзамдарга өзгөртүүлөр киргизилгенге чейин КЖПКнын колдонуудагы императивдик жоболорун этибарга албоо мүмкүн эместигине шилтеме жасашкан. Тактап айтканда, КЖПКнын 27-беренесинин 1-бөлүгүнүн пунктунда, эгерде айыпталуучу ишти кыскартууга каршы болбосо, эскирүү мөөнөтүнүн аякташы менен кылмыш иши кыскартылууга жатат деп түздөн-түз көрсөтүлгөн. Арыз ээси бул иш боюнча эксперттер К.К. Чынгышев жана Н.Ж.Молдосанов иштерди кыскартууга каршы эмес болушкандыгын, ал эми бул ченемди колдонууга тиешелүү Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечими ушул мезгилге чейин али ишке ашырылбагандыгын белгилейт. Ушуга байланыштуу тергөө органдарынын жана прокуратуранын пикири боюнча кылмыш иштерин сотко өткөрүп берүүгө укуктук негиздер болгон эмес.

Ошол эле учурда, тергөөчүнүн токтомунун мыйзамдуулугун тастыктаган, тергөө судьясынын 2024-жылдын 16-сентябрындагы актысынын бар экендигин эске алуу менен, арыз ээлери Ленин райондук сотунун 2019-жылдын 21-майындагы токтомун жаңы ачылган жагдайлар боюнча кайра карап чыгуу арызы менен жарандык сот өндүрүшүнүн тартибинде кайталап кайрылышкан.

Ушуга байланыштуу, түзүлгөн кырдаалды жана укук колдонуудагы келип чыккан көйгөйлөрдү эске алуу менен, мүмкүн болуучу кезектеги баш тартуудан оолак болуу үчүн, А.Ш. Жолдошова Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечимине түшүндүрмө берүүнү өтүнгөн.

Тактап айтканда, арыз ээси тергөөчүнүн кылмыш ишин кыскартуу жөнүндөгү токтомуна даттануу боюнча сотко чейинки өндүрүштүн алкагында чыгарылган тергөө судьясынын соттук актысын ЖПКнын 373-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктунда каралган негиз катары, башкача айтканда, ишти жаңы ачылган жагдайлар боюнча кайра кароонун негизи катары кароого жол берилиши жөнүндө маселени көтөрөт.

Мындан тышкары, арыз ээси Конституциялык соттун жогоруда аталган Чечимин укук колдонууда орун алган айырмачылыкты белгилейт. Башкача айтканда, соттор мыйзамдарга тиешелүү мыйзамдык өзгөртүүлөр киргизилгенге чейин ушул Чечимди жетекчиликке алышса, прокуратура жана тергөө органдары КЖПКнын колдонуудагы ченемдерин колдонууну улантууда. Арыз ээсинин пикири боюнча бул укуктук аныксыздык анын укуктарын коргоого тоскоол болгон туюк кырдаалды түзгөн.

Ошондой эле, арыз ээси кайрылууда Конституциялык соттун чечимдеринин өз убагында аткарылбагандыгы үчүн ким жоопкерчилик тартат деген суроону көтөрөт, бул анын пикири боюнча конституциялык укуктардын, тактап айтканда соттук коргоо укугунун чектелишине алып келет. Арыз ээси белгилегендей, укуктук жөнгө салуудагы мындай боштуктар олуттуу материалдык жана эмоционалдык чыгымдарга алып келип, жабырлануучулардын ден соолугуна жана жалпы абалына терс таасирин тийгизет.

А.Ш.Жолдошованын кайрылуусун талкуулап, иштин материалдарын изилдеп чыгып, Конституциялык сот төмөнкү тыянакка келди.

1. Конституциялык сот 2023-жылдын 3-майындагы өзүнүн Чечиминде бириктирилген бир өндүрүштүн алкагында мыйзамдардын ар кандай ченемдерине тиешелүү үч өзүнчө кайрылууну караган. Мында кароонун предмети “Аскер кызматчыларынын жана окуу менен атайын жыйындарга чакырылган аскерге милдеттүүлөрдүн жана аларга теңештирилген адамдардын өмүрүн жана саламаттыгын милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 9-беренесинин 1-бөлүгүнүн экинчи абзацы, Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 373-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пункту, Кыргыз Республикасынын Административдик процесстик кодексинин 268-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пункту болду.

Алсак, талашылып жаткан ченемдер камсыздандыруучуну милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу суммасын төлөөдөн бошотуу шарттарына тиешелүү болгон, эгерде камсыздандыруу окуясы камсыздандырылган адамдын соттон тышкаркы тартипте коомдук коркунучтуу деп таанылган жосун жасагандыгынын натыйжасында келип чыкса; эксперттин атайылап жалган көрсөтмөсү, корутундусу же далилдердин жасалмалыгы жөнүндө маалыматты камтыган прокурордун же тергөөчүнүн актысынын негизинде, жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыларды кайра кароо мүмкүнчүлүгүнө; ошондой эле соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмүнүн негизинде гана административдик сот өндүрүшүндө соттук актыларды кайра кароого чектөөлөргө тиешелүү болгон.

Көрсөтүлгөн кайрылууларды бир конституциялык сот өндүрүшүнө бириктирүү бардык үч кайрылуунун негизинде юридикалык жактан чечүүнү талап кылган өз ара байланышкан укуктук кырдаалдарга күнөөсүздүк презумпциясынын мазмунунун, колдонулушунун жана таасиринин конституциялык-укуктук мааниси жаткандыгы менен шартталган.

Буга карабастан, жогоруда белгиленген ар бир ченемдик жобо Конституциялык сот тарабынан анын өз алдынча укуктук предметин, жөнгө салуу чөйрөсүндөгү айырмачылыктарды жана козголгон укуктук мамилелердин мүнөзүн эске алуу менен өзүнчө каралган. Ар бир кайрылууну кароонун жыйынтыгы боюнча, мыйзамда белгиленген тартипте Конституцияга ылайык келтирилүүгө тийиш болгон, тиешелүү ченемдик жоболордун өзгөчөлүктөрүн чагылдырган өзүнчө тыянактар чыгарылды.

Бирок, Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечими ушул мезгилге чейин ишке ашырыла элек. Колдонуудагы мыйзамдардагы тийиштүү өзгөртүүлөрдүн жоктугу укуктук аныксыздыкты жаратып, аны иш жүзүндө колдонууда кыйынчылыктар келип чыгууда.

Конституциялык сотко келип түшкөн кайрылууга жүргүзүлгөн талдоо көрсөткөндөй, көрсөтүлгөн аныксыздык Чечимдин жоболорун соттор, прокуратура органдары жана башка укук колдонуучулар тарабынан ар кандай түшүнүүгө жана чечмелөөгө алып келди. Бул укук колдонуу практикасына

терс таасирин тийгизип, жарандардын укуктарына жана мыйзамдуу кызыкчылыктарына түздөн-түз таасир этип, конкреттүү иштерди, анын ичинде кайрылууда арыз ээси келтирген ишти кароодо кыйынчылыктарды жаратты.

Алсак, 2023-жылдын 3-майындагы Конституциялык соттун Чечими чыккан иш боюнча тарап болуп саналбаган А.Ш.Жолдошова да ушундай эле укуктук абалга туш болгон. Анын жарандык ишин кароонун алкагында эксперттин атайылап жалган корутундусу жөнүндө маалыматтарды камтыган тергөөчүнүн процессуалдык документинин негизинде сот актысын жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча кайра кароого жол берилиши тууралуу маселе келип чыккан. Конституциялык соттун Чечиминин жоболорун укуктук түшүнүүдөгү жана колдонуудагы карама-каршылыктар анын ишин кароонун жүрүшүнө түздөн-түз таасирин тийгизген.

Конституциялык соттун 2022-жылдын 18-февралындагы №2-П токтому менен бекитилген Регламенттин 11-главасынын 110-1-пунктуна ылайык, Конституциялык соттун чечимдерин укук колдонууда көйгөйлөр жаралган учурда, соттун өзү тарабынан расмий түшүндүрүлүшү мүмкүн.

Соттук коргоого конституциялык укукту жүзөгө ашырууга таасир этүүчү аныкталган коллизияларды, ошондой эле укук коргоо жана мыйзам жаратуу органдары тарабынан 2023-жылдын 3-майындагы Конституциялык соттун чечиминин жоболорун бирдиктүү түшүнүүнүн жана колдонуунун жоктугун эске алып, анын ичинде бул зарыл мыйзамдык түзөтүүлөрдү иштеп чыгууну татаалдаштыргандыктан, Конституциялык сот, түзүлгөн аныксыздыкты жоюуга жана аларды колдонууда бир түрдүү мамилени камсыз кылууга багытталган, айрым укуктук позицияларды расмий түшүндүрүүнү максатка ылайыктуу деп эсептейт.

2. Ушуга байланыштуу Конституциялык сот аталган Чечимде камтылган негизги тыянактарга көңүл бурууну максатка ылайыктуу деп эсептейт, алар анын укуктук табиятын жана туура колдонулушун түшүнүүдө аныктоочу мааниге ээ.

Оболу, Чечимде адамдын кылмыш жасоодогу күнөөсүн аныктоо соттун компетенциясына гана таандык экендигине басым жасалган. Конституциялык соттун укуктук позициясында көрсөтүлгөндөй, өзүнүн жогорку арналышынан улам сот өзгөчө бийликтин алып жүрүүчүсү жана мамлекеттин атынан адамдын кылмыш жасагандыгына күнөлүүлүгү жөнүндө вердиктке келип, аны мыйзамдуу күчүнө кирген өкүм менен бекитүүгө укуктуу жалгыз орган болуп саналат. Бул функция эч кандай шартта кайсы- бир башка мамлекеттик органга жүктөлүшү мүмкүн эмес.

Бул укуктук позициянын негизинде адамды соттон тышкаркы актылардын негизинде кылмыш жасагандыгына күнөөлүүлүгүн аныктоого тыюу салуу (тергөөчүнүн жана прокурордун токтому) тургандыгын баса белгилей кетүү керек, анткени дал ушундай мамиле укуктук аныктыктын талаптарын жана күнөөсүздүк презумпциясынын принцибин бузат. Натыйжада, материалдык укуктардын жана милдеттердин келип чыгышын же токтотулушун кошо алганда, ар кандай юридикалык маанидеги кесепеттерге, соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмү менен күнөөлүүлүк фактысы

белгиленген шартта гана жол берилет.

Көрсөтүлгөн тыянак “Аскер кызматчыларынын жана окуу менен атайын жыйындарга чакырылган аскерге милдеттүүлөрдүн жана аларга теңештирилген адамдардын өмүрүн жана саламаттыгын милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 9-беренесинин 1-бөлүгүнүн экинчи абзацынын жоболоруна конституциялык-укуктук баа берүүнүн контекстинде конкреттүү өнүгүү алган. Конституциялык сот, эгерде камсыздандырылган адамдын жосунунун коомдук коркунучу соттун күчүнө кире элек өкүмү менен эмес, тергөөчүнүн же прокурордун соттон тышкаркы актыларынын негизинде белгиленсе же жосунду жасоо байкабастыкка байланыштуу болсо, камсыздандыруучуну милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу суммасын төлөөдөн бошотууну жол берилгис деп тапты. Мындай мамиле күнөөсүздүк презумпциясынын конституциялык принцибине каршы келет жана Конституциянын 57-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүнүн талаптарын бузуу менен укуктук аныксыздыкты жаратат.

Ушундай эле укуктук позиция жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча соттук актыларды иш боюнча өндүрүштү жандандыруу үчүн негиз катары соттон тышкаркы актыларды пайдаланууга жол берилбестик бөлүгүндө кайра кароо маселесине карата да колдонулат. Конституциялык сот ЖПКнын 373-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктунда каралган негиздер преюдициалдык күчкө ээ болгон сот актысы болгондо гана ишке ашырылышы мүмкүн экенин баса белгиледи. Алдын ала териштирүү органдарынын (тергөөчүнүн, прокурордун) чечимдери өзүнүн укуктук табияты боюнча мындай күчкө ээ боло албайт, муну менен тергөөсү аяктаган адамдын күнөөлүү экендигине карата тергөөчүнүн жана прокурордун тыянактары сот үчүн милдеттүү күчкө ээ болбойт.

Преюдиция, Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечиминде белгиленгендей, сот тарабынан белгиленген фактылар сот өндүрүшүнүн башка түрлөрү үчүн милдеттүү жана кайталап баалоого жатпайт. Мындай укуктук конструкция сот практикасынын укуктук аныктыгын жана туруктуулугун камсыз кылат, мыйзамда белгиленген тартипте кароонун толук укуктук жол-жобосунан өткөн сот актысынын негизинде гана мүмкүн. Демек, соттон тышкаркы актылар, анын ичинде реабилитациялабай турган негиздер боюнча ишти кыскартуу жөнүндө токтомдор преюдициалдуу аныкталган фактылардын булагы боло албайт жана соттук чечимди алмаштыра албайт.

Ошентип, аталган Чечимде баяндалган укуктук позициялар сот актыларынын жана жазыктык куугунтуктоо органдарынын актыларынын укуктук мүнөзүн бир беткей ажыратат. Конституциялык сот бир гана мыйзамдуу күчүнө кирген сот актысы талашсыз, өзгөчөлүк, милдеттүүлүк, преюдициалдуулук, аткаруучулук жана өзгөрбөстүк касиеттерге ээ экендигин ырааттуу көрсөтөт. Бул касиеттер сот практикасынын укуктук аныктыгын жана туруктуулугун камсыз кылат жана факт талаптагыдай соттук жол-жобонун алкагында аныкталган шартта гана юридикалык кесепеттердин булагы боло алат.

Демек, ЖПКнын 373-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктунун жоболорун колдонуу ар тараптуу, толук жана объективдүү кароо жол-жобосунан өткөн сот актысынын болушун болжолдойт, ал өзүнүн табияты боюнча преюдициалдык күчкө ээ деп таанылышы мүмкүн. Мындай статуска ээ болбогон башка документтерди пайдалануу сот бийлигинин чөйрөсүнө өзүм билемдик менен кийлигишүү коркунучуна алып келет жана укуктук мамлекеттин, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоонун принциптеринин кепилдиги катары сот адилеттигине болгон ишенимди бузат.

3. Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, Конституциялык сот жазык-укуктук мыйзамдарда реабилитациялабай турган негиздер боюнча жазык ишин токтотууга тыюу салууну, ошондой эле иште камтылган юридикалык фактыларга преюдициалдуулукту берүүдө кызыкдар жактардын демилгеси боюнча токтотулган ишти кайра жандандыруу мүмкүнчүлүгүн камтыган укуктук механизмдерди кароо зарыл деген тыянакка келди.

Бул түзүлгөн укуктук позициядан көрүнүп тургандай, күбө же адис тарабынан атайылап жалган көрсөтмө берүүгө, эксперттин атайылап жалган корутунду берүүсүнө, атайылап туура эмес которууну жүзөгө ашырууга, ошондой эле документтерди же буюм далилдерин жасалмалоого байланышкан жосундар иликтенип жаткан учурларда – эгерде мындай аракеттер башка сот өндүрүшүндө мыйзамсыз же негизсиз сот актысын чыгарууга алып келсе, жазык куугунтугунун эскирүү мөөнөтү өтүп кеткенден кийин жазык ишин токтотууга жол берилбейт.

Ушуга байланыштуу тергөөчү, прокурор жана сот иштердин көрсөтүлгөн категориялары боюнча жазык ишин эскирүү мөөнөтүнүн өтүп кетишинин негизинде токтотууга укуксуз. Мындай иштер өкүм чыгаруу менен маңызы боюнча соттук териштирүүгө жеткирилүүгө тийиш, ал башка сот өндүрүшү үчүн преюдициалдык мааниге ээ болушу мүмкүн.

Муну менен бирге, аскер кызматчыларынын жана аскерге милдеттүүлөрдүн өмүрүн жана ден соолугун милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө мыйзамдар боюнча камсыздандыруу суммасын төлөө же төлөөдөн баш тартуу жөнүндө маселени чечүү үчүн камсыздандыруу учуру камсыздандырылган адамдын белгиленген тартипте коомдук коркунучтуу деп табылган жосун жасоосунун натыйжасында болгондугун белгилөө зарыл болгон учурларда — мындай белгилөө соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмүнүн негизинде гана жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Тиешелүү түрдө, алдын-ала тергөө органдары кылмыш ишин маңызы боюнча кароо үчүн, ал тургай камсыздандырылган адам каза болгон учурда да, сотко жиберүүгө милдеттүү.

Бирок, эгерде белгиленген тыюу салууга карабастан жогоруда көрсөтүлгөн негиздер боюнча жазык иши ар кандай себептерден улам токтотулса, ал ишти маңызы боюнча соттук кароого чейин жеткирүүгө жана сот өкүмүн чыгарууга кызыкдар адамдын жүйөлөштүрүлгөн арызы боюнча кайра жандандырылууга тийиш. Арызда сот өкүмүнүн болушу башка сот өндүрүшүндө башка ишти чечүү үчүн зарыл экендигинин негиздемеси жана ырастоолору келтирилүүгө, ошондой эле алардын ортосундагы олуттуу өз ара

байланыш көрсөтүлүүгө тийиш.

Мында жазык иши токтотулган стадияга жараша арыз тиешелүү чечим кабыл алган органга же сотко берилет. Эгерде ишти токтотуунун мыйзамдуулугу тергөө судьясынын соттук актысы менен ырасталса, арыз сотко кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарда белгиленген тартипте берилет.

4. Арыз ээсинин сотко чейинки өндүрүштө жазык ишин кыскартуу жөнүндө тергөөчүнүн токтомунун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү жөнүндө даттануу боюнча чыгарылган тергөө судьясынын соттук актысы ЖПКнын 373-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктунда каралган негиз катары каралышы мүмкүнбү, башкача айтканда жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча ишти кайра жандандыруу үчүн негиз болуп кызмат кыла алабы деген суроо боюнча, Конституциялык сот төмөнкүлөрдү белгилейт.

Конституциялык контролдоо органы өзүнүн 2023-жылдын 14-июнундагы Чечиминде сот адилеттигин жүзөгө ашыруу аркылуу да, соттук көзөмөл аркылуу да ишке ашырылып жаткан сот бийлиги сот актысы формасында билдирилет, ал мыйзамдуу күчүнө кирген учурдан тартып төгүндөлбөстүк, өзгөчөлүк, милдеттүүлүк, преюдициалдуулук, аткарылуучулук касиеттерине ээ болуп, өзгөрүүсүз калат. Сот чечиминин мыйзамдуу күчүнүн көрүнүштөрүнүн бири болуп ал белгилеген жагдайларга жана ишке ашырылган укуктук баалоого карата анын преюдициалдуулугу саналат, бул анын жалпыга милдеттүүлүгүн, улантуучулугун жана укуктук туруктуулугун камсыз кылууга багытталган.

Муну менен бирге, Конституциялык сот башка бир катар чечимдеринде тергөө судьясы чыгарган соттук актылардын өзгөчөлүктөрүн ачып берген. Соттук контролду жүзөгө ашыруу тартибинде кабыл алынган мындай актылар жазык иши кыскартылган адамдын күнөөсүн же күнөөсүздүгүн аныктоого багытталган эмес. Алардын негизги милдети айыптоонун маңызы боюнча маселени карабастан, сотко чейинки өндүрүштө тергөөчүнүн аракеттеринин же чечимдеринин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү гана болуп саналат (2021-жылдын 17-февралындагы, 2021-жылдын 21-сентябрындагы, 2022-жылдын 15-июнундагы чечимдер).

Бул, ар бир сот актысынын юридикалык касиети анын мазмунунан жана процессуалдык маанисинен көз каранды экендигин билдирет. Ар бир эле сот актысы жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча ишти кайра кароо үчүн зарыл болгон мааниде преюдициалдык күчкө ээ эмес.

Ушуга байланыштуу Конституциялык сот, жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча соттук чечимдерди кайра кароо үчүн негиздер ишти маңызы боюнча териштирүүнүн алкагында чыгарылган соттук актынын болушун болжой тургандыгын баса белгилейт. Тергөө судьясынын актысы иштин мыйзамдуулугунун процессуалдык аспектилерин, анын токтотулушун гана белгилесе да, ал укук жөнүндө талаш-тартышты чечпейт, башка сот тарабынан милдеттүү түрдө кабыл алынууга тийиш болгон иш жүзүндөгү жагдайлар жөнүндө тыянактарды камтыбайт жана өкүм же маңызы боюнча башка соттук чечим маанисинде укуктук аныктыкты түзбөйт.

Ошентип, Конституциялык сот, сотко чейинки өндүрүштүн алкагында

чыгарылган тергөө судьясынын соттук актысы зарыл көлөмдө преюдициалдык күчкө ээ эмес, демек, ЖПКнын 373-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктунда каралган жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча соттук чечимди кайра кароо үчүн тиешелүү негиз катары таанылышы мүмкүн эмес деген тыянакка келген.

5. Конституциялык сот, Конституциянын ченемдеринин чыныгы маанисин алардын укуктук чечмелениши аркылуу аныктоого ыйгарым укуктуу жалгыз орган катары, өз чечимдеринде тигил же бул укуктук жөнгө салуунун маңызын жана табиятын ырааттуу түрдө ачып берет. Материалдык жана процессуалдык укук ченемдеринин конституциялык маанисин аныктоо, аларды түшүнүүдөгү аныксыздыкты жоюу менен, Конституциялык сот укуктук мейкиндиктин биримдигин түзөт жана ченем жаратууда жана укук колдонууда Конституциянын үстөмдүгүн камсыз кылат.

Өлкөдөгү конституциялык мыйзамдуулуктун абалынын негизги көрсөткүчү укук колдонуунун сапаты болуп саналат. Конституциялык эмес ченемдик укуктук актыларды колдонуу, Конституцияны жана конституциялык көзөмөл органынын чечимдерин этибарга албоо конституциялык укук тартибин бузат, укуктук жана адилеттүү коомдун кепилдиктерин жокко чыгарат, адамды анын укуктарын жана эркиндиктерин натыйжалуу коргоодон ажыратат. Дал ошондуктан укук колдонуу учурунда конституциялык талаптарды толугу менен сактоо, анын ичинде Конституциялык соттун укуктук позицияларын так сактоо, ошондой эле анын чечимдеринде камтылган, укук колдонуучуга багытталган башка көрсөтмөлөрдү аткаруу биринчи кезектеги мааниге ээ.

Конституцияда камтылган адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери жөнүндөгү жоболор, ошондой эле уюштуруучулук, жөнгө салуучулук, коргоочулук жана башка конституциялык белгилөөлөр Конституциялык соттун актыларында алардын, Баш мыйзамда түптөлгөн баштапкы максатынын көз карашынан алганда деталдуу конкреттештирүүгө жана айкындуулукка ээ болот. Ушундан улам, конституциялык көзөмөл органынын чечимдери мыйзам чыгаруучу жана укук колдонуучулар үчүн багыт болуп калат, алардын ишмердүүлүгүн конституциялык баалуулуктарга жана принциптерге негизделген максаттарга жетүүгө багыттайт.

Ушуга байланыштуу конституциялык сот адилеттигин жүзөгө ашыруу мамлекеттик институттардын функцияларынын арасында өзгөчө орунду ээлейт, анткени ал мамлекеттик бийликке конституциялык жактан текшерилген, системалуу, укуктук жана болжолдуу мүнөз берет. Конституциялык контролдоо функциясын мындай ишке ашыруу, биринчи кезекте, ченемдик укуктук актыларды конституциялык эмес деп таануу аркылуу жүзөгө ашырылат, бул Конституциянын түздөн-түз колдонулушун жана анын жоболоруна карама-каршы келген укуктук ченемдерди жоюуну камсыз кылат (2014-жылдын 15-январы, 2014-жылдын 24-сентябры, 2022-жылдын 30-ноябры, 2023-жылдын 18-январы, 2023-жылдын 19-апрели).

Мындай юридикалык кесепет – Конституциялык соттун тиешелүү чечими чыккан учурдан тартып, Конституцияга карама-каршы келет деп таанылган ченемдер Кыргыз Республикасынын бардык аймагында

юридикалык күчүн жоготот дегенди билдирет. Башкача айтканда, мындай чечимдер Конституциянын өзүнүн юридикалык күчүнө өлчөмдөш жогорку юридикалык күчкө ээ, анткени алар анын атынан кабыл алынат жана өлкөнүн укуктук тутумунда анын үстөмдүгүн камсыз кылууга багытталган. Алар укуктун бардык субъекттери – соттор, тергөө жана алдын ала тергөө органдары, прокуратура, адвокатура жана башка мамлекеттик органдар тарабынан тиешелүү өзгөртүүлөр колдонуудагы мыйзамдарга киргизилгендигине же киргизилбегендигине карабастан, кынтыксыз жана милдеттүү түрдө аткарылууга тийиш. Конституциялык соттун укуктук позицияларынан кандайдыр бир четтөөгө же аларды альтернативдүү чечмелөөгө жол берилбейт.

Бул укуктук позициялар ченемдик жөнгө салууда боштуктарды, аныксыздыкты жана коллизияларды четтетүү функциясын аткарат, ошондой эле укук колдонуу практикасында каталардан жана четтөөлөрдөн арылууга багытталган. Тактап айтканда колдонуудагы укук ченеми катары тикелей колдонууга жатат.

Алсак, Конституциянын 97-беренесине жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 52-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, Конституциялык сот тарабынан мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын же алардын жоболорунун конституциялык эместиги аныкталса, алардын Кыргыз Республикасынын аймагында колдонулушу жокко чыгарылат, ошондой эле конституциялык эмес деп табылган мыйзамдарга же алардын жоболоруна негизделген башка ченемдик укуктук актылардын колдонулушун жокко чыгарат. Алар ылайык келтирилгенге же жокко чыгарылганга чейин түздөн-түз Конституция жана Конституциялык соттун чечимдери колдонулат.

Демек, КЖПКга, ЖПКга өзгөртүүлөрдүн формалдуу киргизилбегени укук колдонуучуларды Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечиминде баяндалган укуктук позицияларын так сактоо милдетинен бошотпойт. Мындай позицияларды этибарга албоо укук колдонуу практикасынын бир түрдүүлүк принцибин бузат, сот адилеттигине болгон ишенимди жырат, Конституциянын үстөмдүгү жана түздөн-түз колдонуу принцибин бузат.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 3-майындагы Чечиминде билдирилген укуктук позициялар укук колдонуу практикасы үчүн юридикалык жактан милдеттүү көрсөтмөлөрдү гана билдирбестен, ошондой эле конституциялык укук тартибин бекемдөөнүн система түзүүчү фактору болуп саналат.

Конституциялык соттун укуктук позициялары чечим кабыл алынган конкреттүү иштин алкагы менен гана чектелбестигин өзгөчө белгилей кетүү керек. Алардын аракети тиешелүү кайрылуунун негизин түзгөн жагдайларга жана юридикалык коллизияларга гана эмес, ошондой эле келип чыгуу убактысына жана катышуучулардын чөйрөсүнө карабастан, маңызы боюнча бардык окшош укуктук мамилелерге да жайылтылат. Укуктук позициялардын мындай табияты конституциялык сот өндүрүшүнүн коомдук-укуктук мүнөзү

жана мамлекеттик бийлик органдарынын тутумундагы Конституциялык соттун өзгөчө орду менен шартталган.

Укуктук позициялардын дал ушундай универсалдуу юридикалык табиятынын аркасында, Конституциялык сот укуктук системанын туруктуулугун жана болжолдуулугун камсыздайт, конституциялык ченемдерди түшүнүүдөгү үзгүлтүктөрдү жоюп, аларды колдонуунун бүтүн доктринасын түзөт. Муну менен конкреттүү укуктарды жана эркиндиктерди коргоо гана эмес, укук колдонуунун бардык субъекттери үчүн милдеттүү болгон конституциялык укук тартибинин жалпы стандартын бекитүүгө жетишилет.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 38, 48, 49-беренелерин, 52-беренесинин 1-бөлүгүн, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Регламентинин 104-пунктунун 6-пунктчасын, 110-1-пунктун жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 3-майындагы Чечими колдонуудагы укуктун булагы катары милдеттүү жана түздөн- түз колдонула тургандыгы түшүндүрүлсүн.

2. Кылмыш-жаза ишин реабилитациялабай турган негиздер боюнча кыскартууга жол берген кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын ченемдери колдонулбайт, ал эми кыскартылган иш, эгерде анын жыйынтыгы башка сот өндүрүшүндөгү башка иш үчүн, анын ичинде жаңыдан ачылган жагдайлар боюнча ишти кайра кароо үчүн негиз катары юридикалык мааниге ээ болсо, кайра жандандырылууга тийиш.

3. Ушул Токтом, Конституциялык соттун 2023-жылдын 3-майындагы Чечиминин расмий түшүндүрмөсүн камтуучу катары кол коюлган учурдан тартып анын ажырагыс бөлүгү болуп калат.

4. Чечим акыркы жана даттанууга жатпайт, жарыяланган учурдан тартып күчүнө кирет, бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бардык аймагында аткарылууга тийиш.

5. Бул Чечим мамлекеттик бийлик органдарынын расмий басылмаларында, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын
28-ноябрындагы № 16-П токтому менен бекитилген Кыргыз
Республикасынын Конституциялык сотунун аппараты жөнүндө жобого
өзгөртүү киргизүү тууралуу**

ТОКТОМУ

№ 09-П

2025-жылдын 19-сентябры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 4-беренесинин 2-бөлүгүн, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин 2024-жылдын 5-июнундагы № 137 Жарлыгы менен бекитилген 2025-2030-жылдарга Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы аракеттенүү боюнча мамлекеттик стратегияны ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планынын 5-главасынын 1-пунктунун 2-пунктчасын жетекчиликке алып,

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 28-ноябрындагы № 16-П токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун аппараты жөнүндө жобого төмөнкүдөй өзгөртүү киргизилсин:

– 14-пункттун 2-пунктчасында “жүзөгө ашыруусу” деген сөздөрдөн кийин “, кызыкчылыктардын кагылышуусун болтурбоо, ошондой эле коррупцияны алдын алуунун ички системасынын иштөөсүн уюштуруу жана камсыздоо боюнча чаралар көрүлбөгөндүгү” деген сөздөр менен толукталсын.

2. Ушул токтом кабыл алынган күндөн тартып күчүнө кирет.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**“Бир Дүйнө – Кыргызстан” коомдук бирикмесинин Кыргыз
Республикасынын судьялар коллегиясынын 2025-жылдын
19-сентябрындагы аныктамасына даттануусу боюнча**

ТОКТОМУ

№ 10-П

2025-жылдын 16-декабры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу – Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы Б.К. Мырзаканованын катышуусунда, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн жетекчиликке алып, “Бир Дүйнө – Кыргызстан” коомдук бирикмесинин Кыргыз Республикасынын судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 19-сентябрындагы аныктамасына даттануусун сот отурумунда карап чыкты.

Т.А. Исмаилованын өтүнүчү боюнча даттанууда келтирилген жүйөлөрдү жана материалдарды изилдеп чыгып, судья-баяндамачы Л.Ч. Жолдошеванын маалыматын угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТАПТЫ:

2025-жылдын 19-августунда Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 27-августундагы №518 “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамын ишке ашыруу боюнча чаралар жөнүндө” токтомунун (мындан ары – Токтом), ошондой эле Чет өлкөлүк өкүлдүн функцияларын аткарып жаткан коммерциялык эмес уюмдардын реестрин жүргүзүү жана алардын ишине текшерүү жүргүзүү тартиби жөнүндө жобонун (мындан ары – Жобо) 36-40-пункттарынын Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 23-беренесинин 2,3-бөлүктөрүнө, 24-беренесинин 2-бөлүгүнө, 36-беренесине, 37-беренесинин 4-бөлүгүнө, 91-беренесинин 1-бөлүгүнүн 11-пунктуна, 105-беренесинин 2-абзацына ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө “Бир Дүйнө – Кыргызстан” коомдук бирикмесинин кайрылуусу келип түшкөн.

Кайрылууда талашылып жаткан Токтом милдеттүү коомдук талкуу өткөрүлбөстөн кабыл алынгандыгы, бул коммерциялык эмес уюмдарды

республикалык маанидеги чечимдерди кабыл алууга катышуу укугунан ажыраткандыгы көрсөтүлгөн.

Арыз ээси, Токтом анын конституциялык укуктарын бузат деп эсептейт, анткени ал бийликтин аткаруу органдарына “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 17-1-беренесинин чегинен сырткары ыйгарым укуктарды берет жана, тиешелүү түрдө, укуктук аныктык принцибин, ошондой эле Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын (мындан ары – ЖСУП) 22-беренесинин биригүү эркиндигине кепилдик берген жобосун бузат.

Аталган Токтом жогоруда көрсөтүлгөн негиздер боюнча арыз ээси тарабынан жалпы юрисдикциядагы соттордо талашылган. Биринчи инстанциядагы соттун чечими менен административдик доо арызды канааттандыруудан баш тартылган, апелляциялык инстанция аны өзгөртүүсүз калтырган, ал эми кассациялык инстанция төмөн турган соттордун соттук актыларын күчүндө калтырган.

Кайрылуунун автору, Кыргыз Республикасында мыйзам алдында жана сот алдында бардыгынын бирдейлигин бир мааниде эмес чечмелөөгө жана ар кандай колдонууга жол берген ченемдер бар болгондо, камсыз кылуу мүмкүн эмес деп белгилейт.

Өз позициясын ырастоодо арыз ээси БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин №34 (Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакттын, мындан ары – ЖСУЭПтин 19-беренеси) жана №37 (ЖСУЭПтин 21-беренеси) Жалпы тартиптеги эскертүүлөрүнө таянат, ага ылайык адам укуктарын чектөөлөр так туюндурулууга тийиш, алдын ала айтууга мүмкүн болгудай жана бийлик органдарына чексиз дискрециялык ыйгарым укуктарды бербеш керек. Мындай мамилени ЖСУЭПтин 22-беренесиндеги ассоциациялардын эркиндигин жөнгө салууга да колдонсо болот.

Жогоруда көрсөтүлгөн ченемдерден мамлекеттик органдар жүргүзүүчү контролдоо-көзөмөлдөө жол-жоболору мыйзамдуулуктун, укуктук аныктыктын, укук ченемдүү максаттын жана өлчөмдөштүктүн конституциялык критерийлерине ылайык келүүгө тийиш экендиги келип чыгат. Текшерилүүчү субъекттерге карата коюлуучу талаптар мыйзамдуу максатка жетүү үчүн зарыл болгон өлчөмдө гана жол берилиши керек жана алардын учурдагы ишине зарыл болгондон ашыкча кийлигишпеши керек. Тактап айтканда, талап кылынуучу документтер текшерүүнүн предмети менен байланыштуу болууга тийиш, мурда берилген документтерди кайталабашы жана ачык жеткиликтүүлүктө болбошу керек. Мыйзам боюнча милдеттүү түрдө ээ болууга тийиш болбогон документтерди уюмдан талап кылууга же текшерүүчү органдын талабы боюнча жаңы документтерди түзүүгө тыюу салынат. Аткаруу мөөнөттөрү акылга сыярлык болууга тийиш жана ченемдик жактан бекитилип, аларды өзүм билемдик менен кыскартылышына жол берилбеш керек.

Арыз ээсинин пикири боюнча Жобонун 36-40-пункттары белгиленген талаптарга жооп бербейт, алар бир уюмду каалаган билдирүүлөр боюнча, анын ичинде анонимдүү билдирүүлөр боюнча чексиз санда текшерүүгө жол берет, талаптарды аткаруу үчүн өтө кыска мөөнөттөрдү белгилөөгө мүмкүндүк берет жана мурда берилген же жалпыга жеткиликтүү документтерди кайталап талап кылууга жол берет.

Арыз ээси, ошондой эле Министрлер Кабинети прокуратура органдарынын ыйгарым укуктарын мыйзамсыз түрдө кеңейтти деп эсептейт. Алсак, Жобонун 37-пунктунун төртүнчү абзацында коммерциялык эмес уюмдардын саясий ишке катышуусу менен байланышкан маселелер боюнча корутунду берүү үчүн прокуратура органдарына жөнөтүү каралган.

Конституциянын 105-беренесине ылайык, прокуратура органдары кылмыш куугунтуктоосун жүзөгө ашырат, соттук териштирүүгө катышат, соттук чечимдердин аткарылышын көзөмөлдөйт жана конституциялык мыйзамда каралган башка ыйгарым укуктарды аткарат. “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 2-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пункту мамлекеттик органдар жана иши мамлекеттик жана жергиликтүү бюджеттен каржыланган юридикалык жактар тарабынан мыйзамдардын сакталышына прокурордук көзөмөлдүн предметине чектөө киргизет. Мындай каржылоону албаган коммерциялык эмес уюмдар, тиешелүү түрдө, прокурордук көзөмөлдүн объектилерине кирбейт. Аталган мыйзамдын 3-беренесинин 2-бөлүгүндө прокуратурага мыйзамдарда каралбаган функцияларды жүктөөгө тыюу салынган.

Прокуратура атайын статуска ээ мамлекеттик бийлик органы болуп саналгандыктан, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети ага жаңы ыйгарым укуктарды, анын ичинде консультативдик укуктарды бере албайт.

Арыз ээси ошондой эле, Токтом мыйзам алдындагы ченемдик укуктук акт болгондуктан жарандардын жана уюмдардын укуктарын чектейт, бул Конституциянын 23-беренесинин 3-бөлүгүнө карама-каршы келет деп белгилейт.

Жогоруда айтылгандарды эске алып, арыз ээси талашылып жаткан ченемдерди Конституцияга карама-каршы келет деп табууну өтүнгөн.

Конституциялык соттун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 19-сентябрындагы аныктамасы менен “Бир Дүйнө – Кыргызстан” коомдук бирикмесинин кайрылуусун кароого кабыл алуудан баш тартылган.

Бул аныктамада арыз ээсинин Токтом милдеттүү коомдук талкуусуз кабыл алынгандыгы жөнүндөгү жүйөлөрүнө карата, Конституциялык соттун 2025-жылдын 19-февралындагы Токтомунда билдирилген укуктук позициясына ылайык, Конституциялык сот мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү иштерди кароодо, ченемдик укуктук актынын же анын элементинин мазмундук бөлүгүн текшерүү менен бирге, ченем жаратуучу органдын ыйгарым укуктуулугун, анын талаштуу ченемдик укуктук актыны кабыл алуу жана күчүнө киргизүү тартибине карата конституциялык жана мыйзамдык талаптарды сакташын текшерүүнү камтыган формалдуу контролдоону жүзөгө ашырат деп белгиленген.

Формалдуу контролдоо материалдык контролдоонун алкагында, башкача айтканда, ченемдик укуктук актынын же анын айрым жоболорунун мазмунунун конституциялуулугун кароо учурунда жүргүзүлөт, бул Конституциялык сот ченемдик укуктук актыны кабыл алуу процессин өзүнчө алганда текшербейт дегенди билдирет. Ал аны конституциялык өндүрүшкө

кабыл алынган, талашылып жаткан актынын конституциялуулугуна жүргүзүлгөн жалпы талдоонун бир бөлүгү катары гана баа берет.

Судьялар коллегиясы, ошондой эле Министрлер Кабинетинин прокуратура органдарынын ыйгарым укуктарын кеңейтүү боюнча арыз ээсинин пикирин негизсиз деп эсептейт.

“Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 2-беренесинде көрсөтүлгөн прокуратуранын функционалдык багытына ылайык, прокуратура мыйзамдын үстөмдүгүн, мыйзамдуулуктун биримдигин жана чындалышын, ошондой эле инсандын, коомдун жана мамлекеттин мыйзам менен корголуучу кызыкчылыктарынын корголушун камсыз кылуучу мамлекеттик орган болуп саналат.

Прокуратуранын мамлекеттик органдар системасында ээлеген өзгөчө ордун, бийлик бутактарынын бөлүнүшүнүн механизмдеги анын обочо тургандыгын эске алуу менен, Конституция, мыйзамдар жана башка ченемдик укуктук актылар ага көзөмөлдөө функцияларын; мыйзамда белгиленген учурларда мамлекеттин жана жарандын кызыкчылыктарын билдирүүнү; мамлекеттик айыптоочунун функцияларын; мамлекеттик органдардын кызмат адамдарына карата кылмыш куугунутугун ишке ашырууну; ошондой эле “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамда жана Кыргыз Республикасынын башка ченемдик укуктук актыларында каралган башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырууну жүктөгөн.

Прокуратура органдары бул ыйгарым укуктарды мамлекеттик бийлик органдарынан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан, коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдардан көз карандысыз жана Кыргыз Республикасынын Конституциясына, ченемдик укуктук актыларына жана мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерге ылайык жүзөгө ашырат (“Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 3-беренеси).

Прокуратуранын ыйгарым укуктарын атайын конституциялык мыйзам менен аныктоо жөнүндөгү шилтемени камтыган Конституциянын 105-беренесинин укуктук конструкциясын эске алуу менен, “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 2-беренесинин 8-пункту анын башка ченемдик укуктук актыларда да каралган башка ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруусун карайт.

Тактап айтканда, Жобонун 37-пунктунун 4-абзацында коммерциялык эмес уюмдардын саясий ишке катышуу учурундагы ишмердүүлүгүнүн өздөрүнүн уставдык максаттарына шайкештигин, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын башка талаптарын аткаруусун баалоо менен байланышкан маалыматты корутунду берүү үчүн прокуратура органдарына жөнөтүү каралган.

Ченемдик укуктук актыда каралган, көрсөтүлгөн жөнгө салуу мыйзам үстөмдүгүн камсыз кылуу, мыйзамдуулуктун биримдигин жана бекемделишин,

инсандын, коомдун жана мамлекеттин мыйзам тарабынан корголуучу кызыкчылыктарын коргоо алкагында прокуратурага берилген маалыматка укуктук баа берүү милдетин белгилейт, бул “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 2-беренесине ылайык келет.

Жогоруда көрсөтүлгөн тыянактардын негизинде судьялар коллегиясы талашылып жаткан ченемдердин Конституциянын талаптарына ылайык келеби деген маселеде аныксыздыкты тапкан жок, бул өз кезегинде конституциялык сот өндүрүшүнө кайрылууну кабыл алуудан баш тартууга негиз болгон.

Судьялар коллегиясынын аныктамасына макул болбостон, “Бир Дүйнө – Кыргызстан” коомдук кыймылынын атынан анын жетекчиси Т.А. Исмаилова 2025-жылдын 27-октябрында Конституциялык сотко даттануу менен кайрылган.

Ал судьялар коллегиясынын анын өтүнүчүн өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуусун мыйзамсыз жана негизсиз, жана төмөнкү себептер боюнча жокко чыгарылууга тийиш деп эсептейт.

Т.А. Исмаилованын пикири боюнча, ал укуктук аныксыздыктын бар экендиги жөнүндө аргументтөө менен жетиштүү жүйөлөрдү келтиргендигине карабастан, судьялар коллегиясы анын кайрылуусун формасы жана мазмуну “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 27 жана 30-беренелеринин талаптарына ылайык келбейт деген себеп менен кабыл алуудан баш тарткан, бул аталган конституциялык Мыйзамдын 49-беренесинин 10-бөлүгүн бузат.

Арыз ээси, анын өтүнүчүндөгү Кыргыз Республикасынын прокуратурасынын ыйгарым укуктарынын кеңейтилишинин конституциялык эместиги жөнүндө бөлүгүндө, судьялар коллегиясы талашылып жаткан Токтомдун жана Жобонун Конституциянын 105-беренесине шайкештигин белгилегенин тастыктайт.

Муну менен, анын пикири боюнча, судьялар коллегиясы өтүнүчтү кабыл алуудан баш тартуу жөнүндө чечимди чыгарууда иш жүзүндө маңызы боюнча ишти кароо менен өз ыйгарым укуктарынан аша чапкан.

Ошондой эле даттанууда судьялардын Конституциялык соттун мурда кабыл алынган 2025-жылдын 19-февралындагы токтомуна шилтеме жасоосу туура эмес экендиги көрсөтүлгөн, анткени ал Министрлер Кабинетинин коомдук талкуу өткөрүүдөн баш тартуусунун конституциялуулугу жөнүндө маселени чечпейт.

Т.А. Исмаилова, Конституциялык соттун судьялар коллегиясы тарабынан талашылып жаткан Жобонун 36-40-пункттарынын укуктук аныктык жана бир маанилүүлүк конституциялык жана эл аралык-укуктук талаптарынын бузулушу талашылган арыз ээсинин өтүнүчүнүн бөлүгүнө карата эч кандай комментарий бербегендигине өзгөчө көңүлдү бурат.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, кайрылуунун субъектиси судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 19-сентябрындагы аныктамасын

жокко чыгарууну жана анын өтүнүчүн конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алууну, ошондой эле арызды анын катышуусунда кароону суранган.

Мындан тышкары, 2025-жылдын 13-ноябрында арыз ээси судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 19-сентябрындагы аныктамасына даттанууну кароого уюмдун өкүлүнүн катышуусун камсыздоону суранып, кошумча өтүнүч берген.

Арыз ээси кабыл алынган Мыйзам жана андан кийинки жөнгө салуулар коммерциялык эмес уюмдардын ишмердүүлүгүнө карата дискредитациялоочу мүнөзгө ээ экендигин, чет өлкөдөн каржылоо алган бейөкмөт уюмдар үчүн дискриминациялык талаптарды киргизип, анын ичинде “Бир Дүйнө – Кыргызстан” уюмунун ишмердүүлүгүнө таасир этүүчү күчөтүлгөн контролдоо режимин түзөөрүн көрсөткөн. Арыз ээсинин пикири боюнча, бул Конституция менен кепилденген биригүү, сөз эркиндиги жана коомдук турмушка катышуу укуктарын жүзөгө ашырууда чектөөлөргө алып келет, өнөктөштөрдүн жана донорлордун уюмга болгон ишенимин кетирет, укук коргоочуларды куугунтуктоо тобокелдигин күчөтөт жана алардын дарегине карата каралоо жана коркутуу өнөктүгүн жаратат.

Берилген өтүнүчтө БУУнун эл аралык стандарттарына жана эл аралык практикага шилтемелер камтылган, аларда бейөкмөт уюмдар жөнүндөгү мыйзамдарды укук коргоо уюмдарына кысым көрсөтүү куралы катары колдонууга жол берилбестиги, ошондой эле мындай уюмдарды “чет элдик агенттер” же башкача дискредитациялоо формалары катары ачык белгилөөгө жол берилбестиги баса белгиленет. Мыйзамдык жаңы киргизүүлөрдүн укук коргоочулардын коопсуздугуна тийгизген таасири, анын ичинде коркутуу, куугунтук өнөктүктөрү жана ресурстарга жеткиликтүүлүктүн чектелиши учурларын да эске алуу менен белгиленген.

Укуктук аныксыздыктын бар экендиги жөнүндөгү жүйөлөр боюнча Т.А. Исмаилова талашылып жаткан жөнгө салуу бейөкмөт уюмдардын мамлекеттик стратегияларды иштеп чыгууга катышуу деңгээлин төмөндөтүп, мамлекеттик органдардын укук коргоо уюмдары менен кызматташуудан баш тартуусуна алып келерин, эл аралык гранттарга жетүүгө тоскоол болорун, адам укуктарын коргоого багытталган долбоорлорду ишке ашыруу үчүн коркунуч жаратарын өзгөчө белгилейт. Ал ошондой эле уюмдар жана жарандар куугунтуктан чочуп, өз укуктарын ишке ашыруудан карманган “муздоо эффектисине” көңүлдү бурат.

Буга байланыштуу ал кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуу жөнүндөгү судьялар коллегиясынын аныктамасына берилген даттанууну кароо боюнча Конституциялык соттун 2025-жылдын 27-октябрындагы отурумуна анын катышуусун камсыз кылууну өтүнгөн. Арыз ээлерине Кыргыз Республикасынын жарандарынын коомдук турмушка катышуу жана адам укуктарын коргоо боюнча конституциялык укугун ишке ашыруу үчүн жүйөлөрүн жана аргументтерин билдирүүгө мүмкүнчүлүк берүү сот процессинин ачыктык жана адилеттүүлүк принциптерин ишке ашырууга гана эмес, ошондой эле Кыргыз Республикасынын укуктун үстөмдүгүн жана адам укуктары жаатындагы эл аралык милдеттенмелерин урматтаган

демократиялык мамлекет катары эл аралык имиджин бекемдөөгө өбөлгө түзөт.

Конституциялык сот арыз ээсинин жүйөлөрүн жана судьялар коллегиясынын кайрылууну кабыл алуудан баш тартуусунун негиздерин талкуулап, төмөнкүдөй тыянакка келди.

Конституциялык сот тарабынан конституциялык сот адилеттигине жетүүнүн жогорку деңгээли ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугунун презумпциясы принцибин этибарга албай, ар кандай жүйө менен Конституциялык сотко кайрылууга мүмкүнчүлүк берет дегенди билдирбестигин бир нече жолу баса белгиленген. Муну эске алуу менен мыйзам тарабынан кайрылуунун формасына, мазмунуна жана негиздемесине талаптар белгиленген. Бул талаптар жетиштүү негиздерсиз жана объективдүү тастыкталган укуктук аныксыздык жок конституциялык өндүрүштү козгоого жол бербөөгө багытталган.

Даттанууну кароодо, Конституциялык сот судьялар коллегиясынын аныктамасын кайрылууда баяндалган жүйөлөрдүн чегинде, ошондой эле коллегиянын тыянактарын төгүндөөгө багытталган аргументтерди эске алуу менен кайра карайт.

1. Арыз ээсинин конституциялык сот өндүрүшүнө кайрылууну кабыл алуудан судьялар коллегиясынын баш тартуусунун мыйзамсыздыгы жөнүндөгү жүйөлөрү, анын ичинде “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 3-бөлүгүнүн 1-пунктун колдонуунун негизсиздиги жана 49-беренесинин 10-бөлүгүн бузуу тууралуу жүйөлөрүнө карата төмөнкүлөр белгиленет.

Көрсөтүлгөн жүйөлөргө баа берүүдө, Конституциялык сот, аталган конституциялык Мыйзам менен белгиленген судьялар коллегиясы тарабынан кайрылууларды алдын ала кароо тартиби бул баскычка өз алдынча процессуалдык мүнөз берээрин эске алат. Бул баскычта судьялар коллегиясы ишти маңызы боюнча карабайт, бирок кайрылуу аталган конституциялык Мыйзамдын 27-беренесинин талаптарына жооп береби, башкача айтканда, конституциялык өндүрүштү козгоо үчүн зарыл болгон укуктук аныксыздыктын жүйөлүү негиздери камтылганбы, ошону текшерет.

Судьялар коллегиясынын аныктамасынын мазмунунан көрүнүп тургандай, кайрылууну кабыл алуудан баш тартуу кайрылуунун формалдуу кемчиликтери менен эмес, арыз ээсинин келтирген жүйөлөрү объективдүү тастыкталган укуктук аныксыздыктын бар экендигин аныктоого мүмкүндүк бербейт жана талашылып жаткан жоболордун конституциялуулугунан айкын күмөндүүлүктү жаратпайт деген тыянак менен шартталган. Судьялар коллегиясы арыз ээсинин өз талаптарын талашылып жаткан ченемдердин жөнгө салуучу таасири Конституция менен кепилденген адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерине кандай таасир эткенин көрсөткөн укуктук мүнөздөгү жүйөлөр менен аргументтөө милдетине түздөн-түз көрсөткөн.

Ошол эле учурда судьялар коллегиясынын аныктамасында кайрылуунун ар бир жүйөсүн деталдуу талдоо же конституциялык Мыйзамдын

27-беренесинин конкреттүү жоболоруна түздөн-түз шилтеме берүүнүн жоктугу өзүнчө алганда аталган конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 3-бөлүгүнүн 1-пунктун туура эмес колдонулушу жөнүндө далилдебейт. Бул ченем судьялар коллегиясына алдын ала текшерүүнүн бардык элементтерин милдеттүү түрдө санап отурбастан, кайрылуунун жол берилүү критерийлерине ылайык келүүсүнө жалпы баа берүүгө укук берет.

Конституциялык сот, ошондой эле “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 49-беренесинин 10-бөлүгүнүн жоболору судьялар коллегиясына кайрылууну кабыл алуу стадиясында анын жүйөлөрүнө маңызы боюнча толук баа берүү милдетин жүктөбөй тургандыгын белгилейт. Кайрылууну кабыл алуудан баш тартуунун жүйөлүүлүгү жөнүндөгү талап кайрылууда коюлган конституциялык-укуктук маселелерди чечүүнү эмес, мындай баш тартуунун процессуалдык негиздерин көрсөтүүнү болжойт.

Ошентип, судьялар коллегиясынын талашылып жаткан ченемдердин конституциялуулугунан айкын күмөн саноого негиз жоктугуна жана укуктук аныксыздыктын жетишсиз аргументтелишине негизделген, кайрылууну конституциялык сот өндүрүшүнө кабыл алуу мүмкүн эместиги жөнүндөгү тыянагы конституциялык Мыйзам менен ага берилген ыйгарым укуктардын чегинен чыкпайт жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 49-беренесинин 10-бөлүгүн бузуу катары каралышы мүмкүн эмес.

2. Арыз ээсинин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 19-февралындагы Токтомуна судьялар коллегиясынын туура эмес шилтеме бергендиги жөнүндө, ошондой эле ишти чечүүнүн чектерин аныктаган “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту, арыз ээсинин пикири боюнча, ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун формалдуу контролдоону материалдык контролдоо менен байланыштырбайт деген жүйөсү боюнча Конституциялык сот төмөнкү тыянакка келди.

Судьялар коллегиясы кайрылууну кабыл алуудан баш тартуу менен талашылып жаткан Токтомду жана ал тарабынан бекитилген Жобону кабыл алууда милдеттүү түрдө коомдук талкуу жүргүзүлбөгөндүгү жөнүндө арыз ээсинин жүйөсүнө жооп берүүдө Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 19-февралындагы Токтомуна шилтеме жасаган, анда Конституциялык соттун бирдиктүү конституциялык контролдоо процессинин алкагында ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугун формалдуу жана материалдык контролдоонун өз ара байланыштуулугу жөнүндө укуктук позициясы берилген.

Бул укуктук позиция судьялар коллегиясы тарабынан мыйзам ченемдүү колдонулган, анткени ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу тартиби боюнча алардын конституциялуулугун формалдуу контролдоого гана тиешелүү болгон жүйөлөр, эгерде алардын талашылып жаткан ченемдик жөнгө салуунун материалдык аспектиси менен шартталгандыгы жана таасири тастыкталбаса, конституциялык сот өндүрүшүнө кайрылууну

кабыл алуу үчүн жетиштүү деп таанылышы мүмкүн эмес болчу.

Конституциялык сот, мындай ыкма судьялар коллегиясынын кароосунун натыйжасы эмес экендигин белгилейт, анткени ал “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин талаптарынан түздөн-түз келип чыгат, ал иштин чечүү чектерин аныктоо менен ченемдик укуктук актынын конституциялуулугун анын мазмуну, формасы, ошондой эле кабыл алуу, кол коюу, жарыялоо жана күчүнө кирүү тартиби боюнча текшерүүнү императивдүү түрдө белгилейт. Конституциялык контролдоонун саналып өткөн элементтери текшерүүнүн бирдиктүү, ажырагыс предметин түзөт жана көрсөтүлгөн ченемди мааниси боюнча алардын бири-биринен тышкары, автономдуу, обочолонгон колдонулушун болжолдобойт.

Көрсөтүлгөн ченемдик талаптын мааниси жана арналышы Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын 2020-жылдын 2-декабрындагы Чечиминде ачып көрсөтүлгөн, анда формалдуу контролдоо конституциялуулукту текшерүүнүн өз алдынча ыкмасы катары эмес, конституциялык контролдоонун зарыл бөлүгү болуп саналат, анткени ченем жаратуунун жол-жоболорун сактоо ченемдик укуктук актынын мыйзамдуулугунун шарты болуп кызмат кылат жана анын мазмуну менен конституциялык-укуктук кесепеттерин өз ара байланышта баалоого жатат.

Ушуга байланыштуу Конституциялык сот материалдык контролдоо ченемдик жөнгө салуунун мазмунун жана анын адамдын, жарандын конституциялык укуктары менен эркиндиктерине таасир этүү көз карашынан алганда Конституцияга ылайык келүүсүн баалоого багытталган деген негизге таянат. Формалдуу контролдоо, өз кезегинде, ченемдик укуктук актынын мыйзамдуулугунун шарты катары ченем жаратуунун белгиленген жол-жоболорунун сакталышын текшерүүгө багытталган жана аны кабыл алууда жол берилген жол-жоболук четтөөлөр укуктук жөнгө салуунун мазмунуна жана анын конституциялык жол берилишине таасир эткен же таасир этиши мүмкүн болгон бөлүгүндө гана конституциялык-укуктук мааниге ээ болот.

Ошентип, судьялар коллегиясынын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2025-жылдын 19-февралындагы Токтомуна шилтемеси “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинде белгиленген талаптын колдонулгандыгын чагылдырат жана кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуу жөнүндө маселени чечүүдө конституциялык контролдоонун чектерин туура түшүнүүсү жөнүндө айгинелейт.

Ушуга байланыштуу Конституциялык сот арыз ээсинин “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 17-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктуна шилтемеси, аталган ченемдик укуктук актылардын конституциялуулугуна формалдуу контролдоону материалдык контролдоо менен байланыштырбагандыгын тастыктоо катары негизсиз экендигин белгилейт. Бул ченем ишти маңызы боюнча чечүүнүн чектерин аныктайт жана кайрылуунун жол берилиши жөнүндө маселени чечүү стадиясында эмес, 17-берененин башка элементтери

менен системалуу өз ара байланышта кайрылууну өндүрүшкө кабыл алгандан кийин конституциялык сот өндүрүшүнүн алкагында колдонулууга жатат.

Дал ошондуктан алдын ала стадияда судьялар коллегиясы кайрылуунун жүйөлөрү ченемдик укуктук актыны кабыл алуу тартибинин формалдуу жагына гана багытталганбы же арыз ээси анын конституциялык укуктук маанисин негиздегенби, аныктоого милдеттүү болгон. Ченем жаратуу жол-жобосуна формалдуу түрдө макул эместиктин чегинен ашпаган жүйөлөр талашылып жаткан ченемдик укуктук актынын конституциялуулугунун презумпциясын жокко чыгарбайт.

Арыз ээсинин милдеттүү түрдө коомдук талкуунун өткөрүлбөгөндүгү жөнүндөгү жүйөсү боюнча көрсөтүлгөн укуктук позиция ченемдик укуктук актыны кабыл алуу жол-жобосунун бул элементи ченем жаратуу процессинин формалдуу аспектилерине таандык экендигин билдирет. Ал эми “Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө” Мыйзамдын 22-беренеси ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун коомдук талкуулоонун жалпы тартибин бекитет, ошол эле учурда мындай талкуу өткөрүлүүчү учурларды жана аны өткөрүү жөнүндөгү талаптар колдонулбай турган учурларды белгилейт. Муну менен мыйзам чыгаруучу ченем жаратуу жол-жобосунун стандартын түзүү менен коомдук талкууга шартсыз жана абсолюттук мүнөз бербейт, ал ченем жаратуу органынын кароо чектерин белгилейт, анын ишке ашырылышы ченемдик укуктук актынын мазмуну жана козголгон конституциялык укуктар менен эркиндиктер үчүн кесепеттердин келип чыгуусу жагынан бааланууга тийиш.

Андыктан, коомдук талкуунун өткөрүлбөгөндүгүнүн өзү эле, эгерде арыз ээси жол-жободон болжолдонгон четтөө конкреттүү конституциялык укуктарды жана эркиндиктерди козгогон ченемдик жөнгө салуунун материалдык маанилүү кемчилигине кандайча трансформацияланганын көрсөтпөсө, ченемдик укуктук актыны конституциялык эмес деп таануу үчүн жетиштүү негиз болуп саналбайт.

Иш жүзүндө арыз ээсинин бул бөлүктөгү жүйөлөрү Министрлер Кабинети тарабынан тандалган ченем жаратуу процессинин моделине жана мыйзам алдындагы жөнгө салууну даярдоого жарандык коом институттарынын катышуу деңгээли менен макул эместигин билдирүүгө чейин кыскарат. Бирок, ченем жаратуунун максатка ылайыктуулугунун жана сапаттуулугунун маселелерин козгогон мындай аргументтер коомдук саясат чөйрөсүнө кирет жана конституциялык укуктар менен эркиндиктер козголгондугун далилдеген, талашылып жаткан ченемдик укуктук актыны колдонууда иштин жагдайлары менен тастыкталган кесепеттери жок болгон учурда, конституциялык сот өндүрүшүнүн тартибинде чечилүүгө тийиш болгон конституциялык маселени түзбөйт.

3. Арыз ээсинин, судьялар коллегиясы Конституциянын 105-беренесине жана “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын жоболоруна таянуу менен кайрылуунун жол берилүүчүлүгүн текшерүү чегинен чыгып, иш жүзүндө маңызы боюнча ишти чечти деген жүйөсүнө байланыштуу Конституциялык сот төмөнкүлөрдү белгилейт.

Жогоруда белгиленгендей, аталган текшерүүнү жүргүзүүдө судьялар коллегиясы ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу жөнүндөгү маселени маңызы боюнча чечпейт, бирок арыз ээсинин жүйөлөрүн *prima facie* (биринчи караганда маңызы боюнча маселени чечпестен) талашылып жаткан жөнгө салуунун конституциялык жактан жол берилүүсүнө шек келтирүү жөндөмдүүлүгү жагынан баалайт.

Алсак, бул жүйөнү чечүүдө Конституциялык сот конституциялык контролдоо органынын 2014-жылдын 13-январындагы Чечиминде баяндалган укуктук позициясына таянат, ага ылайык прокуратура өз алдынча жана көз карандысыз мамлекеттик орган болуп саналат, анын конституциялык статусу ага жүктөлгөн функцияларды Конституция жана мыйзам тарабынан так аныкталган чекте ишке ашырууну алдын ала аныктайт. Ал прокуратура өз компетенциясынын чегинен чыкпастан, мыйзам чегинде, ага берилген мамлекеттик-укуктук функцияларын ишке ашыраарын, ошол эле учурда анын ыйгарым укуктарын ишке ашыруунун формалары жана механизмдери мыйзамдар менен конкреттештирилиши мүмкүн экендигин белгилеген.

Жогоруда белгиленгендерден улам, коммерциялык эмес уюмдардын саясий ишке катышуусуна байланыштуу маалыматты прокуратура органдарына тиешелүү корутунду берүү үчүн жөнөтүүнү караган Жобонун талашылып жаткан жоболору өзүнчө алганда прокуратуранын иш-аракеттеринин конституциялык түрдө бекитилген предметинин чегинен чыккандыгын далилдебейт жана коммерциялык эмес уюмдардын ишин контролдоонун жаңы түрүн түзүү боюнча айкын күмөндүүлүктү жаратпайт.

Өз кезегинде, “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзамдын 17-1-беренесин аткаруу үчүн кабыл алынган Жобонун талашылып жаткан жоболору мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын кайрылууларына ыйгарым укуктуу органдын жооп берүү тартибин жөнгө салат жана айрым маселелерди компетенттүү органдарга, анын ичинде прокуратура органдарына, өз функционалдык багытынын чегинде Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын сактоо маселелери боюнча корутунду алуу үчүн жөнөтүү мүмкүнчүлүгүн карайт.

Демек, талашылып жаткан ченемдик жөнгө салуунун мазмунунан бул белгиленген тартип прокуратура органдары үчүн коммерциялык эмес уюмдардын ишин контролдоо боюнча өз алдынча ыйгарым укук түзгөндүгү же Конституцияда жана “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамда бекитилген прокурордук көзөмөлдүн мазмунун өзгөрткөндүгү көрүнбөйт.

Ушуга байланыштуу судьялар коллегиясынын Конституциянын 105-беренесинин жана “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын жоболоруна кайрылуусу даттануунун өндүрүшкө кабыл алуу стадиясынын чегинен чыгып кеткендигин билдирбейт, анткени ал талашылып жаткан жоболор прокуратура органдарынын укуктук статусунун жана компетенциясынын конституциялык жана мыйзамдык моделине туура келеби жана арыз ээсинин жүйөлөрү тиешелүү ченемдик

жөнгө салуунун конституциялык жол берилгендигине шек келтире алабы же жокпу, ошону аныктоого багытталган.

4. Арыз ээсинин Жобонун 36-40-пункттарындагы укуктук аныктык жана бир маанилүүлүк талаптарынын бузулушу жөнүндө жүйөсү боюнча төмөнкүлөр белгиленген.

Арыз ээси, бул маселеде судьялар коллегиясы Жобонун 36-40-пункттарынын Конституциядан жана Кыргыз Республикасы катышуучу болгон эл аралык келишимдерден келип чыккан укуктук аныктык жана бир маанилүүлүк талаптарына дал келбестиги жөнүндө аргументтерине өз алдынча баа берген эмес, ошондой эле аларды колдонуунун мүмкүн болгон терс кесепеттери жөнүндөгү арыз ээсинин келтирген мисалдарын жокко чыгарган эмес деп тастыктайт.

Белгиленгендей, кайрылууга жол берүүчүлүктү текшерүү стадиясында судьялар коллегиясы талашып жаткан ченемдик укуктук актынын маңызы боюнча талдоо жүргүзбөйт, андыктан анын Конституцияга жана Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелерине укук колдонуунун мүмкүн болгон аспекттери жагынан шайкештигин баалабайт.

Арыз ээсинин текшерүүлөрдү анык эмес билдирүүлөрдүн негизинде жүргүзүү, текшерүүлөрдү бир нече жолу же бир эле учурда жүргүзүү, талаптарды аткаруунун өтө кыска мөөнөттөрүн белгилөө же текшерүү предметине тиешеси жок документтерди талап кылуу мүмкүнчүлүгү жөнүндөгү жүйөлөрү Жобонун потенциалдуу түрдө оор колдонулушу жөнүндөгү божомолго тиешелүү жана өзүнчө алганда 36-40-пункттардын ченемдик мазмунунда белгисиздиктин, карама-каршылыктын же ички шайкешсиздиктин бар экендиги жөнүндө далилдебейт.

Мында Жобонун 36-40-пункттары “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 17-1-беренесин аткаруу үчүн кабыл алынган жана өз алдынча ченемдик жөнгө салууну же мамлекеттик органдардын жаңы ыйгарым укуктарын түзбөйт, бирок мыйзамда каралган жооп кайтаруу механизм жол-жоболук жактан конкреттештирүүгө багытталган. Мындай ченемдик кайталоо жана деталдаштыруу укуктук аныксыздыктын булагы катары каралышы мүмкүн эмес.

Жогоруда баяндалган укуктук мамилени эске алуу менен, арыз ээсинин бул бөлүктөгү жүйөлөрү Жобонун 36-40-пункттарынын ченемдик мазмунун бир түрдүү эмес чечмелөөгө жол берет же ченемдин адресаттарына өздөрүнүн жүрүм-турумунун укуктук кесепеттерин алдын ала көрүүгө мүмкүндүк бербейт деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берүүчү аргументтерди камтыбайт, муну менен алардын ченемдик мазмунунда конституциялык жактан маанилүү укуктук белгисиздик байкалбайт.

Ошондуктан судьялар коллегиясынын аныктамасында арыз ээси тарабынан келтирилген укук колдонуунун гипотетикалык сценарийлеринин ар бирине деталдуу талдоо жүргүзүлбөгөндүгүнүн фактысы “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын талаптары бузулгандыгын далилдебейт жана кайрылуунун жол берилишин текшерүүнүн мыйзамсыздыгы же толук эместиги жөнүндө тыянак

чыгаруу үчүн негиз катары каралышы мүмкүн эмес.

Ушуга байланыштуу арыз ээсинин өтүнүчтүн көрсөтүлгөн бөлүгү кароого кабыл алынууга тийиш экендиги жөнүндөгү жүйөлөрү негизсиз болуп саналат.

5. Конституциялык сот, уюмдун өкүлүнүн отурумга катышуусун камсыз кылуу жөнүндө арыз ээсинин өтүнүчүнө карата, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 38-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуу же баш тартуу жөнүндө судьялар коллегиясынын аныктамаларына даттануулар жазуу жүзүндөгү процесс тартибинде каралаарын белгилейт. Конституциялык соттун 2022-жылдын 18-февралындагы токтому менен бекитилген Конституциялык соттун Регламентинин 103 жана 104-пункттарына ылайык, жазуу жүзүндөгү процесс аталган категориядагы иштер боюнча процесстин катышуучулары жок болгон учурда өткөрүлгөн отурум болуп саналат.

Конституциялык Мыйзамдын 33-беренесинин талаптарына ылайык тараптар, алардын өкүлдөрү, үчүнчү жактар, күбөлөр, эксперттер, котормочулар конституциялык сот өндүрүшүнүн катышуучулары болуп эсептелет. Мындан даттануу берген адамдар белгиленген маселе боюнча Конституциялык соттун отурумдарына катышууга укуксуз экендиги келип чыгат.

Ушуга байланыштуу арыз ээсинин же анын өкүлүнүн Конституциялык соттун отурумуна жеке катышуусунун зарылдыгы жөнүндө талаптар канааттандырылууга жатпайт.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн, 38, 48, 49-беренелерин жана 52-беренесинин 1-бөлүгүн жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Т.А. Исмаилованын Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 19-сентябрындагы аныктамасына даттануусу канааттандыруусуз калтырылсын.

2. Бул токтом акыркы болуп саналат, даттанууга жатпайт жана кол коюлгандан кийин күчүнө кирет.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Константин Владимирович Гушленконун Кыргыз Республикасынын
Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын
17-октябрындагы аныктамасына даттануусу боюнча**

ТОКТОМУ

№ 11-П

2025-жылдын 18-декабры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу Э.Ж. Осконбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К.Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы С.Ж. Самсалиеванын катышуусунда, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 30-беренесинин 5-бөлүгүн жетекчиликке алып, К.В. Гушленконун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 17-октябрындагы аныктамасына даттануусун соттук отурумда карап чыкты.

К.В. Гушленконун өтүнүчү боюнча даттанууда келтирилген жүйөлөрдү жана материалдарды изилдеп, судья-баяндамачы Ж.А. Шаршеналиевдин маалыматын угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТА П Т Ы:

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна 2025-жылдын 18-сентябрында К.В. Гушленконун Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин (мындан ары – ЖПК) 148-беренесинин 1-бөлүгүнүн ишке катышууга тартылбаган адамдардын сот актыларына даттанууга укук бербеген өлчөмдө Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесине ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Кайрылуудан жана ага тиркелген материалдардан 2025-жылдын 18-мартында К.В. Гушленкого кадастр тармагындагы ыйгарым укуктуу органдан алынган Бишкек шаарынын Ленин райондук сотунун 2023-жылдын 15-февралындагы аныктамасынын көчүрмөсүнүн негизинде камсыз кылуу чараларынын тартибинде объектерге, анын ичинде ага таандык мүлккө камак салынгандыгы белгилүү болгон.

Мында арыз ээси иш боюнча тарап болгон эмес, процессте катышууга тартылган эмес жана доо арызын камсыз кылуу маселеси карала тургандыгы жөнүндө кабарланган эмес.

Камак салынгандыгы жөнүндө маалыматты алгандан кийин, ал Бишкек шаардык сотуна жекече даттануу менен кайрылып, анда Бишкек шаарынын Ленин райондук сотунун ага таандык мүлккө камак салуу жолу менен доону камсыз кылуу бөлүгүндөгү аныктамасын жокко чыгарууну өтүнгөн. Даттануусун негиздөөдө ал Жарандык процесстик кодекстин 323-беренесинин 1 жана 3-бөлүктөрүнө шилтеме жасаган, аларда мыйзамдуу күчүнө кире элек соттук актыларга тараптар жана ишке катышкан башка адамдар, ошондой эле ишке тартылбаган адамдар, эгерде сот алардын укуктары жана милдеттери боюнча чечим кабыл алган болсо, апелляциялык тартипте даттанууга укуктуу экендиги белгиленген.

Апелляциялык инстанциядагы сот арызды канааттандырган эмес, анда ЖПКнын 148-беренесинин 1-бөлүгүнө ылайык, доону камсыз кылуу ошол эле сот тарабынан ишке катышкан адамдардын арызы боюнча гана жокко чыгарылышы мүмкүн экендиги белгиленген. Жарандык процесстик мыйзам ишке катышпаган адамдар үчүн коргоонун башкача механизмин – мүлктүн таандыктыгы боюнча талаш-тартышты доо өндүрүшү тартибинде кароону караштырат.

Сот, ошондой эле К.В. Гушленконун талаштуу жер тилкеси ага жеке менчик укугунда таандыктыгы жөнүндө жүйөлөрү апелляциялык тартипте кароого жатпайт деп белгилеген.

Кассациялык инстанция бул тыянактарга макул болуп, апелляциялык соттун аныктамасын өзгөртүүсүз калтырган. Ошентип, арыз ээси тиешелүү арыз менен кайрылуу укугун ишке катышкан адамдарга гана берүү менен доо арызды камсыз кылууну жокко чыгаруу тартибин жөнгө салуучу ЖПКнын 148-беренесинин 1-бөлүгүнүн жобосу камакка алынган мүлктүн ээлеринин ишке катышууга тартылганга чейин доо арызды камсыз кылууну жокко чыгаруу жөнүндө өтүнүч менен сотко өз алдынча кайрылуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат деп эсептеген.

Жогоруда баяндалгандарга таянып, К.В. Гушленко соттор тарабынан колдонулган ЖПКнын 148-беренесинин 1-бөлүгү аны Конституциянын 40-беренесинде каралган конституциялык укугунан иш жүзүндө ажыратты жана Конституциянын 61-беренесинин 1-бөлүгү менен кепилденген соттук коргоого болгон укугун ишке ашырууга тоскоолдук кылат деп эсептеген. Буга байланыштуу ал талашылып жаткан ченемди Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келбейт деп таанууну өтүнгөн.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 17-октябрындагы аныктамасы менен К.В.Гушленконун кайрылуусун өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартылган.

Аныктамада конституциялык сот өндүрүшүнүн укуктук формасы болуп ченемдик укуктук актылардын же алардын структуралык элементтеринин Конституциянын талаптарына ылайык келүүсүн текшерүү саналат, мында колдонуудагы укуктук жөнгө салуунун конституциялуулугуна күмөндүүлүктү тастыктаган укуктук мүнөздөгү ынандыраарлык жүйөлөр болушу керек деп белгиленген. Мында арыз ээсинин укуктук позициясы талашылып жаткан ченемдин жоболору менен тиешелүү конституциялык жоболордун ортосундагы логикалык жана мазмундук өз ара байланышты көрсөткөн аргументтерге негизделиши керек, мында бул жөнгө салуу конституцияда бекитилген укуктар менен

эркиндиктердин кандайча бузулушуна алып келерин көрсөтүү зарыл. Ошондой эле арыз ээсинин укуктук позициясы талашылып жаткан ченемдин жоболору менен тиешелүү конституциялык жоболордун ортосундагы логикалык жана мазмундук өз ара байланышты көрсөткөн аргументтерге негизделиши керек, мында бул жөнгө салуу конституцияда бекитилген укуктар менен эркиндиктердин кандайча бузулушуна алып келерин көрсөтүү керек.

Бирок, судьялар коллегиясынын пикири боюнча арыз ээсинин жүйөлөрү жалпы юрисдикциядагы соттордун укук колдонуу практикасына негизделген. Мындай жагдайлар өзүнчө алганда талашылып жаткан ченемдин аныксыздыгы бар экендигин далилдебейт, анткени мыйзамдарды иш жүзүндө ишке ашыруу жана талаш-тартыштарды чечүүдө соттун өз алдынча чечим чыгаруу маселелерин козгогон.

Ошентсе да судьялар коллегиясы процессуалдык мыйзамда ар бир адамдын сотко кайрылуу укугунун конституциялык кепилдиги ЖПКнын 4-беренесинде такталганын белгилеген, ага ылайык, кызыкдар адам өзүнүн субъективдүү укуктары же мыйзамдуу кызыкчылыктары бузулган учурда соттук коргоону талап кылууга укуктуу. Аталган ченем жалпы мүнөзгө ээ жана жарандык ишке катышкан адамдарга гана эмес, укуктары жана мыйзамдуу кызыкчылыктары сот актылары менен жабыркаган башка субъекттерге да жайылтылат. Мындан тышкары, мыйзам чыгаруучу бузулган укукту калыбына келтирүүнүн универсалдуу процессуалдык каражаты болуп саналган өз алдынча доо өндүрүшү аркылуу бузулган укукту коргоо мүмкүнчүлүгүн караган.

Жогоруда айтылгандарга байланыштуу судьялар коллегиясы конкреттүү иштерде мыйзамдардын туура колдонулушун текшерүү жалпы юрисдикциядагы соттордун компетенциясына кирет жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамга ылайык конституциялык сот өндүрүшүнүн предмети боло албайт деген тыянакка келди.

Судьялар коллегиясынын аныктамасы менен макул болбостон К.В. Гушленко 2025-жылдын 28-октябрында Конституциялык сотко даттануу менен кайрылган.

Арыз ээси судьялар коллегиясынын аныктамасы негизсиз жана төмөнкү негиздер боюнча жокко чыгарылышы керек деп эсептейт.

К.В. Гушленко өз даттануусунда кайрылуунун предмети укук колдонуу практикасы эмес, ЖПКнын 148-беренесинин 1-бөлүгүнүн мазмуну болгонун белгилейт. Анын пикири боюнча анын туюндурулмасы иш жүзүндө, мүлктүк укуктары сот актысы менен козголгон, бирок ишке катышууга тартылбаган адамдар үчүн соттук коргоо мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат. Кайрылууда келтирилген мисал, өтүмө ээсинин ырастоосу боюнча, көрсөтмөлүү мүнөзгө ээ болгон жана укук колдонууда көйгөйдүн орун алгандыгын тастыктайт.

Ошондой эле арыз ээси коллегиянын соттук коргоого кызыкдар адамдын укугун караган ЖПКнын беренесине шилтеме кылганына көңүл бурат. К.В. Гушленко өзүнүн укуктарын коргоо үчүн дал ушул ченемге таянып сотко кайрылганын, бирок анын даттануусу ЖПКнын 148-беренесинин 1-бөлүгүнө шилтеме кылуу менен канааттандыруусуз калганын белгилейт. Ушундан улам, арыз ээси талашылып жаткан ченемдин конституциялык кепилдиктерге карама-каршы экендиги жөнүндө жыйынтыкка келген.

Судьялар коллегиясынын мүлктү камактан бошотуу жөнүндө доо коюу мүмкүнчүлүгү жөнүндө ЖПКнын 13-главасынын жобосуна шилтемеси боюнча, даттануунун субъектиси арыз ээси бул механизм мүлк укуктарын натыйжалуу коргоону камсыз кылбайт деп эсептейт. Анын жүйөлөрүнө ылайык, камакка алынган иштин материалдарына кирбей туруп бул ыкманы ишке ашыруу мүмкүн эмес. Бул Бишкек шаарынын Ленин райондук сотунун арыз ээсинин өкүлүнө процеске катышуучунун процесстик статусу жоктугуна байланыштуу ишти карап чыгууга мүмкүнчүлүк берүүдөн баш тартышы менен тастыкталат.

Жогоруда айтылгандардын негизинде К.В. Гушленко судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 17-октябрындагы аныктамасын жокко чыгарууну жана анын конституциялык өндүрүшкө өтүнүчүн кабыл алууну өтүнөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту арыз ээсинин жүйөлөрүн жана судьялар коллегиясынын кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуусунун негиздерин талкуулап, бул өтүнүчтү өндүрүшүнө кабыл алуу зарыл деген тыянакка келди.

Өтүнүч “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын талаптарына жооп берет жана коюлган маселеде аныксыздык байкалат, бул конституциялык сот өндүрүшүнүн алкагында ишти кароо үчүн негиз болуп саналат.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн, 38, 48, 49-беренелерин, 52-беренесинин 1-бөлүгүн жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Константин Владимирович Гушленконун Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 17-октябрындагы аныктамасына келтирген даттануусу канааттандырылсын.

2. Константин Владимирович Гушленконун Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 148-беренесинин 1-бөлүгүнүн ишке катышууга тартылбаган адамдардын сот актыларына даттанууга укук бербеген өлчөмдө Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесине ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндөгү өтүнүчү өндүрүшкө кабыл алынсын.

3. Бул токтом акыркы болуп саналат, даттанууга жатпайт жана кол коюлган учурдан тартып күчүнө кирет.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2022-жылдын
18-февралындагы № 02-П токтому менен бекитилген Кыргыз
Республикасынын Конституциялык сотунун Регламентине
өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө**

ТОКТОМУ

№ 12-П

2025-жылдын 5-декабры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу: Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К. Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 4-беренесинин 2-бөлүгүн, 48-беренесинин 4-бөлүгүн жетекчиликке алып жана Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Регламентинин 14-главасына ылайык

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2022-жылдын 18-февралындагы №02-П токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Регламентине төмөнкүдөй өзгөртүүлөр киргизилсин:

1) 8-бапта. “Ишти кароого даярдоо жана дайындоо”:

– 43-пунктун экинчи абзацы төмөнкүдөй редакцияда берилсин:

“Эгерде кайрылуунун предмети Конституцияны чечмелөөгө жана мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы компетенциялар жөнүндө талаш-тартышты чечүүгө, ошондой эле Кыргыз Республикасы үчүн күчүнө кире элек эл аралык келишимдердин конституциялуулугу жөнүндө, Конституцияга өзгөртүүлөр жана толуктоолор жөнүндө мыйзамдын долбооруна корутунду берүүгө, Президентке айып коюунун белгиленген тартибин сактоо жөнүндө же судьянын талабына корутунду берүүгө байланыштуу болсо, ишти даярдоо мөөнөтү конституциялык Мыйзамдын 31-беренесинде белгиленген бул категориядагы иштерди кароонун жалпы мөөнөтүн эске алуу менен кыскартылышы мүмкүн.”;

– Бап төмөнкүдөй редакциядагы жаңы 44² - пункт менен толукталсын:

“44².Конституциянын 116-беренесине ылайык сунушталган Конституцияга өзгөртүүлөр жана толуктоолор жөнүндө мыйзам долбоорун

кароо жөнүндө ишти даярдоо процессинде, дайындалган судья-баяндамачы өзүнүн аныктамасы менен Конституциялык соттун отурумун өткөрүү күнүн белгилейт жана ага даярдык көрөт.”;

2) 10-бапта. “Конституциялык сотто иштерди кароонун тартиби”:

– 104-пункт төмөнкүдөй редакцияда берилсин:

“104. Жазуу жүзүндөгү жол-жобо боюнча кароо иштердин төмөнкү категориялары боюнча жүргүзүлөт:

1) Конституцияны расмий чечмелөө жөнүндө;

2) Кыргыз Республикасын үчүн күчүнө кире элек эл аралык келишимдердин конституциялуулугу жөнүндө корутунду беруу тууралуу;

3) мамлекеттик бийлик бутактарынын ортосундагы компетенциялар жөнүндө талаш-тартыштарды чечүү жөнүндө;

4) Конституцияга өзгөртүүлөр жана толуктоолор тууралуу мыйзам долбооруна корутунду беруу жөнүндө;

5) Президентке каршы айып коюунун белгиленген тартибин сактоо жөнүндө корутунду берүү тууралуу;

6) иштин чечилиши көз каранды болгон ченемдик укуктук актынын конституциялуулугу жөнүндө маселе келип чыккан учурда соттун (судьянын) кайрылуусу боюнча;

7) кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуу же кабыл алуудан баш тартуу жөнүндө судьялар коллегиясынын аныктамасына даттанууну кароо тууралуу;

8) Конституциялык соттун Чечимин кайра кароо боюнча;

9) укук колдонууда көйгөйлөр келип чыккандыгына байланыштуу Конституциялык соттун чечимине, корутундусуна түшүндүрмө берүү тууралуу.”;

– 106-пункт төмөнкүдөй редакцияда берилсин:

“106. Конституциялык сот иштерди жазуу жол-жобосу боюнча кароодо конституциялык Мыйзамдын 31-беренесинде белгиленген кароонун мөөнөттөрүн эске алат.

Мында:

– Регламенттин 104-пунктунун 1-4, 6, 9-пунктчалары менен каралган иштер боюнча Конституциялык сот өндүрүшкө кабыл алган күндөн тартып эки айдын ичинде акт чыгарат;

– Регламенттин 104-пунктунун 5-пунктчасы менен каралган иштер боюнча Конституциялык сот өндүрүшкө кабыл алган күндөн тартып бир айдын ичинде акт чыгарат;

– Регламенттин 104-пунктунун 7, 8-пунктчалары менен каралган иштер боюнча Конституциялык сот актты аталган Регламенттин тиешелүү түрдө 38, 126⁴-пункттарында каралган мөөнөттөрдө чыгарат.”.

2. Бул токтом кабыл алынган күндөн тартып күчүнө кирет.

3. Ушул токтом Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун расмий сайтында жана “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысында” жарыялансын.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУНУН

**Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Валерий Евгеньевич
Гусевдин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар
коллегиясынын 2025-жылдын 20-октябрындагы аныктамасына
даттануусун кароо жөнүндө**

ТОКТОМУ

№ 13-П

2025-жылдын 29 -декабры
Бишкек шаары

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту: төрагалык кылуучу: Э.Ж. Осмонбаев, судьялар Ч.А. Айдарбекова, М.Р. Бобукеева, К.А. Дуйшеев, Л.Ч. Жолдошева, М.Ш. Касымалиев, К. Дж. Кыдырбаев, Ж.А. Шаршеналиев курамында, катчы Т.Т. Ильясовдун катышуусунда, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн жетекчиликке алып, Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Валерий Евгеньевич Гусевдин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 20-октябрындагы аныктамасына даттануусун сот отурумунда карап чыкты.

Т.А. Алмазбеков менен В.Е.Гусевдин өтүнүчү боюнча даттанууда келтирилген жүйөлөрдү жана материалдарды изилдеп чыгып, судья-баяндамачы М.Р. Бобукееванын маалыматын угуп, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

Т А П Т Ы:

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна 2025-жылдын 19-сентябрында Т.А. Алмазбековдун жана В.Е. Гусевдин Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин (мындан ары – ЖПК) 370-беренесинин 6-бөлүгүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө ылайык келүүсүн текшерүү жөнүндө кайрылуусу келип түшкөн.

Кайрылуудан белгилүү болгондой, талашылып жаткан ченем кассациялык инстанцияга төмөн турган соттордун актыларын, жүйөлөрүн өз алдынча баяндабастан алардын негиздемелерине макул болуу менен чектелип, ал актылардын күчүндө калышына мүмкүндүк берет.

Кайрылуу субъекттери, мыйзам чыгаруучу тарабынан белгиленген ченем жарандын ачык-айкын жана негиздүү сот чечимдерин алуу укугун

иш жүзүндө чектейт деп эсептешет. Алардын пикири боюнча, мындай мамиле кассациялык даттануу институтун өзүнүн укуктук максатынан ажыратат, анткени арыз ээси келтирилген жүйөлөргө жооп ала албайт, демек натыйжалуу соттук коргоону мүмкүнчүлүгүнөн ажырайт. Арыз ээлеринин ырастоосу боюнча, бул укуктук аныктык принцибин бузат жана бир адамга өзүнүн укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоого, ошондой эле бузулган укуктарды бардык мыйзамдуу жолдор менен калыбына келтирүүгө кепилдик берген Конституциянын 61-беренесинин 1 жана 2-бөлүктөрүнө карама-каршы келет.

Кайрылууда көрсөтүлгөн жагдайларга ылайык, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун В.Е.Гусевдин иши боюнча токтомунда арыз ээсинин процесстик ченемдердин бузулушу жана жүргүзүлгөн эсептөөлөрдүн туура эместиги жөнүндөгү жүйөлөрү эмне себептен четке кагылганы көрсөтүлгөн эмес, бул, арыз ээсинин пикири боюнча, анын негизделген соттук чечимге болгон конституциялык укугун бузуп, соттук коргоого болгон укугун ишке ашырууга тоскоолдук кылган.

Арыз ээleri кассациялык инстанциянын сотунун чечимдерин негиздөө милдетинин жоктугу процессуалдык кепилдиктердин системасын начарлатат, сот жоопкерчилигинин деңгээлин төмөндөтөт жана мыйзамдуулук менен сот адилеттигине болгон ишенимдин принциптерине доо кетирет деп баса белгилешет.

Мындан тышкары, арыз ээleri талашылып жаткан ченем Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү эл аралык пактта, Адам укуктарынын жалпы декларациясында бекитилген адам укуктарын коргоонун эл аралык стандарттарына, ошондой эле Адам укуктары боюнча Европа сотунун соттук чечимдердин негиздүүлүгү адилет соттук териштирүү укугунун ажырагыс элементи болуп саналат деген практикасына карама-каршы келерин белгилешет.

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, арыз ээleri талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп табууну өтүнүшкөн.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 20-октябрындагы аныктамасы менен кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан төмөнкү негиздер боюнча баш тартылган.

Конституциялык көзөмөл органынын 2023-жылдын 27-сентябрындагы Чечиминде билдирилген укуктук позицияга ылайык, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылуунун мамлекеттик-укуктук механизмдинде соттук коргоого болгон укукту ишке ашыруу негиз түзүүчү элемент болуп саналат, андан Конституция менен кепилденген бардык башка укуктардын жана эркиндиктердин аныктыгы көз каранды. Сотко кайрылуу аркылуу гана бузулган укуктарды реалдуу калыбына келтирүү камсыздалгандыктан, бул укук негизги, чектелүүгө жатпаган конституциялык укуктардын тизмесине негиздүү киргизилген.

Сот адилеттиги органы катары сот, соттук териштирүүдө иш боюнча мыйзам менен белгиленген мөөнөттөрдө мыйзамдуу, негиздүү жана адилеттүү чечим чыгаруу үчүн зарыл болгон талаптардын сакталышын камсыз кылууга тийиш. Жарандык сот өндүрүшүнүн процессуалдык негиздерин аныктаган

мыйзамдар анын стадияларын так ажыратып, процесстин бардык тараптарынын катышуусунда сот тарабынан иштерди структураланган, көп баскычтуу жана толук кароо үчүн зарыл шарттарды түзөт.

Бул системада биринчи инстанциядагы соттун мааниси өтө чоң. Бул этапта процессуалдык ченемдерди так сактоо ишти кароонун кийинки бардык баскычтары үчүн укуктук негизди түзөт, бул сот чечимдеринин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн камсыз кылат. Дал биринчи инстанциядагы соттук териштирүү баскычында соттун сот адилеттигин ишке ашыруу боюнча конституциялык ыйгарым укуктары ишке ашырылат: далилдер изилденип, юридикалык мааниге ээ болгон жагдайлар аныкталат жана тараптардын түшүндүрмөлөрү угулат.

Соттук актыга даттануу мүмкүнчүлүгү соттук териштирүүнүн кепилдиги, төмөн турган соттордун соттук каталарынан жана мыйзамсыз чечимдеринен коргонуу каражаты, ошондой эле сот системасына болгон ишенимди бекемдөөчү курал болуп саналат.

Апелляциялык инстанциядагы сот мыйзамдуу күчүнө кире элек сот актыларына даттанууларды жана сунуштарды карайт, алардын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерет. Апелляциялык өндүрүштүн өзгөчөлүгү болуп биринчи инстанциянын жол-жоболорун сактоо жана атаандаштык принцибин камсыз кылуу менен ишти толугу менен, ошондой эле жарым-жартылай кайрадан кароого ыйгарым укуктардын болушу саналат. Ошентип, апелляциялык инстанциянын иши далилдердин жол берилгендиги маселелерин кошо алганда, иштин бардык материалдарын кайталап жана ар тараптуу изилдөөнү камсыз кылат.

Кассациялык инстанция жалпы юрисдикциядагы соттор системасындагы эң жогорку звено болуп саналат жана мыйзамдуулукту, ошондой эле сот практикасынын бир түрдүүлүгүн камсыз кылуу боюнча эң маанилүү функцияны аткарат. Анын ишмердүүлүгү биринчи жана апелляциялык инстанциядагы соттор тарабынан материалдык жана процессуалдык укук ченемдеринин туура колдонулушун текшерүүгө, ошондой эле жарандардын укуктарына жана эркиндиктерине таасир этүүчү соттук каталарды жоюуга багытталган.

Ошол эле учурда мыйзам чыгаруучу кассациялык жол-жобону иштин маңызы боюнча кайра кароого айландырууга жол бербөө жана кайра кароо укугун кыянаттык менен пайдалануу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган процессуалдык чектөөлөрдү белгилеген.

Ушуга байланыштуу кассациялык инстанция далилдерди кайра баалоого же иштин жаңы жагдайларын аныктоого укугу жок. Мындай ченемдик жөнгө салуу соттук коргоонун кепилдиги менен сот адилеттигинин туруктуулугунун принцибинин ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылууга багытталган, ошондой эле мыйзам чыгаруучу кассациялык инстанциянын ыйгарым укуктарынын чектерин аныктоодо сот бийлигинин көз карандысыздыгынын жана сот актыларынын акыркылыгынын принциптерин сактоо зарылдыгына таянган.

Судьялар коллегиясы акыркы сот актысы иштин материалдарынын жана жагдайларынын жөн гана жыйындысы эмес, сот өндүрүшүнүн бардык баскычтарында соттун ырааттуу укуктук ишмердүүлүгүнүн натыйжасы экенин

белгиледи. Ал далилдерди алуудан тартып, ишти кароо учурунда келип чыккан маселелерди чечүүгө чейинки процессуалдык чечимдердин жыйындысын камтыйт, алардын ар бири талаштын жыйынтыгына олуттуу таасир этиши мүмкүн.

Демек, сот чечиминин сапаты иштин чыныгы жагдайларын толук аныктоо менен гана эмес, соттук териштирүүнүн адилеттүүлүгүн жана мыйзамдуулугун камсыз кылган процессуалдык ченемдерди туура колдонуу менен да аныкталат. Бул аспектилерди баалоо жыйынтыктоочу актыны толук мазмунунда ар тараптуу талдоону талап кылат, анткени процессуалдык контекстти эске албастан, кабыл алынган чечимдердин иштин натыйжасына тийгизген таасирин объективдүү аныктоо мүмкүн эмес.

Мындай ыкма сот актысын иштин фактылык жана укуктук тарабын чагылдырган комплекстүү түшүнүүнү камсыздайт жана кассациялык инстанциянын өзгөчө ролун баса белгилейт, ал мыйзам менен белгиленген чекте колдонулуп, соттук териштирүүнүн мыйзамдуулугун жана процессуалдык тууралыгын баалоого милдеттүү, бул адилеттүүлүктүн жана укуктук аныктыктын кепилдиги болуп саналат.

Жогоруда айтылгандарды эске алганда, сот өндүрүшүнүн көп баскычтуу системасы соттук чечимдерди ар тараптуу жана ырааттуу текшерүүнү камсыздайт, ал соттук каталарды аныктоого жана жоюуга багытталган. Дал ушул себептен, эгерде кассациялык инстанция материалдык же процессуалдык укуктун ченемдерин бузууларды аныктабаса, анда төмөнкү инстанциядагы соттордун укуктук жана иш жүзүндөгү тыянактары толук жана туура деп таанылат. Мындан улам, жарандык сот өндүрүшүндө соттук актылардын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн кассациялык сот алардын жүйөөлөрү менен макул болуу аркылуу ырасташы деталдуу аргументтерди талап кылбайт. Мындай ырастоо соттук көзөмөлдүн аяктоочу формасы болуп саналат жана соттук актынын туруктуулугун, биротоло чечилишин жана алдын ала айтууга мүмкүн болушун камсыз кылуу менен анын акыркы укуктук бекитилиши болуп саналат, бул өз кезегинде сот адилеттигине болгон ишенимди бекемдейт.

Жогоруда баяндалгандарга байланыштуу судьялар коллегиясы кассациялык инстанциянын төмөн турган соттордун актыларын алардын негиздемелери менен макул болуу менен гана чектелип, өз алдынча жүйөлөрдү баяндабастан күчүндө калтырууга укуктуу экендиги жөнүндөгү маселеде Кыргыз Республикасынын Конституциясына карама-каршы келген аныксыздык жок деген тыянакка келди.

Судьялар коллегиясынын аныктамасына макул болбогон Т.А. Алмазбеков жана В.Е. Гусев 2025-жылдын 3-декабрында Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотуна даттануу менен кайрылышкан.

Арыз ээлери кайрылууну даярдоодо жана берүүдө “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 27-беренесинде белгиленген жалпы талаптар сакталган деп ырасташат.

Т.А. Алмазбеков менен В.Е. Гусев, судьялар коллегиясы талашылып жаткан ченем менен Конституциянын ортосунда карама-каршылык бар экенин көрсөткөн аныксыздык жок деп билдирип, өтүнүчтү ар тараптуу

изилдеген эмес жана иш жүзүндө маселенин конституциялуулугу боюнча өз позициясын билдирген деп белгилешет. Алардын пикири боюнча кайрылууда келтирилген жүйөлөр так укуктук позицияны камтыйт жана укуктук аныксыздыкты көрсөтөт, ал эми ар бир талашылып жаткан жобо кассациялык инстанциядагы соттун мыйзамдуу жана негиздүү чечим кабыл алуусуна таасир этүүчү, Конституцияга каршы келүү коркунучтарын көрсөткөн конкреттүү аргументтер жана мисалдар менен бекемделген.

Арыз ээлери баштапкы кайрылуусунда баяндалган жүйөлөрдү кайрадан келтирип, аларды талашылып жаткан ченемдин укуктук аныксыздыгын көрсөтүүчү айкын жана жүйөлүү деп эсептешет.

Жогоруда айтылгандарды эске алып, Т.А. Алмазбеков жана В.Е.Гусев судьялар коллегиясынын даттанылган аныктамасын жокко чыгарууну жана кайрылууну өндүрүшкө кабыл алууну өтүнүшөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту арыз ээсинин жүйөөлөрүн жана судьялар коллегиясынын кайрылууну өндүрүшкө кабыл алуудан баш тартуу негиздерин талкуулап, бул өтүнүчтү өндүрүшкө кабыл алуу зарылдыгы жөнүндө тыянакка келди.

Өтүнүч “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын талаптарына жооп берет жана коюлган маселеде аныксыздык байкалат, бул конституциялык сот өндүрүшүнүн алкагында ишти кароого негиз болуп саналат.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, “Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жөнүндө” конституциялык Мыйзамдын 30-беренесинин 5-бөлүгүн, 38, 48, 49-беренелерин, 52-беренесинин 1-бөлүгүн жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту

ТОКТОМ КЫЛДЫ:

1. Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Валерий Евгеньевич Гусевдин Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун судьялар коллегиясынын 2025-жылдын 20-октябрындагы аныктамасына даттануусу канааттандырылсын.

2. Тилек Алмазбекович Алмазбековдун жана Валерий Евгеньевич Гусевдин Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 370-беренесинин 6-бөлүгүнүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнө карата конституциялуулугун текшерүү жөнүндөгү өтүнүчү өндүрүшкө кабыл алынсын.

3. Бул токтом акыркы болуп саналат, даттанууга жатпайт жана кол коюлган учурдан тартып күчүнө кирет.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК СОТУ